

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
Година LII

3
2010

БЕЗБЕДНОСТ
Часопис Министарства унутрашњих послова
Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Помоћник министра, *Предраг Марић*
Начелник Управе полиције, *Младен Курибак*, генерал полиције
Унапређење организације и функционисања стручног оспособљавања
и усавршавања, мр *Снежана Нововић*, главни саветник
Заменик начелника Одељења за границу Управе граничне полиције,
Небојша Пурић, главни полицијски саветник
Пензионисани радник Министарства, *Мијодраг Гутић*
Секретар Министарства омладине и спорта, *Сузана Шулејић*
Директор Агенције за безбедност саобраћаја, *Стојадин Јовановић*
Проф. др *Ђорђе Игњатовић*, Правни факултет, Београд
Проф. др *Андреја Савић*, Академија за дипломатију и безбедност, Београд
Проф. др *Горан Милошевић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др *Ђорђе Ђорђевић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др *Драган Васиљевић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Проф. др *Бобан Милојковић*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др *Бобан Милојковић*

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Милена Јовановић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николевић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА:

Булевар Зорана Ђинђића 104
телефон: 011/3148-734, 3148-739
телефакс: 011/3148-749
e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

ТИРАЖ: 1.000 примерака

ШТАМПА: Графолик

Београд, Војводе Степе 375

PDF верзија часописа доступна је на адресама:

<http://www.mup.gov.rs/>

<http://presentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html>

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Др Александар ИВАНОВИЋ
Мр Ивана БЈЕЛОВУК
- 7 ПОУЗДАНОСТ КРИМИНАЛИСТИЧКО-ТЕХНИЧКИХ МЕТОДА ЗА ДЕТЕКТОВАЊЕ ТРАГОВА БАРУТНИХ ЧЕСТИЦА НА ШАКАМА ОСУМЊИЧЕНИХ
- Доц. др Саша Милојевић
- 24 ОПТИМИЗАЦИЈА МОДЕЛА ПОСЕБНИХ ОБЛИКА НАСТАВЕ НА КРИМИНАЛИСТИЧКО-ПОЛИЦИЈСКОЈ АКАДЕМИЈИ
- Мр Снежана НОВОВИЋ
Снежана ВЛА
- 56 МОГУЋНОСТИ САРАДЊЕ У ОКВИРУ МРЕЖЕ ЖЕНА ПОЛИЦАЈАЦА ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ
- Snežana Novović, MA
Snežana Vla
- 76 POSSIBILITIES FOR COOPERATION WITHIN WOMEN POLICE OFFICER NETWORK OF SOUTH EAST EUROPE
- Проф. др Милан МИЛОШЕВИЋ
- 95 ОТМИЦА УЗ ПРЕТЊУ УБИСТВОМ ИЛИ ТЕШКОМ ТЕЛЕСНОМ ПОВРЕДОМ

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Проф. др Жељко НИКАЧ
- 108 НОВЕЛЕ У КРИВИЧНОПРАВНОЈ ОБЛАСТИ ОД ЗНАЧАЈА ЗА ПОСТУПАЊЕ ПРИПАДНИКА ПОЛИЦИЈЕ
- Доц. др Горан БОШКОВИЋ
Доц. др Зоран ЂУРЂЕВИЋ
- 123 ПРИМЕНА ГРАФИЧКИХ МЕТОДА ЗА ПРИКАЗ ИНФОРМАЦИЈА У ИСТРАГАМА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА
- Др Предраг БИКАНОВИЋ
Мр Жељко МОЈСИЛОВИЋ
- 139 ПРИМЕНА СМАРТ КАРТИЦА КАО ИДЕНТИФИКАЦИОНИХ ДОКУМЕНАТА
- Доц. др Наташа ТАЊЕВИЋ
- 158 РЕФОРМИСАЊЕ МЕРЕ ОДУЗИМАЊА ИМОВИНСКЕ КОРИСТИ
- Др Владимир УРОШЕВИЋ
- 177 КОРИШЋЕЊЕ ИНТЕРНЕТ СЕРВИСА КОЈИ ПРУЖАЈУ ЗЛОЋУДНЕ ПРОГРАМЕ КАО УСЛУГУ ПРИ ИЗВРШЕЊУ КРИВИЧНИХ ДЕЛА ИЗ ОБЛАСТИ ВИСОКОТЕХНОЛОШКОГ КРИМИНАЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
- Dr Vladimir UROŠEVIĆ
- 190 USE OF "CRIMEWARE AS A SERVICE" FOR CONDUCTING CYBER CRIME OFFENCES IN THE REPUBLIC OF SERBIA
- Доц. др Снежана ЖИВКОВИЋ
Ђорђе БАБИЋ
- 198 АНАЛИЗА СТАЊА ЗАШТИТЕ ОД ПОЖАРА И ЕКСПЛОЗИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Snežana Živković, PhD Đorđe Babić	215 ANALYSIS OF POSITION OF FIRE AND EXPLOSION PROTECTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA
Доц. др Оља ЧОКОРИЛО	227 БЕЗБЕДНОСНЕ ПРОЦЕДУРЕ У СЛУЧАЈУ РАДЊИ НЕЗАКОНИТОГ ОМЕТАЊА ПОЧИЊЕНИХ НА ВАЗДУХОПЛОВУ
Мр Дарко ГОЛИЋ Доц. др Маринко ЦУДОВИЋ	242 УПОРЕДНОПРАВНИ ПРИКАЗ ПРИМЕНЕ МЕРЕ НАДЗОРА И СНИМАЊА КОМУНИКАЦИЈА
Валентина МИРКОВИЋ Мр Милан ГЛИГОРИЈЕВИЋ	251 АНАЛИЗА СТАЊА БЕЗБЕДНОСТИ И ПРОТОКА САОБРАЋАЈА НА КОРИДОРУ 10 ЗА ПЕРИОД ОД 2005. ДО 2009. ГОДИНЕ
Мр Божидар ОТАШЕВИЋ	267 УРБАНО ОКРУЖЕЊЕ И НАСИЉЕ У СПОРТУ
Мр Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ	282 ПОЛИЦИЈА И УНУТРАШЊА УПРАВА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ (1918-1931)
Милутин САВИЋ Дејан МИКИЋ	298 МЕТОДИКА ОТКРИВАЊА И ДОКАЗИВАЊА КРИВИЧНОГ ДЕЛА НАСИЉА У ПОРОДИЦИ
Данило СТЕВАНДИЋ	313 БИТНА ПИТАЊА ИЗРАДЕ ПОДЗАКОНСКИХ ПРОПИСА

СТРУЧНИ РАДОВИ

Др Драган ВУЈИЋ	333 ОРГАНИЗАЦИЈА БЕЗБЕДНОСТИ СТУДЕНТСКОГ ГРАДА КАО ОЛИМПИЈСКОГ СЕЛА ЕУОФ 2007 – АНАЛИЗА СТЕЧЕНОГ ИСКУСТВА
Биљана ПУШКАР Мирко УМИЋЕВИЋ Мирослав МИЈАИЛОВИЋ	349 РЕФОРМА ОСНОВНЕ ПОЛИЦИЈСКЕ ОБУКЕ

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

мр Милија ЉУБИСАВЉЕВИЋ	360 ПСИХОЛОШКИ УТИЦАЈ ПОЛИЦИЈСКЕ УНИФОРМЕ
------------------------	--

ПРИКАЗИ

Проф. др Радомир МИЛАШИНОВИЋ	365 ОБАВЈЕШТАЈНО-БЕЗБЕДНОСНА ДЈЕЛАТНОСТ И СЛУЖБЕ
Проф. др Милан ЖАРКОВИЋ	369 СУЗБИЈАЊЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА – СПЕЦИЈАЛНЕ ИСТРАЖНЕ МЕТОДЕ

CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

- Aleksandar IVANOVIĆ, D. Sci.
Ivana BJELOVUK, M. Sci. **7** THE RELIABILITY OF FORENSIC METHODS TO
DETECT GUNSHOT RESIDUE ON THE HANDS
OF SUSPECTS
- Saša Milojević, Ph. D **24** OPTIMIZING THE MODEL OF SPECIAL FORMS
OF INSTRUCTION AT THE ACADEMY OF
CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES
- Snežana Novović, MA
Snežana Vla **76** POSSIBILITIES FOR COOPERATION WITHIN
WOMEN POLICE OFFICER NETWORK OF
SOUTH EAST EUROPE
- Milan MILOŠEVIĆ, LLD **95** KIDNAPPING INVOLVING THREATS TO LIFE OR
SERIOUS BODILY HARM

REVIEW PAPERS

- Željko NIKAČ, LLD **108** NOVELTIES IN CRIMINAL LAW RELEVANT FOR
POLICE PROCEDURE
- Goran BOŠKOVIĆ, LLD
Zoran ĐURĐEVIĆ, LLD **123** APPLICATION OF GRAPHICAL METHODS TO
DISPLAY INFORMATION IN INVESTIGATIONS
OF ORGANIZED CRIME
- Predrag ĐIKANOVIĆ, D. Sci.
Željko MOJSILOVIĆ, MA **139** APPLICATION OF SMART CARDS AS IDENTITY
DOCUMENTS
- Nataša TANJEVIĆ, LLD **158** REFORMING MEASURES FOR CONFISCATION
OF MATERIAL GAIN
- Vladimir UROŠEVIĆ, Ph. D **190** USE OF "CRIMEWARE AS A SERVICE" FOR
CONDUCTING CYBER CRIME OFFENCES IN
THE REPUBLIC OF SERBIA
- Snežana Živković, Ph. D
Đorđe Babić **215** ANALYSIS OF POSITION OF FIRE AND
EXPLOSION PROTECTION IN THE REPUBLIC
OF SERBIA
- Olja ČOKORILO, D. Sci. **227** FLIGHT SAFETY PROCEDURES RELATED
TO EMERGENCY SITUATIONS ONBOARD
AIRCRAFT
- Darko GOLJIĆ, LLM
Marinko DŽUDOVIĆ, LLD **242** COMPARATIVE OVERVIEW OF SURVEILLANCE
AND REORDING ACTIVITIES

-
- Valentina MIRKOVIĆ
Milan GLIGORIJEVIĆ, MA 251 ANALYSIS OF TRAFFIC SEFETY ON THE
CORRIDOR 10 THE PERIOD FROM 2005 TO 2009
- Božidar OTAŠEVIĆ, LLM 267 URBAN ENVIRONMENT AND VIOLENCE IN
SPORT EVENTS
- Ivana KRSTIĆ-MISTRIDŽELOVIĆ, LLM 282 THE POLICE AND THE INTERNAL
ADMINISTRATION OF THE KINGDOM OF SCS /
YUGOSLAVIA (1918-1931)
- Milutin SAVIĆ
Dejan MIKIĆ 298 METHODS OF DETECTING AND PROVING THE
OFFENCE OF DOMESTIC VIOLENCE
- Danilo STEVANDIĆ 313 IMPORTANT ISSUES RELATED TO CREATING
BYLAWS

PROFESSIONAL REPORTS

- Dragan VUJIĆ, Ph. D 333 SECURITY ARRANGEMENTS FOR BELGRADE
UNIVERSITY CAMPUS AS OLYMPIC
VILLAGE DURING EYOF 2007 – ANALYSIS OF
EXPERIENCE
- Biljana PUŠKAR
Mirko UMIĆEVIĆ
Miroslav MIJAILOVIĆ 349 REFORM OF BASIC POLICE TRAINING

FROM FOREIGN LITERATURE

- Milija LjUBISAVLJEVIĆ, MA 360 THE PSYCHOLOGICAL INFLUENCE OF THE
POLICE UNIFORM

REVIEWS

- Radomir MILAŠINOVIĆ, Ph. D 365 SECURITY INTELLIGENCE SERVICES AND
ACTIVITIES
- Milan ŽARKOVIĆ, LLD 369 SUPRESSING ORGANISED CRIME – SPECIAL
INVESTIGATIVE METHODS

Др Александар ИВАНОВИЋ,
дипл. инж. технологије¹
Доц. др Ивана БЈЕЛОВУК,
дипл. инж. војног машинства²

UDK-343.983::662.32
Оригинални научни рад
Примљено: 9.12.2010.

Поузданост криминалистичко-техничких метода за детектовање трагова барутних честица на шакама осумњичених

Апстракт: Код кривичних дела извршених ватреним оружјем једна од веома битних, а често и најважнијих чињеница за њихово расветљавање је идентификација лица које је пуцало из ватреног оружја критичном приликом. Трагови барутних честица на кожи осумњиченог могу бити важан материјални доказ у кривичним делима са употребом ватреног оружја. Предмет овог рада је анализа производа паљења метка из ручног ватреног оружја у циљу одређивања да ли је неко лице заиста и пуцало у конкретном случају. Наиме, у раду ће бити дата критичка анализа појединих метода криминалистичко-техничке праксе земаља у региону када је у питању вештачење трагова употребе ватреног оружја, конкретно барутних честица, као и препорука за будућа испитивања трагова барутних честица.

Кључне речи: криминалистика техника, ватрено оружје, трагови барутних честица, парафинска рукавица.

Увод

Од самог развоја криминалистичке технике вршена су истраживања да би се дошло до одговора на питање: да ли је осумњичено лице заиста пуцало из конкретног ватреног оружја или не. Проблем дијагностике трагова који настају испалењем метка из ручног ватреног оружја решаван је различитим методама, а све у циљу утврђивања поузданих показатеља испалења из ручног ватреног оружја и практичног разрешавања проблема за случајеве убиства, самоубиства или задеса (догађаја). Да би се што свеобухватније обрадиле методе које се примењују код утврђивања да ли

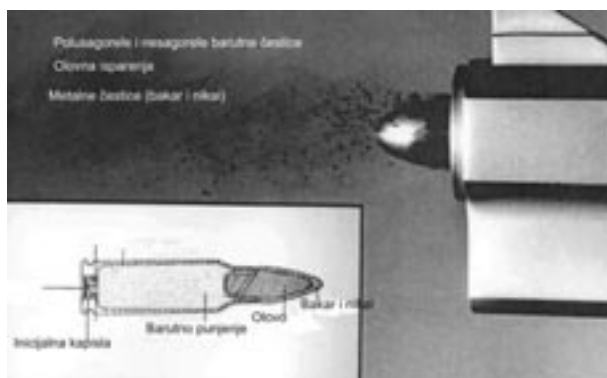
¹ Начелник, Форензички центар Управе полиције Црне Горе.

² Наставник у звању предавача, Криминалистичко-полицијска академија Београд, corresponding author, tel.+381113107127, e-mail: ivana.bjelovuk@kpa.edu.rs

је лице осумњичено за кривично дело извршено ватреним оружјем заиста и пуцало, полазимо од самог процеса опаљења метка из ручног ватреног оружја и врсте продуката који том приликом настају.

Стрељачко ватрено оружје, у смислу теме овог рада, обухвата све врсте ватреног оружја до калибра 12,43 mm. Калибар ватреног оружја представља унутрашњи пречник цеви ватреног оружја. Под ватреним оружјем подразумевамо пиштоље, револвере и пушке (аутоматске, полуаутоматске и тзв. репетирке). Како се у пракси криминалистичко-техничких, односно форензичких испитивања у земљама региона најчешће срећемо са пиштољима – заступљеност пиштоља у кривичним делима је већа од 90%, стога предмет овог рада и јесу искључиво пиштољи. Са аспекта конструкције пиштољи имају посебан елемент за смештај муниције одакле се она посебним уређајем убацује у лежиште метка.

Да бисмо сагледали које све врсте трагова настају код опаљења метка из ватреног оружја, полазимо од конструкције метка. Метак је део система оружје-муниција који поред пројектила обухвата и чауру, погонско гориво (барутно пуњење) и средство иницирања (припаљивања) барутног пуњења. Код оружја мањег калибра, стрељачког оружја, користе се једноделни меци код којих су пројектил и чаура чврсто спојени у једну целину пертловањем. Чаура служи да се у њу смести барутно пуњење и средство за његово припаљивање. Она обједињује све елементе метка у једну целину, осигурава добро заптивање барутне коморе не допуштајући барутним гасовима да продру између њене унутрашње површине и зидова, затим штити барутно пуњење од штетних спољних утицаја (влага, светлост, температурне промене...) за време складиштења, штити лежиште метка од последица дејства барутних гасова за време опаљења и омогућава лако пуњење и пражњење оружја (Ђорђевић, 1999:513-529). Чаура метка се најчешће израђује од месинга (легура бакра и цинка), који понекад може бити помешан са никлом. Као што је приказано на слици 1, метак ватреног оружја се састоји од: барутног пуњења, чауре, иницијалне каписле и пројектила.

Слика 1 – Приказ распрострањања честица код испалења метка из ватреног оружја и састав метка ватреног оружја

У метку барутно пуњење представља погонску експлозивну материју која при сагоревању у чаури метка ствара велику количину гасова. Овако створени гасови дају веома снажан притисак (тзв. форсман) који покреће пројектил. Барутно пуњење представља тачно одређену масу барута дефинисаног састава, физичко-хемијских и балистичких особина, одређеног облика и димензија. Код стрелачког оружја барутно пуњење је слободно насуто у чауру. Сагоревање барута иницира се помоћу иницијалне каписле топлотним импулсом у виду пламена. Иницијална каписла се активира краткотрајним механичким импулсом – ударом ударне игле оружја. Каписла се састоји од чанчића израђеног од бакра, месинга, алуминијума или челика, иницијалног састава и станиолског листића (покривке).

Пројектил метка садржи оловно језгро које је прекривено металном кошуљицом од бакра помешаног са 5% до 10% цинка. Револверски пројектили су углавном од олова, олова превученог танким слојем бакра, од олова помешаног са калајем, или од олова помешаног са оба хемијска елемента. Пушчани пројектил има језгро од олова или гвожђа превученог металном кошуљицом од мешавине бакра – 90% и цинка – 10%.

Процес испалења метка из ватреног оружја

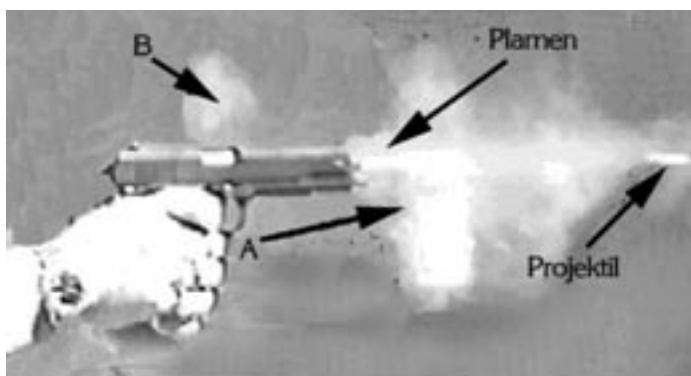
За доказивање да ли је осумњичени заиста и пуцао код кривичних дела извршених ватреним оружјем, веома је битно имати знања из области унутрашње балистике, јер се ова чињеница утврђује на основу трагова сагоревања барутног пуњења метка из ватреног оружја. Унутрашња балистика је наука која се бави изучавањем појава и процеса који се одигравају у току процеса опалења у оруђу или оружју (Јарамаз, 2002:1). Она обухвата термохемију барута, пиростатику и пиродинамику.

Под *термохемијом* барута подразумевамо део унутрашње балистике који проучава продукте сагоревања барута. *Пиростатика* проучава сагоревање барута у чаури метка и то од момента опалења до достизања форсмана. Процес сагоревања барутног пуњења метка ватреног оружја почиње када ударна игла удари у капислу метка, што доводи до паљења иницијалне смеше. Пламен каписле треба да има температуру вишу од тачке паљења барута, која износи 175°C за малодимне (бездимне) баруте, а који се најчешће и употребљавају као барутно пуњење метка. Сагоревање барута у пиростатичком периоду подлеже линеарним законима сагоревања: закону сагоревања по паралелним слојевима и закону брзине горења. Приликом сагоревања барутног пуњења у чаури метка запремина гасова који се ослобађају је око 1.000 пута већа од запремине барутног пуњења. *Пиродинамика* је део унутрашње балистике која проучава кретање пројектила у цеви под притиском барутних гасова од момента формирања пројектила до његовог изласка из цеви ватреног оружја.

Приликом опаљења метка из ватреног оружја дешавају се следеће радње: повлачењем ороза ручног ватреног оружја ударна игла удара у капислу метка чиме долази до паљења иницијалне смеше. Пламен каписле треба да има температуру вишу од тачке паљења барута (значи изнад 175°C), а истовремено би требало да буде што дужи како би запалио сва барутна зрнца у чаури, што је неопходно за правилан развој барутних гасова и притиска. Након паљења барутног пуњења метка долази до ослобађања велике количине гасова. За време од око 1 мс температура порасте са 25°C на 2000°C , а притисак са 0,9 bar на 2.700 bar. Количина гасова створених сагоревањем барута је за око 1.000 пута већа од запремине барутног пуњења. Велика количина ослобођених гасова, насталих сагоревањем барутног пуњења, ствара велики притисак услед кога долази до избацивања пројектила метка из уста цеви ватреног оружја. Приликом опаљења метка из ватреног оружја у околини оружја распростиру се честице које настају од:

1. елемената иницијалне каписле: бакар, олово, баријум, антимон и др.;
2. барутног пуњења: нитрати и нитрити, и
3. металних компонената пројектила и чауре: бакар, олово и др.

Поменуте честице, које настају као продукти опаљења метка из ватреног оружја, таложу се на самом оружју, али и на рукама и одећи особе која је пуцала, као и на одећи и/или телу жртве, у зависности од растојања између жртве и уста цеви, односно од даљине пуцања. Честице металног порекла настају услед наглог хлађења од екстремно високих температура и високог притиска, што на њиховој површини, али и у њиховој унутрашњости, изазива знаке кондензације.

Слика 2 – Приказ распростирања продуката након испалења метка из ватреног оружја: А продукти који се распростиру на уста цеви за пројектилом и чије доказивање помаже при вештачењу даљине пуцања; Б продукти који се распростиру према лицу које врши испалење и чије доказивање помаже при утврђивању да ли је осумњичени заиста и пуцао из ватреног оружја.

Приликом опалења пиштољ и револвер пропуштају продукте самог опалења у близини руке која опалење врши. Разликујемо три извора ових продуката – честица:

1. продор кроз зазоре механизма за опалење (нпр. револвер има мали зазор између цилиндра и задњег краја цеви тако да ове честице пролазе кроз тај зазор и таложе се на особи која пуца). Распростирање продуката опалења метка из ватреног оружја приказано је на слици 2;
2. избацивање чауре (када, код полуаутоматског пиштоља, пројектил изађе из чауре, долази до њеног механичког избацивања, а за то време продукти – честице опалења излазе и таложе се на особи која пуца), и
3. облак на устима цеви оружја (највећи део продуката – честица опалења распростире се на устима цеви оружја и депонује у околини оштећења које је погодио пројектил из овог оружја, али се један део ових честица, услед отпора ваздуха, враћа уназад и таложи на особи која врши самоопалење).

Најчешћи разлог за анализу продуката опалења метка из ватреног оружја је откривање да ли је критичном приликом осумњичена особа заиста и пуцала из тог оружја. Анализирањем честица које опалењем метка из ватреног оружја настају на шакама и деловима одеће (манжетнама и доњем делу рукава), потврдићемо или одбацили алиби осумњиченог, разрешити дилему – убиство или самоубиство, и идентификовати правог кривца између више осумњичених лица.

Анализирањем честица које опалењем метка из ватреног оружја настају на самим ивицама неког оштећења, можемо са сигурношћу утврдити да ли је то оштећење настало од уласка пројектила или на неки други начин. Ово је веома важно код кривичних дела где се, осим ватреног оружја, као средство извршења јавља и неки (најчешће оштри) механички предмет – нож, одвијач и сл. Одређивање карактера оштећења на одећи жртве (да ли је настало при улазу пројектила, или при излазу), битно је и за квалификацију кривичног дела, односно за утврђивање да ли је пуцање извршено с леђа (што повлачи већу кривичну санкцију) или са предње стране (што даје могућност да је оптужени пуцао у нужној одбрани, односно да би спречио напад на себе).

Слика 3 – Приказ места где се депонују трагови ватреног оружја након испалења метка

Анализом честица које се опаљењем метка из ватреног оружја стварају на површини око оштећења на одећи, насталом приликом проласка пројектила, долазимо до тзв. даљине пуцања. Даљина пуцања представља растојање од уста цеви ватреног оружја окривљеног до оштећења које пројектила ствара на одевном предмету жртве. Даљина пуцања служи у оперативне полицијске сврхе, да утврди да ли се ради о самоповређивању, фингираном самоубиству или повређивању од залуталог пројектила, а такође служи и за квалификацију самог кривичног дела у судском процесу – да ли се у критичној ситуацији радило о нужној одбрани, прекорачењу нужне одбране, нехату и др.

Предмет овог рада је анализирање продуката опаљења метка из ручног ватреног оружја у циљу одређивања да ли је неко лице заиста и пуцало у датој ситуацији. Том приликом могу да настану две врсте продуката: продукти органског порекла (настају од барутног пуњења метка) и продукти неорганског порекла (метални продукти) који настају од иницијалне каписле, чауре и самог пројектила метка. Због тога се и методе за доказивање трагова да ли је осумњичени заиста и пуцао деле на оне које анализирају органске продукте и методе који анализирају неорганске продукте.

Материјал и метод – „парафинска рукавица“ и скенирајућа електронска микроскопија

Најстарија, најпознатија и најчешће примењивана, а у државама бивше СФРЈ и даље актуелна (примењује се у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској и Македонији), је метода позната под називи-

ма парафински тест, дифениламински тест, кожни нитрат и барутни тест. Методу је први применио стручњак форензичке лабораторије полиције Мексика, Теодо Гонзалес (отуд и назив *Гоназалесов тест*), и то још 1933. године. Тест се изводи на једноставан начин на тзв. парафинским рукавицама, које се праве облагањем шака комадима газе натопљеним раствореним парафином, или на лепљивим фолијама скинутим са шака. Овај тест је у криминалистичко-техничкој пракси познат као *тест парафинске рукавице*. Прва метода примењена за истраживање овог рада се односи на вештачење такозване „парафинске рукавице“. Метода вештачења *парафинске рукавице* спада у методе које анализирају органске продукте (нитрате и нитрите) настале од барутног пуњења метка ватреног оружја.

Међутим, тест парафинске рукавице је био оспораван од стране стручне јавности јер ова реакција уопште није специфична за нитрате, пошто сви оксиданси оксидирају дифениламин у двостепеној реакцији од дифениламина преко дифенилбензидина до дифенилбензидинвиолета. Коначан суд о доказној вредности дифениламинског теста и његовој примени у криминалистици дао је добитник Нобелове награде за хемију, проф. др W. Wiland. Пошто се дифениламин-тест заснива на оксидацији, није никакво чудо што све материје ове врсте, које се из ма каквог разлога налазе на површини нечије руке, могу обманути у погледу „руке која је пуцала“. Тако је парафински тест изгубио своју аналитичку специфичност.

Узорци честица за методу парафинске рукавице третирани су раствором концентроване сумпорне киселине и дифениламина, који у присуству нитрата из барута даје плавичасту боју (100 ml концентроване сумпорне киселине (H_2SO_4) чистоће *pro analisi*, 20 ml бидестиловане воде (H_2O бидестилата) и 0,5 g дифениламина ($C_{12}H_{11}N$), чистоће *pro analisi*).

Узорци барутних честица који су служили као предмет овог истраживања изузимани су помоћу самолепљивих фолија. Ради се о савременим самолепљивим фолијама које производи „Графопромет – Чачак“. Оне поседују јаке атхезионе силе које по својој површини залепе трагове барутних честица.

Тако пренете трагове барутних честица на лепљиву површину фолија визуелизирали смо, уз помоћ карактеристичног дифениламинског реагенса за нитрате, у интензивно тачкасто плаво обојење. Карактеристичне бојене реакције посматране су помоћу стереомикроскопа марке „Leica S6D“, под различитим увећањима (10-40X). Овај микроскоп, на којем су вршена испитивања барутних честица, повезан је са компатибилном камером марке „Leica DFC320“. Камера са микроскопа је повезана са компјутером на којем, помоћу софтвера „Leica application“, добијамо слику са одговарајућим увећањем на даљу обраду.

Узорак, који је у овом случају самолепљива фолија скинута са шака осумњиченог за кривично дело извршено ватреним оружјем, третира се на следећи начин:

1. преко целе површине самолепљиве фолије нанесе се танак слој *дифениламинског* раствора;
2. након тога се честице, које су се обојиле у плаву боју и дале карактеристичну реакцију која се огледа у разливеном „*пенићу*“ плаве боје, проучавају под микроскопом са увећањем од 10, 20, 32 и 40 пута. Након уклањања вишка реагенса микроскопским прегледом се барутне честице детерминишу, јер имају препознатљиву жућкасту боју барутних честица;
3. на крају овог теста, уз помоћ поменутог софтверског програма „Leica application“ предметној барутној честици се одређује и величина. На овај начин одређена је величина неспорне барутне честице из барутног пуњења метка ватреног оружја. Спорна честица може бити исте или мање величине од неспорне барутне честице, али уколико је спорна честица већа од неспорне барутне честице и поред позитивног дифениламинског теста не можемо тврдити да се ради баш о барутној честици.

Оваква метода са три теста (дифениламински тест, микроскопски тест са одређивањем облика и боје, и одређивање величине) са великим степеном вероватноће нам омогућава да тврдимо да се ради баш о барутној честици, а не о контаминацији неким другим хемикалијама. Међутим, да би за неку честицу применом ове методе утврдили да је реч баш о барутној честици, она мора да задовољи сва три теста. На следећим сликама је приказан описани тест за доказивање барутних честица који је примењен у овом раду.

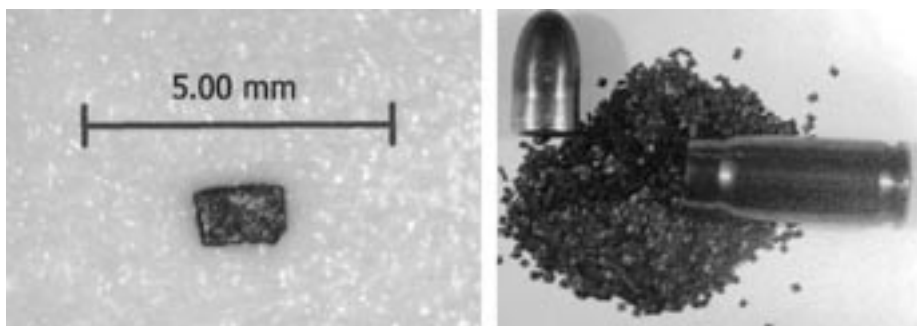

Слике 4а и 4б – На слици 4а приказан је микроскоп за анализирање самолепљивих фолија, тзв. „парафинских рукавица“, повезан са компјутером. На слици 4б приказан је део микроскопа помоћу којег подешавамо увећање.

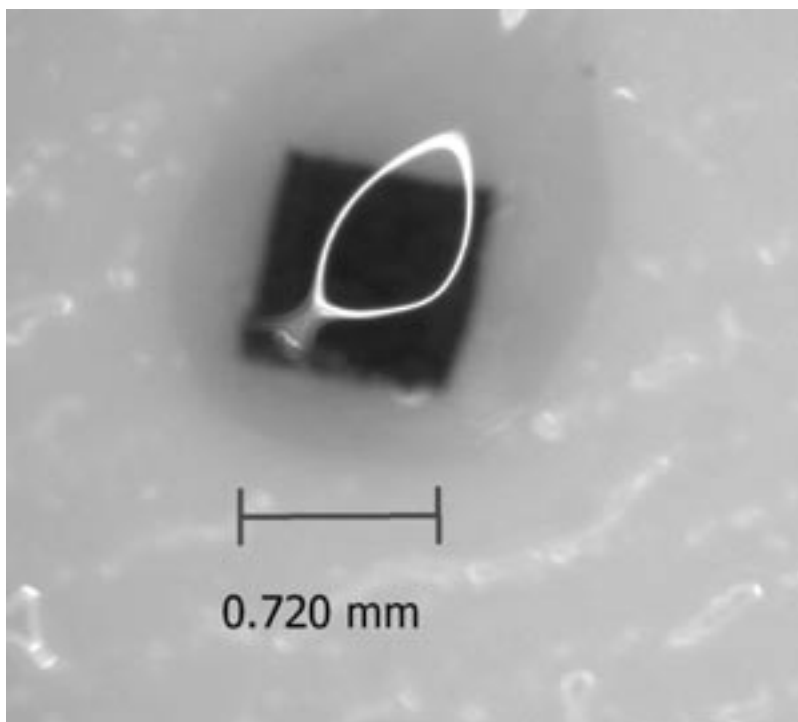
Слике 5а и 5б – Прозор рачунарског програма помоћу којег регулишемо да увећање на компјутерској слици одговара стварном увећању (5б), и прозор истог програма помоћу којег одређујемо величину посматране честице (5а).

Барутне честице доказане помоћу прве методе препознају се првенствено по карактеристичној плавој боји која се највише уочава на ободима честице. Одмах након реакције дифениламинског реагенса са барутном честицом, плава боја по ободу честице почиње да се разлива. Након уклањања вишка реагенса барутна честица по површини добија карактеристичну жуту боју. Честице које се доказују овим тестом су несагореле и полусагореле барутне честице. Несагореле барутне честице се могу, осим дифениламинским тестом и бојом саме честице, детерминисати и обликом јер је реч о правилним четвороугаоним облицима, као што се види на следећим сликама.

Слика 6 – Барутне честице пре сагоревања

Несагорела барутна честица се детерминише и величином. У конкретном случају величина несагореле барутне честице износи 1,5625 mm. Одређивање величине нам помаже код вештачења спорне – предметне честице јер спорна честица никако не може бити већа од неспорне. Што значи да, иако испитивана честица испуњава услове теста: даје карактеристичну плаву боју, након уклањања вишка реагенса има препознатљиву жуту боју, ако се након извршеног мерења покаже да је она већих димензија од неспорне, та честица се не сматра барутном честицом. Дакле, осим детерминисања барутних честица путем бојене реакције и по облику, оне се детерминишу и величином. На слици 7 приказано је одређивање величине барутне честице, детектовање помоћу дифениламинског теста, помоћу софтвера „Leica application Suite“.

Слика 7 – Микроскопски приказ полусагореле барутне честице величине 0,72 mm

Резултати вештачења „парафинске рукавице“ када је реч о свим кривичним делима извршеним ватреним оружјем у Црној Гори, у периоду од 1. 1. 2007. до 31. 12. 2007. године, приказани су у табели 1.

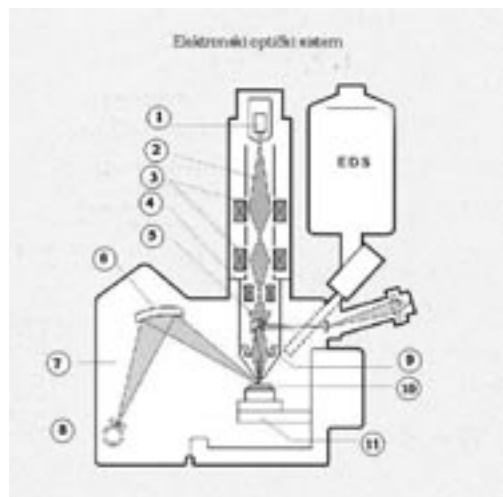
Табела 1 – Резултати вештачења трагова ватреног оружја SEM/ЕДХ методом за период од 1. 1. 2007. до 31. 12. 2007. године у Црној Гори

	Вештачење “парафинских рукавица” скинутих са шака осумњичених	Вештачење трагова барутних честица на одевним предметима осумњичених	Вештачење барутних честица на узорцима са унутрашњости моторног путничког возила осумњичених
Број захтева	172	26	7
Број узорака	274	104	58
Број узорака позитивних на тест присуства барутних честица (бројчано и процентуално)	146(53%)	60(57%)	33(57%)
Број узорака негативних на тест присуства барутних честица (бројчано и процентуално)	128(47%)	46(43%)	25(43%)

Скенирајућа електромикроскопија први пут је примењена за криминалистичка вештачења (вештачење трагова ватреног оружја) 1978. године у полицијској лабораторији Ел Сегунда у Калифорнији. Као што се види из самог назива уређаја и методе, ради се о две, условно речено, одвојене радње. Прва је третирање узорка под електронским скенирајућим микроскопом. Помоћу овог микроскопа вршимо детектовање микротрага јер поједини електронски микроскопи имају увећање и до 300.000 пута. Помоћу енергетског дисперзивног додатка са X зрацима одредимо, квалитативно и квантитативно, хемијски састав детектованог микротрага.

Електронски микроскоп коришћен у овом истраживању је уређај који уместо светлосног снопа, као код обичног микроскопа, користи сноп електрона. Захваљујући малим таласним дужинама ових електрона може се постићи много веће увећање него што се постиже обичним микроскопом. У електронском микроскопу сноп електрона је убрзан напоном од око 20.000 V и има енергију од 20 keV (довољно за настанак рендгенског зрачења). Када електронски сноп падне на честице испитиваног микротрага, он на њима изазива настанак карактеристичних рендгенских зрака

тачно одређених таласних дужина. Ови зраци се пропуштају кроз кристал (литијум-флуорид LiF или пентаеритрола C (CH₂OH)₄) и на основу угла скретања одређује се њихова таласна дужина. Тако долазимо до хемијског састава испитиваног микротрага.

1. електронска пушка
2. електронска сонда
3. кондензатор сочива
4. калем за скенирање
5. отвор за објектив
6. кристал за анализирање
7. рендгнетски систем за анализирање
8. детектор
9. мини објектив
10. узорак
11. постоље

Слика 8 – Шема скенирајућег електронског микроскопа

Принцип рада скенирајућег електромикроскопа: примарни електронски снап полако и програмирано прелази преко испитиваног узорка, што се назива „скенирање“ (енгл. *to scan*: пажљиво испитивати). SEM/EDX метода се користи за вештачење трагова који настају након опаљења ватреног оружја и помоћу којих се утврђује да ли је неко лице заиста и пуцало критичном приликом. У појединим полицијским лабораторијама се SEM/EDX користи само у ту сврху. Наиме, помоћу специјалних алуминијумских дискова пречника 12,5 mm врши се узорковање честица са шака лица за које се сумња да је извршило опаљење из ватреног оружја. Лепљива маса на површини диска меша се са фино самлевеним графитом. То овај узорак чини проводљивим и директно употребљивим за електронски микроскоп. Уколико не користимо ову врсту материјала за узорковање микротрагова, него рецимо самолепљиву фолију, коју користимо као замену за тзв. парафинску рукавицу, потребно је узорак учинити проводним за скенирајућу електромикроскопију, што се ради упаравањем у вакууму помоћу злата (Au) или графита (C). Овај поступак, осим што је скуп (уколико за упаравање користимо злато), је и дуготрајан, односно неоперативан. На слици 9 се види nanoшење лепљиве масе са самлевеним графитом на носач (диск од алуминијума), односно припремање узорка за nanoшење на руке.

Слика 9 – Формирање узорка за скупљање честица са шака лица које је пуцало из ватреног оружја

Слика 10 – Узорковање честица које настају након опаљења метка из ватреног оружја

Затим се са целе површине шаке уз помоћ лепљиве масе врши узорковање честица које настају након опаљења метка из ватреног оружја и депонују се на шакама лица које врши то опаљење. На слици 10 је приказано узорковање честица са шака, на околности утврђивања да ли је осумњичени заиста и пуцао пре вршења узорковања.

После тога је узорак спреман за испитивање у скенирајућем електромикроскопу. Конфигурација уређаја и методе скенирајуће електромикроскопије за доказивање честица које настају након опаљења метка из ватреног оружја састоји се од три компоненте:

1. скенирајући електромикроскоп;
2. енергетски дисперзивни додаток са X зрацима, и
3. софтвер за GSR честице.

Помоћу скенирајућег електромикроскопа (SEM) вршимо проналажење честица насталих опаљењем метка из ватреног оружја (GSR честице, енгл. *gunshot residue*) које имају препознатљив сферични облик. Помоћу енергетског дисперзивног додатка са X зрацима (EDX – због чега се овај уређај понекад назива и едакс систем) добијамо хемијски састав, детектоване хемијске честице. GSR софтвер служи за аутоматску претрагу и обраду GSR честица на једном узорку, који би иначе морали да претражујемо ручно, као и да бројимо GSR детектоване честице на датом узорку. Ту би се увек постављало питање грешке, односно могућности да приликом ручне претраге узорка на околности детектовања GSR честица неку GSR честицу не детектујемо, а да неку другу констатујемо два или више пута. Осим тога, за ручно претраживање узорка потребно је утрошити много више времена него за аутоматско претраживање што, самим тим, чини ручну претрагу неоперативном за практичну примену. Софтвер за детектовање GSR честица подразумева аутоматску претрагу узорка, а након извршеног прегледа даје број GSR честица, њихов хемијски састав и величину.

Метода SEM/EDX спада у методе које врше доказивање неорганских елемената који настају опаљењем метка из ватреног оружја.

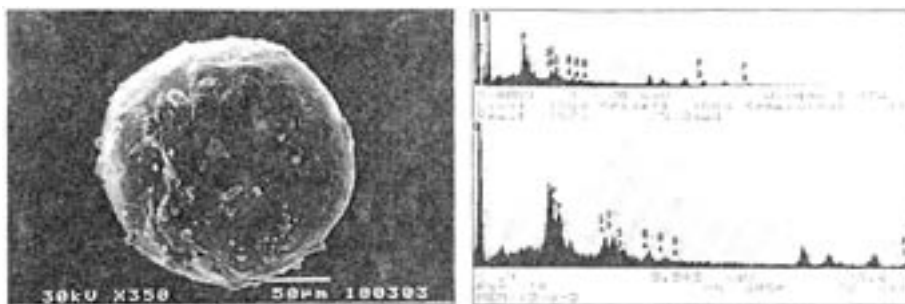
GSR честице које се доказују помоћу SEM/EDX методе доказане су несумњиво, што значи да је ова метода веома поуздана и искључује било какву могућност контаминације и лажно позитивних резултата. Стога је метода SEM/EDX од стране експерата Европске уније задужених за развој форензике препоручена свим земљама чланицама при доказивању да ли је неко лице заиста и пуцало из ватреног оружја. С друге стране, у САД, у последњих неколико година, у полицијским форензичким лабораторијама смањују број SEM/EDX уређаја и њихову примену у ове сврхе. Разлог за то је неколико пресуда које су се заснивале на резултатима овог вештачења, а утврдило се да осумњичени, иако са позитивним GSR налазом на рукама, ипак нису пуцали критичном приликом.

Друга метода којом се бави истраживање односи се на вештачење трагова који настају испалењем метка из ватреног оружја помоћу скенирајуће електронске микроскопије са енергетским дисперзивним додатком (SEM/EDX). Испитивања на поменуте околности су обављена у националном форензичком центру Генералне полицијске управе Словеније у Љубљани. Испитивања су вршена на инструменту Tescan Vega и Oxford Instruments (Inca).

Анализе на околности вештачења трагова пуцања, извршене у Центру за форензичка истраживања Полиције Словеније, обављена су, као што је поменуто, уз помоћ скенирајућег електронског микроскопа са енергетским дисперзивним додатком са X-зрацима. Опште карактеристике GSR честица су:

1. морфолошки облик, који добијамо уз помоћ скенирајућег електронског микроскопа (SEM) и
2. хемијски састав одређене GSR честице, који добијамо уз помоћ енергетског дисперзивног додатка са X зрацима (EDX).

На слици 11 приказана је карактеристична GSR честица са хемијским саставом.

Слике 11а и 11б – Приказ GSR честице настале након опаљења метка из пиштоља, под увећањем од 350X – 11а, и њен хемијски састав добијен помоћу EDX – 11б

Резултати вештачења трагова ватреног оружја уз помоћ SEM/EDX методе у Центру за форензичка истраживања Полиције Словеније, за период од 1. 1. 2007. до 31. 12. 2007. године, приказани су у табели 2.

Табела 2 – Резултати вештачења трагова ватреног оружја SEM/EDX методом за период од 1. 1. 2007. до 31. 12. 2007. године у Словенији

		Број узорака	Број позитивних узорака	Број негативних узорака
Укупан број захтева	61	191	118 (61%)	73 (39%)
Број захтева – убиства	5	12	7 (58%)	5 (42%)
Број захтева – покушај убиства	9	41	19 (46%)	22 (54%)
Број захтева – изазивање опште опасности	47	138	67 (48%)	69 (52%)

Дискусија

Упоређујући две методе које се користе за доказивање трагова ватреног оружја на шакама осумњиченог можемо констатовати следеће:

1. Дифениламински хемијски тест за утврђивање које је лице пуцало из ватреног оружја, популарно назван „парафинска рукавица“ је веома једноставна и оперативна метода. Релативно брзо можемо имати резултат вештачења, узорковање трагова је једноставно и може да се врши на лицу места кривичног дела (односи се на примену савремених самолепљивих фолија), тако да је вештачење „парафинске рукавице“ веома примењива метода. Међутим, дифениламински тест који се примењује приликом вештачења „парафинске рукавице“ је неспецифичан, па је самим тим апроксимативан, односно непоуздан. Међутим, улажући напор, знање, систематичност и вештину, доказну вредност овог теста можемо знатно повећати, ако за испитивање трагова укључимо и микроскопско испитивање појачано расположивим компјутерским програмима за карактеризацију облика и величине честица барута.
2. Скенирајућа електромикроскопија са енергетским дисперзивним додатком (SEM/EDX) је специфична поуздана метода јер за GSR честице које се детектују овим методом доказује да су настале само пуцањем из ватреног оружја и ниједном другом приликом (што самим тим искључује било какву контаминацију). Предност ове методе је у томе што може да се изведе онолико пута колико

то захтева оперативна и правосудна истрага. За разлику од SEM/EDX методе, узорак за вештачење „парафинске рукавице“ може да се испитује само једном – наиме, метода је деструктивна па се извођењем дифениламинског теста узорак уништава, те евентуално поновно вештачење узорка није изводљиво.

3. Као што се види из приказаних практичних резултата добијених вештачењем „парафинске рукавице“ и вештачењем помоћу SEM-EDX, не постоји апсолутно поуздана метода за идентификацију лица која су пуцала из ватреног оружја. Обе методе имају предности и недостатке, како је то елаборирано у раду.

Закључак

Мишљења смо да предност ипак треба дати методи SEM/EDX, највише и искључиво зато што се ради о поновљивој методи, што је и био један од разлога за њену валидацију по норми ISO 17025. Европско удружење форензичких научних институција (ENFSI), као и удружење које је од стране Европске уније задужено за развој форензике у земљама ЕУ и онема које то намеравају да постану, методу SEM/EDX су одредили за званичну методу за детектовање трагова пуцања у државама Уније. Међутим, не треба олако напуштати конвенционалне методе у форензици, нпр. методу „парафинске рукавице“, и то нарочито у случајевима самоубиства извршених ватреним оружјем. У оваквим случајевима се искључује могућност накнадног уклањања трагова пуцања (прањем руку и сл.), а предност ове методе је и та што је вештачење узорака умрљаних крвљу веома отежано (некада и неизводљиво) на скенирајућем електронском микроскопу.

Литература:

1. Бошковић, М., (1986). *Доказна вриједност парафинске рукавице*, Безбедност, СУП Македоније, 6/86.
2. Dolinsek, F., (2000). *Uporaba vrsticne elektronske mikroskopije pri forenzicnih preiskavah*, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, 41/2000/4.
3. Fojatsek, L., Vacinova, J., Kola, P., Kotrlu, M., (2003). *Distribution of GSR particles in the surroundings of shootings pistol*. Forensic Science International, 132(2).
4. Ђорђевић, И., (1999). Карактеристике муниције специјалне намене са аспекта криминалистичких вештачења, Безбедност, 4/99, 513-529.
5. Ивановић, А., (2002). *Криминалистичко хемијско вјештачење трагова ватреног оружја*, МУП Црне Горе, Подгорица.

6. Јарамаз, С., (2002). Унутрашња балистика, Машински факултет, Београд.
7. Максимовић, Р., Бошковић, М., Тодорић, У., (1997). *Методе физике, хемије и физичке хемије у криминалистици*, Полицијска академија, Београд.
8. Максимовић, Р., Тодорић, У., (1996). *Криминалистика техника*, Полицијска академија, Београд.
9. Mršić, G., Žugaj, S., (2008). *Primjena elektronskog mikroskopa (ESEM) kod vještačenja tragova pucanja (GSR) na šakama*, I kongres Hrvatskog društva sudskih vještaka – Zagreb, Opatija.
10. *The ENFSI Strategic Plan, 2002-2008*.
11. Угљешаић, Р., (1970). *Основи криминалистичке хемије*. Београд.

THE RELIABILITY OF FORENSIC METHODS TO DETECT GUNSHOT RESIDUE ON THE HANDS OF SUSPECTS

Abstract: *One of the most important facts in crimes involving firearms, crucial for their elucidation, is the identification of persons who had fired the shot during the critical incident. Gunshot residue on the skin of a suspect is important evidence for reconstructive questions in the forensic investigation of cases involving firearms. The subject of this paper is to analyze the gunshot residue – products of bullet firing from a hand gun in order to determine whether a person is actually shot in this case or not. Specifically, the paper will give a critical analysis of the methods of forensic practice in the region when it comes to expert trace analysis of the use of firearms and gunshot residue in particular, as well as recommendations for future research in GSR.*

Keywords: *forensic science, firearm, gunshot residues, parafin glove.*

Доц. др Саша Милојевић,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK- 371.3:351.74
Оригинални научни рад
Примљено: 24.1.2011.

Оптимизација модела посебних облика наставе на Криминалистичко-полицијској академији¹

Апстракт: Посебни облици наставе несумњиво представљају врло значајан сегмент едукације студената Криминалистичко-полицијске академије. Њима студенти усвајају практична знања и стичу вештине неопходне за обављање полицијских послова. Из тог разлога изузетно је важно да садржаји и структура посебних облика наставе у студијским програмима Криминалистичко-полицијске академије буду што ваљанији.

Разматрање проблема одвијало се у две фазе. Прва фаза била је формирање модела посебних облика наставе и његова оптимизација по више критеријума у циљу изналажења њиховог редоследа, при чему тај редослед постаје обавезујући када се посебни облици наставе уврсте у студијски програм. Друга фаза била је поређење оптимизованог модела са тренутним стањем реализације посебних облика наставе у циљу тражења могућности да се студијски програми КПА унапреде.

Уважавајући закључке и препоруке проистекле из упоредне анализе оптимизованог модела и садашњег начина реализације посебних облика наставе који су презентовани у овом раду, може се доћи до ваљанијих решења при оспособљавању студената Криминалистичко-полицијске академије за примену практичних знања и вештина неопходних за обављање полицијских послова.

Кључне речи: Криминалистичко-полицијска академија, посебни облици наставе, практична знања и вештине, моделовање, оптимизација, метод аналитичких хијерархијских процеса.

Увод

Свакодневни полицијски послови, без обзира на хијерархијски ниво којем припадају, захтевају да полицијски службеници који их обављају

¹ Рад представља део резултата истраживања на пројекту „Евалуација квалитета наставног процеса студијских програма Криминалистичко-полицијске академије“ који се реализује на Криминалистичко-полицијској академији у Београду.

имају адекватан квантум знања широког спектра, али и да буду оспособљени за примену врло великог дијапазона вештина које им служе као „професионални алат“. Те вештине стичу се процесом обуке, односно увежбавањима чији интензитет и динамика могу бити врло различити (Милојевић, Субошић, 2002:45). Носилац процеса обуке у Министарству унутрашњих послова Републике Србије (МУП Р Србије) је Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку са својим организационим целинама – Центром за основну полицијску обуку (ЦОПО) и Центром за специјалистичку обуку и усавршавање полиције (ЦСОУП) (Милошевић, Субошић, 2010:155).

Криминалистичко-полицијска академија као високообразовна институција, основана је Одлуком Владе Србије² ради реализације студијских програма за потребе полицијског образовања. Није у саставу МУП-а Р Србије, већ организационо припада министарству надлежном за просвету, с тим да има изражене функционалне везе са МУП-а Р Србије. Пошто Академија реализује студијске програме за потребе полицијског образовања, посебна пажња мора се посветити садржајима којима студенти усвајају практична знања и вештине неопходне за обављање полицијских послова. Такви садржаји студијског програма на Криминалистичко-полицијској академији називају се посебни облици наставе (Милошевић, Субошић, 2010:156).

Програм посебних облика наставе мора обезбедити да:

- дипломирани криминалиста након завршетка студија стекне довољно практичних знања и вештина, али и одређени ниво искуства, који би му омогућили да се што лакше и брже укључи у процес рада МУП-а Р Србије;
- се, у складу са функционалним везама које Криминалистичко-полицијска академија има са МУП-а Р Србије, максимално искористе материјални, просторни и кадровски капацитети Министарства као наставна база;
- се финансијска и друга материјална средства којима располаже Криминалистичко-полицијска академија користе економично;
- се, за разлику од свих других факултета и академија које се баве безбедношћу, Криминалистичко-полицијска академија издвоји као једина високошколска институција у којој студенти стичу практична знања и вештине, и искуства која ће им користити током рада у МУП-а Р Србије, а нарочито на самом почетку каријере приликом ступања на прве функционалне дужности;
- се уваже стање и тенденције развоја едукације полицијских кадрова у Европи са аспекта обуке у циљу стицања практичних знања и вештина, и да

² Одлука о оснивању Криминалистичко-полицијске академије, Службени гласник РС, бр. 58/06.

- атрактивношћу и функционалношћу привуче што већи број потенцијалних студената, како би Криминалистичко-полицијска академија била конкурентна у односу на друге високошколске институције (Милојевић, 2002:180; Милојевић, Субошић, 2004:72).

Методолошке основе

Разматрање проблема одвијало се у две фазе. Прва фаза била је формирање модела посебних облика наставе и његова оптимизација по више критеријума у циљу изналажења њиховог редоследа, при чему тај редослед постаје обавезујући када се посебни облици наставе уврсте у студијски програм. Друга фаза била је поређење оптимизираниог модела са тренутним стањем реализације посебних облика наставе у циљу тражења могућности да се студијски програми КПА унапреде.

Методe и узорак

Примењене методе могу се сврстати у две групе: методе којима су прикупљани анализирани подаци и методе којима је вршена обрада података и добијање резултата.

Подаци су прикупљани методом испитивања – техником анкетирања и анализом садржаја. *Испитивање – анкетирање* је спроведено са 56 дипломираних официра полиције који су завршили Полицијску академију. Испитаницима су најпре изложени садржаји посебних облика наставе онако како су дефинисани у даљем делу текста, а затим је од њих захтевано да рангирају понуђених 16 посебних облика наставе са аспекта примењивости знања и вештина које се усвајају током њихове реализације у пословима које обављају, и са аспекта њихове атрактивности – колико су садржају посебних облика наставе примамљиви за студенте, односно колико ће ти садржаји за њих бити мотивациони фактор. *Анализом садржаја* прикупљани су подаци о посебним облицима наставе који су послужили за формирање елемената модела, као и заступљеност појединих посебних облика наставе у другим сличним институцијама, финансијски аспекти реализације појединих посебних облика наставе и др. Анализирани су наставни планови и програми Полицијске академије у Београду и Више школе унутрашњих послова у Земуну, студијски програми Криминалистичко-полицијске академије, доступни курикулуми других сличних институција у земљи и иностранству, финансијска документа Полицијске академије у Београду и Више школе унутрашњих послова у Земуну и други (Милошевић, Милојевић, 2001:179).

Обрада података вршена је низом метода од којих је најважнија *метода аналитичких хијерархијских процеса*, којом је вршена оптимизација модела. Метода аналитичких хијерархијских процеса (АХП), коју је раз-

вио Tomas Saaty почетком седамдесетих година 20. века, представља алат у анализи одлучивања, креиран да пружи помоћ доносиоцима одлуке у решавању комплексних проблема одлучивања у којима учествује већи број доносилаца одлуке, већи број критеријума и у вишеструким периодима. Подручје њене примене је вишекритеријумско одлучивање где се на основу дефинисаног скупа критеријума и вредности атрибута за сваку алтернативу врши избор оне која је најприхватљивија, односно приказује се потпуни поредак важности алтернатива у моделу. У примени ове методе разликујемо четири фазе: 1) структурирање проблема; 2) прикупљање података; 3) оцењивање релативних тежина, и 4) одређивање решења проблема. Структурирање проблема се састоји од декомпоновања било којег сложеног проблема одлучивања у серију хијерархија, где сваки ниво представља мањи број управљаних модела. Они се затим декомпоњују у други сет елемената који одговара следећем нивоу итд. Прикупљањем података и њиховим мерењем отпочиње друга фаза методе АХП. Доносилац одлуке додељује релативне оцене у паровима атрибута једног хијерархијског нивоа, и то за све нивое целокупне хијерархије. При томе се користи скала „девет тачака“. По завршетку овог процеса добија се одговарајућа матрица упоређивања по паровима који одговарају сваком нивоу хијерархије. Процена релативних тежина је трећа фаза методе АХП. Матрица поређења ће се по паровима „превести“ у проблеме одређивања сопствених вредности, ради добијања нормализованих и јединствених сопствених вектора тежина за све атрибуте на сваком нивоу хијерархије A_1, A_2, \dots, A_n са вектором тежина $t = (t_1, t_2, \dots, t_n)$. Одређивање решења проблема је последња фаза методе АХП и она подразумева налажење тзв. композитног нормализованог вектора. Пошто се одреди вектор редоследа активности критеријума у моделу у наредном кругу, потребно је одредити, у оквиру сваког посматраног критеријума, редослед важности алтернатива у моделу. Учешће сваке алтернативе множи се са тежином посматраног критеријума и потом се те вредности саберу за сваку алтернативу посебно. Добијени податак представља тежину посматране алтернативе у моделу. На исти начин се одређује тежина и за остале алтернативе, након чега се може одредити укупни поредак алтернатива у моделу (Брковић, Милојевић, 2004:36).

За део процена релативних тежина критеријума оптимизације, као и за одређивање релативних тежина појединих алтернатива по конкретном критеријуму коришћен је и метод *искусствене генерализације*. Том методом је одређивање појединих вредности (или рангирање критеријума и сл.) извршио аутор на основу сопственог искуства (Милошевић, Милојевић, 2001:156).

Основу решавања проблема дала је примена метода *моделовања*. Да би се програм посебних облика наставе на Криминалистичко-полицијској академији унапредио, потребно је најпре изнаћи оптималан или бар ваља-

нији модел посебних облика наставе, а затим његовим поређењем са тренутним стањем изнаћи могућности које би се могле искористити да се обука на Криминалистичко-полицијској академији подигне на виши ниво (Брковић, Милојевић, 2004:33; Милошевић, Милојевић, 2001:168).

Елементи модела

Анализа обуке за стицање практичних знања и вештина која се до сада изводила на Полицијској академији и Вишој школи унутрашњих послова³, али и на другим факултетима и академијама у Србији, те на високообразовним институцијама у другим земљама Европе које школују кадрове за потребе полиције, резултирала је да се као могући посебни облици наставе издвоје:

1. Информативна пракса;
2. Теренска обука;
3. Општа пракса;
4. Обука у зимским условима;
5. Изборна пракса;
6. Криминалистичка пракса;
7. Руководна (организационо-методска) пракса;
8. Методичка обука;
9. Полицијска гађања;
10. Обука у вожњи моторних возила;
11. Пливање;
12. Студијско путовање;
13. Тактичко-технички зборови савремених безбедносно-заштитних и безбедносно-угрожавајућих средстава;
14. Обука у пружању прве помоћи;
15. Посета казнено-поправном заводу;
16. Присуство суђењу у кривичном и прекршајном поступку.

Ради једнозначног схватања садржаја и форме сваког од набројаних посебних облика наставе, неопходно је сваки понаособ укратко описати.

Информативна пракса је облик едукације током којег студент проводи одређени број часова у некој од станица полиције и том приликом се само упознаје са разним аспектима полицијског посла. Студент треба да посматра рад у станици полиције, те да му изабрани ментори – води-

³ *Законом о Полицијској академији*, 1993. године основана је прва високошколска образовно-научна установа те врсте у Србији чије су основне студије трајале 4 године (8 семестара). Студенти су дипломирањем стицали звање дипломираног официра полиције.

Закон о Вишој школи унутрашњих послова донет је 1972. године када је ова институција почела са радом у Земуну. Студије су трајале четири семестра, а од 1977. године пет семестара. Студенти су дипломирањем стицали звање правника (<http://www.kpa.edu.rs>).

Чланом 2 *Одлуке о оснивању Криминалистичко-полицијске академије* (Сл. гласник РС, бр. 58/06) прецизирано је да Криминалистичко-полицијска академија представља правног наследника Више школе унутрашњих послова и Полицијске академије.

тељи⁴ дају одређена појашњења у вези са пословима који се обављају у полицијској станици. Циљ ове праксе је да студент стекне увид у то шта је стварно полицијски посао.

Теренска обука је основна полицијска обука која се изводи ван седишта образовне институције и реализује се по врло интензивном и динамичном целодневном програму који траје више дана. Циљ те обуке је да студенти што боље овладају полицијским вештинама које су предвиђене планом и програмом основне полицијске обуке, првенствено у домену оперативних полицијских вештина, тј. ватрене обуке и тактичког поступања полицијских службеника.

Опита пракса је вишедневна основна обука у полицији опште надлежности у стварним условима. Другим речима, студент у некој од полицијских станица, под стриктном контролом водитеља, обавља послове у склопу позорничке и патролне делатности. Циљ праксе је да студенти стекну искуства у раду полиције на основном нивоу – нивоу извршилаца, те да се упознају са проблемима који се јављају на том нивоу полицијског посла, тешкоћама које има полицијски службеник и сл., а све ради бољег разумевања руководећег нивоа полицијских послова.

Обука у зимским условима је облик практичне наставе који се изводи више дана у планинском геопростору у зимском периоду. Током обуке студенти уче да скијају, возе моторне санке, пружају прву помоћ у зимским планинским условима, упознају се са безбедносном проблематиком у зимским туристичким центрима, уче се да примене неке тактичке поступке везане за полицијске послове у урбаном, али и у неурбанизованом делу планине, крећу се у зимском планинском амбијенту по саобраћајницама и ван њих, уз помоћ средстава и система за оријентацију, као и да употребе службено оружје са смучки и са моторних санки. Циљ обуке је да се студент упозна са амбијентом планине зими, научи да скија и вози моторне санке на основном нивоу, те да у зимском планинском амбијенту примени неке од тактичких поступака којима се извршава део полицијских послова.

Изборна пракса се више дана изводи у некој од организационих јединица МУП-а Р Србије чији послови нису обухваћени другим посебним обликом наставе – по избору студената (гранична полиција, саобраћајна полиција, Жандармерија, САЈ, управни послови, аналитика, информатика и др.). Током праксе студент, под стриктном контролом водитеља, сагледава начин обављања послова на свим хијерархијским нивоима. Изборном праксом студент проверава своје афинитете за грађење каријере и боље се упознаје са одређеним сегментом рада МУП-а Р Србије за који исказује посебно интересовање.

⁴ Под појмом „водителј“ подразумева се полицијски службеник са стручном спремом и искуством које одговара врсти праксе, а који ради у организационом делу Министарства где студент одлази на праксу. Водителј би био задужен за рад са студентом на пракси у складу са планом и програмом који израђује образовна институција.

Криминалистичка пракса одвија се у организационим деловима Криминалистичке полиције. И ово је вишедневна практична настава током које се студенти упознају и у највећој могућој мери, под контролом водитеља, укључују у послове које обавља Криминалистичка полиција, а у складу са садржајима које су изучавали из криминалистичке групе предмета. Циљ праксе је да студенти стекну одређени степен искуства који би требало да им помогне да се по завршетку студија лакше укључе у рад Криминалистичке полиције.

Руководна (организационо-методска) пракса се одвија у полицијским јединицама опште надлежности – станицама полиције, у трајању од више дана. Током ове праксе студенти сагледавају и у највећој могућој мери, под контролом водитеља, се укључују у организационо-методско-руководни аспект полицијског посла. Циљ праксе је да студенти стекну одређени степен искуства која би им помогао да се по завршетку студија лакше укључе у рад полицијских јединица опште надлежности.

Методичка обука представља едукацију студената о томе како се обучавају полицијски службеници и јединице полиције. Другим речима, студенти, под контролом водитеља, изводе основну полицијску обуку са својим млађим колегама током реализације теренске обуке и уједно руководе групом млађих колега. Циљ обуке је да студенти сагледају цео процес обуке потчињених, од припреме, преко организације, реализације, координације, па до анализе резултата обуке, те да стекну одређено искуство у извођењу обуке. С друге стране, студенти, под контролом водитеља, по први пут руководе групом колега и при томе стичу драгоцену искуства о проблемима (људским, стручним и организационим) са којима се суочава руководиоца било којег нивоа.

Полицијска гађања представљају посебан облик наставе којим се студенти обучавају да ефикасно и безбедно рукују службеним оружјем. Гађања се изводе у некој од полицијских јединица која има услове за извођење те обуке (стрелиште, инструкторе и др.). Сваки студент у току школске године изводи више гађања. Циљ обуке је да студенти стекну неопходне вештине у правилном, ефикасном и безбедном руковању оружјем (нишањењу и окидању и правилном отварању ватре, као и у превазилажењу страха од пуцња). У завршној фази студирања студенти стичу основе за стицање звања инструктора гађања, односно оспособљавају се за припрему, организацију и реализацију гађања са јединицом полиције.

Обука у вожњи моторних возила је посебан облик наставе током којег студенти стичу знања и вештине неопходне за безбедно и сигурно управљање моторним возилима „Б” и „Ц” категорије, као и специјалним полицијским возилима (патролно возило, специјално возила „марица“, оклопно возило и сл.). Обука траје онолико колико је то прописано законом, а за њено извођење ангажује се лиценцирана ауто школа и одговарајући инструктори у МУП-а Р Србије.

Пливање је посебан облик наставе који се изводи за све године студија у неком од спорских центара који имају затворени базен. Циљ је да студенти побољшају опште физичке способности неопходне за обављање свакодневних професионалних задатака, да науче правилне технике пливања и да примене адекватну технику при савлађивању одређених дистанци, као и да науче правилну и безбедну технику спасавања утопљеника.

Студијско путовање представља једнодневни обилазак једне подручне полицијске управе МУП-а Р Србије у којој постоји специфична безбедносна проблематика. Акцент едукације током путовања је сагледавање унутрашње организације подручне полицијске управе на изабраном геопростору и методике решавања специфичних безбедносних проблема који се ту јављају. Поред тога, током путовања студенти се упознају и са карактеристикама изабраног дела геопростора Републике Србије, као што су: границе, рељеф, хидрографија, вегетациони и педолошки покривач, клима и метеоролошки услови, демографске, комуникацијске, привредне, културно-историјске и друге карактеристике тог геопростора, као и са њиховим утицајем на припрему и извршење полицијских акција и интервенција.

Тактичко-технички зборови (ТТЗ) савремених безбедносно-заштитних и безбедносно-угрожавајућих средстава се организују у неком од организационих делова МУП-а Р Србије (у зависности од циља тактичко-техничког збора), при чему се студентима приказују техничка средства која су на располагању полицији при извршењу редовних, ванредних и посебних задатака, те средства којима су припадници полиције били угрожени при обављању својих послова. Циљ ТТЗ-а је да студенти виде, опишу и евентуално манипулишу средствима о којима су учили у теоријским предметима и да разговарају са полицијским службеницима који та средства свакодневно користе. Током ТТЗ-а се често врши и демонстрација коришћења тих средстава.

Обука у пружању прве помоћи је посебан облик наставе током које се студенти оспособљавају за успешну примену основних мера прве помоћи према повређеним лицима. Тежиште обуке је на практичним радњама којима се мере прве помоћи примењују. Њен циљ је да се студенти оспособе у пружању прве помоћи са нивоом знања и вештина који је једнак или већи од нивоа знања које се из ове области стиче на стручном оспособљавању током основне полицијске обуке.

Посета казнено-поправном заводу је посебан облик наставе који се реализује у сарадњи са Министарством правде. Посета је једнодневна а њен циљ је да се студенти упознају са системом и функционисањем установа у којима се издржавају казне за почињена кривична дела, како би успешно могли да сагледају целокупан систем којим се држава штити од криминалног и другог недозвољеног понашања.

Присутство суђењу у кривичном и прекршајном поступку је посебан облик наставе који се такође организује у сарадњи са Министарством правде.

Студенти би требало да присуствују једном рочишту суђења у прекршајном и кривичном поступку, а циљ наставе је да се упознају са функционисањем судског система, те да стекну делимичан увид у рад судова.

Критеријуми оптимизације модела

Да би се извршила оптимизација модела посебних облика наставе и на тај начин се дошло до редоследа ових дефинисаних облика наставе, најпре се морају утврдити критеријуми на основу којих ће се тај редослед формирати (под редоследом се подразумева да су боље ранжирани посебни облици наставе обавезнији да се уврсте у програм посебних облика наставе, од оних облика који су слабије ранжирани). У складу са полазним основама наведеним у уводу рада, издвојило се 9 критеријума на основу којих треба извршити оптимизацију, односно направити редослед дефинисаних посебних облика наставе. Ти критеријуми су:

1. *Применљивост у служби* је критеријум по којем су упоређивани садржаји које студенти усвајају током посебних облика наставе, при чему је основа упоређивања била оцена да ли неки садржај којег студент научи може одмах да употреби у послу који ће обављати по завршетку школовања. По том критеријуму боље су ранжирани посебни облици наставе чији су садржаји више директно везани за полицијске послове.
2. *Искористивост капацитета МУП-а Р Србије*, који показује колико се при организацији и реализацији неког посебног облика наставе могу искористити просторни, кадровски и материјални капацитети Министарства. Код тог критеријума јавила су се три поткритеријума и то: искористивост просторних капацитета МУП-а Р Србије, искористивост материјалних капацитета и искористивост кадровских капацитета МУП-а Р Србије:
 - искористивост материјалних капацитета МУП-а Р Србије је поткритеријум који говори колико је током организације и реализације посебних облика наставе могуће користити наоружање, возила, заштитну опрему, униформе и друга материјално-техничка средства МУП-а Р Србије. По том поткритеријуму боље су ранжирани посебни облици наставе чија организација и реализација омогућава да се користе материјални капацитети МУП-а Р Србије.
 - искористивост просторних капацитета МУП-а Р Србије је поткритеријум који говори колико је током организације и реализације посебних облика наставе могуће користити полигоне, стрелишта, спортске терене и друге објекте МУП-а Р Србије. По том поткритеријуму боље су ранжирани посебни облици наставе чија организација и реализације омогућава да се користе просторни капацитети МУП-а Р Србије.
 - искористивост кадровских капацитета МУП-а Р Србије је поткритеријум који говори колико је током организације и реали-

зације посебних облика наставе могуће користити полицијске службенике у функцији инструктора, тренера и сл. По том критеријуму боље су ранжирани посебни облици наставе чија организација и реализација омогућава да се користите кадровски капацитети МУП-а Р Србије.

3. *Конкурентност* је критеријум који показује да ли је Криминалистичко-полицијска академија у предности у односу на институције које претендују да школују кадар истог или сличног профила када је реч о организацији неког посебног облика наставе. По том критеријуму боље су ранжирани они посебни облици наставе које Криминалистичко-полицијска академија може организовати и реализовати лакше од других институција (због повезаности са МУП-а Р Србије, посебних критеријума уписа студената и др.).
4. *Атрактивност* је критеријум који указује колико су садржаји посебних облика наставе примамљиви за студенте, односно колико ће ти садржаји бити за њих мотивациони фактор. По овом критеријуму боље су ранжирани посебни облици наставе чији садржаји имају већи позитиван мотивациони утицај на студенте.
5. *Економичност* је критеријум којим се упоређују трошкови реализације посебних облика наставе. По том критеријуму боље је ранжиран онај посебни облик наставе за чију реализацију треба утрошити мање финансијских средстава.
6. *Организациони проблеми* је критеријум који говори колико је тешко организовати неки посебни облик наставе, односно колико се организационих проблема при реализацији неког посебног облика наставе јавља. По том критеријуму боље је ранжиран посебни облик наставе кога је лакше организовати, односно за којег је везано мање организационих проблема.
7. *Заступљеност у другим институцијама* је критеријум који показује да ли такав или сличан посебан облик наставе постоји у институцијама које школују кадар истог или сличног профила у другим европским земљама. По том критеријуму боље је ранжиран посебан облик наставе који се изводи у више земаља.
8. *Оптерећеност студената* је критеријум који указује колико је неки од посебних облика наставе оптерећење за студенте на основу броја часова које студенти похађају. Боље су ранжирани посебни облици наставе који се реализују за мање наставних часова.
9. *Међузависност* је критеријум који показује да ли извођење једног облика наставе зависи од претходне реализације неког другог облика наставе. По том критеријуму боље су ранжирани посебни облици наставе код којих постоји међузависност, јер то указује на континуитет и консеквентност обуке.

Формирање модела

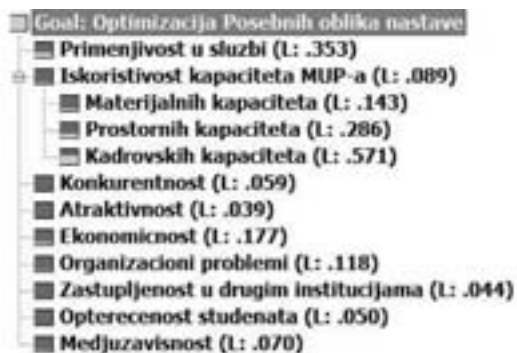
Како је реч о више критеријума по којима се одређује редослед, јасно је да се за оптимизацију, односно за утврђивање редоследа мора употребити нека метода вишекритеријумске оптимизације. Као што је већ речено, једна од ефикаснијих је метода аналитичких хијерархијских процеса, па је у даљем раду та метода и употребљена. Подаци и прорачуни урађени су уз помоћ одговарајућег софтвера⁵.

У складу са изабраним методом, најпре је израђен модел (урађено је структурирање проблема (постављање критеријума у хијерархијски однос и одређивање алтернатива, где су алтернативе посебни облици наставе), прикупљање података и одређивање релативних тежина) по којем је извршена оптимизација, при чему су релативне тежине за наведене критеријуме одређене на основу емпиријских података и искуствено. Релативне тежине за критеријуме одређене су на основу редоследа важности појединих критеријума, који је приказан на графикону који следи:

Графикон 1 – Релативне тежине критеријума оптимизације садржаја посебних облика наставе

Наведени редослед преведен је помоћу скале „девет тачака“ у релативне тежине за сваки критеријум. Те релативне тежине приказане су на шеми која следи:

Шема 1 – „Хијерархијско дрво“ оптимизације садржаја посебних облика наставе

⁵ Реч је о програмском пакету Expert Choice 2000 (Expert Choice 2000 Enterprise 10.1 Build 903.05), програмске куће Expert Choice, Inc.

Разрада и дискусија резултата

У складу са развијеним моделом, даља анализа бавиће се оптимизацијом по сваком критеријуму појединачно, да би се на крају, изналажењем композитног нормализованог вектора добијених решења по сваком критеријуму оптимизације, дошло до коначног решења оптимизације модела посебних облика наставе. Потом ће се оптимизирани модел поредити са тренутним стањем реализације посебних облика наставе на Криминалистичко-полицијској академији у циљу тражења могућности да се студијски програми КПА унапреде.

Оптимизација по критеријуму „применљивост у служби“

По критеријуму „применљивост у служби“ рангирање посебних облика наставе извршено је на основу резултата анкете спроведене са дипломираним официрима полиције. Резултати анкете приказани су у табели која следи:

Табела 1 – Резултати анкете са дипломираним официрима полиције о применљивости знања и вештина усвојених током реализације посебних облика наставе

ПОСЕБНИ ОБЛИК НАСТАВЕ	МЕСТО															
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Информативна пракса	14	3	-	-	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	24	3
Теренска обука	3	3	14	5	24	-	4	-	-	-	-	-	-	-	3	-
Општа пракса	-	-	29	3	17	4	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-
Обука у зимским условима	-	-	-	3	4	6	14	-	-	-	-	-	27	-	-	-
Изборна пракса	-	-	-	28	8	-	5	3	11	-	-	3	-	-	-	-

ПОСЕБНИ ОБЛИК НАСТАВЕ	МЕСТО															
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Криминалистичка пракса	9	24	-	-	-	6	3	-	-	-	14	-	-	-	-	-
Руководна (организационо-методска) пракса	27	9	3	-	-	-	3	-	-	3	-	-	11	-	-	-
Методичка обука	-	3	7	3	-	26	-	3	3	-	-	-	-	-	11	-
Полицијска гађања	-	-	-	-	-	-	24	3	12	-	-	-	4	2	-	11
Обука у војњи моторних возила	-	-	-	-	-	-	3	-	24	3	11	-	-	15	-	-
Пливање	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	3	38	8	-	4	-
Студијско путовање	-	-	-	-	3	-	-	-	2	11	-	-	-	27	6	4
Тактичко-технички зборови	-	-	-	3	-	-	-	11	-	26	-	3	6	-	-	6
Обука у пружању прве помоћи	-	-	3	-	-	11	-	24	4	3	-	2	-	9	-	-
Посета казнено-поправном заводу	-	3	-	11	-	-	-	-	-	4	4	6	-	-	3	29
Присуство суђењу у кривичном и прекршајном поступку	3	11	-	-	-	-	-	-	-	6	24	4	-	-	5	3

По том критеријуму, рангирање посебних облика наставе, са релативним тежинама које су одређене за сваки посебан облик наставе, приказано је на графикону који следи:

Графикон 2 – Редослед посебних облика наставе рангираних по критеријуму „применљивост у служби“

Графикон јасно показује да су најбоље рангиране праксе које би се одвијале у организационим јединицама МУП-а Р Србије, а затим обуке којима студенти усвајају неке од полицијских вештина.

Оптимизација по критеријуму „искористивост капацитета МУП-а Р Србије“

Критеријум „искористивост капацитета МУП-а Р Србије“ садржи три поткритеријума: 1) искористивост материјалних капацитета МУП-а Р Србије; 2) искористивост просторних капацитета МУП-а Р Србије, и 3) искористивост кадровских капацитета МУП-а Р Србије. Наведени поткритеријуми су искуствено рангирани на следећи начин:

Графикон 3 – Релативне тежине поткритеријума критеријума „искористивост капацитета МУП-а Р Србије“

На основу графикана види се да је при анализи по критеријуму „искористивост капацитета МУП-а Р Србије“ било најважније да се за реализацију неког посебног облика наставе могу ангажовати кадровски капацитети, а затим просторни и на крају материјални капацитети МУП-а Р Србије. Наиме, од изузетне важности је да истакнути стручњаци МУП-а Р Србије током посебних облика наставе пренесу студентима своје знање и искуство. Исто тако, реализација посебних облика наставе на полигонима, стрелиштима и другим објектима МУП-а Р Србије за студента пред-

ставља додатни мотивациони фактор, а знања и вештине које се усвоје у оригиналном амбијенту су дуготрајније.

По поткритеријуму „искористивост материјалних капацитета МУП-а Р Србије“ посебни облици наставе рангирани су на следећи начин:

Графикон 4 – Редослед посебних облика наставе рангираних по поткритеријуму „искористивост материјалних капацитета МУП-а Р Србије“

Из графикона се види да су боље рангирани посебни облици наставе који имају форму посета, јер се при посетама максимално користе капацитети онога ко се посећује. То важи и за информативну праксу, јер је и она, онако како је одређена у ранијем тексту, једна врста посете организационим јединицама МУП-а Р Србије. За реализацију свих других врста посебних облика наставе неопходно је, у већој или мањој мери, ангажовати материјална средства Криминалистичко-полицијске академије. При томе, највише сопствених материјалних средстава се ангажује при реализацији пливања и обуке у зимским условима.

По поткритеријуму „искористивост просторних капацитета МУП-а Р Србије“ посебни облици наставе рангирани су на следећи начин:

Графикон 5 – Редослед посебних облика наставе рангираних по поткритеријуму „искористивост просторних капацитета МУП-а Р Србије“

По овом поткритеријуму боље су рангирани посебни облици наставе при чијој реализацији се више користе просторни капацитети МУП-а Р Србије (због прилагођавања амбијенту који влада у служби, социјализације на од-

носе који владају у организационим јединицама МУП-а Р Србије и сл.). У складу са тим, графикон показује да су боље рангиране праксе и обуке у организационим јединицама МУП-а Р Србије, посебно у наставним центрима.

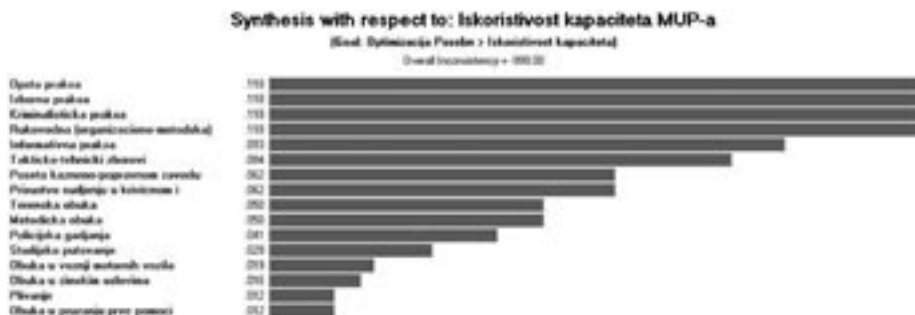
По поткритеријуму „искористивост кадровских капацитета МУП-а Р Србије“ боље су рангирани посебни облици наставе чија организација и реализација омогућава да се ангажују полицијски службеници МУП-а Р Србије (инструктори, тренери, истакнути стручњаци из праксе и сл.). По том поткритеријуму посебни облици наставе рангирани су на следећи начин:

Графикон 6 – Редослед посебних облика наставе рангираних по поткритеријуму „искористивост кадровских капацитета МУП-а Р Србије“

Графикон показује да су по овом поткритеријуму боље рангирани посебни облици наставе чија реализација у потпуности зависи од ангажовањих полицијских службеника МУП-а Р Србије. С друге стране, пливање, као посебан облик наставе, Академија може да реализује без ангажовања стручњака из праксе Министарства.

Када се резултати добијени по претходним поткритеријумима синтезишу у складу са претходно одређеним релативним тежинама за сваки поткритеријум, добије се резултат рангирања по критеријуму „искористивост капацитета МУП-а Р Србије“ који је приказан ка следећем графикону:

Графикон 7 – Редослед посебних облика наставе рангираних по критеријуму „искористивост капацитета МУП-а Р Србије“

Синтеза је показала да су по критеријуму „искористивост капацитета МУП-а Р Србије” боље ранжирани посебни облици наставе попут пракси и обука који се спроводе у просторним капацитетима МУП-а Р Србије, са ангажованим полицијским службеницима као инструкторима, тренерима, водитељима и сл., што је, с обзиром на карактер критеријума по којем је вршено рангирања, у потпуности очекивани резултат.

Оптимизација по критеријуму „конкурентност“

Рангирање по критеријуму „конкурентност“ извршено је такође искуствено. Резултати тог рангирања приказани су на графикону који следи:

Графикон 8 – Редослед посебних облика наставе ранжираних по критеријуму „конкурентност“

Графикон показује да су најбоље ранжирани посебни облици наставе који би се реализовали у организационим јединицама МУП-а Р Србије и на које, због функционалних веза које Криминалистичко-полицијска академија остварује са МУП-а Р Србије, Академија има „монопол”. Најлошије су ранжирани они посебни облици наставе које скоро свака институција може организовати без већих тешкоћа.

Оптимизација по критеријуму „атрактивност“

По критеријуму „атрактивност“ рангирање посебних облика наставе извршено је на основу резултата анкете спроведене са дипломираним официрима полиције. Резултати анкете приказани су у табели која следи:

Табела 2 – Резултати анкете са дипломираним официцима полиције о атрактивности посебних облика наставе

ПОСЕБНИ ОБЛИК НАСТАВЕ	МЕСТО															
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
Информативна пракса	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	20	6	1	6	10
Теренска обука	5	11	22	-	-	-	-	-	1	1	-	-	6	-	10	-
Општа пракса	-	-	11	-	3	21	-	5	-	-	6	-	-	10	-	-
Обука у зимским условима	21	1	-	11	-	5	2	-	6	-	-	-	10	-	-	-
Изборна пракса	-	-	1	1	31	-	11	-	2	-	-	10	-	-	-	-
Криминалистичка пракса	-	-	-	-	11	11	21	1	-	-	12	-	-	-	-	-
Руководна (организационо-методска) пракса	-	-	6	5	-	-	11	20	-	10	1	1	2	-	-	-
Методичка обука	6	5	-	20	-	-	-	11	10	-	-	-	-	-	3	1
Полицијска гађања	-	22	5	-	-	-	-	10	11	-	-	-	1	1	-	6
Обука у вожњи моторних возила	-	-	-	2	-	-	10	-	26	12	-	-	-	6	-	-
Пливање	-	-	-	-	1	13	-	-	-	-	11	6	-	-	5	20
Студијско путовање	1	1	-	-	10	-	-	2	-	26	-	11	-	5	-	-
Тактичко-технички зборови	-	-	1	11	-	-	-	6	-	7	20	-	11	-	-	-
Обука у пружању прве помоћи	-	-	10	-	-	6	1	1	-	-	-	2	-	11	20	5
Посета казнено-поправном заводу	-	10	-	6	-	-	-	-	-	-	6	1	-	22	11	-
Присуство суђењу у кривичном и прекршајном поступку	10	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	20	-	1	14

По критеријуму „атрактивност“, рангирање посебних облика наставе, са релативним тежинама које су одређене за сваки посебан облик наставе, приказано је на графикону који следи:

Графикон 9 – Редослед посебних облика наставе рангираних по критеријуму „атрактивност“

Резултати показују да су за студенте атрактивнији посебни облици наставе који су директно повезани са практичним увежбавањем одређених вештина или практичним радом у организационим јединицама МУП-а Р Србије.

Оптимизација по критеријуму „економичност“

Рангирање посебних облика наставе по критеријуму „економичност“ извршено је на основу процене трошкова које би Криминалистичко-полицијска академија имала при организацији неког од посебних облика наставе. Важно је напоменути да је реч о процени трошкова која служи да се поједини посебни облици наставе рангирају и да се ради о приближним износима финансијских средстава. Процене су урађене на нивоу једне школске године и приказане у табели која следи.

Табела 3 – Процене трошкова појединих посебних облика наставе по студенту (изражено у еврима)

ПОСЕБНИ ОБЛИК НАСТАВЕ	ТРОШКОВИ								УКУПНО
	Хонорари извођача	Обилазак	Смештај и исхрана	Утрошак муниције	Утрошак горива	Потрошни материјал	Закуп објекта	Остало	
Информативна пракса	23	8	-	-	-	-	-	-	31
Теренска обука	96	-	132	54	13	2	-	4	301
Општа пракса	219	8	-	-	-	-	-	-	227
Обука у зимским условима	53	-	309	4	11	2	-	4	383
Изборна пракса	54	8	-	-	-	-	-	-	63
Криминалистичка пракса	49	8	-	-	-	-	-	-	57
Руководна (организационо-методска) пракса	49	8	-	-	-	-	-	-	57
Методичка обука	-	-	51	-	2	-	-	-	53
Полицијска гађања	10	-	-	618	-	4	-	-	632
Обука у вожњи моторних возила	439	-	-	-	-	-	-	-	439
Пливање	-	-	-	-	-	-	163	-	163
Студијско путовање	2	-	-	-	2	-	-	-	4
Тактичко-технички зборови	-	-	-	-	2	-	-	-	2
Обука у пружању прве помоћи	2	-	-	-	-	-	-	-	2
Посета казнено-поправном заводу	2	-	-	-	2	-	-	-	4
Присуство суђењу	-	-	-	-	6	-	-	-	6

Оптимизација по критеријуму „заступљеност у другим институцијама“

Анализа заступљености посебних облика наставе на другим институцијама у иностранству урађена је на основу података до којих је аутор могао да дође, како из личних контаката са представницима истих или сличних школа у иностранству, тако и са интернета. Наравно да су посебни облици наставе по својим садржајима специфични за сваку земљу и при анализи су поређени слични посебни облици наставе. Анализа је приказана у табели која следи:

Табела 4 – Заступљеност посебних облика наставе у сличним високообразовним институцијама у иностранству

ПОСЕБНИ ОБЛИК НАСТАВЕ	З Е М Љ А											
	Македонија	Црна Гора	Бугарска	Румунија	Мађарска	Хрватска	Б и Х	Словенија	Естонија	Финска	Швајцарска	Немачка
Информативна пракса	•	•					•					
Теренска обука	•	•	•		•		•	•	•	•	•	
Општа пракса	•		•	•	•	•	•	•	•			•
Обука у зимским условима							•	•	•	•	•	
Изборна пракса	•		•						•		•	
Криминалистичка пракса							•	•				
Руководна (организационо-методска) пракса	•	•	•			•	•	•	•	•	•	•
Полицијска гађања	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Обука у војњи моторних возила		•	•	•	•			•				•
Пливање	•						•		•			•
Студијско путовање				•		•			•	•	•	•
Тактичко-технички зборови	•	•			•	•	•	•	•	•	•	•
Обука у пружању прве помоћи	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
Посета казнено-поправном заводу	•	•					•					
Присуство суђењу у кривичном и прекршајном поступку	•		•					•	•			
Методичка обука	•			•			•		•	•	•	•

У складу са извршеном анализом извршено је рангирање посебних облика наставе по критеријуму „заступљеност у другим институцијама“ и сваком од њих додељена релативна тежина, што је приказано на графикону који следи:

Графикон 12 – Редослед посебних облика наставе рангираних по критеријуму „заступљеност у другим институцијама“

Дакле, најзаступљенији посебни облици наставе у другим сличним високообразовним институцијама у иностранству су полицијска гађања, обука у пружању прве помоћи, стручна организационо-методска пракса и тактичко-технички зборови савремених безбедносно-заштитних и безбедносно-угрожавајућих средстава.

Оптимизација по критеријуму „оптерећеност студената“

Рангирање посебних облика наставе по критеријуму „оптерећеност студената“ извршено је на основу процене броја часова потребних за реализацију сваког појединачног посебног облика наставе. Процењени број часова одређен је искуствено, а процена је дата у табели која следи:

Табела 5 – Процена броја часова (током четворогодишњег школовања) потребних за реализацију посебних облика наставе

ПОСЕБНИ ОБЛИК НАСТАВЕ	БРОЈ ЧАСОВА
Информативна пракса	56
Теренска обука	200
Општа пракса	160
Криминалистичка пракса	160
Руководна (организационо-методска) пракса	160
Изборна пракса	112
Обука у зимским условима	112
Пливање	112
Методичка обука	100
Полицијска гађања	80
Обука у пружању прве помоћи	20
Обука у вожњи моторних возила	50
Студијско путовање	10
Посета казнено-поправном заводу	10
Тактичко-технички зборови	8
Присуство суђењу у кривичном и прекршајном поступку	16

У складу са наведеном проценом извршено је рангирање посебних облика наставе по критеријуму „оптерећеност студената“ и сваком од њих додељена релативна тежина, што је приказано на графикону који следи:

Графикон 13 – Редослед посебних облика наставе ранжираних по критеријуму „оптерећеност студената“

Дакле, боље су ранжирани посебни облици наставе који се реализују кроз мање наставних часова јер такви посебни облици наставе мање оптерећују студенте додатним обавезама током студирања.

Оптимизација по критеријуму „међузависност“

Анализа међузависности посебних облика наставе приказана је у табели која следи:

Табела 6 – Међузависност – повезаност посебних облика наставе

	Теренска обука	Општа пракса	Обука у зимским условима	Изборна пракса	Криминалистичка пракса	Руководна (организационо-методска) пракса	Методичка обука	Полисијска гађања	Обука у вожњи моторних возила	Пливање	Студијско путовање	Тактичко-технички зборови	Обука у пружању прве помоћи	Посета казнено-поправном заводу	Присуство суђењу
Информативна пракса		•		•	•	•	•	•	•		•	•			
Теренска обука		•	•	•	•	•	•	•	•			•	•		
Општа пракса				•	•	•	•	•	•						
Обука у зимским условима					•	•	•	•	•				•		
Изборна пракса					•	•	•	•	•						
Криминалистичка пракса						•		•							
Руководна (организационо-методска) пракса							•	•	•				•		
Методичка обука								•		•					
Полисијска гађања												•	•		
Обука у вожњи моторних возила												•	•		
Пливање													•		
Студијско путовање												•			
Тактичко-технички зборови															
Обука у пружању прве помоћи															
Посета казнено-поправном заводу															•
Присуство суђењу															

На основу анализе табеле извршено је рангирање посебних облика наставе по критеријуму „међузависност“ и сваком од њих додељена релативна тежина, што је приказано на графикону који следи:

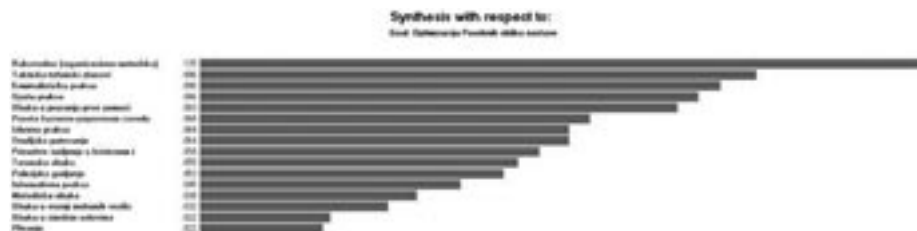

Графикон 14 – Редослед посебних облика наставе ранжираних по критеријуму „међузависност“

Као што се види, највећу међузависност – повезаност имају полицијска гађања и руководна (организационо-методска) пракса, а затим теренска обука и општа пракса. Најмању међузависност – повезаност имају посебни облици наставе чија је основа у правној групи предмета – посета казнено-поправном заводу и присуство суђењу у кривичном и прекршajном поступку.

Синтеза резултата (оптимизација по свим критеријумима)

Коначно рангирање посебних облика наставе добијено је синтезом резултата по појединим критеријумима, уз поштовање раније одређених релативних тежина које су додељене сваком критеријуму. Резултат те синтезе приказан је на графикону који следи:

Графикон 15 – Редослед посебних облика наставе ранжираних по свим критеријумима

Тренутно стање студијских програма КПА са аспекта посебних облика наставе

Делови садржаја студијских програма основних струковних и академских студија Криминалистичко-полицијске академије који се односе на усвајање вештина називају се посебним облицима наставе. Заступљени су у свим годинама студирања и њихов фонд часова има удео од око 6,24% у студијским програмима (Милошевић et al., 2010).

На Криминалистичко-полицијској академији реализују се следећи посебни облици наставе:

1. *Основна обука за обављање полицијских послова.* Циљ обуке јесте да студенти стекну компетенције за примену основних полицијских овлашћења и обављање основних полицијских послова. Основна обука за обављање полицијских послова изводи се са фондом од 30 часова⁶ (Милошевић, Субошић, 2010:158).
2. *Стручна криминалистичко-форензичка пракса 1* има за циљ стицање практичних знања неопходних за рад у организационим јединицама криминалистичке полиције, у случајевима криминалистичко-форензичке обраде места догађаја. Очекивани исход ове праксе јесте оспособљеност студената за криминалистичко-форензичку обраду места догађаја. Изводи се у обиму од 15 часова (Милошевић et al., 2010:97).
3. *Стручна општа пракса* има за циљ стицање практичних знања за обављање полицијских послова. Очекивани исход ове праксе јесте развијеност вештина за обављање полицијских послова. Изводи се у обиму од 15 часова (Милошевић, Субошић, 2010:158).
4. *Теренска обука за обављање полицијских послова у летњим условима.* Реализује се у фонду од 60 часова. Основни циљ теренске обуке је да непосредно повеже теоријска знања стечена у Криминалистичко-полицијској академији са практичним поступањем припадника полиције опште надлежности, као и да омогући студентима КПА потпуније и свеобухватније савладавање и утврђивање одређених наставних садржаја из оквира уже стручних предмета, како би их што квалитетније припремили за рад у МУП-а Р Србије⁷ (Милошевић et al., 2010:98).
5. *Стручна криминалистичко-форензичка пракса 2* реализује се у фонду од 60 часова. Основни циљ реализације овог посебног облика наставе је непосредно повезивање теоријских знања стечених у Криминалистичко-полицијској академији са практичним поступањем полицијских службеника криминалистичке полиције, односно про-

⁶ *Елаборат основне обуке за обављање полицијских послова студената I године, школска 2009/2010. година, КПА, Београд, 2010.*

⁷ *Елаборат теренске обуке студената Криминалистичко-полицијске академије у летњем семестру школске 2009/2010. године, КПА, Београд, 2010.*

- ширивање постојећих теоријских знања и стицање нових практичних знања и вештина неопходних за извршавање редовних и ванредних полицијских послова и задатака⁸ (Милошевић, Субошић, 2010:159).
6. *Практична настава у руковању службеним пиштољем*. Фонд овог садржаја је 15 часова (Милошевић et al., 2010:97).
 7. *Стручна криминалистичко-форензичка пракса 3* реализује се у фонду од 70 часова. Циљеви и задаци који би требало да се остваре овим посебним обликом наставе идентични су вредностима које су пројектоване за Стручну криминалистичко-форензичку праксу 2⁹ (Милошевић, Субошић, 2010:160).
 8. *Посета казнено-поправном заводу и Присуствовање судском процесу* изводе се у фонду од 15 часова уз предмет Основи кривичног процесног права (Милошевић, Субошић, 2010:163).
 9. *Практична настава у руковању службеним пиштољем (тренажно-кондициони ниво)* посвећена је подизању нивоа вештина у безбедном руковању службеним пиштољем. *Практична настава у руковању службеним пиштољем (ситуациони ниво)* посвећена је подизању нивоа вештина у безбедном руковању службеним пиштољем из домена ситуационе ватрене обуке. Оба садржаја заједно изводе се у фонду од 15 часова (Милошевић et al., 2010:101).
 10. *Стручна изборна пракса* посвећена је пружању помоћи студентима у њиховој професионалној оријентацији (Милошевић, Субошић, 2010:163).
 11. *Стручна криминалистичка пракса* посвећена је стицању практичних знања неопходних за рад у организационим јединицама криминалистичке полиције. Резултат Стручне криминалистичке праксе је развијеност одговарајућих вештина за рад на пословима криминалистичке полиције. Предвиђени фонд часова је 60¹⁰ (Милошевић et al., 2010:102).
 12. *Стручна организационо-методска пракса* реализује се у полицијским станицама/испоставама полиције опште надлежности (71 час) и у Интервентној јединици 92 Полицијске управе за Град Београд (4 часа). Основни циљ ове праксе је непосредно повезивање теоријских знања стечених у Криминалистичко-полицијској академији са практичним

⁸ *Елаборат Стручне криминалистичко-форензичке праксе 2 студената II године основних струковних студија – Криминалистичко-форензичке изборне групе и Стручне криминалистичко-форензичке праксе 3 студената III године основних струковних студија – Криминалистичко-форензичке изборне групе у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.

⁹ Исто.

¹⁰ *Елаборат Стручне криминалистичке праксе студената III године основних академских студија – Криминалистичке изборне групе и Стручне методичке праксе 2 студената IV године основних академских студија – Криминалистичке и Безбедносне изборне групе у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.

- поступањем припадника полиције опште надлежности, односно проширивање постојећих теоријских знања и стицање нових практичних знања и вештина неопходних за извршавање редовних и ванредних полицијских послова и задатака.¹¹ (Милошевић, Субошић, 2010:165)
13. *Стручна методичка пракса 2* представља посебан облик наставе који је пре свега усмерен на конкретно и, са становишта радног профила криминалисте, релевантно упознавање студената са стручним радњама, поступцима, методама, техничким средствима и опремом коју користи криминалистичка полиција. Поред овога, студенти се обучавају и за потражну делатност, увиђајно-оперативне послове, послове оперативне криминалистичке технике и Националног криминалистичко-техничког центра. Практика се изводи у фонду од 75 часова¹² (Милошевић et al., 2010:103).
14. *Стручна безбедносна пракса* реализује се у Сектору за ванредне ситуације Министарства унутрашњих послова Републике Србије и другим службама система заштите и спасавања, у фонду од 75 часова¹³ (Милошевић, Субошић, 2010:166).

¹¹ *Елаборат Стручне организационо-методске праксе студената IV године основних академских студија КПА – Полицијска изборна група и Практичне наставе студената IV године студија по НПП ПА у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.

¹² *Елаборат Стручне криминалистичке праксе студената III године основних академских студија – Криминалистичке изборне групе и Стручне методичке праксе 2 студената IV године основних академских студија – Криминалистичке и Безбедносне изборне групе у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.

¹³ *Елаборат дела Стручне безбедносне праксе студената IV године основних академских студија – Безбедносна изборна група у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.

Поређење модела са стањем посебних облика наставе

Табела 7 – Упоредни приказ посебних облика наставе из студијских програма КПА и оптимизираниог модела (посебни облици наставе у моделу поређани су у складу са оптимизираним редоследом)

МОДЕЛ		СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ	
Посебни облик наставе	Број часова	Посебни облик наставе	Број часова
Руководна (организационо-методска) пракса	112	Стручна организационо-методска пракса	75
		Стручна методичка пракса 2	
		Стручна безбедносна пракса	
Тактичко-технички зборови	10	–	-
Криминалистичка пракса	112	Стручна криминалистичко-форензичка пракса 1	15
		Стручна криминалистичко-форензичка пракса 2	60
		Стручна криминалистичко-форензичка пракса 3	70
		Стручна криминалистичка пракса	60
Општа пракса	160	Стручна општа пракса	15
Обука у пружању прве помоћи	10	–	-
Посета казнено-поправном заводу	8	Посета казнено-поправном заводу	7
Изборна пракса	160	Стручна изборна пракса	
Студијско путовање	10	–	-
Присуство суђењу у кривичном и прекршајном поступку	16	Присуствовање судском процесу	8
Теренска обука	200	Теренска обука за обављање полицијских послова у летњим условима	60
Полицијска гађања	100	Практична настава у руковању службеним пиштољем	15
		Практична настава у руковању службеним пиштољем (тренажно-кондициони ниво)	15
		Практична настава у руковању службеним пиштољем (ситуациони ниво)	
Информативна пракса	56	Основна обука за обављање полицијских послова	30
Методичка обука	112	–	-
Обука у вожњи моторних возила	80	–	-
Обука у зимским условима	160	–	-
Пливање	20	–	-
УКУПНО	1326	УКУПНО	430

У табели су приказани посебни облици наставе из модела и посебни облици наставе који се изводе на Криминалистичко-полицијској академији, при чему су упоређивани они чији је садржај сличан, односно идентичан. Сагледавајући упоредни преглед у табели намеће се неколико битних закључака.

Прво, више посебних облика наставе из модела се не реализује на Академији. Ово није нужно велики недостатак. Међутим, уочљиво је да више посебних облика наставе који су у моделу високо рангирани нису садржај посебних облика наставе који се изводе са студентима КПА – тактичко-технички зборови савремених безбедносно-заштитних и безбедносно-угрожавајућих средстава, обука у пружању прве помоћи и студијска путовања.

Друго, моделом је предвиђен далеко већи фонд часова за извођење посебних облика наставе од оног који се изводи са студентима Криминалистичко-полицијске академије. Тачније, посебни облици наставе који се изводе на КПА имају фонд часова више од три пута мањи него што је то предвиђено моделом, што представља значајан недостатак.

Закључак

Посебни облици наставе несумњиво представљају врло значајан сегмент едукације студената Криминалистичко-полицијске академије. Из тог разлога на Академији су у протеклих годину дана учињени значајни напори да се тај део оспособљавања студената значајно унапреди. Анализа спроведена у овом раду представља покушај да се потпомогну напори које Академија чини у циљу повећања нивоа оспособљености дипломираних криминалиста за ефикасно укључивање у редовне послове МУП-а Р Србије по њиховом ступању на прве функционалне дужности.

Разматрања у раду наводе на неколико значајних закључака:

1. Анализа је показала да је при осмишљавању садржаја и структуре студијских програма могуће користити егзактне научне методе – методе оптимизације, статистичке методе и сл. Користећи исту или сличну методологију, или, пак, осмишљавањем и верификацијом неког потпуно новог начина коришћења егзактних научних метода при изради садржаја и структуре студијских програма који се изводе на Криминалистичко-полицијској академији, сасвим сигурно би се увелико побољшао њихов квалитет.
2. Понуђени модел посебних облика наставе представља покушај да се у студијски програм максимално унесу садржаји којима би студенти усвајали практичне вештине и стицали преко потребно искуство пре ступања у радни однос у МУП-а Р Србије. При изградњи модела није се водило рачуна о оптималном односу фонда

часова теоријске наставе и фонда часова посебних облика наставе. Због тога, између осталог, и постоји велика диспропорција између моделованог фонда часова посебних облика наставе и фонда часова посебних облика наставе који се изводе на Академији. Али, без обзира на то, врло велика диспропорција у фонду часова предвиђених за реализацију посебних облика наставе (разлика је већа од три пута) указује да би требало повећати фонд часова посебних облика наставе који се реализују на Криминалистичко-полицијској академији. То се може постићи или смањењем фонда часова теоријске наставе или повећањем укупног фонда часова студијског програма (за што постоје законске могућности), при чему би се створена разлика преусмерила у фонд часова посебних облика наставе.

3. Упоредна анализа модела посебних облика наставе и посебних облика наставе који се изводе на Криминалистичко-полицијској академији показала је завидно поклапање садржаја. Ипак, мора се напоменути да се на Криминалистичко-полицијској академији не изводе неки од посебних облика наставе који су доста високо ранжирани у моделу. Тактичко-технички зборови савремених безбедносно-заштитних и безбедносно-угрожавајућих средстава, који нису апострофирани као посебни облик наставе на КПА, ипак се изводе у склопу реализације наставе неких предмета, као што су Техничка средства полиције или Полицијска тактика или, пак, на Теренској обуци. С друге стране, обука у пружању прве помоћи и студијска путовања не постоје у наставном процесу на КПА у било ком облику, па би ваљало размислити о начину како да се и ови садржаји уврсте у процес едукације студената, поготово зато што њихова организација и реализација није претерано захтевна, а њиховим извођењем би се унапредила укупна оспособљеност студената.

Уважавајући наведене закључке и препоруке проистекле из упоредне анализе оптимизованог модела и садашњег начина реализације посебних облика наставе може се доћи до ваљанијих решења при оспособљавању студената Криминалистичко-полицијске академије за примену практичних знања и вештина неопходних за обављање полицијских послова.

С друге стране, разматрање озбиљног проблема какав је ваљанији модел реализације посебних облика наставе, нарочито уз примену адекватне методолошке апаратуре, обично донесе неколико одговора, а отвори много више нових, неодговорених питања. Тако је и овај пут. Истраживање на моделима и резултати до којих се дође ваљани су онолико колико је ваљан модел, а идеалног модела нема. Даља разматрања тог проблема могу се кретати ка: 1. унапређењу елемената модела, односно

осмишљавању ваљанијих посебних облика наставе чија би реализација имала позитивније ефекте на усвајање циљаних знања и вештина, али и на стицање искуства преко потребног студентима (највероватнија тенденција је ка осмишљавању обуке у реалним радним условима у којима полицијски службеници обављају свакодневне послове); 2. изналажењу ваљанијих критеријума оптимизације модела; 3. изналажењу начина да се што је могуће више избегну искуствене процене при рангирању елемената модела по одређеном критеријуму, јер је то предуслов за смањење субјективности код формирања модела, а тиме са сасвим сигурно остварује ваљаније моделовање, и 4. примени савременијих и ефикаснијих метода оптимизације и анализе, и друго.

Литература:

1. Брковић, В, Милојевић, С., (2004). *Примена методе вишекритеријумског програмирања (Expert Choice – програмског пакета), за потребе техничко-технолошког развоја и опремања специјалних јединица полиције*, Безбедност, год. 46, 3/2004, стр. 32-43.
2. Милојевић, С., Субошић, Д., (2002). *Анализа применљивости знања и вештина које се стичу на Полицијској академији са аспекта обављања полицијске професије*, НБП Наука-Безбедност-Полиција, год. VII, бр. 2/2002, стр. 43-61.
3. Милојевић, С., (2002). *Практични облици наставе на Полицијској академији, стање и тенденције*, Реформа полицијског школства у Републици Србији, ВШУП, Београд, стр. 179-188.
4. Милојевић, С., Субошић, Д., (2004). *Анализа професионалне способности дипломираних официра полиције*, НБП Наука-Безбедност-Полиција, год. IX, бр. 2/2004, стр. 65-84.
5. Милошевић, Г., Субошић, Д., (2010). *Практична обука студената у системну високог полицијског образовања Републике Србије*, Безбедност, год. 52, бр. 1/2010, стр. 154-171.
6. Милошевић, Н., Милојевић, С., (2001). *Основи методологије безбедносних наука*, Полицијска академија, Београд.
7. Milošević, G., Subošić, D., Mićović, D., (2010). *Practical training of students within the sistem of tertiary police education in the Republic of Serbia*, NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo, Vol. XV, No. 3, стр. 93-107.
8. *Елаборат дела Стручне безбедносне праксе студената IV године основних академских студија – Безбедносна изборна група у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.
9. *Елаборат Основне обуке за обављање полицијских послова студената I године, школска 2009/2010. година*, КПА, Београд, 2010.

10. *Елаборат Стручне криминалистичке праксе студената III године основних академских студија – Криминалистичке изборне групе и Стручне методичке праксе 2 студената IV године основних академских студија – Криминалистичке и Безбедносне изборне групе у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.
11. *Елаборат Стручне криминалистичко-форензичке праксе 2 студената II године основних струковних студија – Криминалистичко-форензичке изборне групе и Стручне криминалистичко-форензичке праксе 3 студената III године основних струковних студија – Криминалистичко-форензичке изборне групе у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.
12. *Елаборат Стручне организационо-методске праксе студената IV године основних академских студија КПА – Полицијска изборна група и Практичне наставе студената IV године студија по НПП ПА у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.
13. *Елаборат Теренске обуке студената Криминалистичко-полицијске академије у летњем семестру школске 2009/2010. године*, КПА, Београд, 2010.
14. *Студијски програм Основних струковних студија криминалистике*, КПА, Београд, 2009.
15. *Студијски програм Основних академских студија криминалистике*, КПА, Београд, 2009.

OPTIMIZING THE MODEL OF SPECIAL FORMS OF INSTRUCTION AT THE ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES

Abstract: *Special forms of instruction undoubtedly present a very significant segment of educations of students at the Academy of Criminalistic and Police Studies. They provide the students with practical knowledge and skills necessary for performing police duties. It is therefore of utmost importance to ensure that the contents and structure of such forms of instruction included in the Academy curricula should be of high quality.*

This issue was considered in two stages. The first stage involved designing a model of special instruction and its optimizing in keeping with a number of criteria, in order to establish the dynamics of their realization, which became mandatory upon their integration in the curriculum. The second stage consisted of comparing the optimal model with the current state of affairs regarding the

realization of special instruction modules and finding possibilities for their further development.

If due attention is given to conclusions and recommendations stemming from a comparative analysis of the optimal model and the actual one which are presented in this paper, it will be possible to devise better solutions for instructing the Academy students on how to apply practical knowledge and skills in the execution of police duties.

Key Words: *the Academy of Criminalistic and Police Studies, special forms of instruction, practical knowledge and skills, designing a model, optimizing, method of analytical hierarchical processes.*

Мр Снежана НОВОВИЋ,

Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку
Снежана ВЛА,

Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку

UDK-351.741-055.2(4-11/4-13)

Оригинални научни рад

Примљено: 19.1.2011.

Могућности сарадње у оквиру Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе¹

Апстракт: Асоцијација шефова полиција Југоисточне Европе (Southeast Europe Police Chiefs Association – SEPCHA) покренула је на својој генералној скупштини, крајем 2008. године, иницијативу да се успостави регионална мрежа жена полицајаца (Women Police Officers Network – WPON), чији ће циљеви бити промовисање и примена принципа родне равноправности и демократичности у обављању полицијских послова. Током 2009. и 2010. године спроведене су припремне активности за успостављање мреже, у оквиру којих је, између осталог, реализовано и емпиријско истраживање на узорку од 3.897 испитаника из осам министарстава унутрашњих послова (Хрватска, БиХ – Федерација, БиХ – Република Српска, Црна Гора, Албанија, Македонија, Бугарска и Србија). Циљ истраживања био је да се утврде актуелни статус и улога жена у регионалним полицијским службама, као и приоритетне области и облици њихове будуће сарадње. За коришћење у прагматичне сврхе, резултати истраживања саопштени су у форми извештаја и представљају полазиште за планирање активности Мреже, која је формално успостављена крајем новембра 2010. године у Сарајеву.

У овом раду, уз одговарајући компаративни преглед неколико активних удружења жена полицајаца у свету и додатну статистичку анализу ради достизања вишег нивоа сазнања, приказан је сегмент истраживања који се односи на приоритетне области и облике сарадње у оквиру Мреже. Као могуће области сарадње, од стране испитаника посебно су наглашени обука и образовање, полицијска пракса и критеријуми селекције, док су међу облицима сарадње, аналогно претходном, најчешће навођени заједнички курсеви и семинари, размена полазница (и полазника) на обуци и сл.

Кључне речи: жене полицајци, мрежа жена полицајаца, WPON, сектор безбедности.

¹ У раду је представљен део резултата емпиријског истраживања, спроведеног током 2009. године, у оквиру пројекта успостављања Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе.

Увод

Уз актуелну политичку климу, на улазак жена у полицију одувек су значајан утицај имала и женска удружења широм света, а нарочито струковна – полицијска удружења жена. Мада су данас удружења жена полицајаца најактивнија у Америци и Европи, има их на свим меријанима – свуда где постоји свест о потреби удруживања и повезивања ради остваривања заједничких циљева. Према географском принципу, она могу бити организована на међународном (често регионалном), националном и поднационалном нивоу. Неке од постојећих мрежа које илуструју наведени принцип јесу: Међународна асоцијација жена полицајаца (International Association of Women Police – IAWP), Европска мрежа жена полицајаца (European Network of Police Women – ENP), Мрежа жена полицајаца Јужне Африке (The South African Police Service Women's Network – SAPS), Британска асоцијација жена полицајаца (British Association of Women Police – BAWP), Мрежа жена полицајаца у Бурундију (Women's Police Network in Burundi), Мрежа жена Темз Валија (Thames Valley Women's Network), Мрежа жена Мерсисајда (Merseyside Women's Network) и др.

Са најдужим трајањем и најбогатијим историјатом међу наведеним удружењима, и даље у експанзији, јесте *Међународна асоцијација жена полицајаца (IAWP)*, основана у Америци давне 1915. године, са задатком да развија идеју женске полиције и помаже развоју превентивно-социјалног рада полицијске службе. Данас, међутим, она организује годишње конференције намењене обуци², којима присуствују жене полицајци из свих делова света и, у складу са својим интересовањима, бирају која ће предавања, панеле и дискусије посетити (теме спровођења закона, условно пуштање на слободу, правни аспекти, међународне перспективе...), јер се неке од активности одвијају симултано. Поред обука, ова мрежа организује и тематске догађаје, као што је био Међународни дан престанка насиља над женама (25. 11. 2010), има службу за оглашавање радних места и додељује годишње награде за постигнуће кандидаткињама које долазе и из других мрежа. Још један битан начин повезивања јесте указивање међународног признања и давањем стипендије, што је такође годишњи догађај (<http://iawp.org/>).

Једна од познатијих јесте и *Европска мрежа жена полицајаца (ENP)*, основана у Холандији 23. марта 1989. године. Као своје основне вредности та мрежа промовише једнакост целог људског рода, слободу, правду и солидарност (10th Career Development Seminar, 2002). Она такође организује семинаре, као што је, рецимо, семинар о менаџменту и руко-

² Последња годишња конференција, којој је присуствовала и представница Министарства унутрашњих послова Републике Србије, одржана је 30. септембра у Минеаполису (Милић, 2010).

вођењу, одржан 2009. у Шпанији, или „6. Дан безбедности“, одржан 2005. у Словенији, на којем је било представљено истраживање „Интеграција жена у словеначку полицијску службу“. Ова мрежа се углавном фокусира на истраживања и изнедрила их је више током свог постојања. Нека од њих су „Жене у европским полицијама, О чему се ту ради?“ (1995), „Насиље над женама у Русији“ (1996), „Једнака плата/Једнак третман“ (1996), „Жене у полицији пре и после пада зида у Немачкој, поређење“ (1997). Мрежа има развијену издавачку делатност, са насловима као што су „Породично насиље – злостављање деце“, „Људска права“, „Међународна сарадња“, „Полицијска опрема“, „Жене у полицији – род“. Поред свега овога, Европска мрежа жена полицајаца активна је и у мировним мисијама (<http://www.enp.nl/>).

Мрежа жена полицајаца Јужне Африке (SAPS) функционише на националном, општинском и нивоу станица, и ради на успостављању и ревитализацији родних структура путем промоције комуникационих мрежа међу женама, путем састанака, догађаја и регионалних форума. Још један начин постизања овог циља јесте и обука ментора на националном нивоу, који потом пружају подршку женама, а разматра се и могућност да се обука ментора спусти и на остале нивое. Неке од тема око којих се окупљају ове жене полицајци јесу легислатива, каријера, превенција криминала, питање безбедности деце, оружје и полиција у заједници. Такође постоји и награђивање оних које се нарочито истичу (http://www.saps.gov.za/womensnetwork/news_police_women.htm).

Британска асоцијација жена полицајаца (BAWP) успоставља и одржава везе са другим мрежама, афилиатима, и са њима успоставља сарадњу око заједничких тема, нудећи сопствено искуство и примере добре праксе. Неке од асоцијација са којима је повезана су Интернационална асоцијација жена полицајаца, Европска мрежа жена полицајаца, Национална асоцијација црнаца у полицији, Асоцијација хомосексуалаца у полицији, Национална асоцијација хендикепираних у полицији, Национална асоцијација трансродних особа у полицији и Национална асоцијација муслимана у полицији. Одиграла је велику улогу у формулисању „Дневног реда родних питања“ (Gender Agenda), који представља живи документ јер се стално допуњава – доживео је другу ревидирану верзију, а у припреми је и трећа. Битно је рећи да је то званичан документ признат од стране британских власти. Организовали су и курс за развој вештина у менаџменту и руковођењу, који је касније преузео CENTREX (садашња NPIA), Национални центар за обуку полиције. Два пута годишње се организује Дан стручног усавршавања, на теме као што су: панцири за жене полицајце, изградња алтернативне радне праксе и насиље над женама. Имају свој часопис, „Grapevine“, у слободном преводу „Радио Милева“ (<http://bawp.org/>).

Мрежа жена полицајаца у Бурундију релативно је млада, основана тек 2010. године. У досадашњем раду организовала је курс за жене у априлу 2010. године, на којем је обучено 30 жена полицајаца (<http://www.peaseoperations.org/index.php/capacity-building-programs/africa/projet-panafricain-de-la-police/women-police-network-in-burundi/lang/en/>).

Мрежа жена Темз Валија бави се могућностима проналажења посла, напредовања у служби, обукама, промовисањем равнотеже између обавеза на послу и код куће, саветима за нове мајке и труднице, саветима у вези са коришћењем породилског одсуства, и давањем разних других корисних информација кроз повезаност са Британском асоцијацијом жена полицајаца (<http://www.thamesvalley.police.uk/aboutus/aboutus-ead/aboutus-ead-ssn/aboutus-ead-ssn-wnet.htm>).

Мрежа жена Мерсисајда бави се питањима саветовања за напредак у служби и подршку женама. Циљ мреже је да унапреди положај жена тако што ће организовати догађаје и конференције, и спроводити истраживања и анкете. Повезана је са другим локалним мрежама, као што су Мрежа за подршку хендикепираном особљу, Асоцијација хомосексуалаца у полицији, Асоцијација црнаца у полицији Мерсисајда, Полицијска федерација Енглеске и Велса и Британска асоцијација жена полицајаца (<http://www.merseyside.police.uk/index.aspx?articleid=5491>).

У нашем непосредном окружењу, у циљу обезбеђивања једнаких шанси, бољег положаја жена које обављају полицијски посао, учвршћивања друштвеног поштовања према њиховом раду и помоћи да се уклопе у полицијски посао, 1993. године основана је и *Организација жена полицајаца Мађарске* која је колективна чланица Европске мреже жена полицајаца (Шаркези, 2001:7).

У свом раду удружења се углавном руководе демократским принципима и фундаменталним правима која су предвиђена *Универзалном декларацијом о људским правима (The Universal Declaration of Human Rights)*³ и другим, касније донесеним међународним и националним документима, и промовишу „квалитет кроз једнакост“, чинећи то у партнерству са мушким колегама. Инсистирајући на „поштеном“ третману, настоје да побољшају радне услове за жене полицајце. Циљеви удружења жена полицајаца усмерени су на сарадњу и пружање узајамне подршке разменом знања, информација и искуства. Због могућности подизања проблема жена са индивидуалног на колективни ниво, утицај мреже је веома важан, нарочито у почетној фази спровођења политике једнакости. Приступањем мрежи жене добијају оно што им у пракси углавном недостаје – емотивну подршку, савет, информације и обрасце улога. На тај начин мреже доприносе бољем и бржем интегрисању жена у службу, унапређењу услова за

³ Усвојена Резолуцијом Генералне скупштине УН 217А од 10. 12. 1948. године. Не подлеже ратификацији јер није међународни уговор.

рад и развој каријере, унапређењу стручних компетенција, потпунијем остваривању индивидуалних потенцијала и, у крајњој линији, развоју полицијске службе у целини. Како каже Брендa Глас, једна од учесница конференција које организује IAPW, стварање мреже сарадње може понекад да се одигра у неформалном или формалном окружењу, али циљ је увек исти: подршка, стручни развој, пријатељство, тунорство, учење током целог живота, спољни контакти, реалност живота, могућности путовања, уобичајена питања која понекад значе опстанак (Glass, 1997).

Један од значајнијих покушаја међусобног приближавања жена полицајаца овог региона у протеклом периоду представљало је организовање конференције на тему „Равноправност полова у полицијским службама – примена домаћих и међународних правних стандарда о равноправности полова“, 21. и 22. децембра 2006. године, у Бања Луци.

Захваљујући закључцима те конференције (на којој је, између осталог, указано и на потребу регионалног повезивања), истраживањима која су током протеклих година спроведена у појединим министарствима унутрашњих послова земаља Југоисточне Европе (Нововић, Петровић, 2006), објављеним научним и стручним радовима о историјату, улози и статусу жена у полицијској служби (Дапчевић-Марковић, 2002:344-356; Петровић, 2007:330-341; Нововић, 2008), као и чињеници да су у полицијама овог региона већ извесно време жене присутне у већем броју, иницијатива за оснивање мреже, коју је крајем 2008. године на својој годишњој скупштини покренула SEPСА, позитивно је оцењена већ на првом састанку експертске групе⁴, одржаном 26. и 27. марта 2009. године у Београду, са циљем спровођења припремних активности за успостављање регионалне мреже. Међутим, одмах је исказана и потреба да се успостављању мреже приступи не само коришћењем искустава постојећих сличних удружења, већ и уз поштовање специфичности (друштвених, културолошких, економских и др.) земаља, будућих чланица. Резултат таквог размишљања била је идеја да се, коришћењем јединственог инструментаријума, спроведе компаративно истраживање у министарствима на нивоу региона, чији ће налази омогућити идентификовање заједничких садржаја и интересовања за будуће активности, штедећи при том енергију, време и финансијска средства. Додатни квалитет обезбеђује, свакако, очекивани психолошки ефекат у виду веће мотивације учесника истраживања за ангажовање у будућој мрежи коју ће, управо захваљујући учешћу у истраживању, пре доживљавати као сопствену творевину него као наметнуту обавезу.

⁴ На првом састанку експертске групе учествовали су представници Секретаријата SEPСА, ОЕБС-ове Канцеларије за демократске институције и људска права (Office for Democracy Institution and Human Rights) и Мисије ОЕБС-а у Србији, као и експерти Полицијске академије из Црне Горе и министарстава унутрашњих послова Бугарске, Македоније и Србије.

Дакле, уз очекивање да ће резултати истраживања допринети међусобном упознавању и у значајној мери олакшати планирање будућих заједничких активности, већ на мартовском састанку дефинисане су области које ће бити обухваћене истраживањем, као и динамика активности, а потом се приступило изради инструмената (упитника) за прикупљање емпиријске грађе и утврђивању процедура у вези са реализацијом сваке појединачне фазе. Током маја и јуна обављена су усаглашавања унутар експертске групе у вези са садржајем упитника, а затим је уследило теренско испитивање, унос и обрада података, израда нацрта извештаја и његово представљање на трећем експертском састанку у Софији (2. и 3. децембра 2009), после чега су уследиле завршне консултације и израда коначне верзије извештаја укључивањем свих података који су до тада достављени.

Извештај је током октобра и новембра 2010. године презентован у шест министарстава која су учествовала у истраживању након чега је, 26-28. новембра, у Сарајеву одржан оснивачки састанак Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе. Том приликом су, на основу препорука из извештаја, за 2011. годину утврђене приоритетне активности чија реализација предстоји. Тиме је, дакле, основна сврха истраживања остварена. Есенцијални резултати саопштени су у форми пригодној за широк круг корисника и већ су у функцији, а постојећа база података може се даље експлоатисати за комплексније анализе у циљу нових сазнања, чему би требало да послужи и овај текст.

Предмет и циљеви истраживања

Предмет истраживања био је актуелни статус жена у полицијама региона и очекивања од будуће мреже да утврди приоритетне области и облике сарадње, виђени из перспективе жена полицајаца, мушкараца полицајаца, жена руководилаца и мушкараца руководилаца, као и стручних служби које су задужене за управљање људским ресурсима и обуком. Циљеви истраживања, примарно прагматични, били су усмерени на утврђивање полазишта за даље конкретне активности на успостављању Мреже.

Предмет и циљеви дефинисани су релативно уопштено, првенствено зато што је у питању експлоративно истраживање чији ће резултати тек у наредним годинама омогућити реализацију прецизније конципираних и усмерених експликативних истраживања. Други, не мање важан разлог, био је тај што је током припремне фазе оснивања мреже, успостављање поверења између служби (земаља) учесница имало предност над вишим нивоима научног сазнања, што је подразумевало избегавање деликатних или веома детаљних питања у анкети.

Узорак варијабли

Уз социо-демографска обележја испитаника – пол, старосну доб, брачни (неудате/неожењени, удате/ожењени, разведене/разведени, удовице/удовци) и породични статус (без деце/са децом), степен стручне спреме, ефективни радни стаж у полицијској служби (без стажа са увећаним трајањем, тзв. бенефицираног), позицију у служби (руководилац/извршилац), врсту службе, тзв. линију рада – као критеријумске (независне и условно независне) варијабле, истраживањем су као зависне (предикторске) биле обухваћене и варијабле које су представљале мишљење (оцене) испитаника о регрутовању и пријему жена у полицијску службу, селекцији, образовању и обуци, развоју каријере, односу родних питања и полицијских вештина, нормативној регулативи, дискриминацији и угрожавању на радном месту, као и приоритетима (областима и облицима) будуће сарадње унутар мреже.

У тексту који следи међу наведеним зависним варијаблама за обраду и представљање одабрано је мишљење испитаника о приоритетним областима и облицима сарадње у оквиру будуће мреже.

Узорак испитаника

У истраживању је учествовало укупно 3.897 испитаника, из осам министарстава унутрашњих послова: Албаније, Босне и Херцеговине – Федерације, Босне и Херцеговине – Републике Српске, Бугарске, Црне Горе, Хрватске, Македоније и Србије (табела 1). Инструкцијом је, између осталог, наведеним министарствима предочена потреба да узорак обухваћен испитивањем буде репрезентативан, тј. да пропорционално одсликава популацију која је предмет истраживања, и то се односило на све категорије испитаника. Међутим, будући да није постојала могућност увида у начин спровођења теренског испитивања, не смемо са сигурношћу тврдити да је узорак репрезентативан, те ћемо са одређеном резервом коментарисати и резултате.

Жене полицајци заступљене су у узорку са 33,80% испитаника, мушкарци полицајци са 38,57% (у укупном узорку је 72,37% извршилаца), жене руководиоци са 4,00% и мушкарци руководиоци са 23,63% (27,63% руководилаца у укупном узорку). Уколико посебно посматрамо подузорак руководилаца, међу њима је 14,48% жена и 85,52% мушкараца. Испитивањем су обухваћени сви нивои руковођења – стратешки са 8,99% (међу којима је 1,34% жена и 7,65% мушкараца), средњи или координацијски са 47,00% (8,06% жена и 38,95% мушкараца) и оперативни са 44,01% (5,06% жена и 38,95% мушкараца).

Табела 1 – Структура узорка

МУП	Жене полицајци	Жене руководиоци	Мушкарци полицајци	Мушкарци руководиоци	Укупно
Албанија	32 (50,00%) ⁵ (2,43%) ⁶	-	32 (50,00%) (2,13%)	-	64 (100,00%) (1,64%)
БиХ – Федерација	77 (23,99%) (5,85%)	7 (2,18%) (4,49%)	161 (50,16%) (10,71%)	76 (23,68%) (8,25%)	321 (100,01%) (8,24%)
БиХ – Р Српска	90 (46,39%) (6,83%)	6 (3,09%) (3,85%)	72 (37,11%) (4,79%)	26 (13,40%) (2,82%)	194 (99,99%) (4,98%)
Бугарска	331 (36,37%) (25,13%)	16 (1,76%) (10,26%)	394 (43,30%) (26,21%)	169 (18,57%) (18,35%)	910 (100,00%) (23,35%)
Црна Гора	30 (33,33%) (2,28%)	-	30 (33,33%) (2,00%)	30 (33,33%) (3,26%)	90 (99,99%) (2,31%)
Хрватска	170 (30,36%) (12,91%)	25 (4,46%) (16,03%)	222 (39,64%) (14,77%)	143 (25,54%) (15,53%)	560 (100,00%) (14,37%)
Македонија	97 (32,55%) (7,36%)	50 (16,78%) (32,05%)	100 (33,56%) (6,65%)	51 (17,11%) (5,54%)	298 (100,00%) (7,65%)
Србија	490 (33,56%) (37,21%)	52 (3,56%) (33,33%)	492 (33,70%) (32,73%)	426 (29,18%) (46,25%)	1460 (100,00%) (37,46%)
Укупно	1317 (33,80%) (100,00%)	156 (4,00%) (100,01%)	1503 (38,57%) (99,99%)	921 (23,63%) (100,00%)	3897 (100,00%) (100,00%)

Скоро три четвртине полицијских службеника у укупном узорку који су учествовали у истраживању раде у (подручним) полицијским управама, односно центрима безбедности и полицијским агенцијама (74,75%), међу којима – 71,91% жена полицајаца, 76,49% мушкараца полицајаца, 60,4% жена руководилаца и 78,8% мушкараца руководилаца, док је у седиштима министарстава запослено 24,75% жена и 19,73% мушкараца на извршилачким позицијама, као и 39,6% жена и 21,2% мушкараца на руководећим местима. Организационе јединице у којима испитаници раде налазе се најчешће у великим градовима – укупно 51,98%, од којих је 51,31% жена и 53,60% мушкараца полицајаца, као и 61,90% жена и 48,50% мушкараца руководилаца, затим у градовима средње величине – 38,70% (међу извршиоцима 39,35% жена и 37,48% мушкараца, а међу руководиоцима 31,70% жена и 41,10% мушкараца), док их је најмање у

⁵ Процент у односу на укупан број испитаника у реду (одређеној земљи).

⁶ Процент у односу на укупан број испитаника у колони.

малим местима – 8,47% (7,71% жена, 8,11% мушкараца, 6,50% жена руководилица и, такође, 10,50% мушкараца руководилица).

Изузимајући руководиоце, којима није ни постављено питање о завршеној школи (са претпоставком да сви или бар највећи број њих има више или факултетско образовање), код осталих испитаника – извесна предност је на страни жена. Оне су, наиме, у 40,39% случајева завршиле средњу школу (мушкарци – 46,74%), а у 54,52% случајева вишу или високу (мушкарци – 49,87%).

Када је реч о дужини ефективног радног стажа у полицијској служби, распон је веома велики и креће се од непуне године до 39, с тим што су жене најбројније у категорији од 6 до 10 година (37,21%), а мушкарци у категоријама од 11 до 15 (25,60%) и од 16 до 20 година (24,47%).

Додајмо још да су, према брачном статусу, испитанице чешће удате (54,77%) него неудате (36,31%), а још мање разведене (6,39%) и удовице (2,03%), што је случај и са њиховим колегама – 76,76% је ожењених, 19,28% неожењених, 2,70% разведених и 0,45% удоваца. У складу са наведеним је и породични статус, тј. број деце – 57,00% жена и 72,79% мушкараца има једно или више деце.

Конечно, просечна старост жена које су учествовале у истраживању је 34,21 година (распон 20 до 59), мушкараца 39,40 (распон 20-64) и руководилица 39,8 година (23-61 година).

Истраживачка питања – претпоставке

При конципирању истраживања, имајући у виду постављене циљеве, није се кренуло од строго формулисаних хипотеза, већ од начелних претпоставки. Наиме, имајући у виду географску близину и постојање заједничких или сличних услова и околности на регионалном нивоу, очекивали смо да ће истраживање указати на веће сличности него разлике у аспектима битним за будућу сарадњу. Претпоставили смо, исто тако, да ће наши резултати бити компатибилни и са ширим контекстом у географском смислу, те да ће једино идентификовани приоритети (а не и укупан списак значајних питања и тема) бити та специфичност коју је при планирању неопходно узети у обзир како би се поступало адекватно тренутку и месту.

Начин истраживања и инструменти

У истраживању су коришћене четири врсте упитника, намењених: 1. службама надлежним за управљање људским ресурсима, односно центрима за образовање и обуку (полицијским академијама, центрима за обуку и сл.), са укупно 40 питања од којих само три нису била отвореног типа;

2. женама полицајцима – 37 питања; 3. мушкарцима полицајцима – 28 питања, и 4. руководиоцима – 25 питања. Осим првог упитника у коме је највећи број питања (37) био отвореног типа, у осталим упитницима комбинована су приближно пропорционално питања отвореног и затвореног типа (са могућношћу алтернативног или вишеструког избора).

Након усаглашавања на нивоу експертске групе, упитници су, заједно са инструкцијом о начину спровођења теренског испитивања, преко SEPСА прослеђени електронском поштом националним координаторима ради даље дистрибуције и њиховог попуњавања на терену, у полицијским станицама и у седиштима министарстава. Електронском поштом министарствима је достављена и апликација за унос података из попуњених упитника која је, након попуњавања, на исти начин враћена на статистичку обраду. Апликација за унос података урађена је у MS Excelu, а статистичка обрада вршена је коришћењем програма SPSS 15.0 for Windows. Као најпогоднија за представљање резултата, изабрана је дескриптивна статистика – процентуална и корелациона анализа (*c* коефицијент) са Хи-квадрат (χ^2) тестом.

Подаци достављени од стране служби за управљање људским ресурсима и полицијских академија, тј. центара за полицијску обуку, нису били подједнако исцрпни и детаљни у свим земљама. Међутим, при сачињавању извештаја, важнија од инсистирања на детаљним и опширним одговорима била је чињеница да су будуће чланице показале спремност да учествују у истраживању, као и то што ће достављене информације омогућити квалитетан почетак рада будуће мреже, уз очекивање да ће се у међувремену, путем заједничких активности, свакако стећи услови за веће међусобно поверење и отвореност, а самим тим и за свеобухватнију сарадњу.

Резултати и дискусија

Подаци до којих се дошло истраживањем сврстани су у следеће тематске целине: регрутовање и пријем жена у полицијску службу (са посебно обрађеним сегментом који се односи на мотиве и мотивацију жена за приступање полицијској служби – Нововић, 2009:190-203), селекција, образовање и обука, развој каријере, родна питања и полицијске вештине, нормативна регулатива, дискриминација и угрожавање на радном месту, и удруживање као могућност истовременог унапређења квалитета и ефикасности обављања полицијских послова и родне равноправности. На основу резултата истраживања, у оквиру сваке од наведених области дата је једна или више препорука за унапређење постојећег стања. У овом тексту су представљени и разматрани подаци који се односе на последњу тематску целину, односно на могуће области и облике сарадње у оквиру Мреже.

Области регионалне сарадње

Судећи по резултатима (графикон 1), приоритетним областима сарадње у оквиру Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе сматрају се: 1. обука и образовање (23,4% свих избора на нивоу укупног узорка), затим 2. полицијска пракса (начин и услови обављања полицијских послова) – 19,5% избора, и 3. критеријуми селекције за пријем у полицијску службу (13,55%). Иза ових долазе области сарадње које третирају родна питања: интеграција жена у полицијску службу (6,64%), конфликт улога (6,49), родна равноправност у нормативи (6,34%), родна равноправност у обављању полицијских послова (3,63%), али и развој и напредовање у каријери (6,72%) или однос полиције и локалне заједнице (5,49%), што не треба нужно везивати за полну, односно родну припадност. Остали избори – утицај организационе културе на интеграцију жена у полицију (2,85%), утицај менаџмента на интеграцију жена у полицију (2,59%) и информисање кандидата о карактеристикама, специфичностима и ризицима полицијског посла (2,69%) мање су заступљени у односу на наведене.

Графикон 1 – Области сарадње (укупан узорак)

Може се приметити, такође, да постоји велика подударност између одговора, односно рангирања приоритета како их виде различите категорије испитаника – жене и мушкарци, извршиоци и руководиоци (графикон 2), па су утолико драгоценија сазнања која пружају резултати истраживања.

Графикон 2 – Области сарадње (категорије испитаника појединачно)

Желећи да утврдимо да ли постоји корелација између социодемографских карактеристика испитаника и њиховог избора приоритетних области и облика сарадње, определили смо се за коефицијент контингенције (c коефицијент) и Хи-квадрат (χ^2), потврдивши резултатима (табела 2) већ поменути велику хомогеност узорка по скоро свим питањима, уз извесне незнатне, али статистички значајне варијације које указују на то да, нешто чешће од других могућих фактора, иза избора које испитаници врше стоји њихова припадност појединим министарствима (земљама), пол и позиција у организацији (руководилац/извршилац).

Када је реч о припадности одређеном министарству⁷, занимљиво је да се неке од виших вредности корелација тичу управо одговора које су давали испитаници из Србије. Нпр. статистички значајно су се, ређе од полицијских службеника из других земаља, одређивали за област *односа полиције и локалне заједнице* ($\chi^2=338.31$; $df=5$; $c=0.33$; $p=0.000$), можда и због тога што је током последње деценије ова тема била често заступљена у обуци, међународној сарадњи и раду полиције у МУП-у Републике Србије, те се процењује да овдашња полиција у тој области више нема много простора за стицање нових сазнања. Испитаници из Србије су, такође, ређе бирали размену искуства у области *критеријума селекције кандидата за полицијски посао*, односно компаративне анализе постојећих пракси у региону ради њиховог унапређења и постизања потпуне или што веће објективности процедура и остваривања принципа једнаких могућности

⁷ Корелационом анализом нису обухваћени испитаници из министарстава унутрашњих послова Албаније и Бугарске, будући да су та министарства уместо попуњене базе доставила већ обрађене податке.

($\chi^2=214.18$; $df=5$; $c=0.27$; $p=0.000$) и унапређења информисања кандидата за пријем у полицијску службу о карактеристикама полицијског посла ($\chi^2=174.57$; $df=5$; $c=0.24$; $p=0.000$). Претпостављамо да би иза овог (не) избора могло да стоји и убеђење да у МУП-у Републике Србије нема потребе да даље унапређује тај сегмент, захваљујући реформи полицијског школства и новим процедурама које су, по питању селекције и промотивне кампање при пријему нових полазника, успостављене у Центру за основну полицијску обуку у Сремској Каменици и успешно се спроводе већ неколико година.

Мушкарци су, нешто чешће од својих колегиница, као области сарадње бирали *полицијску праксу* ($\chi^2=34.057$; $df=1$; $c=0.11$; $p=0.000$), *критеријуме селекције* ($\chi^2=31.568$; $df=1$; $c=0.11$; $p=0.000$) и *родну равноправност у нормативној регулативи*, док су женама, очекивано, ближе области: *развој каријере* (каријерни систем) – ($\chi^2=125.75$; $df=1$; $c=0.21$; $p=0.000$), *родна равноправност у обављању полицијских послова*, затим *утицај менаџмента на интеграцију жена, конфликт улога* (жене, мајке, полицајке итд.) и сл.⁸

Док се извршиоци пре изјашњавају за *развој каријере, обуку и образовање, однос полиције и локалне заједнице*, руководиоци се опредељују за *интеграцију жена у полицијску службу* (у ширем смислу – професионални и социјални контекст), *родну равноправност у нормативи, конфликт улога* итд, вероватно имајући на уму организационе аспекте ових питања на која и сами могу утицати у одређеној мери.

Испитаници са средњом стручном спремом заинтересованији су за *полицијску праксу* ($\chi^2=33.550$; $df=2$; $c=0.132$; $p=0.000$) и *рад полиције у локалној заједници*, а они који имају више и високо образовање за *конфликт улога и утицај менаџмента и организационе културе на интеграцију жена у полицију*. Такође, млађи полицијски службеници и они (претпостављамо исти) са мање радног стажа, вероватно у ишчекивању добрих прилика, окренути су *развоју каријере*.

Конечно, занимљив је и податак да су се испитаници који имају децу, чешће од колега који нису искусили родитељство, опредељивали за *однос полиције и локалне заједнице*, можда сагледавајући посебан значај те спреге различитих фактора безбедности и због појачане одговорности за сигурност сопствене деце.

Што се тиче осталих података из табеле, будући да је углавном реч о незнатним корелацијама, сматрамо излишним њихово даље тумачење.

⁸ Уз коментар су као илустрација наведене само неке од добијених корелација, углавном оне са вишим вредностима, док се све остале заједно са наведеним могу погледати у табели.

Табела 2 – Повезаност између социодемографских обележја испитаника и преферираних области сарадње

ОБЛАСТИ САРАДЊЕ												
	Обука и образовање	Позицијска пракса	PP-у нормативи	PP-у обављању пол. посла	Критериј. селекције	Позиција и локал. зајед.	Каријерни систем	Информ. кандид.	Интеграц. жена	Орг. култура и интер.	Менаџмент и интеграц.	Конфликт улога
МУП												
<i>s</i>	23.739	15.800	19.805	15.271	214,18	338.31	17.223	174.57	13.061	5.974	20.837	18.603
<i>df</i>	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
χ^2	.092	.075	.084	.074	.267	.329	.078	.243	.068	.046	.086	.082
<i>p</i>	.000	.007	.001	.009	.000	.000	.004	.000	.023	.309	.001	.002
Позиција (рук/извр)												
<i>s</i>	9.878	.015	6.028	2.056	3.386	8.269	13.977	5.520	11.217	.505	.179	8.567
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.059	.002	.047	.027	.035	.054	.071	.045	0.063	.013	.008	.055
<i>p</i>	.002	.904	.014	.152	.066	.004	.000	.019	.001	.477	.672	.003
Ниво руковођ.⁹												
<i>s</i>	4.110	3.579	5.687	1.614	.598	2.373	.497	1.363	4.628	3.067	.640	5.682
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.072	.067	.085	.045	.028	.055	.025	.42	.076	.062	.028	.085
<i>p</i>	.128	.167	.058	.446	.741	.305	.780	.506	.099	.216	.726	.058
Пол												
<i>s</i>	3.719	34.057	17.977	4.421	31.568	2.176	125.75	.691	2.869	.023	13.798	10.574
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.037	.110	.080	.040	.106	.028	.208	.016	.032	.003	.070	.062
<i>p</i>	.054	.000	.000	.035	.000	.140	.000	.406	.090	.880	.000	.001
Стар. доб												
<i>s</i>	9.083	6.893	2.616	1.306	1.622	1.697	8.640	7.707	9.061	.612	2.091	2.908
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.057	.050	.031	.022	.024	.025	.056	.053	.057	.015	.028	.033
<i>p</i>	.011	.032	.270	.521	.444	.428	.013	.021	.011	.737	.351	.234
Брачно стање												
<i>s</i>	.877	6.620	3.234	1.195	1.281	5.209	16.611	5.787	3.018	5.039	2.064	2.062
<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
χ^2	.021	.059	.041	.025	.026	.052	.093	.055	.040	.051	.033	.033
<i>p</i>	.831	.085	.357	.754	.734	.157	.001	.122	.389	.169	.559	.560
Пор. стање (деца)												
<i>s</i>	5.321	2.577	8.051	.641	1.355	11.933	19.023	2.151	2.718	1.649	3.369	1.847
<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
χ^2	.053	.037	.065	.018	.027	.079	.100	.034	.038	.030	.042	.031
<i>p</i>	.150	.462	.045	.887	.716	.008	.000	.542	.437	.648	.338	.605
Стручна спрема												
<i>s</i>	1.553	33.550	1.946	1.794	.826	6.877	3.801	5.847	5.132	10.571	20.624	18.198
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.029	.132	.032	.031	.021	.060	.045	.055	.052	.074	.074	.097
<i>p</i>	.460	.000	.0378	.408	.662	.032	.149	.054	.077	.005	.005	.000
Ефект. стаж												
<i>s</i>	6.701	2.072	6.151	1.435	5.444	10.105	38.184	17.334	8.795	1.425	.112	.357
<i>df</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
χ^2	.049	.027	.047	.023	.045	.061	.117	.079	.057	.023	.006	.011
<i>p</i>	.153	.723	.188	.838	.245	.039	.000	.002	.066	.840	.998	.986
Сед/ПУ												
<i>s</i>	.239	12.892	6.219	.383	.248	.026	.683	.570	.000	.157	3.431	1.164
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.009	.069	.048	.012	.010	.003	.016	.015	.000	.008	.036	.021
<i>p</i>	.625	.000	.013	.536	.619	.871	.408	.450	.984	.692	.064	.281
Величина места рада												
<i>s</i>	4.138	12.100	1.323	.856	7.622	.335	1.319	4.676	.172	4.950	5.281	6.046
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.039	.066	.022	.018	.053	.011	.022	.041	.008	.042	.044	.047
<i>p</i>	.126	.002	.516	.652	.022	.846	.517	.097	.918	.084	.071	.049

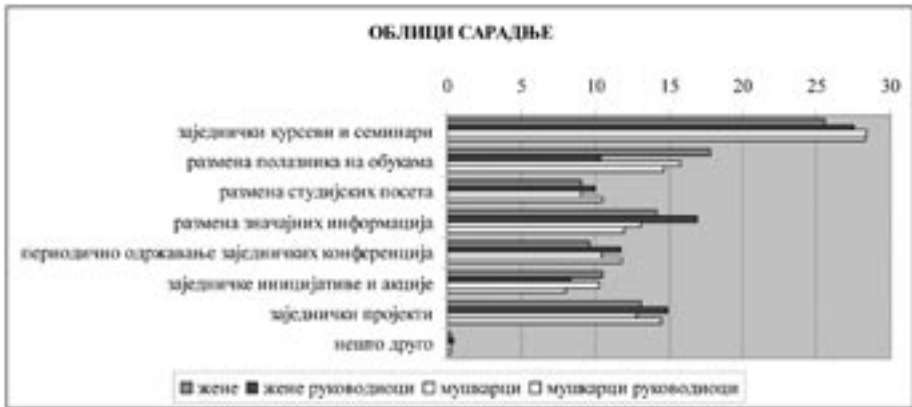
⁹ Варијабла се односи само на руководиоце.

Облици регионалне сарадње

У складу са најфреквентнијим одговорима на питање које се тичало могућих области сарадње, облици сарадње у оквиру Мреже који су наведени као оптимални такође се тичу стручног оспособљавања и образовања. Са предложене листе, најчешће су бирани: организовање заједничких курсева и семинара чланица и чланова Мреже (27,42%), размена полазница/полазника на обуци (15,92%), а затим заједнички пројекти (13,36%), размена значајних информација (13,31%), периодично одржавање заједничких конференција (10,56%), заједничке иницијативе и акције (9,72%), размена студијских посета (9,46%) итд. (графикон 3). Компатибилност мишљења појединих категорија испитаника и овде је присутна у одређеној мери (графикон 4), а разлике између њих су испитиване корелационом анализом.

Графикон 3 – Облици сарадње (укупан узорак)

Графикон 4 – Облици сарадње (категорије испитаника појединачно)

Код избора приоритетних облика сарадње (табела 3) поново се највећа корелација тиче избора који су начинили испитаници из МУП-а Републике Србије, овог пута заједно са колегама из МУП-а Црне Горе. Реч је о њиховој мањој заинтересованости за *заједничке иницијативе и акције*, за шта су мотивисанији припадници министарстава из БиХ – Федерације, БиХ – Републике Српске, Македоније и Хрватске ($\chi^2=676.88$; $df=5$; $c=0.45$; $p=0.000$). С друге стране, полицијски службеници из Србије радије се опредељују за *заједничке периодичне конференције* ($\chi^2=257.27$; $df=5$; $c=0.30$; $p=0.000$) и, поново са колегама из Црне Горе, за *размену полазника на обукама* ($\chi^2=48.865$; $df=5$; $c=0.13$; $p=0.000$). Уколико се погледају неке од осталих критеријумских варијабли, запажа се занимљив податак да су за *заједничке иницијативе и акције* заинтересованији нешто старији испитаници, са средњим ефективним радним стажом (10-19 година) и са децом, док *конференције*, као и *организовање заједничких курсева и семинара*, преферирају они млађи, без брачних и породичних обавеза.

Такође, мушкарци нешто чешће гласају за *заједничке курсеве и семинаре* ($\chi^2=65.444$; $df=1$; $c=0.16$; $p=0.000$) и *размену полазника*, а жене за *размену релевантних информација* итд.

Табела 3 – Повезаност између социодемографских обележја испитаника и преферираних облика сарадње

		ОБЛИЦИ САРАДЊЕ							
		Курсеви и семинари	Размена позивница	Студијске посете	Размена информац.	Заједничке конференц.	Заједничке иницијат. и акције	Заједнички пројекти	
<i>МУП</i>		<i>c</i>	23.873	48.865	6.023	7.304	257.27	676.88	22.133
		<i>df</i>	5	5	5	5	5	5	5
		χ^2	.094	.134	.047	.052	.296	.449	.091
		<i>p</i>	.000	.000	.304	.199	.000	.000	.000
<i>Позиција (рук/извр)</i>		<i>c</i>	25.461	.005	9.903	.473	.007	2.868	.464
		<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1
		χ^2	.097	.001	.061	.013	.002	.033	.013
		<i>p</i>	.000	.946	.002	.492	.933	.090	.496
<i>Ниво руковођ.</i>		<i>c</i>	4.385	0.75	2.265	3.927	2.671	.628	3.686
		<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2
		χ^2	.076	.010	.055	.072	.059	.029	.070
		<i>p</i>	.112	.963	.322	.140	.263	.731	.158
<i>Пол</i>		<i>c</i>	65.444	4.614	2.372	13.814	2.396	2.666	3.314
		<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1
		χ^2	.155	.042	.030	.072	.030	.032	.035
		<i>p</i>	.000	.032	.124	.000	.122	.103	.069
<i>Стар. доб</i>		<i>c</i>	4.934	.253	.130	.555	7.748	9.615	4.612
		<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2
		χ^2	.043	.010	.007	.014	.054	.060	.042
		<i>p</i>	.085	.881	.937	.758	.021	.008	.100
<i>Брачно стање</i>		<i>c</i>	8.449	.626	3.066	3.024	14.421	6.203	2.598
		<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	2
		χ^2	.068	.018	.041	.041	.088	.058	.038
		<i>p</i>	.038	.890	.382	.388	.002	.102	.458
<i>Пор. стање (деца)</i>		<i>c</i>	4.722	1.081	6.600	.865	21.183	14.483	5.393
		<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	3
		χ^2	.051	.024	.060	.022	.107	.089	.054
		<i>p</i>	.193	.782	.086	.834	.000	.002	.145
<i>Стручна спрема</i>		<i>c</i>	4.396	.813	16.786	4.253	1.373	1.197	.364
		<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2
		χ^2	.049	.021	.095	.048	.027	.026	.014
		<i>p</i>	.111	.666	.000	.119	.503	.550	.833

ОБЛИЦИ САРАДЊЕ

	Курсеви и семинари	Размена полазника	Студијске посете	Размена информ.ц.	Заједничке конференц.	Заједничке иницијат. и акције	Заједнички пројекти
<i>Ефект. стаж</i>							
<i>c</i>	12.235	.702	4.211	3.008	22.084	32.575	4.652
<i>df</i>	4	4	4	4	4	4	4
χ^2	.068	.016	.040	.034	.091	.110	.042
<i>p</i>	.016	.951	.378	.557	.000	.000	.325
<i>Сед/ПУ</i>							
<i>c</i>	5.260	8.382	8.739	1.069	2.424	.338	2.911
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.045	.057	.058	.020	.031	.011	.033
<i>p</i>	.022	.004	.003	.301	.119	.561	.088
<i>Величина места рада</i>							
<i>c</i>	11.533	2.991	.159	.845	4.849	1.537	1.819
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.066	.034	.008	.018	.043	.024	.026
<i>p</i>	.003	.224	.924	.655	.089	.464	.403

Треба као индикативан истаћи и налаз да код руководилаца ниво на коме се налазе у хијерархији није статистички значајно повезан са њиховим избором области и облика сарадње, што говори о компактности мишљења те категорије испитаника, барем када је реч о овој теми.

У поређењу са областима и облицима сарадње које остварују друге мреже, а на основу онога што су испитаници нагласили као приоритетно, Мрежа жена полицајаца Југоисточне Европе неће одступати од светских трендова. Као што је у уводу истакнуто, доминантна област сарадње мрежа, било интернационалних, регионалних или локалних јесте обука, и то кроз организовање конференција, семинара и курсева на разне теме из области полицијског посла. Велики број мрежа има изграђен систем признања и подршке женама у полицији путем доделе награда на годишњем нивоу, а оне које имају могућности, додељују и стипендије. Акцент је такође на међусобној повезаности мрежа и размени искустава и добре праксе у обављању полицијског посла.

Уместо закључка

Даље активности на плану удруживања подразумевају успостављање националних мрежа жена полицајаца, уз функционисање Савета као представничког органа Мреже, формираног на оснивачком састанку у Сарајеву, у новембру 2010. године.

Немерљив значај за успех овог процеса имала је чињеница да је иницијатива за формирање мреже потекла од шефова националних полиција и да је њихова подршка трајала све време. Поред SEPCА и министарстава унутрашњих послова земаља које су учествовале у истраживању, значајан допринос успешности реализацији свих активности дале су и међународне организације: Мисија ОЕБС-а у Србији, ОЕБС-ова Канцеларија за демократске институције и људска права (OSCE/ODIHR), Програм Уједињених нација за развој у Србији (UNDP), Центар за контролу малокалибарског и лаког наоружања за Југоисточну и Источну Европу (SEESAC), Женевски центар за демократску контролу оружаних снага (DCAF), као и неке од познатих мрежа жена полицајаца (IAWP, ENP, BAWP). Печат читавом подухвату дао је, нема сумње, тимски рад учесника припремне фазе за успостављање Мреже.

Уз практичну корист овог истраживања за планирање будућих активности Мреже, анализа коју смо извршили потврдила је хипотезу да су потребе и интересовања припадника полицијских служби у региону највећим делом усмерени ка релативно ограниченом броју области и облика сарадње у оквиру Мреже, односно, усмерени су на мањи број истих, па самим тим и заједничких приоритета.

Мноштво добијених података обухваћених извештајем, али и успостављена база, могу бити употребљени за израду више анализа са различитим наменама, нпр. за утврђивање **актуелног стања и тенденција** када је реч о женама у полицији, зависно од земље (за потребе националних полиција, односно националних мрежа), затим, зависно од линије рада – за потребе **узајамне подршке и размене искустава** на националном и међународном плану у оквиру одређене врсте полицијске службе (униформисане полиције, криминалистичке полиције и сл.), затим за утврђивање корелације између оцене даље перспективе жена у полицији и хијерархијског нивоа који даје ту оцену (извршилац – руководиоца, руководиоци на различитим нивоима) и сл.

Такође, сваки од обухваћених сегмената, зависно од интересовања потенцијалних истраживача, може бити полазиште за постављање нових циљева и хипотеза у различитим правцима. Мишљења смо да управо та могућност, уз потврђену кључну полазну претпоставку да ће Мрежа у будућности имати значајан ресурс у високој сагласности (са минималним разликама) потреба и интереса актера – припадника министарстава у региону, и у компатибилности са другим сличним организацијама широм света, представља највећу вредност нашег истраживања.

Литература:

1. Дапчевић-Марковић, Љ., (2002). *Жене у полицији*, Безбедност, год. 44, бр. 2/2002, стр. 344-356.
2. Glass, B., (1997). *The value of Networking*, Women in policing in Canada: The year 2000 and beyond – its challenges, Canadian Police College, Workshop Proceedings.
3. Милић, Д., (2010). *Жене у полицији и родна равноправност*, Ревизија за безбедност, год. 4, бр. 4/10, стр. 326-336.
4. Нововић, С. и Петровић, Д., (2006). *Жене у полицији*, студија, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
5. Нововић, С., (2008). *Социјални статус жена запослених у полицији*, магистарска теза, Факултет политичких наука, Београд.
6. Нововић, С., (2009). *Мотиви жена за приступање полицијској служби*, Безбедност, год. 51, бр. 3/2009, стр. 190-203.
7. Петровић, Д., (2007). *Жена полицајац кроз историју*, Безбедност, год. 49, бр. 2/2007, стр. 330-341.
8. Тењовић, Л., (2002). *Статистика у психологији* (приручник), Центар за примењену психологију Друштва психолога Србије, Београд.
9. Шаркези, И., (2001). *Жене у пословном свијету мушкарца – жене у полицији* (преведено са мађарског), Перјаник, год. 1, бр. 3, стр. 4-7.
10. *10th Career Development Seminar (General information)*, from 14th to 19th September 2002, International Police Training Centre, Legionowo, Poland.
11. *Успостављање Мреже жена полицајаца Југоисточне Европе – извештај о резултатима емпијског истраживања*, (2010), SEPСА, Софија.

Интернет извори:

1. <http://iawp.org/>, 18.1.2011.
2. <http://www.enp.nl/>, 18.1.2011.
3. http://www.saps.gov.za/womensnetwork/news_police_women.htm, 18.1.2011.
4. <http://bawp.org/>, 18.1.2011.
5. <http://www.peaceoperations.org/index.php/capacity-building-programs/africa/projet-panafricain-de-la-police/women-police-network-in-burundi/lang/en/>, 18.1.2011.
6. <http://www.thamesvalley.police.uk/aboutus/aboutus-ead/aboutus-ead-ssn/aboutus-ead-ssn-wnet.htm>, 18.1.2011.
7. <http://www.merseyside.police.uk/index.aspx?articleid=5491>, 18.1.2011.

Snežana Novović, MA,

Directorate for Police Education, Specialist Training, Professional Development and Science

Snežana Vla,

Directorate for Police Education, Specialist Training, Professional Development and Science

Possibilities for Cooperation Within Women Police Officer Network of South East Europe¹

Abstract: *The South East Police Chiefs Association (SEPCA) initiated the establishment of a regional women police officers' network (Women Police Officers Network – WPON) at its General Assembly at the end of 2008, the aims of the network being promotion and implementation of the principles of gender equality and democracy in policing. During 2009 and 2010, some preparatory actions to establish the network were taken, among which was the empirical research, conducted on 3 897 interviewees from eight police services (Croatia, BiH-Federation, BiH-Republika Srpska, Montenegro, Albania, Macedonia, Bulgaria and Serbia). The aim of the research was to determine the current status and role of women in the regional police services, as well as the priority areas and forms of their future cooperation. For the purpose of their pragmatic use, the research findings have been presented in the form of a report and represent the startingpoint for the planned activities of WPON, which was formally founded at the end of November 2010, in Sarajevo.*

Along with the relevant comparative overview of several active associations of women police officers in the world and additional statistical analysis to reach a higher level of knowledge, this paper shows a segment from the research referring to the priority areas and forms of cooperation within the WPON. The interviewees highlight training and education, policing practice and selection criteria as the possible areas of cooperation, and as the forms of cooperation, analogue to the previous, in most cases they list joint courses and seminars, the exchange of police officers (both women and men) for trainings, and so on.

Key words: *women police officers, women police officers network, WPON, security sector*

¹ The paper presents a part of the empirical research findings, conducted during 2009 within the project of establishing Women Police Officers Network of South East Europe.

Introduction

In addition to the current political climate, the women associations worldwide, especially the profession related – police associations of women, have always had a significant influence on women entering the police service. Although women police officers' associations are most active in America and Europe, they exist on all meridians – wherever there is a consciousness about the need for joining and connecting in order to fulfill common goals. According to the geographical principle, they can be organized at the international (often regional), national and sub-national level. Some of the existing networks that illustrate the mentioned principle are International Association of Women Police – IAWP, European Network of Police Women – ENP, The South African Police Service Women's Network – SAPS, British Association of Women Police – BAWP, Women's Police Network in Burundi, Thames Valley Women's Network, Merseyside Women's Network, and so on.

Still in expansion, with the longest existence and tradition among the aforementioned associations is the *International Association of Women Police (IAWP)*, founded in America back in the 1915 with the aim to develop the idea of female police and aid the development of preventive social work of the police service. Today, however, it organises annual training conferences², attended by women police officers from all over the world, who, depending on their interests, choose which lectures, panels and discussions to visit (topics are on law enforcement, probation and parole, legal aspects, international perspectives...), seeing that some of the activities are simultaneous. Apart from training, this association organises theme events, like the one on the occasion of the International Day for the Elimination of Violence Against Women (25th November 2010), has a Job Broadcast Service and has Annual accomplishment awards for candidates from other networks as well. Another important form of connecting is showing international recognition and giving Scholarships of Distinction, which are also annual honours (<http://iawp.org/>).

One of the more famous certainly is *European Network of Police Women (ENP)*, founded in Netherlands on 23rd March 1989. As its basic values, the network promotes equality of all human kind, freedom, justice and solidarity (10th Career Development Seminar, 2002). It also organises seminars, for example, seminar on management and leadership, held in 2009 in Spain or “6th Day of Security”, held in 2005 in Slovenia, during the course of which the findings of a research done on the topic of ‘Integration of Women in the Slovenian Police Force’ was presented. This network's main focus is on research, and during its nine years of existence, it has brought in the world the same number of researches, some of which are “Women in European Policing,

² The last annual Conference, also attended by a female representative of the Ministry of Interior of the Republic of Serbia, took place on 30th September in Minneapolis (Milić, 2010).

What's it all about?" (1995), "Violence against Women in Russia" (1996), "Equal Pay / Equal Treatment" (1996), "Policewomen before and after the fall of the wall in Germany; a comparison" (1997). It is active in the field of publishing, with the topics such as "Domestic Violence – Child Abuse", "Human Rights", "International cooperation", "Police Equipment", "Women in Policing – gender". In addition to all of this, European Network of Police Women is active in peacekeeping missions (<http://www.enp.nl/>).

The South African Police Service Women's Network (SAPS) functions at a national, provincial and station level and is devoted to establishing and revitalising gender structures by promoting communication networks among women, through meetings, events and regional forums. Another way of achieving this aim is through the training of mentors at national level who then provide support to other women, and it has been taken into consideration to cascade the training of mentors to other levels of the SAPS as well. Some of the topics that join these women police officers are legislation, career, crime prevention, issues of children security, weapons and community policing. There are also awards for the staff who have excelled in their service (http://www.saps.gov.za/womensnetwork/news_police_women.htm).

British Association of Women Police (BAWP) establishes and maintains connections with other networks, affiliates, and starts cooperation about the common topics, offering its own experience and examples of good practice. Some of the associations it affiliates with are International Association of Women Police, European Network of Police Women, National Black Police Association, Gay Police Association, National Disabled Police Association, National Transgender Police Association and National Association of Muslim Police. It played a significant role in formulating "the Gender Agenda", which is a living document because it is constantly being amended, it was relaunched in a second, revised version, and the third one is in preparation. It is important to point out that this is an official document, recognised by the British authorities. They organised a Management and Leadership Development Course, which was later absorbed into main-stream courses by Centrex, now NPIA – The National Policing Improvement Agency. Twice a year, Professional Development Days are organised, on topics like: Body Armour for Women Police, Building Alternative Working Practices, and Violence against Women. They have their own magazine, "Grapevine" (<http://bawp.org/>).

Women's Police Network in Burundi is relatively young, founded only in 2010. Up to now, it has organized a course for women in April 2010, during which 30 women police officers were trained (<http://www.peaceoperations.org/index.php/capacity-building-programs/africa/projet-panafricain-de-la-police/women-police-network-in-burundi/lang/en/>).

Thames Valley Women's Network deals with job opportunities, promotion in service, training, promoting the balance between responsibilities at work and

at home, advising the new mothers and pregnant women, giving advice on use of maternity leave and giving various useful information through its affiliation with the British Association of Women Police (<http://www.thamesvalley.police.uk/aboutus/aboutus-ead/aboutus-ead-ssn/aboutus-ead-ssn-wnet.htm>).

Merseyside Women's Network deals with issues of giving advice for promotion in service and support to women. This network aims at advancing the position of women through organising events and conferences, as well as through conducting research and polls. It is affiliated to other local networks, such as the Disability Staff Support Network, Gay Police Association, Merseyside Black Police Association, The Police Federation of England and Wales and British Association of Women Police (<http://www.merseyside.police.uk/index.aspx?articleid=5491>).

In our immediate environment, aiming at providing equal opportunities, improvement of the position of women in policing, building up the respect of society towards their work and aiding them in adapting to police work, the *Organisation of Women Police Officers of Hungary* was established in 1993, and it is a collective member of the European Network of Police Women (Sárközy, year 1: 7).

In their work, the associations are usually guided by democratic principles and fundamental rights envisaged in The Universal Declaration of Human Rights³ and other international and national documents passed at a later date, and they promote “quality through equality” in partnership with the male colleagues. Insisting on the “fair” treatment, they strive to improve working conditions for women police officers. The aims of the women police officers’ associations are directed toward cooperation and mutual support through exchange of knowledge, information and experience. Because of the possibility of raising the problem of women from the individual to the collective level, the impact of a network is very important, especially during the initial phase of the implementation of the equality policy. By joining the network, also, women get what they mostly miss in practice – emotional support, advice, information and role models. In this way, the networks contribute to a better and faster integration of women into the service, improving working conditions and career development, improving of professional competence, a fuller realization of individual potential and, ultimately, developing the police service in general. To quote Brenda Glass, one of the IAPW conferences participants, creating a network of cooperation can sometimes take place in informal or formal setting, but the goal is always the same: support, professional development, friendship, tutoring, life-long learning, external contacts, the reality of life, opportunities to travel, common issues which, however, sometimes mean survival (Glass, 1997).

One of the more significant attempts of women police officers of this region to converge in the recent period, was the organization of the “Conference on Gender Equality in the Police Services – Application of National and International Legal Standards on Gender Equality”, on 21st and 22nd December 2006 in Banja Luka.

³ Adopted by the Resolution 217A of UN General Assembly on 10th December 1948. It is not subject to ratification as it is not an international treaty.

Owing to the conclusions of this conference (during which, among other things, need for regional networking was pointed out), researches conducted in recent years in some ministries of interior of South East Europe (Novović, Petrović, 2006), published scientific and professional papers on the history, role and status of women in the police service (Dapčević-Marković, 2002:344-356; Petrović, 2007:330-341; Novović, 2008), and to the fact that women are present in greater numbers in the police services of this region for some time now, there was the initiative to establish a regional network. The establishing of the network was initiated at the end of 2008, at the SEPCA annual General Assembly, and was positively evaluated at the first meeting of the Expert Group⁴, held on 26th and 27th March 2009. in Belgrade, with the aim to implement preparatory activities for establishing a regional network. However, it was immediately voiced that the establishing of the network needs to be approached both using the experience of existing similar associations and respecting the specificities (social, cultural, economic, etc..) of the countries, the future members. Result of such thinking was the idea to conduct comparative research in the ministries at the regional level, using a unique instruments, the findings of which were to enable the identification of common content and interests for future activities, and save the energy, time and financial resources. Added value is, naturally, provided through the expected psychological effect in the form of greater motivation of the research participants to engage in future network, which would, owing to their participation in the research, be perceived as their own creation rather than as an imposed obligation.

So, with the expectation that research findings would contribute to familiarizing and greatly facilitate the planning of future joint activities, as soon as at the March meeting, the areas to be encompassed by the research and the pace of activities were defined, and then the development of instruments (questionnaires) to collect empirical material was started, as well as the establishing of procedures regarding the implementation of each phase.

During May and June there were consultations within the expert group on the content of the questionnaire, followed by the field survey, data entry and processing, drafting the report and its presentation at the Third expert meeting in Sofia (2nd and 3rd December 2009). After that, there was a round of final consultations and drafting of the final version of the report including all data submitted up to that point.

During October and November 2010, the report was presented in six ministries that participated in the survey, followed by the founding meeting of the South East Europe Women Police Officers Network, on 26th to 28th November in Sarajevo.

⁴ At the first meeting of the Expert Group were present the representatives of SEPCA Secretariat, OSCE Office for Democracy Institution and Human Rights, and OSCE Mission to Serbia, as well as the experts from the Montenegro Police Academy and ministries of interior of Bulgaria, Macedonia and Serbia.

On that occasion and based on the recommendations from the research, the priority activities for 2011 were set, and they are yet to be implemented. The basic purpose of the research was thus accomplished. The essential data have been presented in the form suitable for the wide audience and are already in function, and the existing database can be further exploited for the more complex analyses with the aim of reaching new discoveries, which is also to be the purpose of the following text.

The subject and goals of the research

The subject of the research was the current status of women in police services in the region and expectations from the future network in terms of identifying priority areas and forms of cooperation, seen from the perspective of female police officers, male police officers, female managers and male managers, and competent services in charge of human resources and training. Research goals, primarily pragmatic, were aimed at establishing starting points for further concrete actions to establish the Network.

Subject and goals were relatively generally defined, primarily because this was an exploratory research, the findings of which are to enable conducting more precisely conceptualised and focused explicative researches in the years to come. The second reason of no less importance was that establishing of trust among the participating services (countries) during the preparatory phase of establishing of the network was a priority compared to achieving higher levels of scientific knowledge, which meant avoiding the delicate or very detailed questions.

Variable sample

In addition to social and demographic characteristics of the interviewees – gender, age, marital status (not married, married, divorced, widowed) and family status (no children/with children), educational level, the effective length of service in the police force (without the accelerated years, the so-called years of service with benefits), position within the service (manager/executor), the type of service, the so-called line of work – as the criterion (independent and conditionally independent) variables, the research also included as dependent (predictor) variables the variables which represented the opinions (views) of the interviewees about recruitment and admission of women in the police service, selection, education and training, career development, relation of gender issues to policing skills, legal regulations, discrimination and harassment in the work place and priorities (areas and forms) of future cooperation within the network.

The opinion of the interviewees about the priority areas and forms of cooperation within the future network was chosen among the aforementioned dependent variables to be interpreted and presented in the following text.

Interviewee sample

A total of 3,897 interviewees participated in the research, from eight ministries of interior: MoI of Albania, Bosnia and Herzegovina – the Federation, Bosnia and Herzegovina – Republika Srpska, Bulgaria, Montenegro, Croatia, Macedonia and Serbia (table 1).

Among other information, the instruction to the ministries expressed the need that the survey sample be representative, i.e. to reflect the surveyed population proportionally, referring to all interviewee categories. However, given that there was no possibility of insight into the manner of conducting the research on the field, we cannot say with certainty that the sample is representative, thus the findings will be commented on with some reserve.

Women police officers are represented in the sample with 33.80% of interviewees, men police officers with 38.57% (in the total sample there is 72.37% of executors), women managers with 4.00% and men managers with 23.63% (27.63% of managers in the total sample). If we single out the managers subsample, it consists of 14.48% of women and 85.52% of men. The research included all managerial levels – strategic level, with 8.99% (consisting of 1.34% of women and 7.65% of men), mid or coordination level, with 47.00% (8.06% of women and 38.95% of men), and operational level, with 44.01% (5.06% of women and 38.95% of men).

Table 1 – *Sample structure*

MoI	Women police officers	Women managers	Men police officers	Men managers	Total
Albania	32 (50.00%) ⁵ (2.43%) ⁶	-	32 (50.00%) ⁵ (2.13%)	-	64 (100.00%) (1.64%)
BiH – Federation	77 (23.99%) (5.85%)	7 (2.18%) (4.49%)	161 (50.16%) (10.71%)	76 (23.68%) (8.25%)	321 (100.01%) (8.24%)
BiH – R Srpska	90 (46.39%) (6.83%)	6 (3.09%) (3.85%)	72 (37.11%) (4.79%)	26 (13.40%) (2.82%)	194 (99.99%) (4.98%)
Bulgaria	331 (36.37%) (25.13%)	16 (1.76%) (10.26%)	394 (43.30%) (26.21%)	169 (18.57%) (18.35%)	910 (100.00%) (23.35%)
Croatia	170 (30.36%) (12.91%)	25 (4.46%) (16.03%)	222 (39.64%) (14.77%)	143 (25.54%) (15.53%)	560 (100.00%) (14.37%)
Macedonia	97 (32.55%) (7.36%)	50 (16.78%) (32.05%)	100 (33.56%) (6.65%)	51 (17.11%) (5.54%)	298 (100.00%) (7.65%)
Montenegro	30 (33.33%) (2.28%)	-	30 (33.33%) (2.00%)	30 (33.33%) (3.26%)	90 (99.99%) (2.31%)
Serbia	490 (33.56%) (37.21%)	52 (3.56%) (33.33%)	492 (33.70%) (32.73%)	426 (29.18%) (46.25%)	1460 (100.00%) (37.46%)
Total	1317 (33.80%) (100.00%)	156 (4.00%) (100.01%)	1503 (38.57%) (99.99%)	921 (23.63%) (100.00%)	3897 (100.00%) (100.00%)

⁵ The percentage in relation to the total number of interviewees per row (per MoI).

⁶ The percentage in relation to the total number of interviewees per column.

Nearly three-quarters of police officers (in the total sample) who participated in the research work in the (regional) police directorates, or security centres and police agencies (74.75%), among which are 71.91% of women police officers, 76.49% of men police officers, 60.4% of women managers and 78.8% of men managers, whereas in the ministry's headquarters works 24.75% of women and 19.73% of men in executor positions, and 39.6% of women and 21.2% of men in the managerial positions. The organisational units where the interviewees work are in most cases situated in the cities – 51.98% in total, out of which 51.31% are women and 53.60% men police officers, and 61.90% women and 48.50% men managers, followed by the ones situated in towns – 38.70% (out of which are 39.35% women executors and 37.48% men executors, and 31.70% women managers and 41.10% men managers), and least are situated in small towns – 8.47% (7.71% of women, 8.11% of men, 6.50% of women managers and also 10.50% of men managers).

Apart from the managers, who were not asked about their educational level (it was assumed that all of them, or at least the majority, have college or university education), when the rest of the interviewees are concerned, a certain advantage is on the side of women. Namely, 40.39% of them have finished secondary school (men in 46.74% of the cases), and 54.52% of them have a college or university degree (49.87% of men).

When the effective length of service in the police force is concerned, the scope is very wide, ranging from not even a full year in service to 39 years, the women being mostly in the category from 6 to 10 years (37.21%) and men in the categories from 11 to 15 (25.60%) and from 16 to 20 years in the service (24.47%).

In addition, according to the marital status, the female interviewees are in more cases married (54.77%) than not married (36.31%), and in least cases divorced (6.39%) and widowed (2.03%), the similar situation being with their male colleagues – 76.76% are married, 19.28% not married, 2.70% are divorced and 0.45% widowed. In line with this data is their family status, i.e. the number of children – 57.00% of women and 72.79% of men have one or more children.

Finally, the average age of women who participated in the research is 34.21 (ranging from 20 to 59), of men 39.40 (ranging from 20 to 64), and managers 39.8 (from 23 to 61).

Research questions – the assumption

When designing the study, bearing in mind the goals, the starting point were not strictly formulated hypotheses, but the principle assumptions. Namely, bearing in mind the geographical closeness and common or similar conditions and circumstances at the regional level, it was expected that the research would point to greater similarities than differences in aspects relevant for the

future cooperation. It was also assumed that the results would be compatible with the wider context in terms of geographical surroundings, and that only the identified priorities (and not the total list of relevant issues and topics) would be the specificity to be taken into account when planning, so as to act in accordance with the given time and place.

The manner of research and the instruments

Four types of questionnaires were used in the research: (1) for the services responsible for management of human resources and education and training (police academies, training centers, etc.), with 40 questions in total, out of which only the three were not of the open-ended type, (2) for the women police officers – 37 questions, (3) for the men police officers – 28 questions and (4) for the managers – 25 questions. Apart from the first questionnaire, in which most questions (37) were open-ended, in the other questionnaires there was approximately proportional combination of open-ended and closed type questions (with the possibility of an alternative or multiple choice answer).

After reaching the common ground within the expert group, the questionnaires, together with the instruction for implementing the field research, were, through SEPCA, forwarded to national coordinators via e-mail in order to be further distributed and filled in on the field, in police stations and ministries' headquarters.

Also via e-mail, the ministries received the application for entering the data from the completed questionnaires, which was to be returned in the same manner after the data had been fed into it, for the statistical analysis. The data entry application was created in the MS Excel, and SPSS 15.0 for Windows was used for statistical analysis. As the most suitable for data presentation, descriptive statistics has been selected – the percentual and correlation analysis (*c* coefficient) with chi-square (χ^2) test.

The data submitted by the services for management of human resources police academies, or police training centers, were not equally elaborate and detailed per individual countries. However, in writing the report, the fact that the future members showed readiness to participate in the research was more important than insisting on detailed and elaborate answers. It was also more important that the data submitted will enable a high quality start of the network activities, with the expectation that in the meantime, through joint activities, the conditions will be met for sharing a greater mutual trust and openness, and therefore for more comprehensive cooperation.

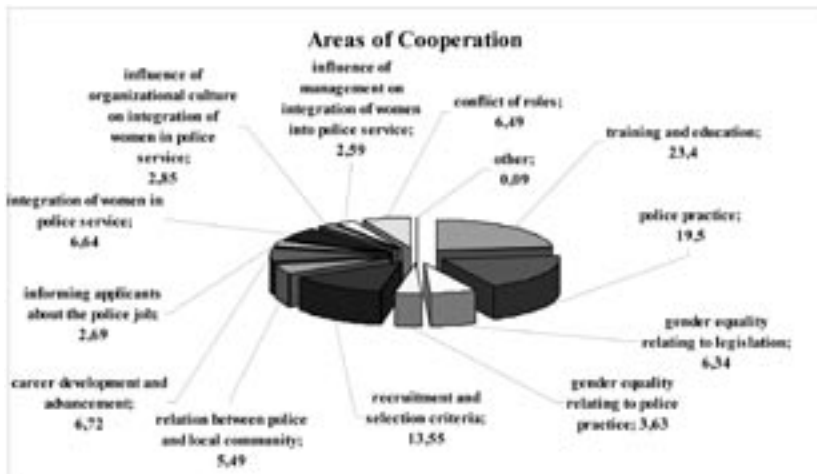
The findings and discussion

The data gathered by the research have been classified into the following thematic units: reintegration and admission of women in the police service (with

the segment related to the motivation of women for joining police service separately interpreted in Novović, 2009:190-203), selection, education and training, career development, gender issues and policing skills, normative regulations, discrimination and harassment at the work place and networking as an opportunity to simultaneously improve quality and efficiency of policing and gender equality. Based on the research findings, one or several recommendations for improving the current situation was given for each of the listed areas. This text presents and discussed the data related to the last thematic unit, i.e. the possible areas and forms of cooperation within the Network.

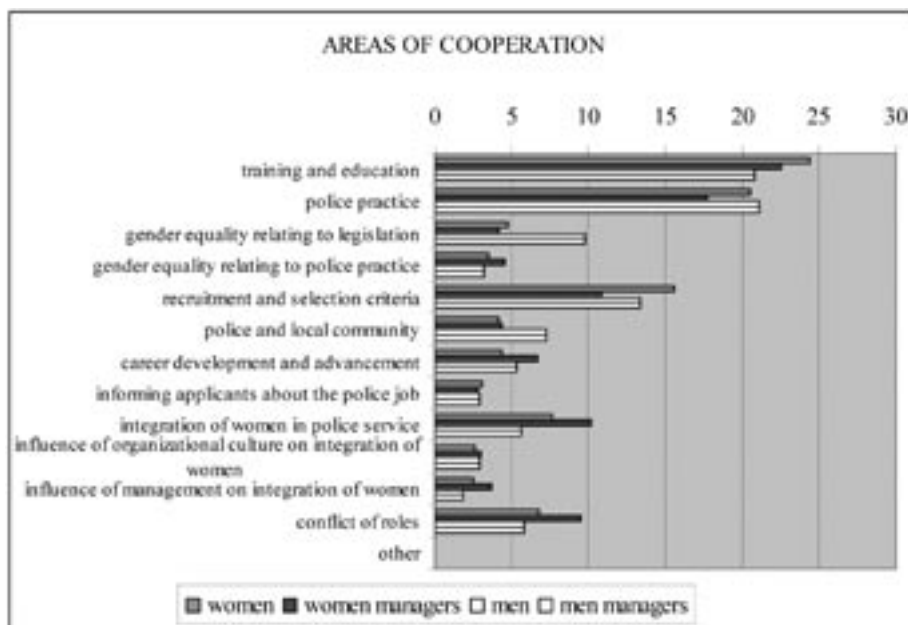
The areas of regional cooperation

Judging by the results (graph 1), the following areas of cooperation within the Women Police Officers Network of South East Europe are considered to be the priority: (1) training and education (23.4% of all the choises at the level of total sample), then (2) police practice (the manner and conditions of policing) – 19.5% of the choises and (3) the criteria for selection for admission into police service (13.55%). These are followed by the areas of cooperation addressing gender issues: integration of women in the police service (6.64%), conflict of roles (6.49), gender equality in normative regulations (6.34%), gender equality in policing (3.63%), but also the professional development and career advancement (6.72%), or the relation of police service and the local community (6.72%), which should not necessarily be related to gender of the interviewees. The rest of the options – the influence of organisational culture on integration of women in the police service (2.85%), and informing the candidates about the characteristics, specificities and risks of policing (2.69%) are present in the less percentage than the other listed options.

Graph 1 – Areas of cooperation (total sample)

It can also be noticed that there is a great congruence in answers, that is in ranking, the priorities from the point of view of the different categories of interviewees –women and men, executors and managers (graph 2), which makes the discoveries made by the research findings even more precious.

Graph 2 – Areas of cooperation (per category of interviewee)

In the intention to determine whether there is a correlation between the social and demographic characteristics of the interviewees and their choices of priority areas and forms of cooperation, we chose to use contingency coefficient (c coefficient) and chi-square (χ^2), and thus confirmed by findings (table 2) the already mentioned great homogeneity of the sample in almost all of the questions. There are some minimal, but statistically significant variations which imply that, more often than other possible factors, the ministry of employment (country), gender and position within the organisation (manager/executor) of the interviewees are relevant to their choice.

When it comes to the ministry⁷ of employment, it is interesting that some of the higher values of correlations concern the answers given by the interviewees employed in the Serbian MoI. For example, they chose the area relations of police service and the local community ($\chi^2=338.31$; $df=5$; $c=0.33$;

⁷ The correlation analysis does not include the interviewees from the Ministry of Interior of Albania and Bulgaria, since the ministries submitted the processed data instead of the completed database.

$p=0.000$) in statistically significantly fewer cases than the interviewees from other countries, maybe because during the last decade this topic has been often included in training, international cooperation and police work in the MoI of the Republic of Serbia, and thus is perceived by the police force here that there is not much space for acquiring new knowledge in this area. The interviewees from Serbia also more seldomly chose the exchange of experience in the area of criteria for selection of candidates for admission in police service, that is, the comparative analysis of existing practices in the Region, in order to improve them and achieve the full, or the highest possible, procedural objectivity and achieve the principle of equal opportunities ($\chi^2=214.18$; $df=5$; $c=0.27$; $p=0.000$) as well as to improve *informing of the candidates for admission in the police service about the characteristics of police work* ($\chi^2=174.57$; $df=5$; $c=0.24$; $p=0.000$). It can be assumed that the underlying reason for this (anti) choice could be the conviction that there is no need to further improve this segment in the MoI of the Republic of Serbia, due to the reform of police education and new procedures about the selection and promotion campaigns for admission of new trainees, which have been established in the Basic police training centre in Sremska Kamenica, and have been implemented successfully for several years now.

More often than their female colleagues, the men chose the area of cooperation of *police practice* ($\chi^2=34.057$; $df=1$; $c=0.11$; $p=0.000$), *criteria of selection* ($\chi^2=31.568$; $df=1$; $c=0.11$; $p=0.000$) and *gender equality in normative regulations*, whereas the women, as expected, find closer the areas such as: *career development* (the career system) – ($\chi^2=125.75$; $df=1$; $c=0.21$; $p=0.000$), *gender equality in policing*, followed by *the influence of management on integration of women*, *conflict of roles* (women, mothers, police officers, etc) and so on⁸.

Whereas the executors prefer *career development*, *training and education*, *relation of the police service and the local community*, the managers choose *integration of women into police service* (in the wide sense – professional and social context), *gender equality in normative regulations*, *conflict of roles*, etc, probably bearing in mind the organisational aspects of these issues, which they can influence to a degree.

The interviewees with a secondary school education level are more interested in *police practice* ($\chi^2=33.550$; $df=2$; $c=0.132$; $p=0.000$) and *community policing*, and those with college and university education level, in *conflict of roles*, *the influence of management and organisational culture on integration of women into police service*. Also, the younger police officers and those with less time in service (we assume those are the same ones), probably in expectation of good opportunities, are oriented towards *career development*.

⁸ This comment is illustrated by some of the extracted correlations, mostly the ones with higher values, whereas all the rest of the correlations, including the aforementioned ones, can be seen in the table.

Finally, it is interesting that the interviewees with children, more often than their colleagues who have not experienced parenthood, choose *relation of the police service and the local community*, maybe taking into account the special importance of the relation of different factors of safety, and due to increased responsibilities for the safety of their own children.

As far as the other data from the table are concerned, given that the correlations are minor, we consider it unnecessary to comment them.

Table 2 – *The relation between the social and demographic characteristics of the interviewees and areas of cooperation they prefer*

	AREAS OF COOPERATION											
	<i>Training & education</i>	<i>Police practice</i>	<i>Gender in normative regulations</i>	<i>Gender equality in policing</i>	<i>Selection criteria</i>	<i>Community policing</i>	<i>Career system</i>	<i>Informing the candidates</i>	<i>Integration of women</i>	<i>Org. culture and integration</i>	<i>Management and integration</i>	<i>Conflict of roles</i>
<i>Mol</i>												
<i>c</i>	23.739	15.800	19.805	15.271	214,18	338.31	17.223	174.57	13.061	5.974	20.837	18.603
<i>df</i>	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
χ^2	.092	.075	.084	.074	.267	.329	.078	.243	.068	.046	.086	.082
<i>p</i>	.000	.007	.001	.009	.000	.000	.004	.000	.023	.309	.001	.002
<i>Position (man/exec)</i>												
<i>c</i>	9.878	.015	6.028	2.056	3.386	8.269	13.977	5.520	11.217	.505	.179	8.567
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.059	.002	.047	.027	.035	.054	.071	.045	0.063	.013	.008	.055
<i>p</i>	.002	.904	.014	.152	.066	.004	.000	.019	.001	.477	.672	.003
<i>Manag. level⁹</i>												
<i>c</i>	4.110	3.579	5.687	1.614	.598	2.373	.497	1.363	4.628	3.067	.640	5.682
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.072	.067	.085	.045	.028	.055	.025	.42	.076	.062	.028	.085
<i>p</i>	.128	.167	.058	.446	.741	.305	.780	.506	.099	.216	.726	.058
<i>Gender</i>												
<i>c</i>	3.719	34.057	17.977	4.421	31.568	2.176	125.75	.691	2.869	.023	13.798	10.574
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.037	.110	.080	.040	.106	.028	.208	.016	.032	.003	.070	.062
<i>p</i>	.054	.000	.000	.035	.000	.140	.000	.406	.090	.880	.000	.001
<i>Age</i>												
<i>c</i>	9.083	6.893	2.616	1.306	1.622	1.697	8.640	7.707	9.061	.612	2.091	2.908
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.057	.050	.031	.022	.024	.025	.056	.053	.057	.015	.028	.033
<i>p</i>	.011	.032	.270	.521	.444	.428	.013	.021	.011	.737	.351	.234
<i>Marital status</i>												
<i>c</i>	.877	6.620	3.234	1.195	1.281	5.209	16.611	5.787	3.018	5.039	2.064	2.062
<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
χ^2	.021	.059	.041	.025	.026	.052	.093	.055	.040	.051	.033	.033
<i>p</i>	.831	.085	.357	.754	.734	.157	.001	.122	.389	.169	.559	.560

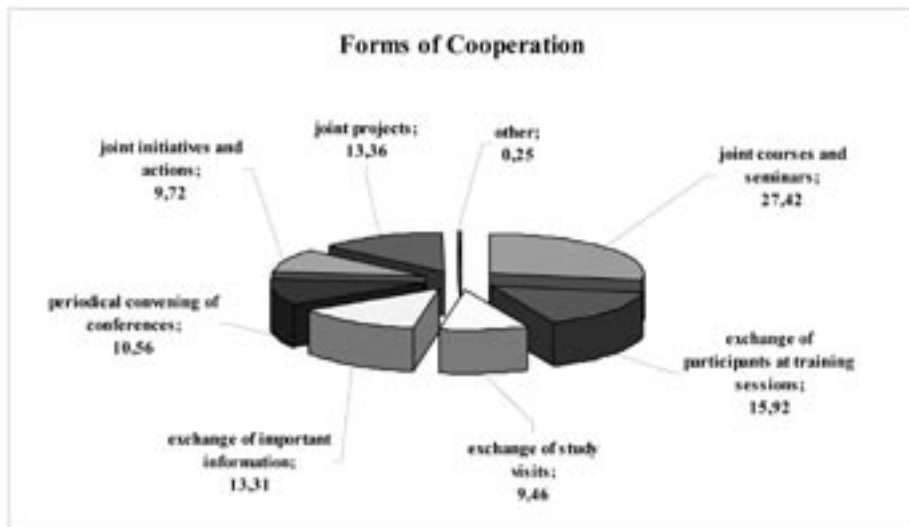
⁹ The variable is related to managers only.

AREAS OF COOPERATION

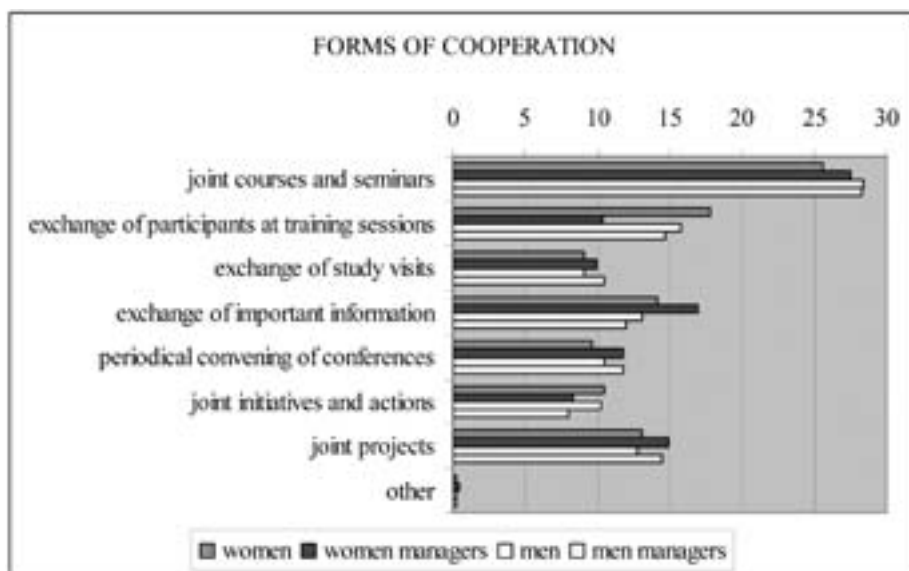
	<i>Training & education</i>	<i>Police practice</i>	<i>Gender in normative regulations</i>	<i>Gender equality in policing</i>	<i>Selection criteria</i>	<i>Community policing</i>	<i>Career system</i>	<i>Informing the candidates</i>	<i>Integration of women</i>	<i>Org. culture and integration</i>	<i>Management and integration</i>	<i>Conflict of roles</i>
<i>Family status (children)</i>												
<i>c</i>	5.321	2.577	8.051	.641	1.355	11.933	19.023	2.151	2.718	1.649	3.369	1.847
<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
χ^2	.053	.037	.065	.018	.027	.079	.100	.034	.038	.030	.042	.031
<i>p</i>	.150	.462	.045	.887	.716	.008	.000	.542	.437	.648	.338	.605
<i>Education level</i>												
<i>c</i>	1.553	33.550	1.946	1.794	.826	6.877	3.801	5.847	5.132	10.571	20.624	18.198
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.029	.132	.032	.031	.021	.060	.045	.055	.052	.074	.074	.097
<i>p</i>	.460	.000	.0378	.408	.662	.032	.149	.054	.077	.005	.005	.000
<i>Length of service</i>												
<i>c</i>	6.701	2.072	6.151	1.435	5.444	10.105	38.184	17.334	8.795	1.425	.112	.357
<i>df</i>	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
χ^2	.049	.027	.047	.023	.045	.061	.117	.079	.057	.023	.006	.011
<i>p</i>	.153	.723	.188	.838	.245	.039	.000	.002	.066	.840	.998	.986
<i>HQ/reg.dir.</i>												
<i>c</i>	.239	12.892	6.219	.383	.248	.026	.683	.570	.000	.157	3.431	1.164
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
χ^2	.009	.069	.048	.012	.010	.003	.016	.015	.000	.008	.036	.021
<i>p</i>	.625	.000	.013	.536	.619	.871	.408	.450	.984	.692	.064	.281
<i>City/town/ village</i>												
<i>c</i>	4.138	12.100	1.323	.856	7.622	.335	1.319	4.676	.172	4.950	5.281	6.046
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
χ^2	.039	.066	.022	.018	.053	.011	.022	.041	.008	.042	.044	.047
<i>p</i>	.126	.002	.516	.652	.022	.846	.517	.097	.918	.084	.071	.049

Forms of regional cooperation

In line with the most frequent answers to the question related to possible areas of cooperation, the forms of cooperation listed as optimal also relate to in-service training and education. Out of the given multiple choices, the most frequently selected options were organising joint courses and seminars for the members (both male and female) of the Network (27.42%), exchange of trainees on courses (15.92%), followed by the joint projects (13.36%), exchange of relevant information (13.31%), periodic joint conferences (10.56%), joint initiatives and actions (9.72%), exchange of study visits (9.46%), etc. (graph 3). The compatibility of views of certain categories of interviewees here is also present to an extent (graph 4), and the differences have been examined through the correlation analysis.

Graph 3 – Forms of cooperation (total sample)

Graph 4 – Forms of cooperation (per category of interviewee)

Concerning the choice of the priority form of cooperation (table 3), the most significant correlation is again related to the choice of the employees of the Serbian MoI, this time joined by their colleagues from the Montenegrin MoI. Namely, they are less interested for *joint initiatives and actions*, for which the

employees of the MoI of BiH – Federation, BiH – Republika Srpska, Macedonia and Croatia show more motivation ($\chi^2=676.88$; $df=5$; $c=0.45$; $p=0.000$). On the other hand, the Serbian police officers prefer *joint periodic conferences* ($\chi^2=257.27$; $df=5$; $c=0.30$; $p=0.000$) and, again with their colleagues from Montenegro, *exchange of trainees on courses* ($\chi^2=48.865$; $df=5$; $c=0.13$; $p=0.000$). If some of the other criterion variables are examined, an interesting fact becomes evident: somewhat older interviewees, with mid length of service (10-19 years) and with children are more interested in *joint initiatives and actions* whereas the younger ones, without marital and family responsibilities prefer *conferences* and *organising joint courses and seminars*.

Table 3 – *The relation between the social and demographic characteristics of the interviewees and forms of cooperation they prefer*

		FORMS OF COOPERATION						
		<i>Courses and seminars</i>	<i>Exchange of trainees</i>	<i>Study visits</i>	<i>Exchange of information</i>	<i>Joint conferences</i>	<i>Joint initiatives and actions</i>	<i>Joint projects</i>
<i>Mol</i>								
	<i>c</i>	23.873	48.865	6.023	7.304	257.27	676.88	22.133
	<i>df</i>	5	5	5	5	5	5	5
	χ^2	.094	.134	.047	.052	.296	.449	.091
	<i>p</i>	.000	.000	.304	.199	.000	.000	.000
<i>Position (man/exec)</i>								
	<i>c</i>	25.461	.005	9.903	.473	.007	2.868	.464
	<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1
	χ^2	.097	.001	.061	.013	.002	.033	.013
	<i>p</i>	.000	.946	.002	.492	.933	.090	.496
<i>Manag. level</i>								
	<i>c</i>	4.385	0.75	2.265	3.927	2.671	.628	3.686
	<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2
	χ^2	.076	.010	.055	.072	.059	.029	.070
	<i>p</i>	.112	.963	.322	.140	.263	.731	.158
<i>Gender</i>								
	<i>c</i>	65.444	4.614	2.372	13.814	2.396	2.666	3.314
	<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1
	χ^2	.155	.042	.030	.072	.030	.032	.035
	<i>p</i>	.000	.032	.124	.000	.122	.103	.069
<i>Age</i>								
	<i>c</i>	4.934	.253	.130	.555	7.748	9.615	4.612
	<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2
	χ^2	.043	.010	.007	.014	.054	.060	.042
	<i>p</i>	.085	.881	.937	.758	.021	.008	.100

		FORMS OF COOPERATION						
		<i>Courses and seminars</i>	<i>Exchange of trainees</i>	<i>Study visits</i>	<i>Exchange of information</i>	<i>Joint conferences</i>	<i>Joint initiatives and actions</i>	<i>Joint projects</i>
<i>Marital status</i>								
<i>c</i>	8.449	.626	3.066	3.024	14.421	6.203	2.598	
<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	2	
χ^2	.068	.018	.041	.041	.088	.058	.038	
<i>p</i>	.038	.890	.382	.388	.002	.102	.458	
<i>Family status (children)</i>								
<i>c</i>	4.722	1.081	6.600	.865	21.183	14.483	5.393	
<i>df</i>	3	3	3	3	3	3	3	
χ^2	.051	.024	.060	.022	.107	.089	.054	
<i>p</i>	.193	.782	.086	.834	.000	.002	.145	
<i>Education level</i>								
<i>c</i>	4.396	.813	16.786	4.253	1.373	1.197	.364	
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	
χ^2	.049	.021	.095	.048	.027	.026	.014	
<i>p</i>	.111	.666	.000	.119	.503	.550	.833	
<i>Length of service</i>								
<i>c</i>	12.235	.702	4.211	3.008	22.084	32.575	4.652	
<i>df</i>	4	4	4	4	4	4	4	
χ^2	.068	.016	.040	.034	.091	.110	.042	
<i>p</i>	.016	.951	.378	.557	.000	.000	.325	
<i>HQ/reg.dir.</i>								
<i>c</i>	5.260	8.382	8.739	1.069	2.424	.338	2.911	
<i>df</i>	1	1	1	1	1	1	1	
χ^2	.045	.057	.058	.020	.031	.011	.033	
<i>p</i>	.022	.004	.003	.301	.119	.561	.088	
<i>City/town/village</i>								
<i>c</i>	11.533	2.991	.159	.845	4.849	1.537	1.819	
<i>df</i>	2	2	2	2	2	2	2	
χ^2	.066	.034	.008	.018	.043	.024	.026	
<i>p</i>	.003	.224	.924	.655	.089	.464	.403	

The finding that the hierarchy of managerial level does not relate, in a statistically significant degree, with the choice of managers of areas and forms of cooperation, should be highlighted as very indicative. This speaks of the compactness of views of this category of interviewees, at least as far as this topic is concerned.

In comparison to areas and forms of cooperation realized by other networks, and based on what the interviewees emphasised as a priority, the Women Police Officers Network of South East Europe will not depart from

the global trends. As was stressed in the introduction, the dominant area of cooperation of networks (international, regional or local) is training, and through organising conferences, seminars and courses on various topics in policing. A great number of networks has an established system of recognition and support for women in police service through annual awards, and those who can also award scholarships. The accent is also on mutual affiliation of the networks and exchange of experience and good practices in policing.

Instead of a conclusion

Further activities in the area of networking imply establishing of national networks of women police officers, with the Council functioning as the representative body of the Network, founded on the founding meeting in Sarajevo, in November 2010.

The fact that the initiative for the creation of a network came from the heads of national police services and that their support was present at all times is of the immeasurable importance for the success of this process. Apart from SEPCA and ministries of interior of countries which participated in the research, the following international organisations gave a significant contribution to the successful realisation of all activities: OSCE Mission to Serbia, OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE/ODIHR), United Nations Development Programme in Serbia (UNDP), South Eastern and Eastern Europe Clearinghouse for the Control of Small Arms and Light Weapons (SEESAC), Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), as well as some of the most eminent women police officers' networks (IAWP, ENP, BAWP). The entire enterprise, no doubt, carries the hallmark given to it by the teamwork of the participants in the preparatory phase of the establishing of the Network.

Along with the practical use of the research in planning future activities of the Network, the analysis given in this paper supports the hypothesis that the needs and interests of the police officers in the Region is, in the most part, focused on the relatively limited number of areas and forms of cooperation within the Network, that is to say, they are focused on the small number of identical, and therefore, common priorities.

The multitude of the gathered data that are in the report, as well as the database itself can be used for conducting more analyses with different purposes, e.g. for determining **the current state and tendencies** concerning the women in the police service, per country (for the needs of national police services, i.e. national networks), then, per line of work – for the purpose of **mutual support and exchange of experiences** at the national and international level within a specific type of police service (uniformed police, criminal investigation police, etc), then for determining the correlation between the evaluation of further

perspective of women in police service and the hierarchical level that gives the evaluation (executor – manager, managers on different levels) and so on.

Also, each of the segments included, depending on the interests of the potential researchers, can be a startingpoint for postulating new goals and hypotheses, in different directions. We are of the opinion that the very possibility is the greatest value of our research, along with the confirmed key initial hypothesis that in the future the Network will have a significant resource in a great accordance (allowing minimal differences) with needs and interests of the actors – employees of the ministries in the Region and in being compatible with other similar organisations worldwide.

References:

See References on page 75.

Проф. др *Милан МИЛОШЕВИЋ*,
Правни факултет – ФОРКУП

UDK-343.549+343.611
Оригинални научни рад
Примљено: 26.10.2010.

Отмица уз претњу убиством или тешком телесном повредом

Анстракт: Као један од најсложенијих кривичних феномена, који се састоји из противправног лишења слободе и принуде или изнуде, отмица је у прошлости заиста била реткост у нашој пракси. Међутим, у последњих десетак година је учесталост планирања и извршења отмица у Србији постала алармантна. Отмица се све чешће испољава и као акт организованог криминала, те су због тога у оперативном истраживању и судској истрази овог кривичног дела дозвољене неке специјалне истражне технике. Трансформације извршења отмице у пракси ажурно је пратио и наш законодавац, тако да је ова инкриминација била обухваћена готово свим новелама кривичног законодавства од средине 1976. до краја 2009. године. Полазећи од свега тога, у овом раду су анализирана актуелна законска обележја, облици испољавања и проблем разграничења кривичног дела отмице, са посебним освртом на отмицу квалификовану претњом убиством или тешком телесном повредом отетог лица.

Кључне речи: отмица, актуелна законска обележја, претња убиством или тешком телесном повредом, Србија, Италија.

Увод

Еклатантни облици извршења кривичног дела отмице (киднаповање, држање талаца) у прошлости су заиста били реткост у пракси Републике Србије. Међутим, у последњих десетак година планирање и извршење отмица постало је „грana бизниса“ организованог криминала у Србији, а његова распрострањеност је већ алармантна. Све израженија учесталост отмица и организованост отмичара резултирала је и одговарајућим организационим променама у институцијама задуженим за спречавање и сузбијање општег криминалитета. Тако, на пример, у оквиру Другог одељења Управе криминалистичке полиције за град Београд, које се бави борбом против имовинског криминала, постоји посебан одсек надлежан за отмице, изнуде и уцене. На оправданост таквог решења недвосмислено

указује и чињеница да је од 2004. до 2008. године у Србији изван АП Косово и Метохија било пријављено извршење 83 кривична дела из чл. 134 КЗ, од чега највише (29) у Београду.

Учесталост и трансформације извршења отмице у пракси ажурно је пратио и наш законодавац. Наиме, од нормирања општег вида отмице 1977. године, готово да нема новеле кривичног законодавства којом није била обухваћена и та инкриминација. Тако је, између осталог, приликом доношења *Кривичног законика* из 2005. године изостављена могућност ослобођења од казне ако отмицар пусти отето лице на слободу пре испуњења захтева, и изричито је прописано да је групно извршење отмице квалификовани облик испољавања тог дела. Крајем 2009. године законско биће кривичног дела отмице поново је модификовано, тако што је прописан нови квалификовани облик када је отмица извршена од стране организоване криминалне групе, док су за све до тада постојеће облике испољавања пошторене казне.

Према томе, основни разлог због којег се инкриминацији отмице треба увек изнова враћати и критички је вредновати су учестале измене законских решења везаних за отмицу, али и за сродна кривична дела. Додатни разлог представљају и методи борбе против овог феномена, кога законодавац сматра не само деликтом тешког криминалитета, него и битним индикатором организованог криминала. Наиме, у оперативном истраживању и судској истрази кривичног дела отмице дозвољене су специјалне истражне технике које задиру у приватност личности, конкретно – мера тајног звучног и оптичког надзора. Такође се, по изузетку од општег правила о ублажавању казне, казна не може ублажити извршиоцу квалификованог облика испољавања отмице (чл. 134, ст. 2 и 3 КЗС).

Основни облик испољавања отмице

Кривично дело отмице из члана 134 *Кривичног законика Републике Србије* управљено је у подједнакој мери и против слободе кретања и против слободе одлучивања, због чега је систематизовано у групу кривичних дела против слобода и права човека и грађанина (глава XIV КЗС). По својој правној природи, отмица је сложено кривично дело које се, поред противправног лишења слободе кретања, састоји и из општег облика принуде или изнуде – која је такође посебан облик принуде.

Законско биће основног облика испољавања кривичног дела отмице (чл. 134, ст. 1 КЗС) чини више кумулативних елемента, и то: 1. да је извршено одвођење или задржавање неког лица; 2. да је то учињено на било који противправан начин (силом, претњом, обманом и др.); 3. да је то учињено с циљем изнуде новца или какве друге имовинске користи, односно с циљем принуде пасивног субјекта или неког трећег лица на било

какво чињење, нечињење или трпљење, и 4) да је то учињено у намери да се пасивни субјект не ослободи док се не испуни циљ отмице.

Према томе, ово кривично дело има две радње: одвођење и задржавање неког лица, али се обе састоје у лишавању слободе кретања. Као одвођење се сматра принудно или обманом довођење отетог лица на неко (најчешће њему и другима непознато) место, а задржавање је спречавање отетог лица да се удаљи са одређеног места. Ово треба да је учињено силом, претњом или обманом, или на други подобан начин. Сила је употреба физичке снаге према некоме да би се он принудио да нешто учини, не учини или трпи. Под силом се подразумева и употреба хипнозе или омамљујућих средстава са циљем да се неко против своје воље доведе у несвесно стање или онеспособи за отпор. Сила може бити апсолутна (неодољива) и компулзивна (која није неоодољива, али која може утицати на вољу онога према коме је употребљена). Претњом се сматра стављање у изглед неког зла које ће се причинити лицу коме се прети или неком другом лицу. Обмана је довођење некога у заблуду или одржавање у заблуди (Ђорђевић, 2009:51).

У пракси су могуће и друге ситуације, као што је случај добровољне замене талаца, иначе доста чест у пракси неких страних земаља код отмица политичког типа. Он ће постојати када се неко лице добровољно понуди да дође на место на коме отмичари већ држе неко лице као таоца и да надаље лично послужи као талац, под условом да отмичари ослободе лице које су до тада држали. Овде је очигледно да нема ни силе, ни претње, ни обмане и да лице поступа сагласно својој вољи. Али ако су отмичари претходно убили или ослободили таоца, а лице које се нуди да га замени не знајући за то само дође – онда ће постојати обмана (прећуткивањем).

Намера извршиоца је елемент законског бића отмице, будући да се противправно лишење слободе и врши у намери да се утиче на слободу одлучивања, тј. да се тиме отето или неко друго лице принуди на какво чињење, нечињење или трпљење. Тако, на пример, став је наше судске праксе да постоји кривично дело отмице у случају када су тројица оптужених задржали оштећеног са намером да га не пусте на слободу док не објасни порекло свог возила¹. Уколико се дата намера не може доказати, онда ће такво одвођење или задржавање представљати радњу извршења противправног лишења слободе из члана 132 КЗС.

Конкретан циљ коме отмичар тежи може бити и да принуди пасивног субјекта на извршење кривичног дела, на пример да за отмичара продаје хероин.² При томе ће отмичар који у остварењу циља отмице врши такву принуду одговарати као подстрекач на дато кривично дело. Конкрет-

¹ Види пресуду Окружног суда у Београду, Кж. 1923/00 од 22. 12. 2000. године.

² Види пресуду Окружног суда у Београду, К. 1134/03 од 22. 6. 2005. године и пресуду Врховног суда Србије, Кж. 633/03 од 1. 11. 2005. године.

није посматрано, отмицар ће одговарати за извршење отмице у стицају са подстрекивањем на дато кривично дело. У сваком случају, садржина намере, односно крајњи циљ отмицара (нпр. изнуда откупа, ослобођење политичких затвореника и сл.) не утиче на постојање кривичног дела отмице, али суд то може ценити приликом одмеравања казне. Исто важи и за реализацију непосредног (конкретног) циља извршења отмице.

С друге стране, ако се отмица изврши принудом и у намери постизања противправне имовинске користи, начин извршења и намера би се у конкретном случају поклопили код отмице и изнуде, па би могло да постоји кривично дело отмице (конкретни специјалитет). Уколико се отмица изврши поред принуде и обманом и на неки други начин, а поред намере постизања имовинске користи и у некој другој намери, такође ће постојати конкретни специјалитет, односно само једно кривично дело отмице, док би се више начина извршења и више намера могло узети у обзир код одмеравања казне.

Отмицар може бити свако лице, а у погледу облика виности неопходан је умишљај пошто отмица спада у тзв. намерна кривична дела. За разлику од намере (и средстава) извршења, мотиви учиниоца нису од значаја за сагледавање особености кривичног дела, мада би се и они могли узети у обзир при одмеравању казне. Покушај се састоји у покушају противправног лишења слободe у одговарајућој намери, док се дело сматра свршеним моментом реализованог одвођења или задржавања. За постојање отмице битно је само да је успостављено стање противправне лишености слободe. Дужина трајања таквог стања није битна за постојање дела, али се она такође може узети у обзир при одмеравању казне, а може представљати и квалификаторну околност.

У начелу, и пасивни субјект може бити свако лице. С тим у вези у теорији је неподељено схватање по коме се може отети само појединац, што значи да отмица више лица није једно, већ више кривичних дела – колико је лица отето, толико је извршено кривичних дела отмице. Сматра се да извршилац у том случају једном радњом оставарује више истородних кривичних дела међу којима постоји хомогени идеални стицај.³ У пракси се, међутим, овакави случајеви третирају аналогно деликту узимања талаца. Другим речима, узима се да постоји само једно кривично дело, наравно ако су испуњени одређени услови (да су лица отета истовремено, да се тиме настоји остварити принуда на исту радњу, пропуштање или трпљење и сл.).⁴

Казна прописана за основни облик испољавања овог кривичног дела је затвор од две до десет година.

³ Код узимања талаца као самосталног кривичног дела сасвим је другачије, тј. постојање само једно дело из чл. 392 КЗС. Уосталом, и наш законодавац у називу дела користи множину (таоци а не талац).

⁴ Види пресуду Другог општинског суда у Београду, К. 1295/01 од 5. 7. 2002. године и пресуду Округног суда у Београду, Кж. 312/03 од 10. 4. 2003. године.

Тежи облици испољавања отмице

Анализом законског бића отмице уочава се да ово кривично дело има више тежих облика испољавања, који се врше само са умишљајем и то директним, а код тежих облика квалификованих тежом последицом (тешко нарушавање здравља, друге тешке последице или смрт отетог лица), таква последица треба да је наступила услед нехата извршиоца.

Тежи облик отмице из чл. 134, ст. 3 КЗС дат је алтернативно, тако да обухвата пет ситуација: 1. ако је отето лице задржано дуже од десет дана⁵; 2. ако је отмица извршена на свиреп начин; 3. ако је отетом лицу тешко нарушено здравље; 4. ако су наступиле друге тешке последице, и 5. ако је отето малолетно лице. Закључује се да квалификаторне околности овде чине дужина стања противправне лишености слободе пасивног субјекта (више од десет дана), начин извршења (свирепост у објективном и субјективном смислу), тежина последице (ако је дошло до тешког нарушења здравља или других тешких последица) и узраст отетог лица (малолетство).

Отмица је трајно кривично дело што значи да радња извршења траје од момента одвођења, односно задржавања до момента фактичког ослобођења. При томе се дужина трајања односи искључиво на период у коме је пасивни субјекат био у власти отмичара, али не и на време када је то било на бази добровољности, што је нарочито битно код извршења отмице задржавањем. Најзад, пошто се трајање лишености слободе мери на дане (а не на сате), произлази да овај тежи облик отмице наступа једанаестог дана од момента противправног одвођења, односно задржавања, али у сваком случају тај период мора бити обухваћен умишљајем извршиоца.

Свирепост извршења отмице такође је квалификаторна околност обухваћена умишљајем извршиоца. То се објективно огледа у тежини проузрокованих мука отетом лицу, а субјективно у неосетљивости учиниоца према тим мукама. Објективни елемент се састоји у наношењу жртви таквих болова и патњи, физичких или психичких, које прелазе интензитет болова, односно патњи редовно везаних за лишење слободе кретања уз примену силе. У субјективном смислу потребно је да је учинилац свестан да жртви наноси тешке болове и патње и да жели да такве болове и патње нанесе отетом лицу, или да је свестан да услед његових радњи могу наступити тешки болови, односно патње отетог лица и да на то пристаје (Пековић, 2001:97).

⁵ Супротно овоме, дужина трајања лишености слободе код кривичног дела из члана 391 КЗС (међународни тероризам извршен отмицом) није квалификаторна околност, али се може узети у обзир код одмеравања казне.

Сматрамо да свирепост извршења овде такође треба схватити у смислу свирепог поступања са лицем већ лишеним слободе, што подразумева изазивање додатних психичких и физичких патњи (тортура, изгладњивање, тешко понижавање, „прање мозга“ и сл.). Овакво решење законодавца треба посебно поздравити с обзиром да су у пракси, нарочито страном, веома чести примери изузетне свирепости отмичара: одсецање делова тела таоца (прстију, уха и сл.), вишедневно транспортовање отетог у унутрашњости укључене ауто-мешалице за бетон, итд. С друге стране, свирепост у моменту отимања (одвођења, односно задржавања) не представља квалификаторну околност, али се може узети као отежавајућа околност код одмеравања казне отмичару.

Тежи облик кривичног дела отмице постојаће и када је отето лице *tempore criminis* било млађе од 18 година живота. Сматра се да извршење отмице према таквом пасивном субјекту погађа тешко не само то лице, него и његове блиске сроднике и сва остала лица која су за њега заинтересована. Сем тога, таква отмица малолетног лица представља израз веће друштвене опасности овог кривичног дела и изразитији степен кривичне одговорности извршиоца (Петровић, Симић, 1994:60).

С тим у вези поставља се питање разграничења отмице квалификоване малолетством пасивног субјекта и кривичног дела одузимања малолетника (чл. 191 КЗС). У овом случају основ за разликовање првенствено је чињеница да је одузимање малолетника срачунато на дугорочно, чак и трајно задржавање пасивног субјекта, док је код отмице ово задржавање једнократно и привремено. Овакав став проистиче и из упоредног права, односно из стране теорије и легислативе (Wright, 2005:905).

Одговорност за тешко нарушење здравља или наступање других тешких последица за отето лице, као квалификаторне околности, заснива се на одговорности за тежу последицу. Овакав став заузима и наша судска пракса наводећи да је отетом лицу тешко нарушено здравље када је оштећени у стану у коме се налазио, у страху од одмазде, искористио тренутак када је оптужени разговарао телефоном, па је истрчао на терасу и скочио са другог спрата и том приликом задобио тешке телесне повреде у виду прелома обе руке.

Најзад, у смислу посебне квалификаторне околности под „тешко нарушеним здрављем“ подразумева се неко тешко обољење или друго озбиљно погоршање здравственог стања, како соматског, тако и психичког. „Друге тешке последице“ састоје се у фактичким околностима које тешко погађају пасивног субјекта, али се не односе на здравствено стање отете особе. На пример, повреда угледа и части, страдање детета које је остало незбринуто, већа материјална штета и сл.

Тежи облик отмице из чл. 134, ст. 4 КЗС такође је дат алтернативно, с тим што обухвата две ситуације: 1. ако је отето лице услед отмице изгу-

било живот, и 2. ако је дело извршено од стране групе. У првом случају спорно је питање да ли се под тим подразумева и самоубиство ако је извршено искључиво због последица отмице, односно због стања противправне лишености слободе. Неспорно је, међутим, да лишење живота пасивног субјекта мора бити у каузалној вези са отмицом, као и да до тога може доћи искључиво услед нехата извршиоца.

У другом случају најтежег облика испољавања потребно је да у отмици учествује више лица и да је њеном извршењу претходио договор ради трајног или повремениог вршења кривичних дела (не мора бити само за вршење отмица). У смислу чл. 112, ст. 3, тач. 22 КЗС, групу чини најмање три лица повезана ради трајног или повремениог вршења кривичних дела. Група не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.

Тежи облик отмице из чл. 134, ст. 5 КЗС настаје ако је отмица извршена од стране организоване криминалне групе. Према аутентичном тумачењу (чл. 112, ст. 3, тач. 35 КЗС), то је група од три или више лица која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи.

С тим у вези слажемо се са оценом да су законописци, очигледно свесни чињенице да је једна од најчешћих активности организованог криминала управо планирање и извршење отмица, сматрали за потребно да посебно издвоје овакав вид организованог вршења кривичних дела. У том смислу, нова инкриминација је на правом путу ка пооштравању казнене политике и ефикаснијем сузбијању криминалног деловања организованих група у овој области (Рељановић, 2008:89).

Санкција прописана за тежи облик отмице из члана 134, ст. 3 КЗС је затвор од три до петнаест година, за тежи облик из чл. 134, ст. 4 је затвор од пет до осамнаест година, док је за тежи облик из чл. 134, ст. 5 предвиђен затвор од најмање пет година.

Најзад, због великог броја квалификованих околности у пракси често долази до преклапања два или више начина извршења који квалификују отмицу. На пример у случајевима када се малолетни пасивни субјект противправно задржава дуже од десет дана, а притом се са њим свирепо поступа или му је услед тога озбиљно нарушено здравље итд. Јасно је, међутим, да у оваквим случајевима нема и не може бити стицаја кривичних дела већ само стицаја квалификаторних околности, пошто се ради о једном проузроковању (привидни идеални стицај на принципу алтернативитета). Према томе, у оваквим случајевима извршилац је учинио само један од тежих облика отмице, с тим да се све околности узимају у обзир код одмеравања казне.

Отмица квалификована претњом убиством или телесном повредом

Анализа основног облика испољавања кривичног дела отмице у погледу претње даљим насиљем показује да у обзир долази претња било каквим насиљем, изузев претње убиством или тешком телесном повредом отетог лица. Ово из разлога што ће у том случају постојати посебан, и у пракси најчесталији тежи облик испољавања отмице из члана 134, став 2 КЗС.

Као стављање у изглед одређеног зла које је подобно да утиче на слободу одлучивања неког лица, претња може бити непосредна или посредна, обична или квалификована.⁶ Непосредна је претња која се односи на лице које се жели принудити, док се посредна односи на неко друго лице или на ствар са којима је лице које се принуђава у таквом односу да то утиче на слободу његовог одлучивања. Обична претња постоји кад није тачно одређено зло које се ставља у изглед, а квалификована када је зло прецизирано. Даље, претња може бити изражена усмено, што је код овог облика испољавања отмице најчешћи случај, писмено или конклюдентним радњама, и може се саопштити или директно пасивном субјекту, или посредством неког другог лица, али у сваком случају мора бити изражена тако да буде сазната и схваћена од лица према коме је уперена.

Претња увек мора бити неотклоњива, озбиљна, могућа, садашња и сразмерна. Неотклоњива је она претња која се у датим околностима није могла избећи ни на који други начин осим доношењем одлуке у правцу који се захтева (нпр. бекством, дозивањем упомоћ и сл.). Озбиљност подразумева да је стављање зла у изглед пасивном субјекту подобно да код њега утиче на слободу одлучивања о избору пориашања, односно да је претња од стране тог лица озбиљно схваћена. Због тога се озбиљност претње цени са становишта лица коме је упућена, имајући у виду његове психичке и физичке карактеристике.

Претња убиством или телесном повредом је увек озбиљна, али и она мора бити извршена на начин и под околностима које ће утицати да се озбиљно схвати. Озбиљност подразумева и да је претња објективно могућа, тј. да се зло које се ставља у изглед реално може извршити. Није од значаја да ли је претња остварива у сваком конкретном случају, нити да ли је извршилац и заиста имао намеру да нанесе зло којим прети – довољно је да је остварљива уопште. Тако ће, на пример, постојати озбиљна, односно могућа претња и кад извршилац запрети празним или неисправним ватреним оружјем, под условом да пасивни субјект за то не зна или не зна са сигурношћу.

⁶ Лице које прети треба да буде истовремено и евентуални извршилац зла које ставља у изглед, будући да стављање у изглед зла које треба да нанесе неко друго лице представља опомену, а не претњу.

Даље, претња мора бити садашња, што значи да зло које се ставља у изглед предстоји непосредно или у веома блиској будућности. Сразмерност претње значи да између зла које се ставља у изглед и циља који се тиме жели постићи мора постојати одређена сразмера тако да, у конкретном случају, забрањено зло буде адекватно средство принуђивања. Ову сразмерност треба утврђивати у сваком конкретном случају, осим код претње убиством или тешком телесном повредом, с обзиром на то да су људски живот и телесни интегритет добра такве и толике вредности да су увек подобни да утичу на слободу одлучивања пасивног субјекта.

Претња убиством односи се на умишљајно лишење живота (обично убиство) уверљивим стављањем у изглед отетом лицу било које радње подобне да проузрокује његову смрт, што је и став наше судске праксе. Тако се у једном случају наводи да су четворица оптужених оглашени кривим за извршење кривичног дела отмице из члана 134, став 2. КЗ стога што су у самом лишавању слободе непосредно учествовала тројица оптужених који су неовлашћено у рукама имали пиштоље и оштећеном претили убиством и тешком телесном повредом; оштећени је ударен пиштољем у пределу главе, па када се све то има у виду, као и да су оптужени на главама имали фантомке, да су оштећеном везали руке и ноге селотејп траком и канапом, очигледно је да су наведене претње упућене оштећеном у таквим околностима објективно биле уверљиве.⁷

Претња телесном повредом подразумева озбиљну повреду телесног интегритета или нарушавање здравља, без обзира на то да ли се зло које се ставља у изглед пасивном субјекту може квалификовати као обична тешка телесна повреда или особито тешка телесна повреда. По природи ствари, међутим, отмицар ће увек претити наношењем неког вида особито тешке телесне повреде (сакаћење, унакажење).

Посебно треба истаћи да ће претња убиством или тешком телесном повредом отетог лица представљати квалификаторну околност не само ако је испољена у моменту противправног одвођења, односно довођења пасивног субјекта на одређено место, већ и ако је испољена током задржавања пасивног субјекта – под условом да је срачуната на остваривање циља отмице. Овакав став потврђује и наша судска пракса.

Тако су у једном случају дванесторица кинеских грађана обманом од стране седморице окривљених, од којих су шесторица били кинески грађани, задржани седам дана у намери да се не пуне на слободу док од њих или њима блиских лица не изнуде новац. Оштећенима су претили да ће бити убијени уколико не дају телефонске бројеве родбине у Кини, прећено им је убиством уз речи да „убити Кинеза у Београду не значи ништа више него убити једно пиле“, затим су звали телефоном родбину

⁷ Види Пресуду Врховног суда Србије, Кж. 264/06 од 8. 3. 2006. године и пресуду Округног суда у Новом Саду, К. 208/05 од 14. 10. 2005. године.

оштећених у Кини и при томе их тукли, тако да је родбина преко телефона могла да чује ударце и јауке. Овако утврђене радње окривљених правно су квалификоване као тежи облик отмице из ст. 2 у вези ст. 1 јер је оштећенима ради остварења циља отмице прећено убиством.⁸

Према томе, овај тежи облик испољавања кривичног дела отмице постојаће у два случаја, с тим што је у оба случаја дело квалификовано посебном околношћу која мора бити обухваћена умишљајем учиниоца. Осим тога, квалификаторну околност у оба случаја представљају карактер и усмереност претњи, али не и њихово остварење. У супротном – ако је отетом лицу, на пример, са умишљајем нанета особито тешка телесна повреда (унакажење и сл.), постојаће стицај основног облика овог кривичног дела и тешке телесне повреде.

Поставља се питање да ли је могућ стицај отмице и са лаком телесном повредом, или је таква могућност искључена на бази инклузије? Упркос ставовима неких теоретичара, наша судска пракса сматра да је у таквој ситуацији стицај реалан. Тако је, на пример, у случају када је оштећени изведен из стана уз помоћ још једног лица, тако што су га прво ударили безбол палицом, па му марамом везали очи и одвезли у подрум у коме су га држали до сутрадан, када су га извели из подрума, поново му везали мараму и оставили га на другом крају града уз претњу да мора да донесе 24.000 динара, учинилац проглашен кривим због извршења кривичног дела отмице у стицају са кривичним делом лаке телесне повреде.⁹

Исто тако, ако би се претња убиством реализовала у смислу да се наступање смртне последице може приписати умишљају учиниоца, постојаће стицај кривичног дела отмице и неког облика тешког убиства. Насупрот томе, код узимања талаца као самосталног кривичног дела у оваквој ситуацији нема стицаја, будући да умишљајно убиство пасивног субјекта представља квалификаторну околност дела из члана 392 КЗС.

Посебно треба напоменути да је у одређивању законског описа кривичног дела узимања талаца из члана 392 КЗС наш законодавац изричито навео претњу убиством или телесном повредом (и задржавањем у својству таоца) као елемент радње извршења дела. Закључује се да код узимања талаца као самосталног кривичног дела, претња убиством или тешком телесном повредом представља конститутивни елемент основног облика испољавања дела, а не квалификаторну околност као што је то случај код општег кривичног дела отмице.

У вези са отмицом квалификованом претњом убиством или телесном повредом такође треба напоменути да су у нашој пракси забележени и

⁸ Види Пресуду Окружног суда у Београду, Кж. 312/03 од 10. 4. 2003. и пресуду Другог општинског суда у Београду, К. 1295/01 од 5. 7. 2002. године.

⁹ Види Пресуду Окружног суда у Београду, Кж. 312/03 од 31. 8. 2005. године и пресуду Петог општинског суда у Београду, К. 540/01 од 25. 3. 2005. године.

први примери држања талаца у функцији препада на банке, што је најновији али и све раширенији вид отмице у свету. Спутани савременим мерама обезбеђења (непробојно стакло на шалтерима, скривене камере, алармни уређаји) разбојници су почели да ноћу упадају у станове банкарских службеника, при чему неки од њих остају у стану и врше претњу насиљем над члановима породице, а други одлазе у банку са службеником и захтевају да им отвори трезор и сл.

Најзад, санкција прописана за отмицу квалификовану претњом убиством или телесном повредом је затвор од три до дванаест година.

Уместо закључка

Све израженију учесталост, организованост и виолентност испољавања отмице у пракси ажурно је пратио и наш законодавац. Због тога је законско биће кривичног дела отмице често модификовано, тако што је елиминисан привилеговани облик извршења а прописивани су нови квалификовани облици. Често су поштраване и казне. Осим тога, у преткривичном поступку и истрази за кривично дело отмице дозвољена је примена мере тајног звучног и оптичког надзора, а за деликт из члана 134, став 5 КЗС отмичарима се суди по одредбама главе XXIXа ЗКП која регулише посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминала.

Однедавно су и у нашој пракси најмаркантнија киднаповања изнуђивачког типа (отмица деце ради откупа, отмица ради „утеривања дугова“ и сл.). Овакве отмице су редовно праћене претњама убиством или тешким телесним повређивањем отетих лица, а карактерише их и често остајање благовременог подношења пријаве од стране оштећених. Због тога би наш законодавац требало да има у виду специфична решења у сузбијању отмице ради откупа (чл. 629 *Казненог законика Италије*), која су прописана још 1991. године у склопу мера за борбу против криминалних организација и која су, уз друге превентивне мере и конкретне успехе полиције, довела до значајног пада у забележеном броју отмица (Николић, 1996:649).

Применом ових мера судске власти могу да „замрзну“ имовину особе која је отета, имовину њене породице, или било ког другог лица за које се сматра да би могло да помогне у плаћању откупа. Сврха ове мере лежи у намери да се породици таоца помогне тако што ће се отмичарима онемогућити да врше психолошки притисак током преговора. Осим тога, предвиђено је да ће бити кривично гоњен сваки италијански грађанин који се у Италији или иностранству осигура уз клаузулу која се односи на исплату откупа за отмицу у случају да он или неко други буде отет.

Да би се отмичари лоцирали или ухватили, као и да би се прибавили важни докази, овај пропис дозвољава да се судија сложи са контролиса-

ном исплатом откупа и да се одгоди примена мера којима се ограничава лична слобода. Да би се грађани одвратили од помоћи у извршењу оваквих кривичних дела, законодавац предвиђа казнене санкције за свакога ко је свестан радњи и чињеница у вези са кривичним делом и при том одмах не обавести одговарајуће власти (изузимајући лица која делују у интересу свог рођака).

Литература:

1. Ђорђевић, Ђ., (2009). *Кривично право: посебни део*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
2. Krstić, O., (1998). *Tactical methods in criminological treatment of kidnappings and aeroplane hijacking*, NBP Science-Security-Police, Vol. 3, No. 2, pp. 165-178.
3. Крушчић, С., (2001). *Неки кривично-правни и криминалистички аспекти отмице*, Безбедност, год. 43, бр. 5, стр. 661-672.
4. Лазаревић, Љ., (2006). *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Београд, Савремена администрација.
5. Luzzi, A., (1978). *La criminalita terroristica – Il decreto legge 21. 3. 1978. N. 59*, in: *Polizia moderna*, vol. 30, no. 4, pp. 20-25.
6. Николић, Т., (1996). *Стратегија борбе против мафије у Италији*, Безбедност, год. 38, бр. 5, стр. 648-650.
7. Пековић, Н., (2001). *Отмица као облик насиља*, Деликти насиља: Кривично-правни и криминолошки аспект, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 93-100.
8. Петровић, М., Симић, И., (1994). *Кривични закон Републике Србије – Практична примена*, Београд, Пословна политика.
9. Рељановић, М., (2008). *Кривична дела отмице и принуде*, Борба против организованог криминала у Србији: Од постојећег законодавства до свеобухватног предлога реформе, Институт за упоредно право и др., Београд, стр. 96-97.
10. Стојановић, З., (2007). *Коментар Кривичног законика*, Београд, Службени гласник.
11. Шкулић, М., (2003). *Организовани криминалитет: Појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд, Досије.
12. Wright, A. R., (2005). *Encyclopedia of Criminology* (vol. II), Routledge, New York; London.

KIDNAPPING INVOLVING THREATS TO LIFE OR SERIOUS BODILY HARM

Abstract: *As one of the most complex criminal phenomena, which consists of unlawful deprivation of liberty and coercion or extortion, kidnapping used to be rare in our practice. However, in the last decade the incidence of planning and execution of kidnappings in Serbia has become alarming. Kidnapping is increasingly manifested as an act of organized crime. Therefore, in operational research and the judicial investigation of this crime special investigative techniques are allowed. Transformations in the practice of perpetrating abduction have always been monitored our legislative authorities, so that all novelties concerning this act were provided for in the criminal law from mid 1976s to the end of 2009. Based on this, the paper analyzes the current legal provisions, manifestations and the problem of demarcation of the criminal acts of abduction, with special emphasis on the cases which involve threatening by murder or inflicting serious bodily injury.*

Key words: *abduction, current legal provisions, kidnapping under threat of murder or serious bodily injury, Serbia*

Проф. др Жељко НИКАЧ,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK-343(094.5)(497.11):351.741

Прегледни научни рад

Примљено: 25.1.2011.

Новеле у кривичноправној области од значаја за поступање припадника полиције

Апстракт: У реферату су анализиране новине у кривичноправној материји у Републици Србији од значаја за рад припадника полиције МУП РС, ефикасност кривичног поступка у целини и борбу против криминалитета.

У уводу су наведени проблеми и разлози који су руководили законодавца да се определи за новеле у области кривичног права у Републици. У првом делу наводе се измене и допуне (ЗИД) у области кривичног материјалног права са акцентом на КЗ РС (општи и посебни део). У другом делу следи кратак осврт на усвојени Закон о одговорности правних лица за кривична дела, док је у трећем делу дат осврт на такође нови Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела.

У завршном делу је указано на значај новела у функцији побољшања правне регулативе, јачања угледа државних органа и наше апликације за улазак у Унију.

Кључне речи: кривично право, новеле КЗ, полиција, Србија и ЕУ.

Уводне напомене

Као што је познато, у последњој деценији минулог века у Србији је започео процес демократских друштвених промена, транзиције у економији и реформе државних органа. У том контексту истакнути су ре-афирмација универзалних вредности и међународни стандарди, као што су: правни поредак, одговорност, транспарентност и други. Као један од врхунских циљева посебно је наведена кандидатура Србије за улазак у ЕУ у догледно време, па сходно томе и наше прихватање достигнућа развијеног света.

Борба против криминалитета је један од приоритетних задатака у оквиру започете реформе и апликације за чланство у ЕУ, а пре свега сузбијање организованог криминала, тероризма, корупције и других најте-

жих појавних облика криминалитета. После *Лисабонског споразума* и промена које се односе на III стуб ЕУ, који чине правосуђе и унутрашњи послови, указано је на потребу новела у области казненог права код нас, и посебно у делу хармонизације норми са правом ЕУ. Постоје и други разлози спољнополитичког карактера а међу њима посебно наводимо бројне међународне конвенције према којима се Србија обавезала на усаглашавање унутрашњег поретка са нормама међународног права.

Поред међународних наводе се и унутрашњи правни разлози за новеле у овој материји, а пре свега чињеница да је у међувремену донет нови *Устав Републике Србије* (2006) и да бројни закони нису у сагласности са највишим правним актом земље. Неопходно је да се решења из КЗ, ЗКП и других закона усагласе са ратификованим међународним конвенцијама из области казненог права и међусобно. Посебан значај имају ставови стручне јавности, ефикасност поступка, уједначена јуриспруденција и доступност правде свима под једнаким условима.

Подсећамо да су у међувремену извршене и изузетно обимне новеле ЗКП (150 чланова) које неспорно превазилазе оквири измена и допуна, те да је било целисходније донети потпуно нови закон. Према расположивим сазнањима, у току је активност посебне Радне групе Владе РС са истим задатком, па је реално очекивати нови текст закона у скороје време. Због тога, као и због ограниченог простора и разлога целисходности, предмет наше пажње су новеле кривичног материјалног права, док ћемо измене кривично-процесног законодавства (ЗКП) размотрити у наредном периоду.

Мишљења смо да су поред нормативноправног оквира у овој области пре свега потребни подршка заједнице, функционални државни органи, едукована лица за примену закона (судије, тужиоци, полицајци) и др. Свакако, интегрални део овог процеса је и раније започета реформа правосуђа, пре свега судова, у смислу модернизације, ефикасности и релаксиране процедуре.

Измене и допуне Кривичног законика

Према *Закону о изменама и допунама Кривичног законика* (Службени гласник РС, бр. 72/09) и *Закону о изменама и допунама Кривичног законика* (Сл. гласник РС, бр. 111/09) извршене су новеле у општем и посебном делу актуелног материјалног права. У наставку ћемо хронолошки навести најважније измене и допуне које су од значаја за рад МУП РС и поступање припадника полиције у сузбијању криминалитета.

Даље следи кратак осврт на нове инкриминације у КЗ РС, указивање на повишење казни код појединих кривичних дела, термилошко и језичко усаглашавање са одредбама *Устава РС* и нових закона.

Измене и допуне – Општи део

У Општем делу КЗ РС извршене су, по нашем мишљењу, значајне новеле, посебно у значењу појединих појмова и правних института. У наставку наводимо најважније измене и допуне, од којих су неке посебно означене.

Према *Закону о изменама и допунама КЗ РС* (у даљем тексту ЗИД) **субјект кривичног дела** је проширен новом формулацијом чл. 12 КЗ, па је предвиђена одговорност *правних лица* за крив. дела посебним законом.¹ Поред осталог, ова чињеница је од значаја за полицијске службенике приликом правне квалификације одређеног дела и уподобљавања са фактичким стањем.

Дело малог значаја је екстензивно дато и предвиђа се искључење постојања кривичног дела тамо где је прописана казна затвора до пет година или новчана казна.

Даље је дата нова правна квалификација појма који се означава као *привидни реални стицај кривичних дела*, а односи се на продужено кривично дело (из чл. 61 КЗ).

Предвиђена је „кућна“ *казна затвора* за осуду до једне године и уз коришћење посебне сигурносне нарукнице, па то напомињемо због потенцијалних безбедносних изазова и опреза полиције (ПС).

У ЗИД су даље дате новеле (допуне) за *условни отпуст*, и на исти начин је урађено у делу који се односи на *рад у јавном интересу*.

Даље је одредбама ЗИД регулисано **одузимање возачке дозволе**, које се може изрећи као главна казна за кривична дела за која је прописана казна затвора до две године или новчана казна.

Следе новеле у погледу *ублажавања казне* и измене актуелног чл. 57 КЗ, као и када је у питању *условна осуда* (чл. 66, ст.1 КЗ).

Према ЗИД усвојене су новеле које се односе на мере безбедности – појам и врсте, па су уведене као **нове мере безбедности** „*Забрана приближавања и комуникације са оштећеним*“ (чл. 89а) и „*Забрана присуства одређеној спорској приредби*“ (чл. 89б). Прва од наведених нових мера од посебног је значаја за рад линије рада УКП (ОКП), а друга од изузетне важности за УП (ОП) и територијалну полицију (ПС-ПИ).

Даље следе новеле у погледу мере безбедности (чл. 87, ст. 1-2) под називом *одузимање предмета*, па се даје шири контекст појму *corpora delicti* и не задире у права трећих лица.

Извршене су и одређене измене у вези са посебном кривичноправном мером **одузимање имовинске користи** (чл. 92, ст. 1-2), којима је регулисано да се учинилац може обавезати да, ако одузимање није могуће, преда у замену другу имовинску корист. Наведена корист мора бити еквивалентна вредности имовине прибављене извршењем кривичног дела или проистекле из кривичног дела, или да плати новчани износ који одговара прибављеној имовинској користи. У вези са овим треба посебно истаћи

¹ *Оп. цит.*, у нап. 1 и 2.

да је 2008. године донет посебан закон о одузимању имовинске користи проистекле из кривичног дела, о чему ће касније бити више речи. У пракси полицијског рада у сузбијању организованог криминала ова мера је од пресудне важности јер директно сасеца имовински мотив као темељни елемент у оквиру *modusa operandi* најтежих кривичних дела. Посебну улогу у имплементацији ове мере има новоформирана Јединица за финансијске истраге (ЈФИ) УКП МУП РС, као једна од најелитнијих јединица српске полиције.²

Следе новеле које се односе на **давање података из КЕ**, и то по начелу персоналитета (на лични захтев, без ограничења), док се подаци о брисаној осуди не могу дати никоме. Мишљења смо да се овим решењем допунски штите веома осетљива људска права и афирмише значајна управна функција полиције.

Измене и допуне – Поједина кривична дела

Према новелама ЗИД које се односе на **тешко убиство**, побољшана је правна квалификација и предвиђена боља кривичноправна заштита лица за примену закона (*law enforcement man*): судија, јавних тужилаца, заменика ЈТ и полицајаца у вези са вршењем службене дужности. Према новој одредби чл. 112, ст. 3 КЗ по први пут су посебно заштићене и *поједине категорије професија* и, с тим у вези, лица носиоци занимања и дужности, као што су: новинари, лекари (здравствени радници), наставници, службеници јавног превоза, лица којна пружају правну и стручну помоћ.

Даље је новелирана **тешка телесна повреда** (ТТП) и предвиђен квалификовани облик у односу на посебно осетљиве категорије жртава, као што су малолетници, бремените жене или *лица која обављају послове од јавног значаја*.

У делу ЗИД у којем се правно третира **отмица** додат је нови тежи облик (ст. 5) за кривично дело које изврши *организована криминална група*, која је сад и подробније дефинисана у новом ставу чл. 112 КЗ РС. У оквиру исте одредбе даље је дефинисана и „редовна“ *група* коју чине лица која врше кривична дела која не припадају претходној категорији.³ Редифиниција појмова групе, организоване криминалне групе и осталих у вези са тим заснива се на томе да је Република Србија (СРЈ, СЦГ) прихватила,

² Више о томе: Сајт МУП РС, Дирекција полиције – Управа криминалистичке полиције, Београд, 2011. година (www.mup.gov.rs).

³ Под организованом криминалном групом сматра се „група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је прописана казна затвора од четири године или тежа казна, ради непосредног или посредног стицања финансијске или друге користи или ради остваривања и задржавања утицаја на привредне или друге важне државне структуре.“

Под појмом група сматра се „најмање три лица повезаних ради трајног или повремениг вршења кривичних дела, која не мора да има дефинисане улоге својих чланова, континуитет чланства или развијену структуру.“

потписала и ратификовала бројне међународне документе. У конкретном случају у питању је позната *Конвенција УН против транснационалног организованог криминала (Palermo Convention)*, на основу које је наша земља преузела обавезу да изврши хармонизацију кривичноправних норми и друге обавезе (*Службени лист СРЈ*, бр. 06/01 – Међународни уговори).

У делу ЗИД којим је регулисана **принуда** извршене су исте измене као и код претходног кривичног дела.

Према новелама ЗИД, **насиље у породици** је као веома осетљиво кривично дело знатно другачије третирано, па у новој одредби чл. 112 КЗ преовлађује екстензивни приступ у одређењу законских појмова (нпр. чланови породице) у циљу адекватне заштите (*victimina*). *Per se* то ће омогућити лакше доказивање у поступку, а посебно слободнији приступ жртве и потенцијални исказ оштећеног.⁴ Међутим, породица као категорија у овом смислу није само „приватна“ ствар појединаца већ, пре свега, универзална вредност која ужива посебну правну (међународну, уставну и др.) и фактичку заштиту.

Тешка крађа је новелирана у погледу појмова „групе“ и „организоване групе“ на идентичан начин као отмица, као и дати квалификовани облици. На сродан начин је поступљено у одредбама ЗИД у којима се третирају **разбојничка крађа** и **разбојништво**, са посебним акцентом на последице (ТТП, велика вредност, група, организована група).

Даље следи новела у делу којим је регулисана **изнуда**, на идентичан начин као код кривичног дела отмице.

У новелама је **прикривање** као кривично дело донекле проширено у смислу радње извршења и лица које захтева, парафразирамо, накнаду за повраћај ствари прибављене кривичним делом.⁵

Прање новца је проширено са још два нова облика – према имовини која је прибављена извршењем кривичног дела и за дело извршено у групи, пре свега у циљу усклађивања норми унутрашњег права са преузетим међународним обавезама.⁶

У области привредног криминалитета даље следе новеле које се одnose на **несавестан рад у привредном пословању** у погледу власничких делова, као и у случају **злоупотребе овлашћења у привреди**, где су додатна намера прибављања противправне имовинске користи за предузетника и нови тежи облик према износу (преко 15 милиона дин.).

⁴ У пракси рада МУП РС (УП) и посебно ПУ за град Београд – УП (ОЈРМ, ОП) и ПС (ПИ) евидентне су тешкоће у погледу терета доказивања ове категорије кривичних дела јер су оштећени по правилу изложени стигматизацији средине, чак и отвореним притисцима да одустану од пријаве и процесуирања насилника.

⁵ У пракси рада МУП РС (УКП) и ПУ за град Београд (УКП, ОКП) евидентиран је нови *modus operandi*, па је препоручено да се он угради у новеле КЗ јер је *pravni interegnum* омогућавао осумњиченим да избегну одговорност и тако дискриминисао оштећена лица.

⁶ Више о томе: *Закон о спречавању прања новца и финансирању тероризма*, *Сл. гласник РС*, бр. 20/09, 72/09 и 91/10.

Даље је новелирана одредба којом се третира **неовлашћена производња, држање и стављање у промет опојних дрога**, где је држање дроге изостављено као радња кривичног дела и предвиђено као ново кривично дело (чл. 246а). Измењени су и други, трећи и четврти облик истог дела (узгајање, група и организована криминална група), па су, сагласно томе, предвиђене и строжије казне. Даље је извршена новела која се односи на **омогућавање уживања опојних дрога** и додат је нови тежи облик ако је услед извршења дела наступила смрт неког лица. Предвиђена је и посебна одредба о некажњавању здравственог радника који у оквиру пружања медицинске помоћи омогућава употребу опојних дрога.

Изазивање опште опасности као кривично дело је допуњено тежим обликом – ако је дело учињено употребом ватреног оружја.

Извршене су новеле у области рачунарског криминалитета у делу који се односи на **оштећење рачунарских података и програма**. Изменом чл. 112, ст. 17 КЗ дата је нова дефиниција појма рачунарски податак према којој је рачунарски податак „свако представљање чињеница, информација или концепта у облику који је подесан за њихову обраду у рачунарском систему, укључујући и одговарајући програм на основу кога рачунарски систем обавља своју функцију.“ **Рачунарска саботажа** је промењена у том смислу да је према чл. 112, ст. 33 појам рачунара одређен шире („сваки електронски уређај који на основу програма аутоматски обрађује и размењује податке“).⁷ Извршене новеле су од изузетног значаја за успешан рад специјализованих линија за материју ВТК – судског одељења, ЈТ и полиције (МУП УКП, СБПОК – Одељење за ВТК).

Тероризам је допуњен и додати су нови облици радње кривичног дела – узимање талаца и самовољно лишавање слободе. Поменуто решење комплементарно је одредбама *Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела* (Сл. гласник РС, бр. 42/02 – основни текст и новеле (последње бр. 72/09)).

Према одредби ЗИД, **спречавање службеног лица у вршењу службене радње** је новелирано тако што су код трећег облика дела брисане речи „судији или јавном тужиоцу при вршењу њихове судијске односно тужилачке дужности“, а додат је нов облик дела који постоји ако учинилац службеном лицу нанесе ТТП. Подсећамо да је исто кривично дело раније било систематизовано у оквиру чл. 24 *Закона о јавном реду и миру*, па је након новела измештено (враћено) у изворно кривично законодавство.

Следе важне новеле које се односе на **злочиначко удруживање**, а актуелне одредбе су значајно појачане како семантички (терминолошки), тако и садржински. У циљу хармонизације норми са одредбама ратифико-

⁷ Више о томе: *Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против ВТК*, Сл. гласник РС, бр. 61/05 и 104/09.

ваних међународних докумената и усвојених закона, прецизиране су одредбе око појмова организације („обичне“) криминалне групе и организоване криминалне групе, припадништва групама и улоге организатора, тежих казни (временски), квалификованих облика и др. Даље су одређени и остали правни институти као што су добровољни одустанак, откривање и спречавање дела и др.

Систематизовано је и **неовлашћено држање оружја и експлозивних материја** које је раније било предвиђено у чл. 33 *Закона о оружју и муницији РС*. Мишљења смо да са становишта појединачних решења нема значајнијих новела и суштина измена је да се кривично дело измести у матично (кривично) законодавство, пре свега ради прегледније правне регулативе. Напомињемо да је у изради и текст новог *Закона о оружју и муницији* (ЗООМ), па се очекује да радни текст буде на јавној расправи и у даљој процедури.

Злоупотреба службеног положаја је новелирана у смислу да учинилац кривичног дела може бити и одговорно лице, те је тако извршена хармонизација са новим *Законом о одговорности правних лица за кривична дела* (Сл. гласник РС, бр. 97/08).

Послуга је новелирана у погледу предмета кривичног дела који поред покретних могу бити и непокретне ствари.

Важно кривично дело под називом **противзаконито посредовање** је променило назив у „Трговина утицајем“ и извршене су одређене текстуалне измене, пре свега у функцији даљег сузбијања корупције. Анализом усвојених решења закључујемо да су у питању познати модалитети корупције из полицијске и судске праксе, као што су: директно подмићивање (ст. 1) и по правилу непосредно, затим индиректно (ст. 2) које је углавном посредно, „комбиновано“ (ст. 3) и остали модуси. У ст. 6 предвиђа се да извршилац може бити и страном службено лице. Даље следи новела која се односи на **давање мита** које може бити учињено и другом лицу, али у намери да службено лице изврши неку од радњи карактеристичних за постојање овог кривичног дела.

Према одредби ЗИД, **трговина људима** је новелирана на идентичан начин као и кривично дело отмице.

Нове инкриминације у Кривичном законик у

Према *Закону о изменама и допунама КЗ* (ЗИД) усвојене су и одређене нове инкриминације у КЗ Републике Србије јер је било неопходно да се правно артикулишу модалитети неких нових појавних облика криминалитета. Било је потребно омогућити бољу правну заштиту објеката и вредности, нарочито оних који до сада нису били предмет адекватне пажње у заједници.

Због просторних и других ограничења наводимо само називе нових инкриминација и то:

- Навођење малолетног лица на присуствовање полним радњама (чл. 185а);
- Искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу (чл. 185б);
- Превара у осигурању (чл. 208а);
- Градња без грађевинске дозволе (чл. 219а);
- Прикључење објекта који је изграђен без грађевинске дозволе (чл. 219б);
- Неовлашћено изношење културног добра у иностранство (чл. 221а);
- Неуплаћивање пореза по одбитку (чл. 229а);
- Прављење, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података (чл. 304а);
- Недозвољено јавно коментарисање судских поступака (чл. 336а);
- Ометање правде (чл. 336б);
- Насилничко понашање на спортској приредби (чл. 344а) – ЗИД КЗ РС од 29. 12. 2009. измењено у „Насилничко понашање на спортској приредби или јавном скупу“;
- Неовлашћено извођење археолошких радова (чл. 353а);
- Ненаменско коришћење буџетских средстава (чл. 362а);
- Кршење санкција уведених од стране међународних организација (чл. 384а), и
- Угрожавање лица под међународноправном заштитом (чл. 390а).

Додајемо да су поједине од наведених инкриминација преузете из споредног кривичног законодавства у циљу боље правне систематике, даље „кодификације“ и хармонизације унутрашњих норми са правом ЕУ.

Да рекапитулирамо, одредбама *Закона о изменама и допунама КЗ извршене су значајне и реалативно обимне измене Кривичног законика Републике Србије*. Велики број ових измена односи се на материју посебног дела *Кривичног законика*.

По нашем мишљењу, најважније измене и допуне КЗ РС односе се на:

- *бића кривичних дела*, која су код појединих дела измењена;
- *нове инкриминације* које су унете у КЗ тако што су преузете из споредног кривичног законодавства (нпр. из *Закона о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама, Закона о пореском поступку и пореској администрацији, Закона о планирању и изградњи* и др.), док су *укинуте* поједине „старе“ инкриминације;
- *повишене казне* код извесног броја кривичних дела, и
- *терминолошко и језичко усаглашавање* у КЗ сходно терминологији *Устава РС* и нових закона, с обзиром да је престала да постоји Државна заједница Србија и Црна Гора (нпр. „Србија“ уместо „СЦГ“ и др.).⁸

⁸ Више о томе: Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., (2009). *Кривично право са основама привредно-реститивног и прекршајног права*, ProIuris (додатак петом издању), Београд.

Закон о одговорности правних лица за кривична дела

Одговорност правних лица за кривична дела

Као што је познато, у нашем кривичноправном законодавству до сада није било предвиђена одговорност правних лица за кривична дела, већ само одговорност категорије физичких лица. У погледу других кажњивих дела у нашем правном систему установљена је казнена одговорност правних лица за привредне преступе и прекршаје.

Новим *Законом о одговорности правних лица за кривична дела*, из октобра 2008. године, уведен је нови облик одговорности правних лица (*Сл. гласник РС*, бр. 97/08). Према условима који су наведени у *Закону* правна лица одговарају за кривична дела која су прописана одредбама *Кривичног законика* и других закона. Предвиђено је изузимање од одговорности групе правних лица, као што су: Република Србија, аутономна покрајина, локална самоуправа, односно државни органи, органи аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе. Друга правна лица којима је законом поверено вршење јавних овлашћења генерално су одговорана, али се изузимају уколико су у питању дела учињена у вршењу јавних овлашћења.

У погледу категорије правних лица кривичноправно су одговорна домаћа и страна **правна лица**. Одговорност домаћих правних лица је чак додатно пооштрена и постоји без обзира на то да ли је кривично дело учињено на територији Републике Србије, или пак у иностранству. У случају страног правног лица генерално је предвиђена одговорност за кривично дело учињено на територији Србије, али и ако је учињено у иностранству на штету Републике, нашег држављанина или домаћег правног лица.⁹

Услови одговорности

Предвиђено је да кривична одговорност правног лица постоји углавном у два случаја, а пре свега зависно од извршиоца (одговорног и физичког лица) и других елемената.

1. Кривична одговорност правног лица постоји у случају да је:
 - кривично дело учињено од стране **одговорног лица** у том правном лицу и у оквиру његових послова, односно овлашћења и
 - да је одговорно лице учинило дело у намери да за правно лице оствари корист.
2. Кривична одговорност правног лица постоји у случају да је:
 - кривично дело учињено од стране физичког лица које делује под надзором и контролом одговорног лица у том правном лицу;
 - невршење надзора и контроле од стране одговорног лица омогућило извршење кривичног дела, и
 - кривично дело учињено у корист правног лица.

⁹ *Оп. цит.*, у нап. 13, стр. 319-323.

Дакле, кривична одговорност правног лица је тако конципирана и заснива се на (субјективној) кривици одговорног лица које је учинило кривично дело (Илић, 2007:213). Другим речима, за одговорност правног лица је потребно да је одговорно лице *скривљено поступало*, и то да је: 1. у време извршења дела било урачунљиво; 2. поступало са умишљајем или из нехата, и 3. имало свест о забрањености дела (Врховшек, 2010:21).

Кривичне санкције

Према одредбама *Закона о одговорности правних лица за кривична дела* предвиђене су конкретне кривичне санкције за правна лица која одговарају за наведена дела (Ђорђевић, Ђ., 2008:166). Предвиђене су три врсте кривичних санкција: казне, условна осуда и мере безбедности.

Казне које се предвиђају за правна лица су новчана казна и престанак правног лица. *Новчана казна* је у погледу висине у сразмери са врстом и висином казне прописане за физичко лице, за кривично дело које је у питању. Минимум новчане казне за правно лице је 100.000 динара, а максимум (за најтеже кривично дело) 20.000.000 динара. *Престанак правног лица* је казна која се може изрећи само ако је делатност правног лица, у целини или у знатној мери, била у функцији извршења кривичног дела. Извршење казне спроводи се путем ликвидације, стечаја или престанка правног лица на други начин.

Као основи за *ослобађање од казне* по *Закону* наводе се познати разлози на страни извршиоца и то:

- откривање и пријављивање кривичног дела од стране правног лица пре сазнања да је покренут кривични поступак и
- добровољно и без одлагања отклањање штетне последице учињеног кривичног дела, или добровољно и без одлагања враћање кривичним делом стечене имовинске користи (Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., 2010:134-135).

Условна осуда правном лицу може се изрећи у случају да је суд за учињено кривично дело утврдио новчану казну до 5.000.000 динара, док време проверавања може бити рок од једне до три године. *Опозив условне осуде* следи у случају да у времену кушње (лат. *probatio*) дође до одговорности правног лица за ново кривично дело (или више кривичних дела), за које дело му суд изрекне новчану казну од 5.000.000 динара или вишу казну.

Мере безбедности за правна лица према *Закону* су следеће:

- забрана обављања одређених регистрованих делатности или послова;
- одузимање предмета, и
- јавно објављивање пресуде (Ibid.).

Остала питања у вези са одговорношћу правних лица

Закон о одговорности правних лица за кривична дела садржи и одредбе о другим питањима, пре свега о оним која су у вези са одговорношћу правних лица за кривична дела.¹⁰

Као изузетно важни правни институти и остала питања помињу се:

- правне последице осуде;
- рехабилитација;
- давање података из КЕ;
- застарелост и др.

У тексту актуелног *Закон* посебно су предвиђене одредбе о поступку против правних лица због њихове одговорности за кривична дела. Међутим, у погледу осталих питања у вези са одговорношћу која нису посебно регулисана овим *Законом*, установљена је *сходна примена* одредаба општег дела КЗ и одговарајућих одредаба ЗКП (Ђорђевић, Ђ., 2010:245).

Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела

У развијеном делу међународне заједнице општеприхваћени правни принцип је да „*нико не може задржати противправно стечену имовинску корист*“. Како би се ово начело и код нас испоштовало слично као у осталим земљама у транзицији, крајем 2008. године донет је *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела* (Сл. гласник РС, бр. 97/08). Поменути *Закон* је у првом реду предвиђен као ударна песница у борби против организованог криминалитета и његових носилаца, јер се његовом доследном применом значајно може смањити потенцијал „хоботнице“ (мафије) и у великој мери заштити национални интерес.

Законом о одузимању имовине проистекле из кривичног дела одређени су услови за одузимање и управљање том имовином, прописана су правила поступка и одређени органи надлежни за његово спровођење.

Имовина која се одузима

Предмет одузимања, сагласно *Закону* је сва она имовина која је проистекла, или за коју се претпоставља да је проистекла из одређених кривичних дела, и то из:

- организованог криминала;
- приказивања порнографског материјала или искоришћавања деце за порнографију;

¹⁰ Више о томе: Врховшек, М., (2008). *Коментар Закона о одговорности правних лица за кривична дела*, Београд.

- неовлашћене производње, држања и стављања у промет опојних дрога, и
- појединих кривичних дела против привреде, против ЈРМ, против службене дужности, против човечности и других добара заштићених међународним правом.¹¹

Имовина као појам у смислу овог *Закона* обухвата следеће категорије:

- *добра* сваке врсте која могу бити материјална или нематеријална, покретна или непокретна, процењиве или непроцењиве вредности;
- *исправе* којима се доказује право или интерес у односу на неко добро;
- *приход* или какву *другу корист* која је непосредно или посредно остварена из кривичног дела, и
- добра у која је имовина *проистекла* из претходних врста имовине претворена или са њима помешана (Врховшек, 2010:17).

Услови под којима таква имовина може да буде предмет одузимања су да је у питању:

- имовина осумњиченог, окривљеног или осуђеног лица, сведока сарадника, или пак оставиоца против кога је због смрти обустављен или није ни покренут кривични поступак и
- имовина чија је вредност у очигледној несразмери са законитим приходима поменутих категорија лица.¹²

Лица од којих се одузима имовина

Имовина која је предмет одузимања по одредбама овог *Закона* одузима се од следећих категорија лица:

- **окривљеног** (под овим појмом се у ширем смислу подразумева осумњичени, затим лице против кога се води кривични поступак – *оптужени* и лице које је *осуђено* за неко од кривичних дела за која се може одузети имовина по одредбама овог *Закона*);
- **наследника** лица које је имовину стекло кривичним делом;
- **сведока сарадника** и његових сарадника;
- наследника лица против кога је поступак обустављен или није покренут (а у поступку против других лица је утврђено да је као саизвршилац или саучесник учинио кривично дело), и
- **трећих лица** (физичких или правних) на која је пренета имовина проистекла из кривичног дела.

Евидентно је да је законодавац заузео шири, тзв. екстензивни приступ у овој материји, јер је основни циљ заштита заједнице од деловања ма-

¹¹ *Оп. цит.*, у нап. 19, стр. 128.

¹² Више о томе: М. Врховшек, (2008). *Услови одговорности правних лица за кривична дела*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 2/08.

фијашких организованих група. Платформа законодавца је заснована на прихваћеном међународном документу и ратификованој *Конвенцији СЕ о одузимању имовине стечене кривичним делима* (Сл. гласник РС, бр. 19/09 – Међународни уговори).

Привремено и трајно одузимање имовине

Сагласно одредбама *Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела*, одузимање имовине из ове категорије (темпорално) може бити привремено или трајно.

Привремено одузимање се врши ако постоји опасност да би касније одузимање имовине проистекле из кривичног дела било отежано или онемогућено. Пре свега се мисли на свесно и намерно отуђење или сакривање предметне имовине од стране окривљених и сродних (повезаних) лица, са циљем да се избегну законске последице. У циљу спречавања располагања овом имовином од стране власника пре доношења решења о привременом одузимању, *јавни тужилац* може наредбом забранити располагање наведеном имовином и привремено одузети покретну имовину. У погледу рокова привремено одузимање може трајати најкасније до доношења одлуке о захтеву за трајно одузимање имовине. Захтев такве врсте овлашћени ЈТ може поднети после ступања оптужнице на правну снагу, а најкасније годину дана од правоснажно окончаног кривичног поступка.

Трајно одузимање следи као одлука у случају да је правоснажном пресудом утврђено да је учињено кривично дело, те да је из њега проистекла имовина која је претходно привремено одузета. Међутим, уколико није донета правоснажна пресуда којом би то било утврђено, одбацује се захтев за трајно одузимање, укида се решење о привременом одузимању и имовина враћа лицу од кога је одузета.

Остала питања у вези са одузимањем имовине

У смислу осврта на остала питања која су наведена у одредбама *Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела*, укратко ћемо само набројати она која су по нама најважнија.

Тако *Закон* садржи одредбе у којима се наводе овлашћени **органи** који су надлежни у овом поступку, као што су: јавни тужилац, суд, специјализована организациона јединица МУП Републике Србије надлежна за финансијске истрагу (ЈФИ – Јединица за финансијске истраге, МУП УКП – СБПОК) и Дирекција за управљање одузетом имовином. Надаље, у *Закону* се наводе одредбе о поступку за одузимање имовине којима је прописано да се поступак води, а у случају да тим одредбама није другачије прописано, предвиђења је *сходна примена* одредаба *Законика о кривичном поступку* (ЗКП).

Уместо закључка

Недавне измене и допуне *Кривичног законика Републике Србије* (ЗИД) имају за циљ бољу правну регулативу у кривичноправној области и хармонизацију наших прописа са нормама ЕУ и осталим прихваћеним и ратификованим међународним документима. Са истим циљем донети су и усвојени *Закон о одговорности правних лица за кривична дела* и, посебно, *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела*.

У складу са недавним изменама и допунама ЗКП (ЗИД) и потенцијално новим текстом овог *Законика*, мишљења смо да је област казненог права у великој мери нормативно-правно заокружена. У континуитету са наведеним је и раније донети „правосудни“ сет закона којим су извршене новеле у домену правосуђа, пре свега у организацији и надлежности судова и ЈТ у Републици Србији. Такође, подсећамо да је недавно ступио на правну снагу и раније донет нови *Закон о прекршајима РС*¹³, па је потребно одређено време за примену и оцену овог прописа.

Имајући у виду кратак рок и скромна почетна искуства у имплементацији нових решења, мишљења смо да је прерано за коначну оцену о њима, као и за процену успешности органа у примени наведених прописа. Даље, сматрамо да је *de lege ferenda* потребно правно-технички и садржински приступити доношењу новог текста ЗКП (Никач, Милошевић, 2010:1-9), јер би се на тај начин целовитије уредила комплетна казнено-правна област. На крају, истичемо да само прописивање законских норми није довољно и да је потребна егзактна примена закона, на сваки случај и без изузетака, јер се само тако може обезбедити заштита друштва од свих облика недозвољеног понашања.

Литература:

1. Врховшек, М., (2008). *Коментар Закона о одговорности правних лица за кривична дела*, Београд.
2. Врховшек, М., (2008). *Услови одговорности правних лица за кривична дела*, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2/08.
3. Врховшек, М., (2010). *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела – важна карика у систему борбе против организованог криминала*, *Безбедност*, год. 52, бр. 2/2010, стр. 7-40.
4. Врховшек, М., (2010). *Правно лице као извршилац кривичног дела према Закону о одговорности правних лица за кривична дела*, *НБП – Журнал за криминалистику и право*, год. XV, бр. 1/2010, стр. 17-42.
5. Грубач, М., Илић, Г., Мајић, М., (2009). *Коментар Закона о међународној правној помоћи у кривичним стварима*, *Службени гласник и Правни факултет*, Београд.

¹³ Више о томе: Ђорђевић, Ђ., (2010). *Прекршајно право*, III издање, КПА, Београд.

6. Грубач, М., Васиљевић, Т., (2010). *Коментар Законика о кривичном поступку*, Једанаесто измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд.
7. Ђорђевић, М., Ђорђевић, Ђ., (2010). *Кривично право са основама привреднопреступног и прекршајног права*, Proiuris (шесто издање), Београд.
8. Ђорђевић, Ђ., (2010). *Прекршајно право*, треће издање, Београд.
9. Ђорђевић, Ђ., (2010). *Одговорност правних лица за кривична дела у кривичном праву Србије*, Савремене тенденције кривичне репресије као инструмент сузбијања криминалитета, Бијељина.
10. Ђорђевић, Ђ., (2008). *Одговорност правних лица у казном праву и превенција криминалитета*, Казнено законодавство и превенција криминалитета, Београд.
11. Илић, Г., (2007). *Одговорност правних лица као предмет (посебног) кривичног законодавства*, Устав Републике Србије, кривично законодавство и организација правосуђа, Златибор.
12. Милошевић, М., Кесић, Т., (2009). *Полиција у кривичном поступку*, КПА, Београд.
13. Никач, Ж., Милошевић, М., (2010). *Измене у кривичном поступку од посебног значаја за спречавање и сузбијање савремених појавних облика криминалитета*, Зборник Пројекта „Спречавање и сузбијање савремених појавних облика криминалитета“, V том, КПА, Београд.
14. Устав Републике Србије

NOVELTIES IN CRIMINAL LAW RELEVANT FOR POLICE PROCEDURE

Abstract: *This paper analyzes the novelties in criminal law matter of the Republic of Serbia, relevant to the functioning of members of the police of the Serbian Ministry of Interior; the efficiency of criminal proceedings in general, and the fight against crime.*

The issues and the reasons that guided the legislator to determine the novelties in the criminal law in Serbia were listed in the Introduction. In the first part, the author has specified the changes and amendments in the field of criminal substantive law, with an emphasis on the Criminal Code of the Republic of Serbia (general and specific part). In the second part, the author presents a brief overview of adopted Law on Corporate Liability for Criminal Offences, while in the third part he gives an overview of the new Law on Confiscation of the Proceeds of Crime.

In the final part, the emphasis was put on the importance of the novelties in order to improve the legal regulations, strengthen the reputation of the state bodies and our application for EU accession.

Keywords: *criminal law, novelties in the Criminal Code, the police, Serbia and the EU.*

Доц. др Горан БОШКОВИЋ,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд¹
Доц. др Зоран БУРЂЕВИЋ,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK-343.982(084.21):343.02

Прегледни научни рад

Примљено: 25.1.2011.

Примена графичких метода за приказ информација у истрагама организованог криминала

***Апстракт:** Графички методи за приказ информација представљају један од изузетно ефикасних начина за приказ и интеграцију великог броја података о организованим криминалним групама и њиховим везама. Примена ових метода у истрагама организованог криминала омогућава организацију постојећих података на такав начин да се у кратком временском интервалу може добити увид у све значајне аспекте криминалистичке обраде. Наиме, криминалистичке обраде случајева организованог криминала обилују подацима које дуже време прикупљају различита лица, а садрже информације о великом броју организација, делатности и људи укључених у организоване криминалне активности. Користећи ове податке аналитичар применом графичких метода током процеса анализе тим подацима даје једну нову димензију. Аутори у раду посебну пажњу посвећују примени графичких метода у изради дијаграма веза, телефонских позива и хронологије догађаја у истрагама кривичних дела организованог криминала. Ефикасно коришћење ових метода за приказ информација може значајно да побољша резултате рада у спречавању и сузбијању свих кривичних дела, укључујући и кривична дела организованог криминала.*

***Кључне речи:** криминалистичко-обавештајна аналитика, организовани криминал, дијаграм веза, дијаграм телефонских позива, дијаграми хронологије догађаја.*

Увод

Ефикасност поступка доказивања у великој мери зависи од метода рада и модела организације криминалистичке полиције. Употреба науч-

¹ goran.boskovic@kpa.edu.rs.

них метода у идентификацији информација о облицима манифестације, временским и просторним карактеристикама криминалитета директно утиче на ефикасност рада полиције. Остварење таквог циља се тешко може замислити без криминалистичко-обавештајне аналитике.

Као производ криминалистичко-обавештајне аналитике информација представља објективну основу за доношење рационалних одлука у криминалистичко-оперативном раду полиције (Манојловић, 2007:6). Предмет криминалистичко-обавештајне аналитике је извођење закључака и дефинисање препорука за усмеравање криминалистичко-оперативног рада. Међутим, аналитичка информација, као крајњи резултат аналитичког рада, поред употребе у реализацији конкретних криминалистичких обрада, користи се и за дефинисање стратешких праваца у супротстављању криминалу (Бошковић, Мијалковић, 2008:112).

Модел ефикасне и рационалне истраге кривичних дела организованог криминала заснива се на изради и употреби аналитичких информација. Анализа обухвата конкретне аналитичке методе, статистичке технике и компјутерске софтвере, као неопходну подршку за складиштење, анализу и коришћење добијених информација. Предмет анализе су како квалитативне, тако и квантитативне информације (Ђурђевић, 2007:93).

Правовремена израда релевантних аналитичких производа представља основу оперативног планирања у криминалистичким обрадама кривичних дела организованог криминала. Имајући у виду начин функционисања организованих криминалних група, просто је немогуће замислити поступак доказивања кривичних дела организованог криминала без анализе веза лица, група (*association analysis*), телефонских листа (*telephone record analysis*), анализе разговора (*conversation analysis*), анализе садржаја (*content analysis*), анализе хронологије догађаја (*event flow analysis*), анализе пословне документације (*corporate record analysis*), анализе кретања роба (*commodity flow analysis*), као и других анализа у складу са потребама сваког конкретног случаја.

Имајући у виду природу рада, сложеност и велики број аналитичких производа, без намере да умањујемо важност било ког, нашу пажњу ћемо усмерити на оне који се најчешће примењују у истрагама организованог криминала (анализа веза, анализа телефонских листа, анализа хронологије догађаја), односно на графичке методе које се користе у наведеним анализама.

Анализа веза

Анализа веза представља опис веза (односа) између лица (учинилаца кривичних дела), група, пословних или других ентитета приказујући податке о врсти везе и начину интеракције између њих. Један од изузетно ефикасних метода за приказ и интеграцију великог броја података о орга-

низованим криминалним групама и њиховим везама јесте дијаграм веза (Morriss, 1982:56). Дијаграм веза је графички метод који омогућава организацију постојећих података на такав начин да се у кратком временском интервалу стекне увид у комплексну ситуацију. Примена ове технике састоји се из две фазе. Прва је претварање писаног материјала (извештаја, оперативних информација, службених белешки и др.) у графички сажетак под називом таблица повезаности. Друга је претварање таблице повезаности у дијаграм који илуструје везе садржане у табlici. Дијаграм веза најчешће приказује везе између људи, организација и активности.

Таблица повезаности је скуп поља организованих у колоне и редове. Свако поље садржи податак који упућује на везу између посматраних параметара. Основни циљ оваквог приказа података је њихова организација на начин који ће пружити потпунији увид и стварање комплетније слике о посматраним параметрима.

Покушаћемо на једном примеру да објаснимо коришћење ове технике.² Претпоставимо да путујемо кроз нашу земљу а планирали смо да обиђемо Београд, Нови Сад, Ниш, Ужице и Будву и желимо да знамо удаљеност између ових градова. Помоћу карте смо утврдили да је раздаљина између Београда и Будве 538 km, Београда и Новог Сада 81 km, Београда и Ниша 239 km, Београда и Ужица 202 km, Будве и Новог Сада 619 km, Будве и Ниша 495 km, Будве и Ужица 336 km, Новог Сада и Ниша 320 km, Новог Сада и Ужица 283 km, Ниша и Ужица 261 km. Овако наведени подаци о раздаљинама су веома непогодни за меморисање и визуелно нејасни, и тешко се могу користити за планирање путовања.

Да бисмо податке боље и систематичније приказали, конструисаћемо таблицу повезаности где је раздаљина између градова параметар који посматрамо (табела 1). Први корак је да пребројимо број градова које желимо да посетимо, затим да поређамо градове редоследом тако да сваки град има свој ред и колону, с тим да је редослед исти и код редова и код колона.

Табела 1 – Повезаност раздаљине између посматраних градова

Београд		81	239	202	538
Нови Сад	81		320	283	619
Ниш	239	320		261	495
Ужице	202	283	261		336
Будва	538	619	495	336	
	Београд	Нови Сад	Ниш	Ужице	Будва

² Пример је преузет и прилагођен потребама овог рада из: Palmiotto, M., (1998). *Criminal Investigations*. Second Edition, Wichita: Austin & Winfield, pp. 156-165.

Уколико пажљиво погледамо табелу, видећемо да дијагонала дели таблицу на два троугла вредности; у доњем троуглу вредности се поклапају са вредностима у горњем троуглу, у ствари горњи троугао је одраз у огледалу доњег. Пошто су подаци у табlici удвостручени за брзо читавање појединих растојања, користићемо само доњи троугао у табlici. Овако графички организовани подаци знатно су разумљивије приказани.

Следећи корак је претварање таблице повезаности у дијаграм који илуструје везе садржане у табlici. Дијаграм веза најчешће приказује везе између људи, организација и активности. Да бисмо боље разумели цео поступак, покушаћемо да га објаснимо једним упрошћеним примером.

Претпоставимо да радимо на случају у коме имамо криминалну организацију која се бави нелегалним прометом опојних дрога и у својим операцијама користи легално основана правна лица за прикривање своје делатности и прање новца. Из извештаја, службених белешки, оперативних информација и других докумената дошли смо до различитих података, и то (табела 2):

Табела 2 – Различити подаци и везе лица у криминалним организацијама

Број документа	Податак
1.	Д је руководилац фирме М
2.	Д поседује акције у хотелу П
3.	Хотел П запошљава А, Б и Ц
4.	Д је примећен како вечера са Б
5.	Д је највероватније говорио о нелегалној продаји опојних дрога са Ц
6.	А је регистрован да се бави нелегалним прометом опојних дрога
7.	Б и Ц су примећени више пута заједно у аутомобилу
8.	А живи у ванбрачној заједници са цариником Е
9.	Радник хотела пријавио је да му се чини да су Д и А разговарали о улагању нелегално стеченог новца у приватизацију привредног субјекта
10.	Б и Ц су осумњичени да се баве нелегалном трговином опојних дрога
11.	Фирма М улаже новац у хотел П
12.	Цариник Е је радио на граничном прелазу Ф у време када постоје основи сумње да су преко тог граничног прелаза пренесени нелегално стечени новац и опојна дрога

Када погледамо наведене податке, видимо да су они у облику из којег веома тешко можемо да дођемо до одређених закључака. Користећи методу дијаграма веза покушаћемо да наведене податке што боље организујемо. Наиме, ова метода би требало да нам помогне да разумемо везе које постоје између људи, организација и криминалних активности. Уколико погледамо наведене податке, видећемо да је пет људи потенцијално умешано у криминалне активности. Први корак је да направимо таблицу повезаности између ових људи (табела 3).

Према наведеним подацима у документу број 4 уочавамо да су се Д и Б сусрели на вечери и стављамо у таблицу повезаности пун круг који симболизује потврђену везу у поље у коме је пресек колоне Б и реда Д. Документ број 5 указује да постоји вероватноћа да су Д и Ц разговарали о нелегалној трговини наркотицима и у таблицу веза стављамо празан круг који симболизује непотврђену везу. Документ број 7 указује да су Б и Ц примећени више пута заједно у аутомобилу и у таблицу веза стављамо пун круг. Документ број 8 указује на очигледну везу између А и Е што у табlici веза такође обележавамо пуним кругом. Документ број 9 указује на то да постоји вероватноћа да су Д и А разговарали о улагању нелегално стеченог новца у приватизацију, у овом случају имамо непотврђену везу и обележавамо је празним кругом.

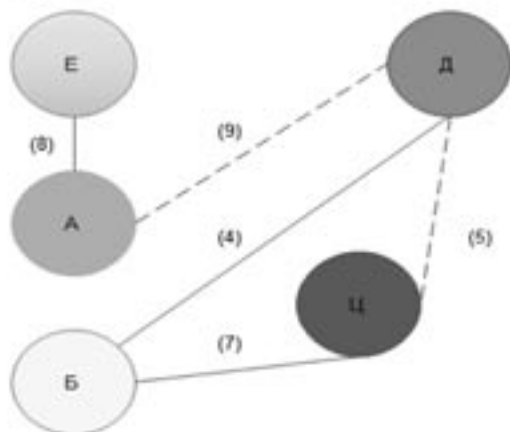
Табела 3 – Лица потенцијално умешана у криминалне активности

А				○	●
Б			●	●	
Ц		● (7)		○	
Д	○ (9)	● (4)	○ (5)		
Е	● (8)				
	А	Б	Ц	Д	Е

○ *Непотврђена веза* ● *Потврђена веза*

Податке које смо графички приказали у табlici веза трансформисамо у дијаграм веза на тај начин што ћемо сваку особу приказати кругом – где постоји позната и потврђена веза кругове ћемо повезати пуном линијом, а уколико је веза између особа непотврђена повезаћемо их испрекиданом линијом (дијаграм 1). При сачињавању дијаграма веза треба водити рачуна да се линије не пресецају због боље прегледности.

Дијаграм 1

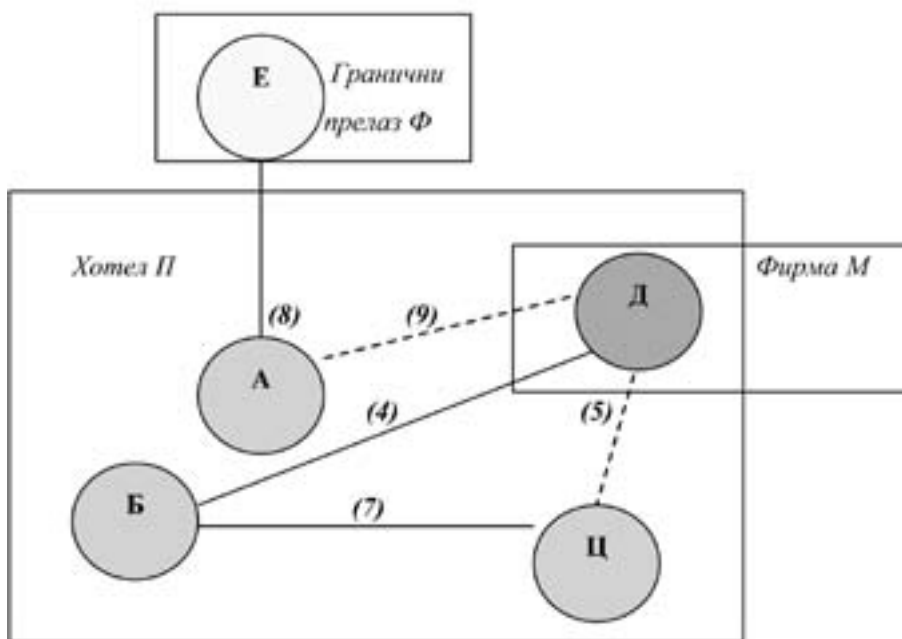
Дијаграм 1 – Везе између чланова једне криминалне организације

Дијаграм 1 приказује везе између особа које највероватније чине једну криминалну организацију. Међутим, да би дијаграм био потпун, требало би особе повезати са организацијама које се помињу у документима. Да бисмо то урадили, потребно је проширити таблицу веза тако да особе повежемо са организацијама и криминалним активностима које се одвијају (табела 4).

Табела 4 – Веза особа са организацијама и криминалним активностима

<i>A</i>										
<i>B</i>										
<i>Ц</i>		• (7)								
<i>Д</i>	○ (9)	• (4)	○ (5)							
<i>E</i>	• (8)									
<i>Фирма М</i>				• (1)						
<i>Хотел П</i>	• (3)	• (3)	• (3)	• (2)		• (11)				
<i>Прелаз Ф</i>					• (12)					
<i>Трговина дрогом</i>	• (6)	○ (10)	○ (10)	○ (5)	○ (12)					
<i>Прање новца</i>				○ (2,11)						
	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>Ц</i>	<i>Д</i>	<i>E</i>	<i>М</i>	<i>П</i>	<i>Ф</i>	<i>Т.Д.</i>	<i>П.Н.</i>

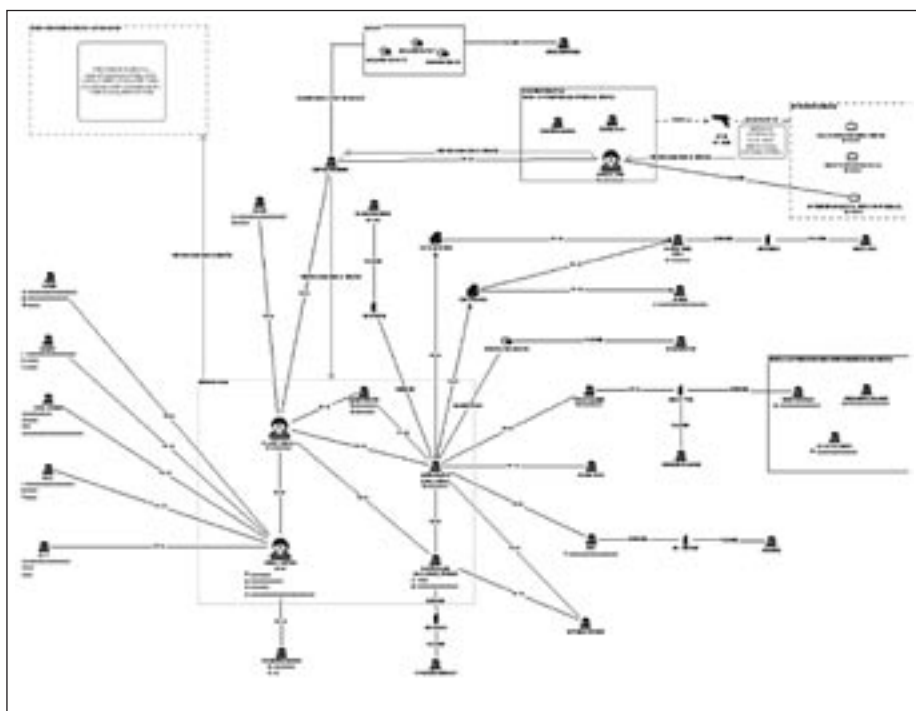
На основу проширене таблице веза нацртаћемо дијаграм веза на тај начин што ћемо особе укључене у криминалну делатност приказати кругом, организације правоугаоником, а врсте криминалне делатности различитим бојама (дијаграм 2).

Дијаграм 2 – Веза криминалних делатности, учинилаца и организација

Користећи дијаграм веза и доступне податке можемо поставити верзије о криминалној активности посматране групе лица. Наиме, на основу расположивих информација можемо претпоставити да је у конкретном примеру Д организатор групе која се највероватније бави нелегалним прометом опојних дрога, а групу сачињавају Д, А, Б, Ц и Е. Ова група највероватније има намеру да нелегално стечена средства интегрише у легалне економске токове, улажући опран новац у приватизацију предузећа. На основу постављених верзија усмеравамо криминалистичку обраду и планирамо мере и радње које је потребно предузети у сваком конкретном случају. У нашем примеру радње и мере које би се могле предузети могу да се односе на утврђивање недовољно потврђених веза између Д и А и Д и Ц, праћење делатности Е, финансијску анализу Д, увид у пословање Хотела П и Фирме М, тајни надзор телефонских комуникација чланова групе и друге мере и радње. У савременој криминалистичкој пракси примена графичких метода за приказ података знатно је појед-

ностављена коришћењем савремених технолошких достигнућа у развоју криминалистичко-аналитичког софтвера. Наиме, за потребе сложених криминалистичких обрада које за предмет имају криминалне организације користе се софтверски пакети као што су: Watson, Analyst Notebook, I2 и други. На слици 1 приказан је дијаграм веза добијен применом аналитичког софтвера у криминалистичкој обради.³

Слика 1 – Дијаграм веза добијен применом аналитичког софтвера

Аналитички методи омогућавају графички приказ веза између људи, криминалних активности и организација, који описује криминалну делатност криминалних организација. Овакво визуелно представљање података омогућава јасније уочавање детаља и недостајућих информација које је потребно прикупити. Коришћење аналитичких метода није ограничено само на криминалистичку обраду, већ се може применити и у кривичном поступку за појашњење сложених криминалних активности током истраге и суђења. У том контексту аналитичари се могу јавити као сведоци у току кривичног поступка.

³ Детаљније о софтверским пакетима који се користе у полицијском раду у: Ratledge, E. C., Jacoby, J. E., (1999). *Handbook on Artificial Intelligence and Expert Systems in Law Enforcement*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.

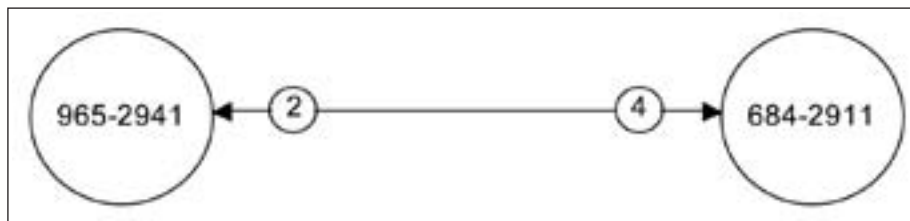
Анализа телефонских листа

Анализа телефонских листа користи се у случајевима када постоје основи сумње да телефонску комуникацију користе лица која су предмет криминалистичке обраде (Wellings, 1990:17). Наиме, анализом телефонских листа може се доћи до података о: обрасцима комуникације између осумњичених лица; новим лицима која нису раније била повезана са лицима која су предмет криминалистичке обраде; постојању међународних контаката чланова криминалне организације; хијерархијским односима унутар криминалне групе и другом. Резултати анализе телефонских листа често се обједињавају са резултатима анализе телефонских разговора који су прибављени применом метода тајног надзора, чиме се добијају квалитетне аналитичке информације.

Први корак у анализи је прикупљање телефонских листа, које могу да буду одштампане или у дигиталном формату (HTML, TXT и др.), у зависности од тога да ли у анализи користимо софтверске пакете (Watson, Analyst Notebook). Наведени софтверски пакети знатно олакшавају посао аналитичара, посебно у случајевима када је реч о сложеним криминалистичким обрадама којима је обухваћен велики број лица. Телефонска листа најчешће садржи следеће податке: датум, време, број телефона, врсту позива, локацију, сервис, трајање. Ови подаци представљају полазну основу за анализу телефонских листа.

Следећи корак у анализи телефонских листа је одређивање укупног броја позива у посматраном периоду између лица која су обухваћена криминалистичком обрадом. Следи одређивање просечног трајања телефонског разговора, што омогућава да уочимо који разговори трају више од уобичајених и да их обележимо. Такође, треба одредити и учесталост телефонских позива по датумима и данима у недељи и просечан број позива по дану и недељи. Прављење дијаграма који приказује учесталост и смер телефонске комуникације између лица која су предмет криминалистичке обраде је следећи корак (слика 2). У дијаграму сваки телефонски број приказујемо кругом, а линије повезују телефонске бројеве између којих постоји комуникација. Такође, на линијама је у мањим круговима унесен број који показује учесталост комуникације и стрелица која приказује смер комуникације (слика 2).

Да бисмо сачинили дијаграм, потребно је најпре направити табелу у коју ћемо у колоне унети бројеве са којих су позиви упућени, а у редове бројеве који су позивани. Бројеве телефона је потребно поређати по редоследу од најнижег тробројног префикса (у случају да постоји више бројева са истим тробројним префиксом треба их поређати по четворобројном суфиксу), а уколико постоје позивни бројеви за земљу или град, прво се ређају позивни за земљу, па за град и потом према претходно наведеном правилу.

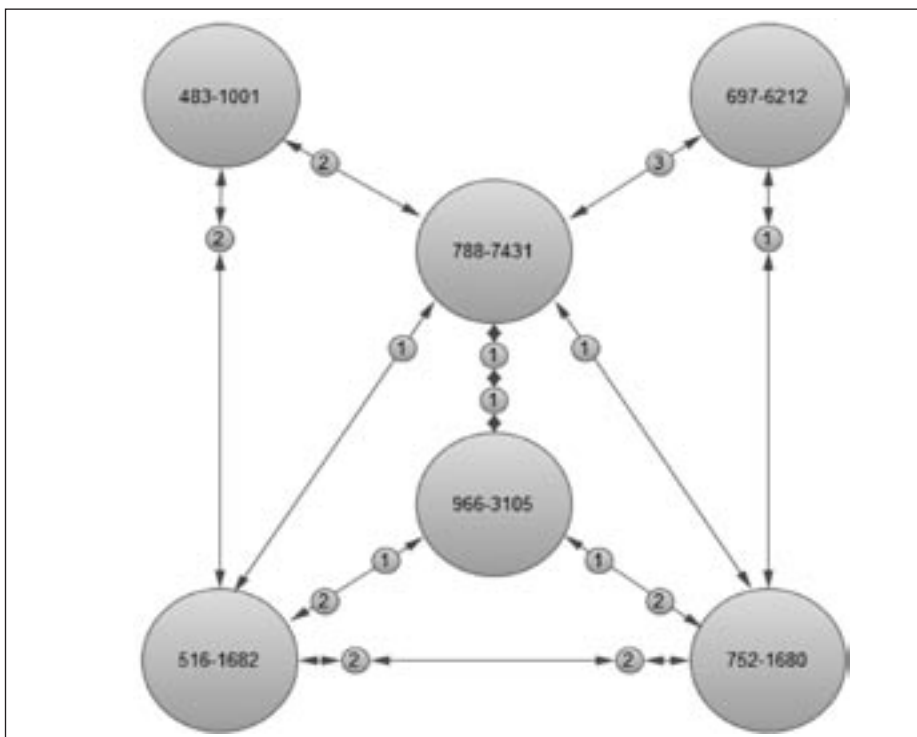
Слика 2 – Учесталост и смер телефонске комуникације

Наведено правило о редоследу бројева прилагођава се конкретним ситуацијама са којима се срећемо у пракси. Бројеве у таблицу у редове треба уписивати са лева на десно (од најнижег тробројног префикаса), а у колони је први број онај са најнижим тробројним префиксом, као што је приказано на илустрацији (табела 5). У таблицу се уноси учесталост позива у поље које је заједничко за посматране телефонске бројеве. Затим треба сабрати број позива који потичу са сваког броја и који су примљени на сваки број, што се приказује у посебним пољима таблице (слика 3). На овај начин долази се до података о обиму телефонског промета и најчешће позиваним бројевима. Основни циљ оваквог графичког приказа података је њихова организација на начин који ће пружити комплетнији увид и стварање потпуније слике о комуникацији лица која су предмет криминалистичке обраде. Следећи корак је претварање таблице у дијаграм који приказује учесталост и смер телефонске комуникације.

Табела 5 – Таблица телефонских позива

		ПОЗИВИ НА							
		483-1001	516-1682	752-1360	788-7431	966-3105	967-6212		
ПОЗИВИ СА	483-1001							0	УКУПНИ ПОЗИВИ СА
	516-1682	II		II	I	I		6	
	752-1360		II		I	I	I	5	
	788-7431	II				I	III	6	
	966-3105		II	II	I			5	
	967-6212							0	
		4	4	4	3	3	4		
		УКУПНИ ПОЗИВИ НА							

Податке које смо графички приказали у таблицу трансформишемо у дијаграм веза који показује учесталост и смер телефонске комуникације (слика 3). При сачињавању дијаграма веза треба водити рачуна да се линије не пресецају због боље прегледности самог дијаграма.

Слика 3 – Дијаграм телефонских позива

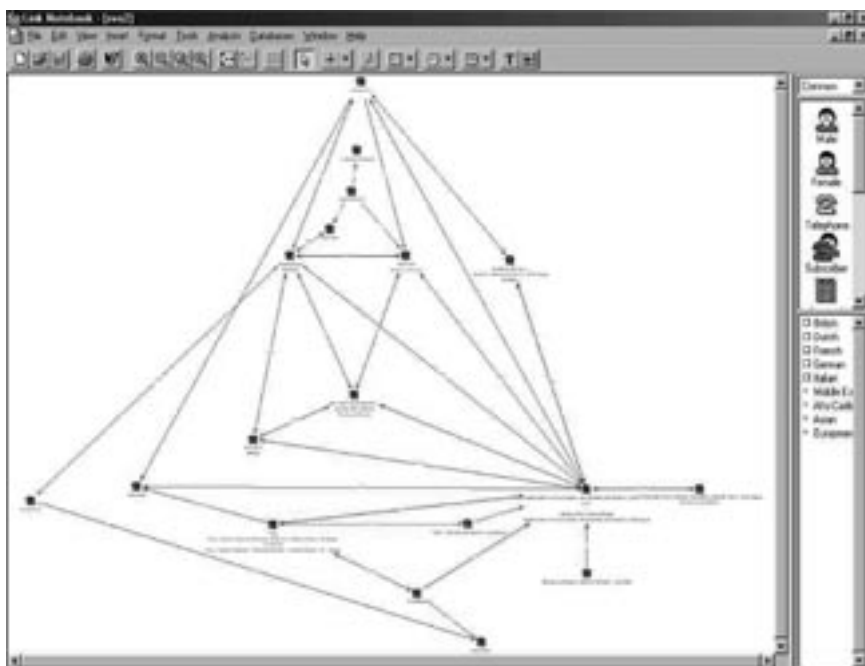
У анализи телефонских листа у криминалистичкој обради значајно је обратити пажњу и на локације са којих су позиви упућени, као и на оне на којима су позиви примљени. Ове чињенице су нарочито значајне ако је реч о криминалним организацијама чије се активности одвијају на различитим географским локацијама.

На основу података прикупљених у претходним корацима анализе телефонских листа, сачињава се примарна листа телефонских позива коју најчешће чине бројеви са већом учесталošћу позивања, бројеви с којима су разговори трајали дуже од просечних и бројеви у другим градовима и земљама. У даљој криминалистичкој обради треба оперативно утврдити власнике тих бројева и планирати мере и радње које ће се предузети према тим лицима. Такође, треба анализирати често позиване бројеве и покушати пронаћи образце позивања. У тражењу образаца позивања требало би дати одговоре на нека од следећих питања:

1. Да ли пре телефонске комуникације претходи комуникација SMS порукама?
2. Да ли одређени позиви следе после комуникације с бројем који је из друге земље/града?

3. Да ли се увек након одређеног позива позива други, увек исти, телефонски број?
4. Да ли неки телефонски број зову двоје или више осумњичених особа?
5. Када је неки телефонски број први пут позван, а када последњи?
6. Постоје ли редовни дани/сати у којим се одвија комуникација и друго (Копал, 2003:44).

Крајњи резултат анализе телефонских листа су препоруке за усмеравање криминалистичке обраде. Писањем препорука најчешће се указује на могуће правце рада, потребу примене других метода рада, потенцијалне изворе сазнања и пропусте начињене у дотадашњем раду. Сазнања добијена применом овог метода инкорпорирају се у постојеће базе података, јер и тако интегрисана омогућавају креирање других аналитичких производа (хипотеза, закључака, процена, предвиђања).

Слика 4 – Дијаграм телефонских позива добијен применом аналитичког софтвера

У анализи телефонских листа могу се користити савремени софтверски пакети као што су Watson, Analyst Notebook и други.⁴ Коришћењем ових софтверских пакета знатно се убрзава процес рада и скраћује време потребно за прибављање аналитичких информација. При анализи телефон-

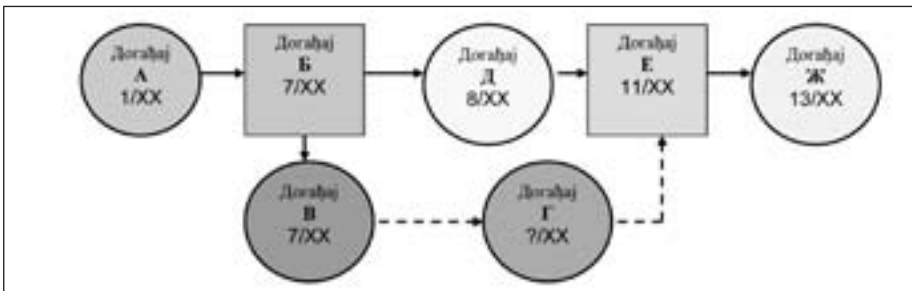
⁴ Детаљније о аналитичким софтверским пакетима у: Adderley, R. W., Musgrove, P., (2001). *Police crime recording and investigation systems*, Policing, 24/1, pp. 101–114.

ских листа коришћењем наведених софтверских пакета могу се користити различите технике као што су техника тражења путање и техника тражења групације, као и временски след телефонских контакта (слика 4).

Анализа хронологије догађаја

Велику количину писаног материјала (службене белешке, извештаји, оперативне информације и др.), која садржи низ података релевантних за криминалистичку обраду, треба систематизовати на начин који олакшава овакву обраду применом графичких метода за приказ информација. Коришћење дијаграма који приказују хронологију догађаја је још један од метода који се користи у криминалистичко-аналитичком раду, с циљем да се омогући визуелизација везе између криминалних догађаја који су предмет криминалистичке обраде. Ова врста дијаграма требало би да омогући боље разумевање следа догађаја, узимајући у обзир време када се догађај одиграо и међусобне везе између више догађаја који су предмет криминалистичке обраде. У литератури се најчешће помињу две врсте дијаграма – Birch и Mercer.⁵

У изради Birch дијаграма хронологије догађаја важно је поштовати правила која се односе на саму технику цртања дијаграма (слика 5.). Наиме, при изради дијаграма користимо одређене симболе, најчешће круг као симбол за догађај у коме је у фокусу појединац, квадрат за било који догађај у којем је фокус на организацији, и друге симболе у зависности од потреба. При изради дијаграма веома је важна доследност у примени симбола да не би дошло до забуне у његовом тумачењу. Линије у дијаграму употребљавају се да прикажу односе, и то пуне линије уколико је веза потврђена и испрекидане ако веза није потврђена. Стрелице на линијама указују на редослед догађаја. У симболе на дијаграму најчешће се уписује назив догађаја и, по потреби, кратак опис, као и време када се догађај одиграо. Пример једног од могућих изгледа дијаграма који приказују хронологију догађаја приказан је на слици 5.

Слика 5 – Birch дијаграм

⁵ Више о томе: Sweeny, W. J., (2002), *Intelligence Analyst's Source Book*, Washington: Alpha Group Center.

Хронолошки приказ догађаја који су значајни за криминалистичку обраду могуће је и другачије графички приказати. Тако се у Мерсер дијаграму на горњу линију графичког приказа прво стављају године, а затим на засебној линији месеци и дани, тако да су месеци одвојени вертикалним линијама у графичком приказу (слика 6). У дијаграм се уносе дани на левој страни вертикалне линије, а кратак опис догађаја на десној. Уколико не постоје подаци о тачном датуму догађаја, у дијаграм се уноси знак питања.

Година	2005		2006	
Месец	Децембар		Јануар	Фебруар
Датум	3.12.	Особа А се састала са особом П.		
	?12.	Особа П је отпутовала у земљу Е.		

Слика 6 – Мерсер дијаграм

Коришћење наведених техника у криминалистичкој анализи зависиће од конкретних потреба током криминалистичке обраде, а за приказ информација користиће се она техника која у датој ситуацији може да да боље резултате. Основни циљ примене графичких метода огледа се у покушају да се протумаче непотпуне информације са којима се углавном срећемо у криминалистичкој обради. Управо овакав аналитички поглед на доступне информације требало би да омогући правилно усмеравање криминалистичке обраде.

Закључак

Већина проблема који се постављају у криминалистичком раду су сложени, динамични и еволутивног су карактера. При решавању проблема аналитичари се срећу са низом изазова. Изазови се могу тицати мноштва заинтересованих страна за решавање проблема, на пример у

случају транснационалне криминалне организације, где имамо више држава и организација које су заинтересоване, свака са свог становишта, за решење проблема. У том случају потребно је све заинтересоване стране интегрисати да се заједничким напорима дође до решење проблема. У криминалистичком раду нема коначно одређених проблема нити коначних решења, већ се циклус завршава када истекну рокови и када се предузму конкретне акције на основу расположивих информација (Peterson, 1991:22). Карактеристичан пример за то је заједнички рад америчких и колумбијских служби на разбијању криминалне организације коју је водио Пабло Ескобар. Приликом покушаја лишења слободе Пабло Ескобар је погинуо, али „разбијање“ ове криминалне организације није решило проблем нелегалне производње кокаина у Колумбији и дистрибуције ове дроге у САД. Аналитички рад омогућава откривање нових аспеката једног проблема и потпуније разумевање његових чинилаца, а у ретким случајевима долази се до дефинитивних решења проблема.

На основу изнетог може се извести објективан закључак о великој улози криминалистичко-обавештајне делатности, различитих врста анализа и графичких метода за јаснији приказ података неопходних за доказивање кривичних дела организованог криминала. Насупрот тога, неопходно је поставити питања: да ли се и у којој мери криминалистичко-аналитичке методе користе у раду полиције? Да би се извео објективан закључак потребно је, наравно, спровести истраживање. Међутим, оно што се и без истраживања може дефинисати као битан циљ је: континуирана едукација свих полицијских службеника, јасно дефинисање места криминалистичке аналитике као наставног предмета у систему полицијског образовања и развој аналитичких софтвера. Ту свакако треба имати у виду и континуирану, годишњу едукацију свих полицијских службеника, нарочито службеника криминалистичке полиције. Едукација свих који у свом раду имају потребу за применом ових метода не само да је корисна, већ је и рационална. На овај начин сигурно можемо допринети ефикасности полиције, нарочито у поступку доказивања кривичних дела организованог криминала.

Литература:

1. Adderley, R. W., Musgrove, P., (2001). *Police crime recording and investigation systems*, Policing, 24/1, pp. 101–114.
2. Бошковић, Г., Мијалковић, С., (2008). *Примена криминалистичко-обавештајне аналитике у сузбијању организованог криминала*, Примена савремених метода и средстава у сузбијању криминалитета, Зборник радова, Интернационална асоцијација криминалиста, Брчко, стр. 102–114.
3. Ђурђевић, З., (2007). *Појам и врсте анализе криминалитета*, НБП Наука-Безбедност-Полиција, год XII, бр. 2/2007, стр. 93–110.

4. Копал, Р., Бартош, В., Бринцика, Ж., (2003). *Увод у криминалистичку обавештајну аналитику*, МУП Републике Хрватске, Загреб.
5. Манојловић, Д., (2007). *Појам, типологија и структура криминалистичко обавештајних истраживања*, Безбедност, год. 49, бр. 4/2007, стр. 5-13.
6. Morris, J., (1982). *Crime Analysis Charting*. Orangevale, California: Palmer Enterprises.
7. Palmiotto, M., (1998). *Criminal Investigations*. Second Edition, Wichita: Austin & Winfield.
8. Peterson, M., (1994). *Applications in Criminal Analysis*. Westport CT: Green Wood Press.
9. Ratledge, E. C., Jacoby, J. E., (1999). *Handbook on Artificial Intelligence and Expert Systems in Law Enforcement*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
10. Sweeny, W. J., (2002). *Intelligence Analyst's Source Book*, Washington: Alpha Group Center.
11. Wellings, L., (1990). *A Powerful New Tool to Assist the Analyst or the Investigator*. Law Enforcement Intelligence Analysis Digest, 4(2) Winter.

APPLICATION OF GRAPHICAL METHODS TO DISPLAY INFORMATION IN INVESTIGATIONS OF ORGANIZED CRIME

Abstracts: *Graphical methods for displaying information represent one of the most efficient methods for visualization and integration of large amounts of data on organized crime groups and their connections. Application of these methods in investigating organized crime allows the organization of existing data so as to provide an insight into all important aspects of criminalistic investigation in a short period of time. Specifically, the criminal investigation of organized crime accumulates a large quantity of data from numerous sources over long periods of time, and contains information on a wide range of organizations, activities and people involved in organized criminal activity. An analyst using the graphical methods in the analysis of these data gives them a new dimension. The authors pay special attention to the application of the graphical methods in making the connection diagrams, telephone call diagrams and the chronology of events diagrams in investigations of organized crime offences. The effective use of these methods to display information can significantly improve performance in preventing and combating all crime, including organized crime offences.*

Keywords: *criminalistic-intelligence analysis, organized crime, the connection diagram, chart phone calls, chart the chronology of events.*

Др Предраг **БИКАНОВИЋ**,
МУП Републике Србије, Управа за информационе технологије
Мр Жељко **МОЈСИЛОВИЋ**,
МУП Републике Србије, Специјална антитерористичка јединица

UDK-005.216.3:351.62

Прегледни научни рад

Примљено: 1.12.2010.

Примена смарт картица као идентификационих докумената

Апстракт: *СМАРТ картица са биометријским подацима власника и инфраструктуром јавних кључева – ПКИ, која штити податке у чипу картице и електронским трансакцијама, намећу се као природно решење за поуздан идентификациони документ како у реалном, тако и у свету дигиталне комуникације. МУП Републике Србије, започињањем реализације Пројекта интегрисаног аутоматизованог система за персонализацију идентификационих докумената, прати савремене трендове у Европи и свету који препоручују системе за персонализацију идентификационих картица и израду више различитих врста докумената – лична карта, лична карта за странце, службена картица, саобраћајна дозвола, возачка дозвола и дозвола за ношење оружја.*

Кључне речи: *смарт картица, идентификациона документа, лична карта, возачка дозвола, саобраћајна дозвола.*

Увод

Злоупотреба идентитета, у облику крађе идентитета или вишеструког идентитета, је кривично дело које је све заступљеније данас у свету (Митровић, 2008:169). Због пораста криминалних дела у вези са злоупотребом идентитета, а у последње време и због страха од терористичких акција међу онима који одлучују у многим владама и пословним организацијама у свету, све је мање подељених мишљења о схватању важности и озбиљности питања сигурног и поузданог утврђивања идентитета.

Сада се провера идентитета најчешће обавља употребом документа са фотографијом (лична карта, путна исправа или возачка дозвола). Традиционалне методе издавања докумената и провере идентитета нису довољно поуздане да спрече злоупотребе.

Развојем нових, напредних технологија, пре свега технологије смарт картица и биометријске технологије и њиховим укључивањем у утврђи-

вање и проверу идентитета лица, свет ће неизбежно постати много компликованији особама које се баве злоупотребом идентитета. Све то значи развој сигурних и поузданих електронских трансакција односно развој услуга е-влада, е-трговине, е-пословања, е-банкарства и слично путем Интернета.

СМАРТ картица са биометријским подацима власника (дигитална фотографија обавезно и опционо отисак прста, анализа дужице ока или ДНК анализа) и инфраструктуром јавних кључева – ПКИ, која штити податке у чипу картице и електронским трансакцијама (омогућава поуздану аутентикацију, тајност, интегритет и расположивост података), намеће се као природно решење за поуздан идентификациони документ како у реалном, тако и у свету дигиталне комуникације.

Циљеви савремених идентификационих система

Модерна технологија, укључивањем машински читљивих биометријских података власника и решењем заштите података путем инфраструктуре јавних кључева у савремена (електронска) идентификациона документа, која постају интегрални део комплексног ИТ система, омогућава успостављање поузданог система идентификације лица и заштите идентификационих докумената у реалном и дигиталном свету који ће, пре свега, повећати њихову употребљивост и поузданост и тиме допринети смањењу злоупотреба.

Главни циљеви савремених система за идентификацију грађана су:

1. ефикасна контрола (граница, улица, аеродрома...);
2. поуздано легитимисање грађана и
3. сигурна идентификација у банкарским и другим административним пословима.

Укључивањем *биометријских података* (отисака прстију и карактеристика лица) у активности везане за контролу лица добија се аутоматски одговор на три кључна питања:

1. верификација: „Да ли сам ја онај ко кажем да јесам?“
2. идентификација: „Ко сам ја?“
3. претрага кроз „врућу“ (hot) базу: „Да ли ме тражите?“

Укључивањем инфраструктуре јавних кључева и дигиталних сертификата омогућава се поуздана верификација података и гарантује њихова поверљивост, интегритет и непорецивост.

Примена смарт картица као идентификационих докумената представља најраспрострањенију технологију за проверу и утврђивање идентитета у свету. Увођење електронских личних докумената на првом месту има за циљ установљење поузданог и сигурног документа за потврду идентитета грађана и ефикасан рад државне администрације, пружање нових електронских услуга грађанима и спречавање злоупотреба фалсификата.

Многобројне су предности у поређењу са другим решењима, пре свега папирним идентификационим документом:

1. поред естетских, таква документа су трајнија и издржљивија на физичка оштећења;
2. уграђени чип је погодан за смештање великог броја података, као и за смештање биометријских података власника. Уграђени веома прецизни, заштитни механизми спречавају недозвољене приступе и обраде података;
3. уграђени софтверски и хардверски заштитни механизми у веома високом степену доприносе заштити од превара, крађа, фалсификата;
4. уграђена полупроводничка технологија омогућава аутоматско поништавање еИД картице по истеку рока важности документа, односно блокирање картице или брисање меморије по детекцији недозвољених приступа подацима;
5. поједностављен поступак у случају губитка, крађе или квара;
6. различита примена (комбиновање еИД са неким другим документом, нпр. возачком дозволом, здравственом књижицом, службеном картицом или коришћење других електронских сервиса);¹
7. брза и поуздана идентификација и аутентикација власника у електронској комуникацији;
8. веома брза провера идентитета јер власник еИД картице своје биометријске податке носи „са собом“, на картици;
9. овлашћено лице помоћу читача СМАРТ картице врши поређење биометријских података уписаних на чипу (на пример, отиска прста) и оних узетих на лицу места (отиска узетог помоћу скенера отиска);
10. поједностављена контрола лица на аеродромима и граничним прелазима што доприноси повећању нивоа безбедности и сигурности грађана. Није битно ко прелази границу (именом и презименом) већ да је особа заиста она чији идентитет документ потврђује. Акцент је на поузданом поступку издавања документа;
11. примена електронског идентификационог документа мора да осигура:
 - *поуздану верификацију* корисника, апликација, трансакција, односно да осигура да само овлашћена лица приступају важним подацима или врше обраду података;
 - *тајност – поверљивост података*, односно да лични и поверљиви подаци буду заштићени од неовлашћених приступа;
 - *интегритет података*, односно немогућност било какве измене података од стране неовлашћених лица, и
 - *расположивост података*, односно доступност података овлашћеном лицу или апликацији кад год је то потребно.

¹ У Финској је еИД уједно и банкарска картица.

Сваком од ових захтева удовољава се уз помоћ различитих сигурносних мера (поуздана верификација се постиже коришћењем лозинке, ПИН-а или биометрике (нпр. отиска прста), или њиховом комбинацијом, док се тајност података може осигурати, на пример, енкрипцијом података или сигурним смештањем података на картицу) (Ferrari et al., 1998:12).

Документа по стандардима ЕУ

Сви документи који буду издати биће стандардизовани. Документ Европске уније прописује минималне заштитне стандарде за путне исправе земаља чланица, попут обичних, службених и дипломатских пасоша, пропусница за путовање и идентификационих картица. Материјал од којег се израђује картица мора да подноси и одређени степен деформација, попут увртања, савијања и сл., које су присутне у нормалним условима. Затим, материјал не сме бити токсичан, мора да буде отпоран на хемикалије са којима може доћи у додир у току уобичајене употребе, мора бити термички стабилан, отпоран на влажност и мора на свакој страни да има одговарајуће елементе заштите. Машинске читљиве путне исправе морају да буду осигуране од фалсификовања, промена података на картици, покушаја лажног представљања и сл. Материјал мора да буде заштићен и додатним сигурносним механизмима, као што су сигурносне нити и влакна у боји и слично.

Електронски идентитет личности

Идентитет (лат. *identitas*, истоветност) представља основу одређености ствари, догађаја и људи која омогућава именовање, познавање и препознавање. Идентитет личности представља јединствену комбинацију карактеристика које се односе на свако физичко лице у складу са националним или међународним законима, онако како је одговарајуће, и дозвољава његову или њену индивидуализацију од стране надлежних државних органа, тј. обухвата збир општих и особених знакова карактеристичних за једну особу којима се она разликује од осталих особа и по којима се сигурно може препознати (идентификовати), као што су име, презиме, датум и место рођења, пол, физичке карактеристике итд.

Идентитет особе обухвата следеће елементе:

1. особни идентитет – заснован је на подацима које свака особа стиже по рођењу (име, презиме, датум и место рођења, као и подаци о родитељима);
2. биографски идентитет – идентитет у форми званичних докумената и уверења који настаје међусобним утицајем појединца и различитих организација и удружења током живота – школа, општин-

ских органа, банака, пензијског фонда (лекарски картони, школске дипломе, радна књижица и остала документа и сл.), и

3. биометријски идентитет – идентитет одређен јединственим физичким особеностима који представља поуздан начин за проверу и потврду идентитета особе (отисак прста, длана, анализа лица, слика дужице ока, ДНК анализа...).

Са друге стране можемо сагледати *физички идентитет* (биометријске карактеристике, стечени идентификациони подаци у реалном свету), односно *електронски идентитет* (логички дигитални идентитет у електронској комуникацији) неке особе.

Провера идентитета се најчешће обавља употребом докумената са фотографијом (идентификациона документа, путне исправе или специфична документа).

Према дефиницији TER-S-IT (Групе специјалиста за идентификациона документа и тероризам при Савету Европе):

1. *идентификациони документ* значи сваки документ који издају надлежни државни органи у складу са националним законом у циљу потврде идентитета носиоца документа;
2. *путна исправа* значи сваки званичан документ који издају државне или надлежне организације, који користи носилац документа ради међународних путовања и који садржи обавезне визуелне податке и уопштено слику носиоца.

Стандардизација

Група JTC 1 (Joint Committee 1) у оквиру ISO/IEC² се бави утврђивањем стандарда у области информационе технологије, а у оквиру ове групе поткомитет SC17 је задужен за доношење стандарда за издавање идентификационих докумената базираних на смарт картицама и за утврђивање електронског идентитета лица. Стандарди које ISO/IEC прописује у овој области су:

1. ISO/IEC 7816 као главни документ који одређује стандарде у погледу физичких особина контактних смарт картица (такође и ISO/IEC 7810, ISO/IEC 7813) (Wolfgang, 2007:48) и
2. ISO/IEC 14443 и ISO/IEC 15693 који одређују стандарде за бесконтактне SMART картице.

ICAO (International Civil Aviation Organization)³ је веома утицајна организација која тренутно обухвата 188 земаља и задужена је за доношење стандарда за путне исправе (пасоши, визе и боравишне дозволе). ICAO

² ISO/IEC – Међународна организација за стандардизацију и Међународна електротехничка комисија су институције које се баве међународном стандардизацијом уопште.

³ ICAO (International Civil Aviation Organization) – Међународна организација за цивилно ваздухопловство.

стандард 9303 регулише стандарде за машински читљиве путне исправе, и интегрисан је са ISO/IEC 7501. ICAO се тренутно бави стандардизацијом нових виза и будућих електронских путних исправа, које ће укључивати најсавременије заштитне механизме (бесконтактни полупроводнички чип са биометријским подацима и антenu).

Нова документа су базирана на стандардима ICAO 9303, препорукама и директивама Европске уније, а у складу су са домаћим и међународним правним актима. Пасош ће садржати податке на бесконтактном чипу према ISAO LDS⁴ спецификацији. Сви неопходни подаци, битни за одговарајућу јавну исправу, биће садржани како на телу документа, тако и у самом чипу, са омогућавањем једноставног ишчитавања и коришћења, али без икакве могућности даљинске контроле. Нова електронска идентификациона документа ће бити међународно верификована, што је један од технолошких услова за укључивање у Европску унију. Реализација пасоша са биометријским подацима води ка процесу укидања путних исправа.

Постоје различите биометријске стандардизационе иницијативе које се тичу како биометријских података на самој картици, тако и размене таквих података:

1. BioAPI (Biometric Application Program Interface) стандард пружа један висококвалитетни модел биометријске аутентикације и то независно од примењене технологије. Он покрива како функције за уписивање биометријских података на картицу и у базу, верификацију и идентификацију, тако и стандарде за интерфејс за базу биометријских података;
2. CBEFF (Common Biometric Exchange File Format) је биометријски стандард који се тиче размене и међународне применљивости биометријских података.

BioAPI и CBEFF стандарди су у поступку разматрања за добијање статуса ISO/IEC стандарда, што је у надлежности скоро формираног поткомитета 37 (SC37) у оквиру ISO/IEC JTC1.

По питању заштите и безбедности и питања колико је дати систем сигуран и која је цена тога, одговор дају заштитни стандарди:

1. ITSEC (Information Technology Security Evaluation Criteria) стандард по питању система заштите донет је 1991. године у Европи;
2. САД (TCSEC) и Канада (CTCPEC) су развиле различите стандарде;
3. недавно је донет Common Criteria стандард (ISO/IEC 15408) који широм света представља пуноважан сигурносни стандард и који обједињује све наведене сигурносне иницијативе.

ITSEC и Common Criteria имају различите скале вредности, а сваки производ, односно компонента у ИТС еИД (уграђени чип на смарт карти-

⁴ ICAO LDS – Подаци који се налазе на чипу пасоша су према LDS (логична структура података), прописаној од стране ICAO, документом Lds Technical Report, организовани у логичке целине – групе података.

ци, оперативни систем на чипу, ПКИ систем, оперативни систем за базу података, firewalls..) може бити вреднован по наведеним скалама.

ITSEC и Common Criteria (CC) пружају ефикасан поступак за процену сигурности производа, али се очекује скори прелазак само на примену Common Criteria стандарда у вредновању нивоа сигурности појединих компоненти у ИТС-у.

Технологије израде личних докумената

Такозвани процес претперсонализације омогућава продукцију претперсонализованих ИД докумената *на бази вишеслојних смарт картица*, као и израду поликарбонатне стране која је саставни део пасошке књижице према специфицираним стандардима, а које су погодне за персонализацију у Персонализационом центру за електронска ИД докумената (слика 1). Реализација подсистема за претперсонализацију састоји се од: наношења алфанумеричких и графичких података са предње и задње стране тела картице, поликарбонатне стране, имплементације свих одабраних заштитних елемената на специфицираним слојевима, производње тела картице – поликарбонатне стране, имплементације чипа, уношења и иницијализације одабраног оперативног система у чип и уноса апликација у чип на документу.

Идентификациона докумената заснована на смарт картицама су:

1. лична карта са оружаним листом;
2. возачка дозвола;
3. саобраћајна дозвола;
4. дозвола за ношење оружја и
5. картица за регистрацију запослених.

Слика 1 – *Машине за персонализацију ИД докумената*

Дизајн нових ИД докумената/поликарбонатне стране умногоме је предодређен препорукама и стандардима којима се одређују и дефинишу обавезан изглед (боје и распоред поља), садржај видљивих и невидљивих података и елементи заштите.

Овај подсистем се састоји из три функционалне целине:

- 1. производња смарт картица/производња поликарбонатне стране за пасошку књижицу:**
 - припрема за штампу и штампа (користе се различите технике штампе за различите елементе заштите);
 - постављање заштитних елемената;
 - склапање тела картице/поликарбонатне стране (техником ламинације), и
 - тестирање чипа, имплементација у тело картице, иницијализација и унос апликација/спајање поликарбонатне стране са књижним блоком;
- 2. контрола процеса и систем за праћење потрошног материјала и управљање потрошним материјалом, и**
- 3. контрола квалитета.**

Тело картице/поликарбонатне стране

Животни век *смарт* картица/поликарбонатних страна је у просеку преко седам година, посебно када су израђене од поликарбоната. ПВЦ има склоност да пожути и промени механичке особине под извесним климатским условима. Склоност ПВЦ-а ка омекшавању не треба потценити, поготову због захтевне трајности докумената. Ова појава се може компензовати коришћењем неких заштитних слојева преко ПВЦ-а. Животни век ПВЦ слоја зависи од заштитних слојева нанетих у току персонализације картице/поликарбонатне стране. А животни век картице/пасошке књижице изразито зависи од начина на који је користи крајњи корисник.

Материјали за картице – поликарбонатне стране

ПВЦ (polivinil hlrid)

Први материјал коришћен за ИД документа, који је још увек широко распрострањен, је *поливинил хлорид* као аморфни термопластични материјал. То је најјевтинији од свих расположивих материјала, лак за процес и погодан за широк опсег коришћења. Мана му је ограничен рок трајања услед физичког пропадања и ограниченог отпора на топлоту и хладноћу. ПВЦ се користи у облику листова за производњу картица. ПВЦ је ризичан по околину – ако гори, ослобађа се хлороводонична киселина (hidrohlrid

acid) и диоксиди. Једињења тешких метала се често користе као стабилизатори. Како било, ПВЦ је још увек далеко најраширенији материјал за картице. Углавном због ниске цене и добрих производних карактеристика (Wolfgang et. al., 2002:40).

АБС (akrilonitril butadien stiren)

Да би се избегли недостаци ПВЦ-а, АБС се понекад користи за неке картице. Он је такође аморфан, термопластичан, одликује се високом стабилношћу на екстремним температурама. Користи се за картице за мобилне телефоне које из очигледних разлога могу бити изложене високој температури. Може да се обради у листове и третира у калупима. Главни недостатак је органичено прихватање мастила и мала резистенција на атмосферске прилике. Продукт АБС-а је *бензен*, а он је канцероген.

ПЦ (polikarbonat)

Због своје термалне стабилности и издржљивости ПЦ је највише коришћен за документа, ЦД-е, и ДВД-је. Због његове термалне стабилности потребне су високе температуре за примену холограма и Кинеграмапри методи топлотног печатања. Основна мана ПЦ-а је низак степен издржљивости на гребанье, огреботине и врло висока цена у односу на друге материјале. Проблем је и то што су за продукцију ПЦ-а потребни фозген и хлор који су проблематични за околину. Распознају се по металном (лименом) звуку када падне на површину.

ПЕТ (polietilen-teref-halat)

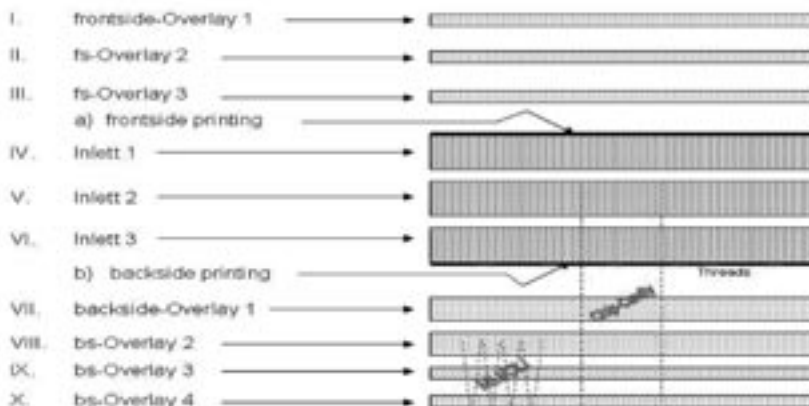
Није проблематичан за околину, користи се за паковање материјала за дуже време, а познат је и као *полиестер*.

У производњи картица користи се као А-ПЕТ (аморфни) и ПЕТП (кристални). Оба облика су погодна за производњу у форми листова. ПЕТП је тежак за ламинацију и потребан је додатни производни корак за успешну продукцију (Wolfgang et. al., 2002:41).

Техничко-технолошки захтеви за изглед и решења претперсоналних ИД докумената

Следећи цртеж представља могућу структуру тела картице. Дат је приказ тела картице из десет (10) слојева. Два слоја су израђена од ПВЦ-а да би се остварила симетрична структура тела картице. Ово омогућава равну картицу према захтеваним стандардима.

Табела 1 – Слојеви тела картице⁵

Product	Identification	Manufacturer
frontside-Overlay 1	(I) CC-M278/01-51/8800/494-0, non laserable,	Klockner Pentaplast
fs-Overlay 2	(II) Makrolon ID 6-2, laserable	Bayer AG
fs-Overlay 3	(III) Makrolon ID 6-2, laserable	Bayer AG
frontside printing	(a) customer's request	--
Inlett 1	(IV) Makrolon ID 4-4, white	Bayer AG
Inlett 2	(V) Makrolon ID 4-4, white	Bayer AG
Inlett 3	(VI) Makrolon ID 4-4, white	Bayer AG
backside printing	(b) customer's request	--
backside-Overlay 1	(VII) Makrolon ID 6-2, laserable	Bayer AG
bs-Overlay 2	(VIII) Makrolon ID 6-2, non laserable	Bayer AG
bs-Overlay 3	(IX) CC-M278/01-51/8800/494-0, non laserable,	Klockner Pentaplast
bs-Overlay 4	(X) Makrolon ID 6-2, laserable	Bayer AG

Заштитни елементи

Постоје различити елементи који се могу користити као заштита на претперсонализованим ИД документима, а неки од њих су:

- *Guilloches линије:*

Ови елементи се добијају посебном процедуром израчунавања. Они не могу бити репродуковани без неопходне опреме и не могу се фалсификовати.

- *Микроштампа:*

Овај елемент се може применити само коришћењем одговарајуће машине за штампање. Копир машине и комерцијални електронски излазни уређаји нису способни да репродукују ову структуру.

- *Избор боја:*

Одговарајући избор боја отежава електронским техникама репродукције репродукцију боја одговарајућег квалитета.

⁵ Извор: <http://internet.fon.bg.ac.rs>

- *Штампање позадине:*

Заштита позадине од копирања може се остварити употребом одговарајућег дизајна и избором међусобно одговарајућих боја тако да елементи на картици не могу бити приказани заједно са другим елементима дизајна путем технике електронске репродукције.

- *Rainbow штампа (Iris printing):*

Rainbow штампа прави типичне градације између два наноса боја. Ово се може добити искључиво применом посебне технике штампања и не може бити постигнуто техником репродукције.

- *УВ пигменти:*

Интеграција УВ пигмената чини појединачне наносе боја флуоресцентним под УВ светлосћу. Било који покушај репродукције овог ефекта помоћу штампе може бити лако откривен као фалсификат. УВ пигменти који се користе у документима за безбедност нису доступни на тржишту.

- *ОВИ:*

Оптички променљиве боје са такозваним ефектом преливања – промена боја када се отисак посматра из различитих углова. Нису доступне на тржишту. Репродукција овог ефекта није могућа са комерцијалним бојама.

- *ЦЛИ или МЛИ⁶:*

Структура сочива неопходна за прављење ЦЛИ или МЛИ је специфично прилагођена структури тела картице. Комбинација структуре тела картице, структуре сочива и ласерског записа, уз употребу одговарајуће опреме чини репродукцију овог заштитног елемента веома тешком. Информације везане за документ или власника могу бити интегрисане у једној од додатних слика или се могу се користити као додатна заштита (нпр. број докумената и „дух“ слика).

- *Кинеграм:*

Типична дифракциона структура кинеграма, која је видљива под одређеним углом гледања и углом падања светлости, не може бити репродукована применом уобичајених репродукционих техника. Интеграција овог заштитног елемента у тело картице осигурава да ће каснија примена сличне структуре на тело картице бити лако откривена као покушај фалсификовања.

- *УВ нит, опционо микро заштитна нит:*

Типично присуство заштитне нити не може бити репродуковано помоћу техника штампања. Позиција нити на специфичном слоју унутар структуре дела картице захтева упоредну производну технологију да би се репродуковало ово својство. Што се тиче микро заштитне нити, насумице постављена УВ флуоресцентна влакна се уграђују у тело картице унутар дефинисаних слојева фолије. Било какав покушај репродукције овог ефекта технологијом штампања је временски и трошковно неисплатив с обзи-

⁶ ЦЛИ или МЛИ – Променљива ласерска слика: ЦЛИ – хоризонтална вертикала и МЛИ – вертикална вертикала – безбедносне функције на документима које је немогуће репродуковати без специјализоване опреме за штампање.

ром да свака картица захтева посебну дистрибуцију овог додатка. Један стручњак може препознати микро заштитне нити у телу картице.

- *Вишеслојна структура картице:*

Вишеслојна структура картице захтева приступ посебним материјалима и производним техникама.

- *Чип модул:*

У случају микроконтролерских чипова, сваки чип има посебан серијски број који је интегрисан током његове производње и не може бити мењан.

- *Техника лепљења модула/картице:*

Комбиновањем процеса врућег стапања и обраде плазмом траке са ИЦ-модулима постиже се добро лепљење. Лепљење се постиже загревањем и хемијском реакцијом између материјала који се стапају.

Идентификациона документа у Србији

Реализација Пројекта интегрисаног аутоматизованог система за персонализацију идентификационих докумената у Републици Србији почела је 16. 3. 2003. године.

Основним уговором о набавци и реализацији система за персонализацију идентификационих картица предвиђена је израда шест различитих врста докумената, и то:

1. лична карта (ID);
2. лична карта за странце (IDF);
3. службена картица (eID);
4. саобраћајна дозвола (VRL);
5. возачка дозвола (DL), и
6. дозвола за ношење оружја (WCL).

Документа која су тренутно у продукцији су службене картице, личне карте са чипом, као и личне карте без чипа које нису ни биле предвиђене као посебна врста документа. Није реализована продукција саобраћајних дозвола, возачких дозвола, личних карата за странце и дозвола за ношење оружја.

Продукција личних карата са и без чипа, за које се пријем захтева за издавање обавља у полицијским станицама Министарства унутрашњих послова, отпочела је 14. 4. 2008. године. Личне карте са чипом су картице са уграђеним чипом, формата ИД1 за идентификационе документе (висина 54,0 mm, x ширина 85,6 mm, дебљина 0,25 – 1,25 mm).

На предњој страни личне карте се налазе фотографија власника, презиме и име власника, датум рођења, пол, регистарски број, датум издавања, датум важења, орган издавања, дух слика, слика потписа власника, ОВИ⁷ и Кинеграм (слика 2).

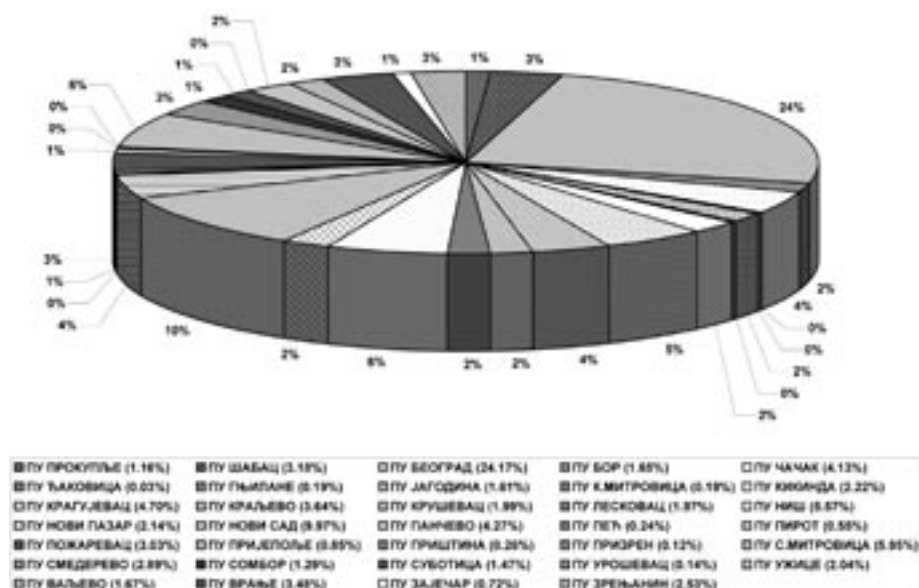
⁷ ОВИ (оптички променљиве боје) – високо безбедносна функција која показује различите боје приликом промене угла документа на којем се налазе.

од заштитних елемената садржи микроштампу, ОВИ, Guilloches штампу, Rainbow (Ирис) штампу, УВ штампу у облику штита, Кинеграм обележје⁸ и МЛИ.

Чип на личној карти је Инфинеон СЛЕ 66ЦХ322П, Модуле тупе М 5.1. са оперативним системом Apollo, верзија 2.4. Величина чипа је 32 К.

Поред основне функције визуелног доказивања идентитета, планирано је и коришћење личне карте са чипом за доказивање електронског идентитета при коришћењу електронских услуга државне управе, омогућајући тако сигурно слање података у електронској комуникацији, као и дигитално потписивање електронских докумената.

Након што је, 2008. године, почела продукција личних карата и пасоша, није реализовано издавање више ни једне врсте докумената. У току 2008. персонализовано је **346.614**, а у току 2009. године **985.385** идентификационих картица (личне карте са чипом, личне карте без чипа и службене картице) (графикон 1, 2 и 3).

Графикон 1 – Личне карте издате у 2008. години по полицијским управама

⁸ Кинеграм је заштитни елемент личне карте високог степена сигурности чија дифракциона структура, видљива под одређеним углом гледања и пада светлости, омогућава лаку потврду исправности документа. Уграђивање овог заштитног елемента у тело картице спречава његово фалсификовање.

За 2011. годину планирано је издавање саобраћајних и возачких дозвола. Тренутно се ради на *Правилнику о регистрацији моторних и прикључних возила* у коме би требало да буде прописан изглед саобраћајне дозволе (слика 4 и 5).

Управа за управне послове, према новом *Закону о безбедности саобраћаја*, предлаже нови сет података који би требало да се упишу у чип саобраћајне дозволе и који је нешто већи од постојећег, али с обзиром да је реч о новим алфанумеричким подацима који нису велики, количина података на чипу ће бити само нешто већа од планиране.

Слика 4 – Изглед предње стране саобраћајне дозволе

Саобраћајне дозволе би требало да се састоје од осам заштитних слојева и да садрже исте врсте заштитних елемената као и образац личне карте.

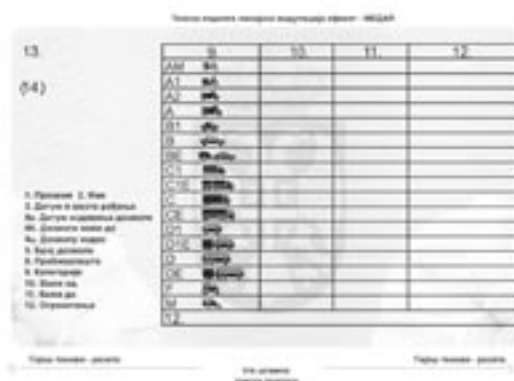
Слика 5 – Изглед задње стране саобраћајне дозволе

Након саобраћајних дозвола у плану је и издавање возачких дозвола (слика 6 и 7), а израда *Правилника о возачким дозволама* је у току. *Правилником* је предвиђено да возачке дозволе буду без чипа (пројектом је било предвиђено да садрже чип), у облику картице формата ИД1, и да садрже сет података који је у складу са директивом ЕУ.

Слика 6 – Изглед предње стране возачке дозволе

Пројектом је било предвиђено да возачка дозвола садржи десет заштитних слојева и исте врсте заштитних елемената као лична карта.

Слика 7 – Изглед задње стране саобраћајне дозволе

Представници Управе за управне послове МУП-а су нагласили да, по стандарду, фотографија на возачкој дозволи треба да буде црно бела, а не у боји како је предвиђено пројектом, а у том случају предлог Завода за израду новчаница је да возачка дозвола има структуру као и саобраћајна, тј. да се састоји од осам заштитних слојева.

Закључак

Смарт картица је најмлађи члан из породице пластичних картица. Смарт картица је пластична катрица која по изгледу подсећа на обичну кредитну катрицу али, за разлику од њих, садржи интегрисано коло или чип на коме се налази процесор и меморија. Смарт картице чувају шифровану поверљиву информацију, носе вишеструке апликације из различитих индустрија уз дебитне, кредитне или припејд апликације и могу бити појединачно прилагођене за утрошак и употребу чинећи ауторизацију трансакција off-line могућом и ограничавајући губитке проузроковане могућим злоупотребима.

Сада се провера идентитета најчешће обавља употребом документа са фотографијом (личне карте, путне исправе или возачке дозволе). Традиционалне методе издавања докумената и провере идентитета нису довољно поуздане да спрече злоупотребе. Развојем нових, напредних технологија, пре свега технологије смарт картица и биометријске технологије, и њиховим укључивањем у утврђивање и проверу идентитета лица, свет ће неизбежно постати много компликованији особама које се баве злоупотребом идентитета. Модерна технологија, укључивањем машински читљивих биометријских података власника и решењем заштите података путем инфраструктуре јавних кључева у савремена (електронска) идентификациона документа, која постају интегрални део комплексног ИТ система, омогућава успостављање поузданог система идентификације лица и заштите идентификационих докумената у реалном и дигиталном свету који ће, пре свега, повећати њихову употребљивост и поузданост, и тиме допринети смањењу злоупотреба.

Да ову врсту докумената у безбедносном, али и у другим секторима чека светла будућност, што због њихових карактеристика, што због заштите коју поседују, потврђује све већа примена у различитим аспектима савременог пословања.

Литература:

1. Awad, E. M., (2002). *Electronic Commerce, From Vision to Fulfillment*, Prentice Hall.
2. Бјелић, П., (2000). *Електронска трговина*, Институт за међународну политику, Београд.
3. Броден, Б., (2001). *Јава и развој апликација електронског пословања помоћу ХМЛ и ЈСП*, Компјутерска библиотека, Чачак.
4. Dave, H., Cooke, S., Montes, S., (1997). *Emerging Digital Economy*, U. S. Department of Commerce.

5. Ferrari, J. et al., (1998). *Smart Cards: A Case Study*, IBM Corp. – International Technical Support Organization.
6. Graham, I., (1991). *Uncertainty and Expert Systems*, University Bristoll Press, Bristoll.
7. Kraizner, L., (1977). *Кибернетика*, Економика, Москва.
8. Митровић, Љ., (2008). *Лична карта држављана БиХ*, НБП Наука-Безбедност-Полиција, год. XIII, бр. 1/2008, стр. 155-171.
9. Плескоњић, Д., Мачек, Н., Ђорђевић, Б., Царић, М., (2006). *Сигурност рачунарских мрежа*, Виша електротехничка школа, Београд.
10. Turban, E., (2002). *Electronic Commerce*, Prentice Hall.
11. Turban, E., Mclean, E., Wetherbe, J., (2003). *Информационе технологије за менаџере*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
12. Wolfgang, R., Wolfgang, E., (2002). *Smart Card Handbook*, John Wiley & Sons Ltd, Chichester, England.
13. Wolfgang, R., (2007). *Smart Card Applications*, Giesecke & Devrient GmbH, Germany.

Application of Smart Cards as Identity Documents

Abstract: *SMART cards with biometric data of their owners and the person key infrastructure – PKI technology to protect data in the chip card and electronic transactions, have been imposed as a natural solution for a reliable identification document in the real world as well as that of digital communications. The Serbian Ministry of Interior has begun the implementation of the Integrated System for personalization of documents, in keeping with modern trends in Europe and the world, recommending the use of personalization systems and producing several different types of documents – ID cards, ID cards for foreigners, official cards, registration cards, driving licences and permits for carrying a weapon.*

Keywords: *smart card, identification document, ID card, driving license, registration card*

Доц. др Наташа ТАЊЕВИЋ,

Факултет за европски бизнис и маркетинг, Европски универзитет¹

UDK- 347.232.1(094.5)

Прегледни научни рад

Примљено: 7.9.2010.

Реформисање мере одузимања имовинске користи

Апстракт: У раду је дат упоредно-правни приказ регулисања мере одузимања имовинске користи, са посебним освртом на примену ове мере у нашем законодавству. Такође, анализирани су одредбе Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, с обзиром да је реч о сасвим новом закону којим се у целокупно кривично право уноси радикална новина, посматрано и са аспекта досадашњих решења која се односе на одузимање противправно стечене имовинске користи од учиниоца кривичног дела. У оквиру тога изнет је критички осврт на поједина спорна питања у самом Закону, у мери која је примерена околности да је очигледан недостатак временске дистанце неопходне за оцјену сваког законског пројекта, а посебно оног којим се уводе значајне новине у један правни систем.

Кључне речи: имовинска корист, организовани криминалитет, законодавство, одузимање имовине проистекле из кривичног дела.

Увод

Пораст организованог криминалитета и пласирања тзв. прљавог новца у регуларне финансијске токове изазвао је веће интересовање стручне јавности и јавности уопште за проблематику ефикасног одузимања имовинске користи стечене криминалом (Бошковић, Маринковић 2010:88). Један од основних мотива за вршење тешких кривичних дела организованог криминала је имовинска корист. Организоване криминалне групе инвестирају незаконит приход у многе незаконите активности или врше прање новца како би га легализовали и инфилтрирали ради остварења економског утицаја у друштву. Организовани криминал у савременом окружењу постао је „бизнис“ који се брзо развија и чији домети и кобне последице представљају глобалну претњу против које су неопходне свеобухватне и опште мере (Shelly, 1995). Досадашња пракса и у свету и код нас показује

¹ Др Наташа Тањевић, доцент на Европском универзитету, Факултет за европски бизнис и маркетинг, Е mail: ntanjevic@sbb.rs

да се облици организованог корпоративног и корупцијског криминала не могу спречити искључиво кажњавањем кривично одговорних лица, нити само кажњавањем правних лица, учиниоца кривичних дела, већ је неопходно предузети и посебне мере одузимања имовине проистекле из вршења ових облика кривичних дела. Због тога се одузимање прихода стеченог кривичним делом све више признаје као веома ефикасно средство у борби против криминала.

Доношењем *Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела* у нашој земљи се питање одузимања имовинске користи стечене кривичним делом третира значајно другачије него што је до сада био случај, а многа од прихваћених решења се налазе у нужној тензији са онама на које су генерације правника – кривичара навикле (Мајић, 2010:35). Због тога можемо констатовати да одавно у домаћој стручној правничкој и општој јавности једном питању није придавана толика пажња као што је случај са одузимањем имовине проистекле из кривичног дела.

Одузимање имовинске користи на међународном плану

О конфискацији имовине се расправљало још крајем осамдесетих, када је у Бечу, 1989. године, потписана *Конвенција Уједињених нација против незаконите трговине наркотицима и психотропним супстанцама* у којој се, између осталог, захтева криминализација прања новца који потиче од трговине дрогом и конфискација тако стечених средстава. Државе чланице Савета Европе су, 8. новембра 1990. године, у Стразбуру утврдиле текст *Конвенције о прању новца, тражењу и заплени и конфискацији прихода стечених криминалом* (Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 7/02; Службени лист СЦГ – Међународни уговори, бр. 12/05). Основа ове *Конвенције* је потреба вођења заједничке казнене политике због чињенице да тешка кривична дела све више постају међународни проблем, што захтева заједничке савремене и успешније методе борбе. Један од њих је и лишавање прихода који су настали извршењем кривичног дела. Уједно, државе потписнице се обавезују да ће ускладити своја законодавства и донети друге посебне мере да би се омогућила идентификација и улажење у траг противправно стеченој имовини. Такође, законска решења држава потписница морају спречавати сваки облик трговања, преношења или располагања таквом имовином. Самим текстом *Конвенције* одређен је појам незаконитог прихода који се одређује као имовинска корист прибављена кривичним делом, а која се може састојати од било које врсте имовине. Под појмом „одузимања“ *Конвенција* означава казну или меру коју одређује суд након спроведеног поступка за једно или више кривичних дела, а у сваком случају то мора за последицу имати коначно лишавање имовине прибављене кривичним делом. Такво одузимање може бити из-

речено само уз утврђење да је кривично дело учињено. У члану 6 *Конвенције* налаже се обавеза чланица потписницама да у номенклатуру свог казненог законодавства уведу кривична дела којима се санкционише понашање особа које за циљ има прикривање или маскирање незаконитог порекла имовине, као и само стицање, поседовање или употреба имовине за коју се зна да представља незаконит приход. У вези са тим постоји и обавеза потписница на међународну сарадњу, како у спровођењу истражних, тако и судских поступака који су усмерени на одузимање средстава и незаконитог прихода.

Конвенција Уједињених нација о транснационалном организованом криминалу (Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 6/01), од 15. новембра 2000, која је у нашој земљи ступила на снагу 29. септембра 2003. године, такође садржи и одредбе о поступању са имовином стеченом кривичним делом. У њеним уводним одредбама дефинисани су основни појмови, те тако „имовина остварена кривичним делом подразумева било коју имовину која непосредно или посредно потиче или је стечена извршењем кривичног дела“. *Конвенција* прави разлику између замрзавања, односно заплене и конфискације имовине. Под замрзавањем, или запленом треба подразумевати тренутну забрану трансфера, конверзије, располагања или померања, као и контролу имовине на основу судске одлуке или одлуке надлежног државног органа. Насупрот томе, конфискација обухвата губитак имовине, односно њено трајно одузимање на основу судске одлуке или одлуке надлежног органа (члан 2). У сврху спровођења наведених мера свака држава чланица треба да усвоји инструменте који су неопходни да би се имовинска корист, стечена вршењем неког од кривичних дела прописаних *Конвенцијом*, или друга имовина која одговара вредности имовинске користи, као и опрема, предмети и средства која су коришћена у вршењу наведених дела одузели од учиниоца кривичног дела.

Према одредбама *Кривичноправне конвенције Савета Европе о корупцији*² свака држава чланица треба да усвоји законске и друге мере које су потребне за одузимање и конфискацију инструмената којима је кривично дело извршено или имовинске користи стечене кривичним делом или имовине у вредности која одговара тако прибављеној користи (члан 19).

Важно је споменути и остале међународне правне акте који се у појединим сегментима односе и на проблематику одузимања прихода стечених криминалом, као што су *Међународна конвенција о сузбијању финансирања тероризма*³, усвојена децембра 1999. године у Њујорку,

² *Закон о потврђивању Кривичноправне конвенције о корупцији*, Сл. лист СРЈ, бр. 2/02 и Сл. лист СЦГ, бр. 18/05.

³ *Закон о потврђивању Међународне конвенције о сузбијању финансирања тероризма*, Сл. лист СРЈ, бр. 7/02.

и *Конвенција Уједињених нација против корупције*⁴, усвојена децембра 2003. у Мексику. Наведени међународни правни акти промовишу приступ супростављања организованом и другим врстама имовинског криминала одузимањем прихода стечених криминалом и успостављањем ефикасних механизма међународне сарадње у остваривању ових циљева. Такође, посебан значај за развој координисаног међународног одговора у супростављању организованом криминалу и развој међународне сарадње у одузимању прихода стечених криминалом имају *Конвенција Савета Европе о прању, откривању, заплени и конфискацији прихода кажњивих дела и финансирања тероризма*, усвојена у Варшави 2005. године, и *Оквирна одлука Савета ЕУ о конфискацији прихода, средстава и имовине повезаних са криминалом*, донета исте године, јер оне сублимирају дугогодишња искуства међународне заједнице у имплементацији мера за одузимање прихода стечених криминалом (Бошковић et al., 2009:196).

Из свих до сада донетих конвенција на међународном плану видљиве су две тенденције: прва се огледа у општем заштравању свеукупне казнене репресије, а друга у реализацији посебне врсте казнене санкције: конфискације имовине проистекле из извршеног (их) кривичног дела (Врховшек, 2010:10).

Међународна искуства у регулисању мере одузимања имовинске користи

У савременом праву меру одузимања имовинске користи предвиђа већина кривичних законодавстава, при чему је карактеристично да је њено место у систему кривичних санкција различито, јер се негде сврстава у мере безбедности (КЗ Југославије до 1976. године и КЗ Грчке), негде у споредне казне (КЗ Норвешке и КЗ Аустрије), негде у посебне кривичноправне мере (КЗ Швајцарске), или грађанско правне мере (КЗ Пољске), док је поједина законодавства не предвиђају као самосталну меру већ њену функцију врши мера одузимања предмета, као што је случај у Мађарској или Француској.

Правна решења у Италији

Велики број земаља Европске уније прихватио је италијански систем утврђивања порекла имовине и ефикасног спровођења конфискације, тј. одузимања противправно стечене имовинске користи. Одредба члана 12 италијанског закона бр. 356/92 о борби против имовине мафијашких организација, којом се уводи могућност ублажавања терета доказивања по-

⁴ Закон о ратификацији Конвенције УН против корупције, Сл. лист СЦГ, бр. 12/05.

рекла имовине, послужила је као узор за стварање *Стратегије Европске уније за превенцију и контролу организованог криминалитета* на почетку новог миленијума. Главне иновације овог закона представљају увођење инкриминације „мафијашка завера“ и „одузимање имовине стечене организованим криминалом“. Законом је укинута финансијска приватност осумњичених за „мафијашку заверу“ по питању поверљивости банкарских рачуна у случају истраге, уведено је обавезно одузимање свих предмета коришћених или намењених вршењу криминалне делатности, као и конфискација целокупне незаконито стечене имовине, како осумњичених за мафијашку заверу, тако и њихових сарадника и сродника. Такође, италијанска влада је основала и Комесаријат за руковођење заплењеном имовином криминалних организација. Један од првих потеза је био да се специјални третман непокретне имовине мафијаша примени и на покретну имовину, пре свега на предузећа под контролом криминалаца, чиме је било спречено да на јавним лицитацијама мафијашке организације поново дођу у посед конфискованих добара.

У италијанском законодавству свако за кога се примети да има имовину која није у складу с његовим приходима, има обавезу доказивања како је до те имовине дошао, легално или не. Због тога јавни тужилац, заједно са финансијском полицијом, води финансијску истрагу о животном стандарду, имовини, пословним активностима предузећа и правних лица на чијем је челу осумњичени за организовани криминал, и проверава законитост порекла његове имовине. Суд је орган који одлучује како о изрицању привремених мера и одузимању имовине, тако и о њеној конфискацији. У случају када је неко лице осуђено или издржава казну која му је изречена, суд ће увек досудити конфискацију добара и имовине која представља имовинску корист, а у случају да конфискација тих добара није могућа, суд ће то лице обавезати на плаћање новчаних износа који одговарају вредности прибављене користи. Такође, законодавним решењима дата је могућност „конфискације по еквиваленцији“, где суд може из имовине оптуженог конфисковати новчани износ који је еквивалентан причињеној штети, чиме се конфискацији придодаје и функција накнаде штете настале како за државу, тако и за оштећена лица. Када постоји конкретна опасност да би имовина за коју постоји могућност да буде конфискована могла бити одузета или отуђена, јавни тужилац или управник полиције могу предложити надлежном суду меру превенције: привремено одузимање те имовине и пре суђења. Решење о привременом одузимању имовине чије законито стицање није доказано мора бити судски потврђено у року од десет дана, али у случају сложене истраге та мера може бити донесена и касније, у року од годину дана од датума привременог одузимања. Међутим, и тај рок може образложеном одлуком суда бити продужен за још годину дана.

Правна решења у Великој Британији и Северној Ирској

Питање одузимања имовинске користи у Великој Британији решено је *Законом о трговини дрогама* из 1994. године. Према наведеном *Закону*, суд је дужан да изда налог за одузимање имовине оптуженог за једно или више кривичних дела трговине дрогом ако се установи да је у било ком тренутку примио уплату или какву другу накнаду у вези са трговином дрогом. При томе је важна чињеница да је суд дужан да увек користи законску претпоставку да је сва имовина која је у поседу окривљеног у тренутку осуде или у периоду од шест година пре датума када је кривични поступак започет, стечена као уплата или накнада у вези са трговином дрогама, као и да су сви расходи које је оптужени имао исплаћени из средстава стечених трговином дрогама. Међутим, наведена претпоставка је оборива, тако да тужени може да је одбаци у односу на било који део имовине или расхода ако би постојао озбиљан ризик од неправде која би била учињена њеном применом (Драгичевић, 2006:303). *Закон о средствима криминалног порекла* из 2002. године уводи могућност грађанско правне заплене у случају када судски органи потврде да неће доћи до кривичног гоњења. Суштина ове мере је у томе што се поступак води над имовином, одвојено од кривичног гоњења.

Слично решење постоји и у Ирској, будући да *законска решења* из 1996. године омогућавају грађанско правно задржавање средстава за која постоји веровање да су криминалног порекла. Ако легитимни власник ова средства не поврати у року од седам година, она постају својина државе. И у Ирској и у Великој Британији све чешће се користи приступ на бази пореза где закон предвиђа да грађани, уколико поседују сумњив приход, морају да докажу да су све пореске обавезе испуњене, те се дозвољава и могућност потраживања пореза на приход стечен криминалном делатношћу (Лазин et al., 1986).

Правна решења у Белгији

Белгија је држава у којој постоји веома добар систем одузимања имовине стечене кривичним делом. Он се састоји у томе да се осуђенима за организовани криминал одузима целокупна имовина, а после тога, ако они докажу да је део те имовине стечен легално, држава тај део враћа (Врекић, 1997). Показало се да на овај начин долази до одвраћања људи од бављења илегалним делатностима. По закону, конфискована имовина се распродаје и добијена средства се користе у социјалне сврхе, док се луксузни аутомобили дају полицији како би била ефикаснија и успешнија у борби против организованог криминала. За нас је посебно интересантно белгијско законодавство, будући да је до измена 2002. године оно има-

ло решења која су веома слична нашем законодавству. Поменуте измене настале су као резултат утицаја италијанског и англосаксонског модела. Тако се новим законом предвиђа да уколико је неко лице стекло имовину извршењем кривичног дела, а та средства не могу бити пронађена, јавни тужилац и истражни судија могу да изврше процену те имовине и да заплене било који део наслеђене имовине осумњиченог до утврђеног износа. У складу са тим, 2003. године у Белгији је формирана Централна канцеларија за заплону и конфискацију, која је остварила завидне резултате како у домену саме заплене имовине, тако и у погледу праћења и измене законских прописа. Најважније делатности Канцеларије су: да спроводи и реализује у пракси прописе о заплени имовине; да се стара о заплењеној имовини и њој управља; да ради на унапређењу законодавства у тој области; да води статистичке податке о свим запленама и конфискацијама и њиховом извршењу; да спроводи едукацију и да омогућава међународно-правну помоћ у предметима конфискације.

Правна решења у Словенији

Словеначки законодавац се определио за то да се одузимање имовинске користи пропише као посебан *sui generis* институт, па је оно садржано у одредбама главе VII са истоименим насловом (Урадни лист Републике Словеније, бр. 95/2004). Једина разлика која овде постоји у односу на решење предвиђено у нашем праву је у томе што је словеначки законодавац предвидео да се има одузети свака имовинска корист прибављена кривичним делом, али и она у вези са њим. Ни у словеначком праву није дефинисано шта се сматра, односно шта обухвата појам имовинске користи, нити како се утврђује њена стварна висина. Разлика у односу на наше право је у следећем: да би постигао што већи степен извесности да ће имовинска корист бити враћена, закон је прописао да суд може дозволити плаћање наведеног новчаног износа на рате, с тим да рок за плаћање целокупног износа не може бити дужи од две године.

Правна решења у Хрватској

И у хрватском законодавству је одузимање имовинске користи прописано као посебан институт у глави под називом „Одузимање имовинске користи, јавно објављивање пресуде, правне последице осуде, рехабилитација, амнестија и помиловање“ (Народне новине Републике Хрватске, бр. 110/07, 27/08, 50/00, 129/00 и 51/01). Оно што је основна одлика овог законодавства јесте што прописује нешто другачије решење о одузимању имовинске користи у случају када постоји имовинскоправни захтев, будући да је могућност остваривања овог захтева уско везана за одлуку о

одузимању имовинске користи. Наиме, уколико је донета одлука о одузимању имовинске користи, оштећени током кривичног поступка или најкасније у року од три месеца од њене правоснажности може захтевати обештећење подношењем захтева или тужбе. Уколико успе у томе, пред њим стоји преклузиван рок за реализацију тог права који износи три месеца од доношења одлуке по његовом захтеву или тужби. Посебне карактеристике постоје и у погледу дефинисања круга лица од којих се противправна имовинска корист може одузети. Она ће се одузети не само од извршиоца кривичног дела, већ од сваког трећег лица, па и од лица која нису учествовала у самом извршењу кривичног дела. *Законом о изменама и допунама Казненог закона*, 2008. године, уведене су одређене новине, чиме је овај *Закон* прихватио елементе тзв. ирског модела одузимања имовинске користи. Наиме, предвиђа се у случају да је неко лице осуђено за кривично дело из надлежности УСКОК-а, да постоји претпоставка да је укупна имовина извршиоца стечена као имовинска корист од кривичног дела. Изузетак постоји ако он учини вероватним да је њено порекло законито. Такође, ако је вероватно да је извршилац кривичног дела имовину „сакрио“ код блиске родбине, или ако је треће лице стекло такву имовину а да није било у доброј вери, и та ће се имовина одузети.

Правна решења у Федерацији БиХ и Републици Српској

Законодавство Федерације Босне и Херцеговине институт одузимања имовинске користи предвиђа као посебан *sui generis* који се налази у глави XII КЗ-а под називом „Одузимање имовинске користи прибављене кривичним делом и правне последице осуде“ (Службени гласник БиХ, бр. 55/06). Ово законодавство у погледу начина и обима одузимања имовинске користи садржи нека решења која не познају до сада поменута права. Ту мислимо првенствено на решење по коме имовина неког лица стечена на законит начин може бити одузета под два услова. Прво, уколико је сједињена са имовинском користи која је прибављена кривичним делом, а други услов се тиче висине, односно вредности те имовине, на законит начин стечене, која се може одузети до висине која није већа од процењене вредности имовинске користи. Ово законодавство садржи још једно оригинално решење које предвиђа да суд може одузети имовинску корист прибављену кривичним делом у одвојеном поступку, уколико постоји оправдан разлог да се верује да је корист прибављена кривичним делом а власник или уживатељ није у могућности да пружи доказе да је корист прибављена законито.

У кривичном законодавству Републике Српске одузимање имовинске користи прибављене кривичним делом предвиђено је у глави VII, члановима 94-97 *Кривичног закона*. При томе је реч о истим одредбама

које предвиђа и наш *Кривични законик*. Такође, Народна скупштина РС усвојила је *Закон о одузимању имовине стечене извршењем кривичних дела* (Службени гласник Републике Српске, бр. 12/10), којим се, између осталог, предвиђа да ће се имовина стечена криминалом моћи одузимати и у фази истраге, односно када се утврди да постоји основ сумње да је одређена имовина стечена кривичним делом, јер се неће чекати правоснажна судска пресуда да би се имовина одузела. Такође, *Закон* предвиђа да су органи надлежни за откривање, одузимање и управљање имовином стеченом извршењем кривичног дела тужилаштво, суд, Министарство унутрашњих послова и Агенција за управљање одузетом имовином.

Одузимање имовинске користи у кривичноправном законодавству Републике Србије

У нашој земљи казна конфискације имовине постојала је у периоду од 1945. до 1990. године, а затим није постојала све до 11. априла 2003. године. Као посебна мера одузимање имовине се прописује од 2. јула 1959. године, када је уведена *Законом о изменама и допунама Кривичног законика* из 1951. године и сврстана у меру безбедности. Међутим, то не значи да и пре него што је уведена у нашем законодавству није постојала могућност да се од учиниоца кривичног дела одузме имовинска корист коју је он прибавио извршењем кривичног дела. Тако је, на пример, *Кривични законик* из 1951. године у посебном делу код кривичних дела примања мита (чл. 325, ст. 4) и давања мита (чл. 326, ст. 4) предвиђао обавезно одузимање имовинске користи, а код кривичних дела незаконитог лова (чл. 247) и незаконитог риболова (чл. 248) било је прописано факултативно одузимање имовине, која уствари представља имовинску корист која је прибављена извршењем кривичног дела. Други начин на који је било могуће одузети имовинску корист стечену кривичним делом и пре него што је уведена посебна мера, било је путем мере безбедности одузимања предмета (чл. 62) којом је било предвиђено одузимање не само предмета који су употребљени, намењени или су проистекли из извршеног кривичног дела, већ и оних који су „добијени као награда за извршено кривично дело“. Приликом новелирања кривичног законодавства, 1959. године, избачена је ова одредба и њену функцију преузима нова мера која се назива одузимање имовинске користи. Оправдање за увођење ове мере било је да је без ње немогуће у сваком конкретном случају одузети сваку имовинску корист коју је учинилац стекао извршењем кривичног дела (рецимо када није постојао оштећени, или се није знао), али није се могла увек ни применити мера безбедности одузимања предмета. Најзад, имовинска корист се није могла одузети ни путем новчане казне, јер је новчана казна имала законски лимит, али ни путем конфискације имовине, јер се конфискација

имовине могла изрећи само уз казну затвора преко 3 године. Како се имовинска корист није могла увек у потпуности одузети ни применом свих ових начина, остало је једино да се она одузме применом одредби грађанског права о неоправданом богаћењу. То су били најважнији разлози за увођење ове мере у наше кривично законодавство. Тако мера одузимања имовинске користи у кривичном законодавству остаје сврстана у мере безбедности све до доношења *Кривичног закона СФРЈ* из 1976, када се сврстава у посебне мере (чл. 84-87 КЗ СФРЈ).

Оно што је одувек било једно од најспорнијих питања, када је реч о примени ове мере, јесте питање њене правне природе. Тако се она различито третира: као споредна казна, мера безбедности, специфична кривична санкција, имовинско правна мера, посебна кривичноправна или грађанско правна мера. У упоредним законодавствима такође је различито сврстана – негде у казне, негде у мере безбедности, посебне кривичноправне или грађанско правне мере. Схватање према којем мера одузимања имовинске користи представља казну има упориште у оним кривичним законодавствима у којима је и сврстана у казне, попут кривичног законодавства Норвешке или Аустрије. Али, ова мера се јасно разликује од казне пре свега зато што се, према опште прихваћеном схватању, казна састоји у доношењу одређеног зла учиниоцу кривичног дела, односно у одузимању или ограничавању неког његовог личног или имовинског права, док се мером одузимања имовинске користи не повређује никаво право, већ се само успоставља имовинско стање које је постојало пре извршења кривичног дела, што учинилац може само субјективно доживети као казну.

Становиште да мера одузимања имовинске користи спада у мере безбедности такође има упориште у оним законодавствима у којима се ова мера сврстава у мере безбедности. Уједно, ова мера има и највише сличности са мерама безбедности (са одузимањем предмета, на пример), али постоје и значајне разлике. Наиме, мере безбедности се могу изрећи само учиниоцима кривичних дела, док се имовинска корист може одузети и од трећих лица на које је пренесена. Поред тога, мере безбедности се увек изричу имајући у виду биопсихичке и друге особине које се тичу учиниоца, док се мера одузимања имовинске користи изриче без обзира на личност учиниоца и личне и имовинске прилике у којима се налази.

У литератури има покушаја да се ова мера одреди као специфична кривична санкција, при чему се као аргумент за то обично наводи да је њена примена условљена извршењем кривичног дела и да се изриче у кривичном поступку, као и да, као и кривичне санкције, има генерално превентивно дејство на потенцијалне учиниоце кривичних дела. Али и у овом случају могу се навести аргументи против оваквог схватања. Тако се може навести околност да се кривичне санкције увек састоје и у оду-

зимању или ограничавању неких права окривљеног, што овде није случај јер на имовинској користи коју је стекао кривичним делом учинилац нема никаква права, па му се одузимањем она и не повређују. Мера одузимања имовинске користи се јасно разликује и од конфискације имовине будући да је општијег карактера, јер се односи на сва кривична дела, и прецизнија, јер обухвата само оно што је противправно стечено а не сву имовину, па и ону која није стечена извршењем дела као конфискација.

Сматрамо да је најприхватљивије схватање оно по коме је мера одузимања имовинске користи по свом правном бићу у суштини имовинско-правне природе, јер је њен једини циљ да успостави првобитно имовинско-правно стање које је постојало пре извршеног кривичног дела да би се тиме, полазећи од начела правичности, остварио принцип да се нико не може обогатити извршењем кривичног дела. Овако схватање заступа и велики број аутора, попут Лазина, Кокоља, Стајића и других, а заступају га и они писци који се не изјашњавају изричито о њеној правној природи. Одређивање правне природе ове мере има не само теоријски, већ и практичан значај јер од тога зависи одговор на многа спорна питања која се појављују у судској пракси, посебно у вези са одређивањем висине постигнуте имовинске користи у појединим случајевима. Иако су присутна екстремна схватања која иду од тога да се учиниоцу кривичног дела признају сви трошкови у вези са извршењем или поводом извршења кривичног дела, па до непризнавања било каквих трошкова, у новије време и у судској пракси и у теорији преовлађује умерено решење које полази од тога да учиниоцу кривичног дела приликом утврђивања висине имовинске користи треба признати одређене трошкове које је имао, пре свега оне који представљају материјални еквивалент за труд учиниоца уложен у радњу извршења кривичног дела и трошкове који по самој својој природи улазе у радњу извршења кривичног дела (Стојановић, 2006:292).

Поред тога, јављају се и нека друга спорна питања, од којих је значајно оно које се односи на случај да учинилац отуђи предмете који представљају стечену имовинску корист без накнаде, или уз накнаду која не одговара тржишној вредности продатих предмета, а не постоји могућност да се одузму од лица на која су пренети. Судска пракса при томе стоји на становишту да у овом случају у питању мора бити реална а не номинална вредност, изражена у новчаном износу ревалоризованом за стопу инфлације. Најзад, јавља се и недоумица око тога да ли ће се одузети и мала, односно незнатна имовинска корист. Иако неки страни кривични законици предвиђају могућност да се имовинска корист, уколико је незнатна, не мора одузети, наше постојеће законско решење је такво да се мора одузети свака имовинска корист, па и она незнатне висине.

Дакле, суд је дужан да утврди тачно и одређено износ имовинске користи прибављене извршењем кривичног дела. Такво утврђење, међу-

тим, може сметати брзом и економичном окончању кривичног поступка. Зато закон предвиђа да када спровођење ове мере није могуће извршити директним одузимањем имовинске користи која би се састојала у новцу, вредносним папирима, или стварима, било у целини или делимично, у тим ситуацијама суд учиниоца кривичног дела обавезује на исплату одговарајуће противвредности у новцу. Таква одговарајућа противвредност уствари представља утврђивање висине противправне имовинске користи која се одмерава по слободној оцени суда (Кош, 2001:3). Међутим, у том, као и у свим другим ситуацијама, не сме се занемарити чињеница да ова мера ни у ком случају не сме да се претвори у имовинску казну према учиниоцу кривичног дела.

Према одредбама нашег кривичног законодавства, имовинска корист одузима се од сваког лица које је ту корист прибавило кривичним делом. Основни принцип права је да нико не може извршењем кривичног дела прибавити себи или другоме противправну имовинску корист. Појам „нико“ треба схватити тако да се у првом реду односи на лице које учествује у извршењу неког кривичног дела. То може бити извршилац, саизвршилац, подстрекач и помагач. Али имовинска корист стечена кривичним делом одузима се и од другог лица на кога је пренесена или коме је дата на чување. Дакле, „нико“ у овом случају значи „свако ко је корист прибавио“, укључујући и лица која нису учествовала у извршењу кривичног дела и на која се кривичне санкције не могу применити. Иначе, прибављена имовинска корист у кривичном поступку утврђује се по службеној дужности, упоредо са расветљењем и решавањем кривичне ствари, а њено одузимање врши се у корист друштвене заједнице тако да одузета имовинска корист постаје државна имовина.

Веома је тешко разграничити имовину која је средство извршења кривичног дела од имовине стечене кривичним делом. Сврси и смислу ове мере одговара широко схватање појма имовинске користи, те је оправдано тим појмом обухватити сваки имовински ефекат који представља противправну добит за учиниоца. Имовинску корист представљају не само новац и одређени предмети, него и услуге, коришћење одређених предмета без давања адекватне противвредности, имовинска погодовања, уштеде и слично – дакле све оно што има неку имовинску вредност, односно имовинске ефекте. Једино нису обухваћена нематеријална погодовања личне природе, осим ако то за резултат нема и непосредне финансијске предности, односно уштеде.

Одузимање имовинске користи данас је предвиђено одредбама 91-93 *Кривичног законика* и одредбама *Законика о кривичном поступку* (Службени гласник РС, бр. 46/2006). Према члану 91, „нико не може задржати имовинску корист прибављену кривичним делом“, односно таква ће корист бити одузета под даље предвиђеним условима. Из ове законске

одредбе произлази да је одузимање имовинске користи обавезно, мада је у пракси судови више користе као факултативну одредбу. Члан 92 даље упућује да предмети одузимања могу бити само они предмети и средства, тј. имовинска корист за коју се утврди да је настала извршењем кривичног дела које је предмет судског поступка. У случају да одузимање није могуће, учинилац ће се обавезати да плати новчани износ који одговара прибављеној имовинској користи. Имовинска корист ће се одузети и у случају да је пренесена на трећа лица, без накнаде или уз накнаду која не одговара стварној вредности, или ако је прибављена за другог. Овде се указује и на могућност да се имовинска корист може одузети и од правних лица, што ближе регулише члан 514 ЗКП-а, предвиђајући релативно компликован поступак саслушања представника правног лица и утврђивање имовинске користи, због чега се у пракси ова могућност уопште и не користи, иако би то било веома важно за кривична дела привредног криминала.

Члан 93 *Кривичног законика* пружа заштиту оштећеном лицу да у току кривичног поступка и у одређеним роковима након његовог окончања оствари свој оштетни захтев из одузете имовинске користи. Тако је само онај део имовинске користи који прелази досуђени имовинско-правни захтев оштећеног подобан за одузимање.

Законик о кривичном поступку одређује процесна правила за одузимање имовинске користи и она су садржана у одредбама чл. 513-520, и у посебним одредбама главе 24а која се односе на организовани криминал. И у овом *Законику*, у члану 513, утврђује се обавеза суда да се одреди имовинска корист и она се проширује и на друге органе пред којима се води кривични поступак. Тиме се практично установљава обавеза и полиције и тужилаштва да прикупљају доказе и извиђају околности које су важне за утврђивање имовинске користи. На жалост, иако та обавеза постоји, све се своди само на судеће веће, односно ни полиција ни тужилаштво не раде на прикупљању таквих доказа. Вероватно да је разлог за то преоптерећеност обимом предмета и истрагом која се своди искључиво на прикупљање доказа о кривичној одговорности у предметима где се налази и преко 40 оптужених. Са друге стране, проблем је и у чињеници да ни полиција ни тужилаштво нису адекватно кадровски оспособљени за вођење таквих истрага.

Значајна одредба *Законика* је у члану 516 – она омогућава, под одређеним околностима, примену привремених мера обезбеђења имовине која би могла бити предмет одузимања. Међутим, иако одредбе *Кривичног законика* и *Законика о кривичном поступку* дозвољавају могућност одузимања имовинске користи стечене извршењем кривичног дела, стиче се утисак да се та могућност у пракси показала неефикасном, како са становишта примене, тако и са становишта доказивања порекла имовине. Су-

дови се нерадо упуштају у утврђивање врсте и висине стечене имовинске користи, и нерадо доносе одлуке о привременом замрзавању имовине, као привремену меру обезбеђења, јер превасходни рад усмеравају на утврђивање чињеница које указују на извршење кривичног дела, и на оптуженог као извршиоца тог кривичног дела. И у случајевима када оштећени у току кривичног поступка постави имовинско-правни захтев, уколико утврђивање овог захтева на неки начин одуговлачи кривични поступак, судови су склони да оштећене упућују на парницу.

Закон Републике Србије о одузимању имовине проистекле из кривичног дела

У Скупштини Републике Србије, 28 октобра 2008. године, усвојен је *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела* (Сл. гласник РС, бр. 97/08), чија је примена почела 1. марта 2009. године. *Законом* се уређује начин управљања имовином која је одузета од стране суда, привремено или трајно, у кривичном, прекршајном, односно поступку за привредне преступе, као и образовање Дирекције за управљање одузетом имовином. Посебно место у основним одредбама припада члану 3 који садржи значење појединих законских израза. Примера ради, одређен је појам имовине и имовине проистекле из кривичног дела. Имовина је добро сваке врсте, материјално или нематеријално, покретно или непокретно, процењиво или непроцењиво, и исправе у било којој форми којима се доказује право или интерес у односу на такво добро. Појам имовине обухвата и приход или другу корист остварену, непосредно или посредно, из кривичног дела, као и добро у које је она претворена или са којим је помешана. Један од кључних законских појмова је свакако имовина проистекла из кривичног дела, под којом се сматра имовина окривљеног, све дока сарадника или оставиоца која је у очигледној несразмери са његовим законитим приходима.

Вероватно најодлучнији искорак у правцу ефикасног одузимања имовине проистекле из кривичног дела учињен је увођењем појма оставиоца, тј. лица против кога услед смрти кривични поступак није покренут или је обустављен, а у кривичном поступку који се води против других лица је утврђено да је заједно са тим лицима учинио одређено кривично дело. Имовина се може одузети не само од поменутих лица, већ и од њихових правних следбеника и трећег лица на које је пренета. Међутим, сматрамо да се чини проблематичним, са становишта заштите *Уставом* гарантованог права на имовину, и као кршење презумпције невиности, могућност одузимања имовине од оставиоца који је пре или у току кривичног поступка преминуо, а чињеница да је стекао приход криминалном активношћу доказује се посредно (у другим кривичним поступцима

у којима су оптужени његови саучесници). Кривични поступак има свој циљ: да се невино лице ослободи оптужбе, а да се кривцу изрекне праведна казна, поводом чега се поставља питање како ће се у поступку који се води поводом оптужбе према другом лицу утврђивати кривица неког трећег, чију имовину треба одузети, а према правилима *Законика о кривичном поступку* према њему се кривични поступак не може више водити.

Главом V *Закона* (од члана 15 до 22) уређен је начин на који је Дирекција дужна да управља одузетом имовином. Основна одредба која принципијелно дефинише ово питање дата је у члану 15 који предвиђа да Дирекција управља одузетом имовином на начин који гарантује најмање трошкове и највиши степен очувања њене вредности. И поред постојања декларативне одредбе која обавезује Дирекцију да по службеној дужности води рачуна о заштити интереса власника имовине и њених савесних држалаца, један број примедби на овај текст *Закона* се односе на то да заправо интереси власника који остваре право на повраћај имовине нису у довољној мери заштићени. Приликом израде овог *Закона* сматрало се да ће се интереси ових власника најбоље заштити ако се предузму све неопходне радње како би се сачувала вредност одузете имовине, без обзира што се мимо њихове сагласности може променити облик имовине у смислу претварања у новчани еквивалент (Николић, 2007:240). У вези са тим, овлашћења Дирекције се првенствено односе на имовину која је одузета јер се сматрало да постоји основана сумња да је стечена на нелегалан начин. У оном мањем броју случајева када се у току поступка утврди супротно, па суд донесе одлуку да се имовина има вратити, *Закон* је предвидео да власницима остаје право потраживања накнаде штете у случају да сматрају да је њихово право на било који начин повређено.

Чланом 16 *Закона* предвиђено је да Дирекција, у циљу очувања вредности одузете имовине, може променити њен облик. Ово је важна одредба будући да се у досадашњој пракси често дешавало да вредност одузетих покретних ствари буде знатно умањена, а често и обезвређена услед протеча времена или неадекватног чувања. Управо из наведених разлога, Дирекцији је дато овлашћење да може у законом прописаном поступку извршити продају ове имовине. Продаја се врши усменим јавним надметањем, при чему се имовина не може продати испод процењене вредности коју утврди суд, односно Дирекција на захтев суда. Само у случају да се у два усмена јавна надметања имовина не прода, продаја се може извршити непосредном погодбом. Чланом 31 *Закона* прописано је да Дирекција може поверити продају трећем лицу које је дужно да спроводи поступак продаје у складу са овим *Законом* и налозима Дирекције. Основни разлог за увођење ове одредбе налази се у претпоставци да за поједине специ-

фичне врсте роба постоје специјализовани дилери, продавци, те да би они успели да постигну купопродајну цену која је ближа стварној, тржишној вредности робе. Најзад, покретна имовина која није успела да се прода у року дужем од годину дана, може се поклонити у хуманитарне сврхе или уништити. Што се непокретне имовине тиче, она не подлеже продаји, већ је Дирекција дужна да предузме све радње како би се ова имовина очувала у несмањеној вредности до коначне одлуке суда о њој. Након одлуке о њеном трајном одузимању, ова имовина прелази у својину државе те се на њу има применити одговарајући пропис који регулише поступање са средствима у својини Републике Србије. Поред управљања имовином, Дирекција има надлежности да на захтев суда, тужилаштва и полиције обавља послове утврђивања постојања и провере имовине; води статистику поступака у којима је одузета имовина; даје мишљења у вези са применом *Закона*; пружа помоћ и даје упутства надлежним државним органима; спроводи програме обуке у вези са одузимањем имовине; помаже у пружању међународне правне помоћи итд.

Закон предвиђа и формирање посебне јединице у оквиру МУП-а која ће, у сарадњи са надлежним државним тужиоцем, радити на откривању имовине прибављене кривичним делом.

Најзад, *Законом* су прецизирана и кривична дела на која се односи, међу којима су кривична дела против привреде, против службене дужности, против човечности и других добара заштићених међународним правом, организовани криминал, приказивање порнографског материјала, неовлашћена производња и промет дрога и коришћење деце у порнографији. Велики број амандмана на предлог овог *Закона* управо се односио на чињеницу да је *Закон* требало да обухвати сва кривична дела, укључујући и преваре у промету непокретности. Са друге стране, законодавац је своја решења образложио тиме да *Закон* има за циљ одузимање имовине за кривична дела организованог криминала, корупције и против привреде, а не и за сва остала дела јер се на њих примењују одредбе *Законика о кривичном поступку* и *Кривичног законика*. За један број кривичних дела законске одредбе се примењују уколико прибављена имовинска корист прелази износ од 1,5 милиона динара.

Мишљења смо да ово нису добра решења јер су у питању формални критеријуми којима се ствара вештачка подела на кривична дела „неорганизованог“ и „организованог“ криминалитета, која није одржива у стварности.

Када је у питању усвајање и примена овог *Закона*, можемо констатовати да се ставови поводом њега толико разликују да се *Закон* представља као једно од најзначајних средстава у борби државе са организованим криминалом, али и као инструмент којим се омогућава продор тоталитарних тенденција у кривично право и којим се крше људска права (Стојано-

вић, 2009:328). Ово друго првенствено из разлога што терет доказивања није на тужиоцу, већ на осумњиченом, што се коси са правом на мирно уживање приватне имовине. Међутим, по питању примене начела мирног уживања приватне својине, Европски суд за људска права је у већем броју својих одлука заузео став да конфискација имовине служи општем интересу који се огледа у спречавању употребе одређене имовине за вршење организованог криминала на штету друштва, и да у том смислу и представља ефикасно и неопходно средство у спречавању организованог криминала, што значи да је њена примена сразмерна постављеном циљу у погледу примене начела које се огледа у праву на правично суђење. Стога ставови појединих критичара да је *Закон* противустанован у делу који се односи на право на мирно уживање приватне својине (члан 58, став 1 *Устава Републике Србије*) нису прихватљиви, јер је у члану 58, став 2 *Устава* утврђено да се право својине може одузети или ограничити у јавном интересу, утврђеном на основу закона, што је управо овде случај. (Врховшек, 2010:36). Такође, не може се говорити о повреди начела права на правично суђење у случају пребацивања терета доказивања на лице против кога се води поступак за одузимање имовине проистекле из кривичног дела, будући да је у *Закон* уграђен читав низ одредби којима се таквом лицу обезбеђује пуна могућност побијања спорне, законом утврђене претпоставке.

Закључак

Иако се у нашој судској пракси казна још увек користи као најважније средство за борбу против криминала, јасно је да је адекватна примена мере одузимања имовинске користи, односно доношење *Закона о одузимању имовине проистекле из кривичног дела* итекако значајно за борбу против организованог криминала. Стварност у Србији показује да проблеми везани за одузимање имовинске користи постоје и да они нису ограничени само на организовани криминал, већ и на привредни криминал и на ратне злочине, с обзиром да је врло тешко повући црту између ових криминалних области. Међутим, самим доношењем закона проблеми неће бити решени уколико не буде постојала његова адекватна примена у пракси, са једне, и политичка спремност и воља у борби против криминала, са друге стране. Стога ће сви органи, а нарочито суд бити на великој провери приликом спровођења овог *Закона* како би у потпуности реализовали постављене циљеве. Такође, намеће се потреба чвршће међународне сарадње међу државама, с обзиром на велику покретљивост људи и капитала.

Како се поменути *Законом* уводе значајне новине у наш правни систем, још увек је очигледан недостатак временске дистанце потребне за

његову реалну оцену, те ћемо тек у наредном периоду моћи да проценимо оправданост очекивања са којима је донет. Али, упркос томе и критикама појединих решења, сматрамо да почетни резултати у његовој примени пружају разлоге за оптимизам.

Литература:

1. Бошковић, Г., Мијалковић, С., (2009). *Међународна сарадња у одузимању прихода стечених организованим криминалом*, Правни живот, бр. 1, стр. 191-210.
2. Бошковић, Г., Маринковић, Д., (2010). *Финансијске истраге у сузбијању организованог криминала*, НБП – Журнал за криминалистику и право, год. XV, бр. 2/2010, стр. 87-100.
3. Драгичевић, Р., (2006). *Одузимање противправно стечене имовинске користи – међународни стандарди и упоредноправна решења*, У Зборник радова „Борба против организованог криминалитета у Србији”, Институт за упоредно право, Београд, стр. 173-241.
4. Кош, Д., (2001). *Проблематика одузимања имовинске користи*, Светлост, Загреб.
5. Лазин, Ђ., Кокољ, М., (1986). *Имовинске кривичне санкције и мере у југословенском кривичном праву*, Научна књига, Београд.
6. Мајић, М., (2010). *Одузимање имовине проистекле из кривичног дела*, Билтен Апелационог суда, Intermex, бр. 1, стр. 35-52.
7. Николић, Б., (2007). *Приказ предлога Закона о управљању одузетом имовином*, У Зборник радова, Научни скуп „Примена новог Законика о кривичном поступку Републике Србије”, Удружење за кривично право, Копаоник.
8. Shelly, L. I., (1995). *Transnational Organized Crime: An Imminent Threat to the Nation-State*, Columbia Journal of International Affairs, No. 48/1995.
9. Стојановић, З., (2006). *Коментар Кривичног законика*, Службени гласник, Београд.
10. Стојановић, З., (2009). *Кривично право – општи део*, Правна књига, Београд.
11. Врекић, Д., (1997). *Мера одузимања имовинске користи у кривичном праву*, Право, Нови Сад.
12. Врховшек, М., (2010). *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела у сузбијању криминала – важна карика у систему борбе против организованог криминала*, Безбедност, год. 52, бр. 2, стр. 7-40.

REFORMING MEASURES FOR CONFISCATION OF MATERIAL GAIN

This paper presents a comparative view of regulations and legal measures for forfeiture of proceeds, with a special emphasis on the application of these measures in our legislation. Also, we analyzed the terms of the seizure of assets derived from crime, given that this is a brand new act which introduces radical novelties in the sphere of criminal law regarding the existing solutions related to the seizure of illegally acquired proceeds from the offender. Within this framework we articulated a critical review on some contentious issues in the law, to the extent appropriate to the circumstances that the apparent lack of temporal distance necessary for the evaluation of each legal project and particularly those which introduce significant innovations in a legal system.

Key words: *gain, organized crime, legislation, confiscation of property derived from crime*

Др Владимир УРОШЕВИЋ¹,
Министарство унутрашњих послова Републике Србије

UDK-343.9:004.738.5
Прегледни научни рад
Примљено:28.1.2011.

Коришћење Интернет сервиса који пружају злоћудне програме као услугу при извршењу кривичних дела из области високотехнолошког криминала у Републици Србији

Анстракт: Велики број предузећа користи у свом пословању Интернет сервисе који пружају оно што је познато као „софтвер као услуга“ (Software as a Service – SaaS). Овакви сервиси пружају компанијама прилику да уштеде новац и ресурсе коришћењем софтвера који су инсталирани на веб серверима трећих лица путем Интернета. На овај начин предузећа су поштеђена куповине сервера, као и пројектовања мрежне архитектуре, и омогућено им је да своје послове могу да обављају помоћу Интернет претраживача. Међутим, и високотехнолошки криминал се креће у истом правцу. Криминалци из ове области данас користе Интернет сервисе који нуде употребу злоћудних програма по моделу познатом као Crimeware as a Service (CaaS), како би извршили кривична дела у виртуелном окружењу. Они не морају да купују и развијају своје сервере како би координисали нападе. Уместо тога они користе инфраструктуру која већ постоји. Криминалци ће радије да плаћају надокнаду за коришћење услуга на оваквим сервисима него да губе време и троше своје ресурсе на развијање потребне инфраструктуре. Као и легална предузећа која плаћају трећим лицима за употребу Интернет сервиса који нуде „софтвер као услугу“, и криминалци из области високотехнолошког криминала плаћају другим криминалцима који су већ развили мрежну инфраструктуру и злоћудне програме, како би користили те програме као услугу на оваквим Интернет сервисима. Ти Интернет сервиси пружају им могућност да усмере свој труд на појединце или предузећа која желе да нападну и због тога их криминалци који врше кривична дела из области високотехнолошког криминала све чешће користе. У овом чланку аутор описује најчешће облике овакве употребе Интернет сервиса у Републици Србији.

¹ Шеф Одсека за електронски криминал, email: vladimir.urosevic@mup.gov.rs

Кључне речи: *злоћудни програми, злоћудни програми као услуга, високотехнолошки криминал, „card not present“ преваре, DDoS напади.*

Увод

Уместо да се сами баве техничким изазовима успостављања сопствених сервера који ће опслуживати потребе злоћудних програма, изазовима инсталирања потребних софтверских алата за такве програме или угрожавањем Интернет сајтова који су легитимни, криминалци данас све чешће користе On line сервисе за извршење кривичних дела из области високотехнолошког криминала. Ово је био први логичан корак у смислу развоја софтверских алата везаних за злоћудне програме. У почетку развоја злоћудних програма могли смо да видимо само једноставну агрегацију exploit-а, праћену могућностима делимичног извештавања о њиховим активностима на зараженим рачунарима.

Након тога се појавила могућност аутоматског ажурирања, подршке и надоградње (као што су интеграција кода за обманљивање антивирусне заштите и неке антифорензичке технике). Тренутно се може уочити развој све већег броја Интернет сервиса по принципу модела „злоћудни програм као услуга“ на тржишту софтверских алата везаних за злоћудне програме. Помоћу њих извршиоцима кривичних дела постају доступни софистицирани алати за прикупљање података од жртава и њихово сортирање према задатим критеријумима од стране корисника. Касније се ти подаци преносе на располагање извршиоцима кривичних дела преко већ постојеће мрежне структуре која је изграђена у оквиру самог сервиса.

Злоћудни програми се најчешће користе за крађу идентитета, нпр. за вршење „фишинг“ напада, за слање SPAM порука, за DDoS нападе или за унапређење крађе информација нападима путем информационе консолидације (Emigh, 2006:23). Развој ових сервиса на Интернету направио је даље раздвајање криминалаца од техничких лица – то је тренд чију смо еволуцију могли јасно да видимо у неколико протеклих година.

Овај тренд ће још више ојачати коришћењем поменутог SaaS модела. Криминалци и криминалне организације из области високотехнолошког криминала све се боље штите од полицијских служби помоћу злоћудних програма који им се на овим сервисима пружају као услуга. Највећи разлог за то лежи у чињеници да оператери оваквих услуга не морају нужно да врше криминалне активности које се односе на податке који су компромитовани, већ нпр. могу само да омогућавају инфраструктуру помоћу које ће они бити компромитовани. Комерцијализација високотехнолошког криминала више се не односи само на трговину подацима (као што је то био случај у прошлости када су криминалци нудили осетљиве пословне податке најбољем понуђачу на Интернету), већ на пружање услуге

којом се обухвата целокупан напад и процес инфекције рачунара, након чега се корисницима пружају филтрирани подаци који настају као „плод“ целокупног напада.

Употребом модерне технологије ти технолошки аспекти савременог, реалног света криминала и криминалних активности које се одвијају у њему представљају шири и веома комплексан друштвени проблем.

Организоване криминалне групе данас се понашају по истим принципима као легалне организације, проналазе „тржишне“ могућности и шире своје „пословне видике“ помоћу технолошких иновација и присуства на Интернету (на пример, постављањем својих Интернет сајтова, реклама на Фејсбуку и сл.), а све то у циљу стицања веће финансијске добити. Организоване криминалне групе из области високотехнолошког криминала схватају суштину бизнис модела на Интернету, знају како да у тој области функционишу и како да избегну кривично гоњење.

Одељење за борбу против високотехнолошког криминала у Републици Србији основано је 2007. године као део Службе за борбу против организованог криминала, и током овог периода, све до 2010. године, инспектори овог Одељења у неколико наврата су открили да су криминалци из Србије користили Интернет сервисе засноване на принципу „злоћудни програм као услуга“ како би извршили кривична дела из области високотехнолошког криминала. Већина тих сервиса коришћена је за слање SPAM порука, злоупотребе платних картица коришћењем SQL инекција и DDOS нападе.

Улога Интернет сервиса који пружају злоћудне програме као услугу у кривичним делима високотехнолошког криминала

Савремени облици високотехнолошког криминала дали су криминалцима велики број нових софтверских алата за вршење кривичних дела у On line простору. Први софтверски алати који су коришћени за вршење ових кривичних дела развијани су од стране хакера и ентузијаста и најчешће су их користили појединци заинтересовани да кривична дела изврше искључиво путем Интернет мреже. Међутим, на супрот ових појединаца данас се налази свет хакера и криминалаца који се баве високотехнолошким криминалом желећи да искористе своје софтверске алате како би постигли разорније ефекте и остварили много веће циљеве. Млади хакери или појединци који желе да се придруже редовима „лоших момака/девојка“ у данашњим условима не морају да имају некадашњи ниво техничког знања. SaaS (Crimeware-as-a-Service) модели довели су до тога да се удаљени ресурси који имају неопходна средства за вршење кривичних дела лакше користе, било да се ради о комплетима за стварање ра-

чунарских вируса/црва (Vigi/Worm Creation Kits), Denial of Service (DoS) апликација, или неопходних компоненти и доступне инфраструктуре за примену и контролу ботнет мрежа – као и за све друге „пословне“ одлуке овог типа. Све то данас зависи само од тога колико се новца инвестира.²

Злоћудни програми представљају претњу која је дизајнирана тако да практично аутоматизује извршење кривичног дела. Они прикупљају вредне информације помоћу којих се врше рачунарске преваре, крађе података и идентитета (како би се приступило On line сервисима корисника банкарских рачуна), прикупљају се подаци о трговинским трансакцијама и другим Интернет услугама.

У оквиру организованог високотехнолошког криминала у коме криминалци користе злоћудне програме примењују се пословни модели којима се на рационалан начин ствара сама организација, и на основу којих се постављају и прихватају вредности везане за стварање илегалних прихода. Вредност неког посла који обавља криминална група посматра се од момента када неки корисник посети Интернет линк, потом преко компромитовања циљаног ресурса на Интернету (нпр. одређеног Интернет сајта), и на крају, до времена када се нпр. корисник услуге коначно не одрекне контроле над нападнутим Интернет сајтом.

Свака акција покренута од стране корисника на оваквим сервисима криминалцима представља прилику да зараде новац, што злонамерне програме чини обликом модуларног злонамерног кода.³ Организација „CA Technologies Internet Security Business Unit“ из САД је у свом извештају под називом: „State of the Internet 2010: A Report on the Ever-Changing“ нагласила да је 96% вируса типа „Тројанац“ део много већег „подземног“ механизма на црном тржишту познатијег као „Crimeware as a Service“ (СаaS). Према овом извештају, злоћудни програми су примарно били дизајнирани за крађу података и идентитета. Економска компонента и својеврсни мото стварања злонамерних програма је „ширење претње преко Интернета“. Злоћудни програми због своје економске компоненте данас су омогућени и као услуга која се на Интернет сервисима може добити на захтев корисника на било којој локацији широм планете. Главни метод њихове дистрибуције на рачунаре жртава је ширење помоћу социјалног инжењеринга, као и ширење преко напада који настају преузимањем садржаја са Интернет сајтова који су под контролом криминалаца и за које корисници нису ни свесни да садрже малициозни код (код се налази у садржају који скидају на свој рачунар мислећи да се ради о другој апликацији). „Cloud computing“ је такође погодан за нови модел ширења

² Више о томе: <http://www.infosecuritymagazine.com/blog/2010/10/14/crimewareasaservice/233.aspx> доступно 2. 2. 2011.

³ Више о томе: <http://community.ca.com/blogs/securityadvisor/archive/2010/09/10/h12010-threat-landscape-report-highlights-crimeware-as-a-service.aspx> доступно 5. 2. 2011.

злоћудних програма. Друштвене мреже данас су најновије „тржиште“ злоћудних програма. Њихова најновија „офанзива“ ширења на рачунаре жртва огледа се у појави злонамерних програма са великим могућности-ма под називима „Zeus“ и „Speye“.⁴

Када су злонамерни програми еволуирали и „cloud computing“ постао најновија друштвена и пословна платформа, преваранати и криминалци који се баве високотехнолошким криминалом делимично су се удаљили од развоја озлоглашених злонамерних програма како би стварали On line Интернет сервисе. дизајниране тако да подрже потребе других криминалаца за вршењем кривичних дела, као и за потребе привлачења нових сарадника и саизвршилаца. Уместо да улажу напор у развој, хостинг и примену злонамерних рачунарских програма, криминалци развијају комплете софтверских алата који омогућавају другима да изврше кривична дела, као и да сакрију своје активности од полиције. Практично, све што сада криминалцима треба да би извршили кривично дело из области високотехнолошког криминала доступно је за куповину на Интернет сервисима. Појава „полиморфизма на страни сервера“ и Crimeware as a service (SaaS) модела, као што је описано од стране индустрије, довела је до тога да се полиморфни покретач не налази у оквиру кода вируса, већ је смештен на удаљеној локацији, тј. серверу који се физички може налазити у било ком делу света.

Постоје два облика полиморфизма на страни сервера: тип који дистрибуира мутиране варијанте злонамерног програма у простору и тип који укључује рачунаре као део ботнет мреже у којој се специфичне бот варијанте могу мењати даљински преко команди кроз НТТР протокол. Овакве услуге се зову „crimeware-as-a-service“ зато што прави злонамерни – вирусни код не остаје на зараженом рачунару, већ у „облаку“, слично као код пословне платформе по принципу „софтвер као услуга“. Другим речима, Интернет сервиси по моделу „crimeware-as-a-service“ омогућавају пренос злоћудног програма на заражени рачунар на захтев клијента.⁵

Са оваквим комплетима софтверских алата на располагању и развијеном инфраструктуром вероватно је да ће се обим ових типова напада повећати и да ће бити све сложенији. Провајдери Интернет сервиса који пружају употребу злонамерних програма као услугу наставиће такође да пружају надоградњу комплета софтверских алата које нуде, омогућавајући својим корисницима све већи број напредних техника којима могу да угрожавају рачунаре и мреже, као и нове методе за праћење ефикасности напада. Пословање везано за Интернет сервисе преко којих се нуде ове услуге није исто као пословање везано за традиционалне провајдере који

⁴ Више о томе: CA Technologies Internet Security Business Unit: „State of the Internet 2010: A Report on the Ever-Changing Threat Landscape“, CA Technologies, 2010, USA, стр. 23.

⁵ Више о томе: <http://web2.sys-con.com/node/678589> доступно 6. 2. 2011.

продају софтвере путем Интернета, а није иста чак ни мотивација. Новац је основни и највећи покретач комерцијализације технике и технологије Интернет сервиса који пружају злоћудне програме као услугу. Резултат који ова појава изазива је развој софтверских алата и On line сервиса који побољшавају перформансе алата које за вршење кривичних дела користе криминалци из области високотехнолошког криминала.⁶

Друга чињеница је и да је „cloud computing“ идеалан простор за деловање криминалаца из области високотехнолошког криминала. У суштини, у оквиру „облака“ Интернет саобраћај се прикупља на централизованом локацији, пружајући на тај начин криминалцима прилику да постигну критичну масу ресурса за нападе које желе да изведу. И док сви размишљају како да у таквој средини направе безбедно окружење за рад, прилика за напад од стране криминалаца и организованих криминалних група остаје отворена. Те тврдње засноване су на чињеници да што је више циљева за напад, постоји већа шанса да тај напад буде и успешан. Заиста, скуп ботова, тј. заражених рачунара формира најчешће добру мрежу рачунарских ресурса криминалцима који потом своје услуге продају на тржишту преко Интернет сервиса на којима нуде „злоћудне програме као услугу“ (CaaS).⁷ Софтверски пакети „злоћудних програма“ (на енглеском „crimeware“ toolkits) почињу да се појављују као део услуге „Software-as-a-Service“. Побољшани економски ефекти и размере које „cloud computing“ и SaaS модел доносе у пословање такође су повећали и број могућности које криминалци из области високотехнолошког криминала имају по питању нове рањивости јер криминалци не обављају директно послове који се односе на податке који су компромитовани. Овај тренд представља нове изазове за провајдере у погледу безбедности софтвера који пружају такве услуге (Report: „Cloud Computing and Software as a Service: An Overview for Security Professionals“, ASIS International, 2010:43).

Употреба Интернет сервиса који пружају злоћудне програме као услугу у случајевима високотехнолошког криминала у Републици Србији

Најчешћа форма коришћења модела Crimeware-as-a-Service (CaaS) у Републици Србији везана је за злоупотребе електронских података о платним картицама. Ови сервис се углавном користе за слање SPAM порука или SQL инекција, као и за DDoS нападе на Интернет сајтове. Високотехнолошки криминал сада захтева мање личних контаката, мања је потреба за формалним организовањем и нема потребе за било каквом контролом

⁶ Више о томе: <http://www.redcondor.com/blog/?p=366> доступно 5. 2. 2011.

⁷ Више о томе: <http://www.asiacloudforum.com/content/cloud-computing-sets-perfect-scene-cyber-crime> доступно 4. 2. 2011.

на географској територији (Wilson, 2009:33). То су били главни мотиви да осумњичена лица са наше територије користе ове сервисе.

Извршиоци кривичних дела као што су рачунарска превара и злоупотреба и фалсификовање платних картица, која се врше преко Интернета, податке о платним картицама углавном прибављају коришћењем „фишинг“ алата, слањем SPAM порука или SQL инекцијама како би прибавили податке из база података електронских продавница. Главни разлог за крађу електронских података са платних картица путем Интернета је да се након тога наручује роба преко Интернет сајтова, углавном на територији Републике Србије, али и у иностранству. Извршиоци кривичних дела, према искуству српске полиције, углавном су малолетна лица до 18 година старости, а као саизвршиоци појављују се старија лица (Урошевић, 2009:35). Рачунарски вируси су такође веома опасни пошто се могу инсталирати на рачунарске уређаје и меморије, а касније употребити за слање SPAM порука или генерисање DDoS напада (Милошевић et al., 2010:275). Криминалци који држе под контролом Интернет сервисе на којима се нуде злоћудни програми као услуга по принципу Саас често користе могућност да сакрију праву локацију где се налазе. Такође, користе и сваку прилику да пронађу људе који могу извршити кривична дела уместо њих, преко кардинг форума на којима се врше злоупотребе платних картица. Многи од њих се повезују са извршиоцима кривичних дела из области високотехнолошког криминала и придружују се Интернет сервисима који имају већ формиране групе са темама које су им од интереса, или оснивају нове форуме како би привукли заинтересоване појединце да се повежу са криминалцима који деле исти циљ и интересовање – да изврше кривично дело (Урошевић et al., 2010:15).

Током 2008, 2009. и 2010. године Одељење за борбу против високотехнолошког криминала (налази се у саставу Службе за борбу против организованог криминала) открило је овакву активност од стране 11 лица у 7 случајева „card not present“ превара. У једном случају, из 2009. године, након форензичке анализе рачунарске опреме пронађени су докази да је осумњичено лице користило Интернет сајт који је омогућавао услуге по моделу Саас и то за слање SPAM електронских порука, али и за омогућавање „фишинг“ напада на стране држављане, углавном из САД. Услуге овог сервиса коришћене су за слање великог броја SPAM порука у којима су се налазили лажни Интернет линкови (у овом случају се радило о лажној страници Western Union банке) на електронске адресе клијената банке. Осумњичена особа је купила податке о преко 400 електронских адреса клијената банке. После тога послао је SPAM поруке коришћењем услуге Саас сервиса на једном Интернет сајту који је под контролом криминалаца. Осумњичени је примио више од 300 порука са подацима о платним картицама од жртава путем електронских порука које су такође биле део

услуге коју је Интернет сајт омогућавао, вршећи део кривичног дела у његово име. Он је податке о платним картицама користио за наручивање скупocene робе као што су мобилни телефони, лаптопови, рачунарска опрема и др. Осумњичени је откривен са двојцом саизвршилаца приликом преузимања робе коју је наручио користећи лажни идентитет преко Интернета на сајту једне електронске продавнице.

У току 2010. године у три случаја „card not present“ превара откривено је да су осумњичене особе користиле SQL инекције за нападе на базе података електронских продавница у САД и Аустралији. SQL инекција је подскуп рањивости на непроверени/неовлашћени кориснички унос у базу података, а идеја је да се путем ње апликација, тј. база „убеди“ да прихвати пријаву за покретање SQL кода који јој иначе није био намењен (Petr, 2009:6). На овај начин хакер може да приступи заштићеним подацима, корисничким рачунима, може брисати податке у табелама и сл. За овај тип напада користили су упутства која су са Интернет сајтова који нуде злоћудне програме као услугу, скидали на своје рачунарске системе, и користећи услуге криминалаца који управљају оваквим сервисима, правили SQL инекције за одређене Интернет сајтове електронских продавница. У тим случајевима они су користили услуге илегалних Интернет сајтова да нападну SQL базе података електронских продавница да би дошли до података о платним картицама. У ова три случаја ухапшено је 6 извршилаца са подацима о преко 2.300 платних картица.

У наведеним случајевима осумњичене особе су унајмљивале по неколико лица да примају и сакупљају робу и новац који је стечен незаконито, извршењем кривичних дела рачунарске преваре и злоупотребом платних картица на Интернету (Урошевић et al., 2010:85). Ове особе су ангажоване су „носачи новца“ (у свету је познат и широко употребљиван израз „money mules“).

У десет случајева DDoS напада уочено је да су сви напади генерисани од стране криминалаца који нуде SaaS услуге на Интернету. Након анализа логова и материјала који су жртве напада (најчешће власници Интернет сајтова) доставиле полицијским инспекторима, у неколико случајева је уочено да су остали трагови рекламних порука са ових Интернет сајтова. У случајевима defacement-а то се такође дешавало на исти начин. Ови напади су били веома масивни тако да је било сасвим очигледно да се врше под великим бројем заражених рачунара (Bot-ова) који се налазе под командом и контролом сервера (Command and Control center) који је под надзором криминалца, повезаног са Интернет сајтом чија је реклама остала забележена на серверу који је бележио логове (IP адресе са којих су вршени напади у овим случајевима рачунају се у хиљадама).

Циљ DDoS напада је да начини штету жртви напада, било из личних разлога (значајан број оваквих напада је усмерен против кућних рачунара, претпоставља се најчешће из освете), за стицање материјалне користи

(оштећење ресурса конкуренције), или ради стицања популарности (успешни напади на „популарне“ сервере утичу на стицање поштовања у хакерској заједници) (Mirковић et al., 2002:2). Ботнет мреже постају главно оруђе за високотехнолошки криминал, делимично због тога што су дизајниране тако да врло ефектно онеспособе циљани рачунарски систем на различите начине, или зато што злонамерни корисник, без поседовања снажног техничког знања, може да иницира ове ефекте у кибер простору просто тако што ће изнајмити ботнет сервис – мрежу под контролом криминалаца који се баве високотехнолошким криминалом.⁸

Највећи део полицијске сарадње који се тиче високотехнолошког криминала данас је везан за рачунарске преваре, злоупотребе платних картица и злоупотребе малолетних лица у порнографске сврхе, али постоје и друга кривична дела из ове области (Урошевић et al., 2010:65). Неки од ових облика кривичних дела били су и класични DDoS напади.

У DDoS нападима на територији Републике Србије извршиоци кривичних дела нису пронађени и то управо због коришћења различитих СаасS модела на Интернет сајтовима, и због великог броја ИП адреса коришћених у овим случајевима, иза којих су се успешно сакрили извршиоци. Такође је битно напоменути да постоји велика тамна бројка ових кривичних дела у области високотехнолошког криминала.

Закључак

Још одавно је позната чињеница да су криминалци током 2008. године почели да користе On line сервисе на Интернету како би вршили кривична дела из области високотехнолошког криминала, уместо да се сами ухвате у коштац са техничким изазовима постављања и одржавања сервера, инсталације злоћудних програма или компромитовања легалних Интернет сајтова. Ово је био логичан корак у смислу развоја софтверских алата и злоћудних програма који се сада креће ка аутоматском ажурирању, подршци и надградњи (као што су интеграција кода за обмањивање антивирусне заштите и неке антифорензичке технике), које су сада распрострањене на Интернету. Овакав развој направиће даље раздвајање између криминалаца и техничких лица – то је тренд чију смо еволуцију могли да видимо у неколико протеклих година. Комерцијализација високотехнолошког криминала више се не односи само на трговину подацима, како се то могло видети у прошлости када су криминалци нудили осетљиве пословне податке најбољем понуђачу, већ и на пружање услуге којом се обухвата целокупан напад и процес инфекције рачунара. Након тога се кориснику пружају филтрирани подаци који настају као „плод“ целокупног напада.

⁸ Више о томе: <http://www.cnn.com/2007/US/10/19/cyber.threats/index.html> доступно 27. 1. 2011.

Одељење за високотехнолошки криминал у Републици Србији основано је 2007. године као део Службе за борбу против организованог криминала, и током овог периода, све до 2010, инспектори овог Одељења су у неколико наврата открили да су криминалци из Србије користили Интернет сервисе засноване по принципу „злоћудни програм као услуга“ како би извршили кривична дела из области високотехнолошког криминала. Већина тих сервиса коришћена је за слање SPAM порука, злоупотребе платних картица коришћењем SQL инекција и DDoS нападе.

Са оваквим комплетима софтверских алата и развијеном инфраструктуром на располагању, вероватно је да ће се ови типови напада повећати по обиму и бити све сложенији. Провајдери Интернет сервиса који пружају коришћење злонамерних програма као услугу наставиће такође да пружају и могућност надградње комплекта софтверских алата које нуде, омогућавајући својим корисницима све већи број напредних техника којима могу да угрожавају рачунаре и мреже, као и нове методе за праћење ефикасности напада. Пословање везано за Интернет сервисе преко којих се нуде ове услуге није исто као пословање везано за традиционалне провајдере који продају софтвере путем Интернета, а није иста ни мотивација. Друга чињеница је и да је „cloud computing“ идеалан простор за деловање криминалаца из области високотехнолошког криминала. У суштини, у оквиру „облака“ Интернет саобраћај се прикупља на централизованом локацији, пружајући на тај начин криминалцима прилику да постигну критичну масу ресурса за нападе које желе да изведу. И док сви размишљају како да у таквој средини направе безбедно окружење за рад, прилика за напад од стране криминалаца и организованих криминалних група остаје отворена. Те тврдње засноване су на чињеници да што је више циљева за напад утолико постоји већа шанса да тај напад буде успешан.

Најчешћа форма коришћења модела Crimeware-as-a-Service (CaaS) у Републици Србији везана је за злоупотребе електронских података о платним картицама. Ови сервиси се углавном користе за слање SPAM порука или SQL инекција, као и за DDoS нападе на Интернет сајтове. Високотехнолошки криминал сада захтева мање личних контаката, мања је потреба за формалним организовањем и нема потребе за било каквом контролом на географској територији. То су били главни мотиви да осумњичена лица са наше територије користе ове сервисе.

У DDoS нападима на територији Републике Србије извршиоци кривичних дела нису пронађени и то управо због различитих CaaS модела на Интернет сајтовима и великог броја ИП адреса коришћених у овим случајевима, иза којих су се успешно сакрили извршиоци кривичних дела. Такође је битно напоменути да постоји велика тамна бројка ових кривичних дела у области високотехнолошког криминала.

Тамна бројка криминалитета у овој врсти кривичних дела је стално присутна, тако да постоји јасна потреба за разумевањем феномена Интернет сервиса који нуде злоћудне програме као услугу по принципу „Crimeware-as-a-Service“ (CaaS) на територији Републике Србије. Овај аспект високотехнолошког криминала је један од најопаснијих ако се има на уму обим DDoS напада, као и број рачунарских вируса који су ширени путем оваквих сервиса.

Неке од последица које могу настати коришћењем ових сервиса на Интернету су:

- Трансформација високотехнолошког криминалитета из класичних форми напада у нападе са On line сервиса који омогућавају аутоматизоване криминалне активности;
- Повећање броја CaaS сервиса у On line простору пружа криминалцима велики број софистицираних, модерних софтверских алата којима могу извршити кривична дела из области високотехнолошког криминала. Ова чињеница омогућава им да се фокусирају на то где ће, када и кога напасти употребом ових алата, уместо да размишљају којим средством ће извршити нападе. То ће такође утицати и на повећање броја криминалаца у овој области имајући на уму чињеницу да постоји велики број њих који знају како да изврше кривично дело, као и оних који имају менаџерске способности да организују извршење кривичног дела, а да је број криминалаца који могу сами да направе, развију и користе софтверске алате знатно мањи;
- Потреба за бољим разумевањем CaaS модела и њихове улоге у високотехнолошком криминалу на територији Републике Србије. Употреба ових сервиса у Србији показује да криминалци прате развој савремених софтверских алата за извршење кривичних дела у On line простору као и да прате трендове у вршењу кривичних дела из ове области;
- Криминалци који се баве вршењем кривичних дела из ове области и организоване криминалне групе данас имају средства и алате да се боље сакрију у On line простору. То им пружа могућност да успешно крију свој идентитет од полиције, и
- Комерцијализација високотехнолошког криминала више се неће односити само на трговину подацима, као што је то било у прошлости када су криминалци нудили осетљиве пословне податке најбољем понуђачу, већ и на пружање услуге која обухвата целокупан напад и процес инфекције рачунара, након чега се пружају филтрирани подаци који настају као „плод“ целокупног напада.

Литература:

1. CA Technologies Internet Security Business Unit (2010): „*State of the Internet 2010: A Report on the Ever-Changing Threat Landscape*“, CA Technologies, USA, стр. 1-56.
2. Petr, S., (2009). *E-commerce Systems and E-shop Web Sites Security*, Silesian University – School of Business Administration, MPRA Paper, No. 14259, Nemačka, стр. 1-9.
3. Урошевић, В., (2009). *Злоупотребе платних картица и рачунарске преваре*, Правни информатор, бр. 9/9, Београд, стр. 33-38.
4. Урошевић, В., Ивановић, З., (2010). *Улога Интернета у ангажовању посредника за преузимање новца и робе која је противправно прибављена извршењем кривичних дела из области високотехнолошког криминала*, Гласник права, часопис Правног факултета Универзитета у Крагујевцу, бр. 1, стр. 83-95.
5. Урошевић, В., Уљанов, С., Ивановић, З., (2010). *Фокуси у сарадњи криминалистичких полиција са аспекта Националног централног бироа ИНТЕРПОЛ-а Београд*, Безбедност, год. 52, бр. 1/2010, стр. 62-73.
6. Урошевић, В., Уљанов, С., (2010). *Утицај кардерских форума на експанзију и глобализацију злоупотребе платних картица на Интернету*, НБП – Журнал за криминалистику и право, год. XV, бр. 2/2010, стр. 13-24.
7. Милошевић, М., Урошевић, В., (2010). *Прибављање противправне имовинске користи употребом рачунарских вируса*, Тематски зборник: Полиција, безбедност и високотехнолошки криминал, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 273-276.
8. Wilson, C., (2009). *Botnets, Cybercrime, and Cyberterrorism: Vulnerabilities and Policy Issues for Congress*, Congressional Research Service, SAD, стр. 1-39.
9. Mirkovic, J., Martin, J., Reiher., (2002). *A Taxonomy of DDoS Attacks and DDoS Defense Mechanisms*, Computer Science Department, University of California, Technical report, SAD, стр. 1-12.
10. ASIS International Councils: the Information Technology Security Council and the Physical Security Council (2010): *Cloud Computing and Software as a Service (SaaS): An Overview for Security Professionals*, ASIS International, SAD, стр. 1-49.
11. Emigh, A., (2006). *A Joint Report of the US Department of Homeland Security – SRI International Identity Theft Technology Council, the Anti-Phishing Working Group, and IronKey, Inc. – The Crimeware Landscape: Malware, Phishing, Identity Theft and Beyond*, IronKey Inc., SAD, стр. 1-30.

Интернет извори:

1. URL:<http://www.infosecuritymagazine.com/blog/2010/10/14/crimewareasaservice/233.aspx/> 2. 2. 2011.
2. URL:<http://community.ca.com/blogs/securityadvisor/archive/2010/09/10/h12010-threat-landscape-report-highlights-crimeware-as-a-service.aspx/> 5. 2. 2011.
3. URL:<http://web2.sys-con.com/node/678589/> 6. 2. 2011.
4. URL:<http://www.redcondor.com/blog/?p=366/> 5. 2. 2011.
5. URL:<http://www.asiacloudforum.com/content/cloud-computing-sets-perfect-scene-cyber-crime/> 4. 2. 2011.
6. URL:<http://www.cnn.com/2007/US/10/19/cyber.threats/index.html/> 27. 1. 2011.

Vladimir UROŠEVIĆ, Ph. D.¹

Ministry of Interior the Republic of Serbia

USE OF "CRIMEWARE AS A SERVICE" FOR CONDUCTING CYBER CRIME OFFENCES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: Legitimate businesses use what's known as Software as a Service (SaaS). SaaS, in a nutshell, means a company saves money and resources by having their software installed over the Internet, on web servers of third parties. This saves companies from having to buy servers and architect out networks, and all work is performed using browsers. Cybercrime headed in the same direction. Cyber criminals are using „Crimeware as a Service“ (CaaS) to commit a crime in virtual environment. They do not have to buy and develop their servers to coordinate attacks; instead they can use infrastructure which is already out there. Rather than wasting time and resources developing infrastructure, they pay a fee to use CaaS. Just like a legitimate business pays a third party vendor to use SaaS, a cyber criminal pays another criminal who has already developed the network infrastructure and crimeware to use CaaS. These services give to them opportunity to focus their efforts on targetting the individuals or companies they want. Cyber criminals in the Republic of Serbia also using the same services to perpetrate cyber crimes. In this paper the author has tried to describe most common usage of these services by cyber criminals from the Republic of Serbia.

Key words: crimeware, crimeware as a service, cyber crime, card not present fraud, DDoS attacks

Introduction

Criminals have started to use online cybercrime services instead of having to deal themselves with the technical challenges of running their own Crimeware server, installing Crimeware toolkits or compromising legitimate websites. This is the next logical step in terms of the technical development of Crimeware toolkits. Initially we could see a simple aggregation of exploits, followed by some reporting capabilities. Next came automatic updates, support, and enhancements (such as integration of code-obfuscation and evasive anti-forensics techniques). Currently, we see the rise of the Crimeware-as-a-Service (CaaS) model in the Crimeware-toolkit market. It enables such a toolkit to gather the data from the

¹ Chief of Electronic Crime Sector, email: vladimir.urosevic@mup.gov.rs

victims and sort it according to some rough criteria for the users, since all the data and networking is already built-in and available for the criminals and attackers.

Crimeware is typically used for information theft, including identity theft such as phishing, for sending spam, for distributed denial-of-service attacks, or for furthering an information theft attack via information consolidation (Emigh 2006:23).

This development will further distinguish the criminals from the techies – a trend that we have seen evolving over the past couple of years. This trend will get a further boost with the catching on of the CaaS model. Cybercriminals and criminal organizations are getting better and better at protecting themselves from law enforcement by using the Crimeware services, especially since the operator does not necessarily conduct the criminal activities related to the data that are being compromised. Cybercrime commercialization is no longer just the trading of data as we have seen in the past, where criminals would offer sensitive business data to the highest bidder, but providing a service that encapsulates the entire attack and infection process, and provides a distilled feed of data that is being harvested as part of the attack.

The technological aspects of real-world criminal activity demonstrate a much broader and complex issue with today's technology. Organized criminals are just like any regular organization, finding market opportunities and expanding visibly using technological presence (e.g., Web site, Facebook, online advertisement) to increase financial gain. Organized cybercriminals understand Internet business models and know how to operate to avoid legal prosecution.

Department for High Tech Crime in the Republic of Serbia was established in 2007 as a part of Service for Organized Crime and during this period, up to 2010 on several occasions police officers from this Department discovered that criminals from the Republic of Serbia were using Crimeware services for their criminal purposes. The vast majority of those services were used for sending SPAM messages, credit card misuse by means of SQL injections and for DDoS attacks.

Role of „crimeware as a service“ in cyber crimes

Modern landscape of cyber crime has given to cyber criminals a wide area of tools for committing a crime in on-line crime. Some of their traditional tools were developed by enthusiastic hackers and were used only by people who are most interested in crimes through the network. But, opposing side is the world of hackers and cyber criminals who seem to leverage their technological tools to great effect. Even for fledgling hackers or entrepreneurs seeking to join the ranks of the bad guys/girls, they don't need to possess the required levels of technological expertise. CaaS (Crimeware-as-a-Service) pulled out of some distant Cloud can provision the necessary tools, be they Viri/Worm Creation Kits, Denial of Service (DoS) applications, or the necessary components and

reachable infrastructure to deploy and control a botnet – like all business choices, it depends on just how much money one wishes to invest.²

Crimeware is a class of threat designed to automate cybercrime. It collects and harvest valuable information, performs cyber fraud, and perpetrates data and identity theft to access users' online banking services, shopping transactions, and other Internet services.

Organized cyber criminals perpetrating crime follow a business model that describes the rationale of how an organization creates, delivers and captures value to generate revenue. The value is captured from the time a user follows a link, to compromised website and up to the time when the attacker finally relinquishes control. Each action represents an opportunity, making Crimeware a form of modular malicious code.³ CA Technologies Internet Security Business Unit highlighted in their report: "State of the Internet 2010: A Report on the Ever-Changing" that 96% of Trojans are components of a larger underground market-based mechanism we call "Crimeware as a Service" (CaaS). Crimeware is primarily designed to perpetrate data and identity theft. The economics of crimeware is "Delivering threats over the Internet." Crimeware is an on-demand and Internet-enabled service. Crimeware's main distribution mode is through social engineering and drive-by download attack. Crimeware highlights cloud computing as a new delivery model. Social media are the latest crimeware market. Crimeware's latest offensive capabilities highlights Zeus and Spyeye.⁴

As malware has evolved and cloud computing has become the latest social and business platform, scammers and cybercriminals have moved away from developing malware for notoriety sake to building On line cybercrime services that are designed to support the needs of other cybercriminals, as well as attract new recruits and affiliates. Rather than going through all the effort of developing, hosting and deploying the malware, the criminals are developing toolkits that allow others to perpetuate the crimes, further hiding their operations from detection by law enforcement. Essentially, everything that a criminal would need for cybercrime is now available for purchase. The emergence of server-side polymorphism or "Crimeware-as-a-Service (CaaS)" as described by the industry, has the polymorphic engine which does not reside within the virus code, but rather remotely on a server. There are two forms of server-side polymorphism that we know of today: the type that distributes mutated variations of malware into the wild in volume, and the type that incorporates PCs as part of a botnet in which specific bot variants can be mutated remotely

² Više o tome: <http://www.infosecuritymagazine.com/blog/2010/10/14/crimewareasaservice/233.aspx> dostupno 02.02.2011.

³ Više o tome: <http://community.ca.com/blogs/securityadvisor/archive/2010/09/10/h12010-threat-landscape-report-highlights-crimeware-as-a-service.aspx> dostupno 05.02.2011.

⁴ Više o tome: CA Technologies Internet Security Business Unit: „State of the Internet 2010: A Report on the Ever-Changing Threat Landscape“, CA Technologies, 2010, USA strana 23.

via a command over HTTP. This is called “*crimeware-as-a-service*“ because the actual viral code does not reside on the host, but rather in the cloud, similar to a software-as-a-service platform. In other words, CaaS provides malware on demand to the infected host.⁵

With the toolkits available and the infrastructure in place, these types of attacks are likely to increase in volume and complexity. Going forward, CaaS providers will continue to provide updates to their toolkits, providing users with increasingly more advanced techniques for compromising computers and networks and new ways to monitor their effectiveness. The CaaS business is not unlike traditional software providers, and the motivation is not unlike a traditional business. Money is driving the commercialization of new CaaS techniques and technologies. As a result, development of the toolkits and online services will continue in an effort to improve performance for the cybercriminals.⁶

Another thing is that cloud computing is a perfect scene for the acts of cyber criminals. In fact, the cloud gathers traffic at centralized locations, allowing them to achieve critical mass for attacks. And as everybody is still figuring out how to secure cloud computing optimally, the opportunity to strike remains immense for cyber criminals and their syndicates. This is based on the basic idea that the bigger the attacked pool, the greater the probability of successful attacks. Indeed, the collection of bots forms a well harvest pool of computing resource and services for cyber criminals, who then market their services as *Crimeware-as-a-Service* (CaaS).⁷ Software packages (e.g., “*crimeware*” toolkits) are beginning to emerge as a *Software-as-a-Service*. The improved economies and scale for which cloud computing and SaaS brings to business also has given rise for cyber criminals which can exploit new vulnerabilities where the cyber criminal or attacker does not directly perform the activities related to data that is being compromised. This trend has provided new challenges for software security providers who provide such services (Report: „*Cloud Computing and Software as a Service: An Overview for Security Professionals*“, ASIS International, 2010:43).

“Crimeware as a service“ use in cyber crime cases in the Republic of Serbia

The most common forms of *Crimeware-as-a-Service* (CaaS) usage in the Republic of Serbia are related to misuse of electronic data from credit cards. Cyber criminals are using those services mainly for sending SPAM messages or SQL injections and for DDoS attacks on the Internet sites as well. Cybercrime

⁵ Više o tome: <http://web2.sys-con.com/node/678589> dostupno 06.02.2011.

⁶ Više o tome: <http://www.redcondor.com/blog/?p=366>, dostupno 05.02.2011.

⁷ Više o tome: <http://www.asiacloudforum.com/content/cloud-computing-sets-perfect-scene-cyber-crime> dostupno 04.02.2011.

requires less personal contact, less need for formal organization, and no need for control over a geographical territory (Wilson, 2009:33).

Perpetrators of crimes such as computer fraud or forgery and misuse of credit cards that are made over the Internet obtained information on credit cards mostly by using phishing tools, sending SPAM or by using SQL injection to retrieve data from databases of Internet shops. Main purpose of stealing electronic information from credit cards over the Internet is to order goods over the Internet sites of electronic shops, mostly on the territory of the Republic of Serbia (and abroad as well). Perpetrators of crimes, based on experiences of Serbian police, are mostly minors aged up to 18 or younger, while accomplices appear to be older adults (Urosevic, 2009:35). Computer viruses are very dangerous because they could be installed on computers devices and memory and then used for sending SPAM messages and for generating DDoS attacks (Milosevic et al. 2010: 275). Criminals that runs "Crimeware as a service" often use this opportunity to cover up their real locations. Also, they use every opportunity to find "people" that could commit offenses for them through credit card forums. Many of them engage those people in high-tech crimes and help them to join in the Internet services that have already formed groups with topics that are of interest to them, or they create new forums to attract interested parties to connect with other perpetrators of crimes who share the same interests to commit a crime (Urosevic et al, 2010:15).

During the years of 2008, 2009 and 2010. Department for High Tech Crime (a part of Service for Organized Crime) arrested 11 persons in 7 cases of "card not present fraud". In one case in Year 2009, after forensic analyses of computer equipment it was found that the suspect had used Crimeware-as-a-Service (CaaS) for sending SPAM emails as well as for facilitating phishing attacks against foreign citizens, mainly located in the USA. Crimeware-as-a-Service (CaaS) used in this case was made for massive sending of SPAM messages with false links (in this case it was a false Internet link of Western Union bank) to email addresses of their clients. The suspected person from this case bought more then 400 email adresses of a clients of a bank. After that he sent SPAM emails with false link to those adresses by using Crimeware-as-a-Service (CaaS) on one Internet site owned by cyber criminals. After that he recieved more then 300 messages with the data from credit cards of his victimes from email that was a part of service on Internet site that was carrying out criminal activity on his behalf (Crimeware-as-a-Service). He used those data for ordering expensive goods such as mobile phones, laptops, computer equipment etc. He was arrested with two of his accomplice during takeover of goods that he had ordered using false identity over the Internet on one Internet shop.

In three cases of card not present frauds during year 2010 it was discovered that suspect persons were using SQL injections for attacks on Internet shop SQL databases located in Australia and USA. SQL Injection is subset of the

unverified/unauthorized user input vulnerability and the idea is to convince the application to run SQL code that was not intended (Petr, 2009: 6). Hackers can gain access to protected data, users' accounts, delete data in tables etc. For this type of attack they used tutorials that they downloaded through Internet sites that offered crimeware and after that they used help from criminals that facilitate Crimeware-as-a-Service (CaaS) sites on the Internet to make SQL injections for particular Internet shop. In this case they used services from illegal Internet sites to attack SQL databases and after that they received data about credit cards from SQL servers of e-shops that they targeted. In these two cases police arrested 6 offenders with electronic data from more than 2,300 credit cards.

In all of these cases suspected persons hired several people to receive and raise goods and money unlawfully obtained through the commission of crimes of computer fraud and abuse of credit cards on the Internet (Urosevic et al. 2010:85). Those people were hired as "money mules".

In 10 cases of DDoS attacks it was noted that all of the attacks were generated from criminals who offered Crimeware-as-a-Service (CaaS) on the Internet. After analyses of logs and material that was given to police officers by victims (owners of Internet sites) in several of those cases even commercials for those sites were found. In the cases of defacement of Internet sites that was the same case as well. Those attacks were on the large scale so it was obvious that they are coming from larger scale and from massive Bots under Command and Control center which is controlled by owner of Internet site that put the commercial (IP addresses could be calculated in thousands).

The goal of a DDoS attack is to inflict damage on the victim, either for personal reasons (a significant number of DDoS attacks are against home computers, presumably for purposes of revenge), for material gain (damaging competitor's resources) or for popularity (successful attacks on popular Web servers gain the respect of the hacker community) (Mirkovic et al. 2002:2). Botnets are becoming a major tool for cybercrime, partly because they can be designed to very effectively disrupt targeted computer systems in different ways, and because a malicious user, without possessing strong technical skills, can initiate these disruptive effects in cyberspace by simply renting botnet services from a cybercriminal.⁸

The bigger part of police cooperation concerning high tech crime, in present time, most often is based on computer frauds, credit card frauds and child pornography, but there are other cases from the field of computer data and network misuse as well (Urosevic et al.: 2010:65). Some of those cases were classical DDoS attacks.

Such cases of DDoS attack in the Republic of Serbia perpetrators of crimes were not found because of usage of Crimeware-as-a-Service (CaaS) on the Internet sites and a large scale of IP addresses used in those cases, hiding the real offender. Of course, there are a lot of unreported crimes that are a part of the "black figure" of cyber crime phenomenon.

⁸ Više o tome: <http://www.cnn.com/2007/US/10/19/cyber.threats/index.html> dostupno 27.01.2011.

Conclusion

It is a known fact that criminals have started to use online cybercrime services during 2008. Instead of having to deal themselves with the technical challenges of running their own Crimeware server, installing Crimeware toolkits or compromising legitimate websites. This was the next logical step in terms of the technical development of Crimeware toolkits and automatic updates, support, and enhancements (such as integration of code-obfuscation and evasive anti-forensics techniques) are now widespread over the Internet.

This development will further differentiate the criminals from the techies – a trend that we have seen evolving over the past couple of years. Cybercrime commercialization will not be longer just the trading of data as we have seen in the past, where criminals would offer sensitive business data to the highest bidder, but providing a service that encapsulates the entire attack and infection process, and provides a distilled feed of data that are being harvested as part of the attack.

The Department for High Tech Crime in the Republic of Serbia was established in 2007 as a part of Service for Organized Crime and during this period, up to 2010 on several occasions police officers from this Department discovered that criminals from the Republic of Serbia were using Crimeware services for their criminal purposes. The vast majority of those services were used for sending SPAM messages, credit card misuse by deploying SQL injections and DDoS attacks.

With the toolkits available and the infrastructure in place, these types of attacks are likely to increase in volume and complexity. Going forward, CaaS providers will continue to provide updates to their toolkits, providing users with increasingly more advanced techniques for compromising computers and networks and new ways to monitor their effectiveness. The CaaS business is not unlike traditional software providers, and the motivation is not unlike a traditional business. Another thing is that cloud computing is a perfect scene for the acts of cyber criminals. In fact, the cloud gathers traffic at centralized locations, allowing them to achieve critical mass for attacks. And as everybody is still figuring out how to secure cloud computing optimally, the opportunity to strike remains immense for cyber criminals and their syndicates. This is based on the basic idea that the bigger the attacked pool, the greater the probability of successful attacks.

The most common forms of Crimeware-as-a-Service (CaaS) usage in the Republic of Serbia as we could see in this article were related to the misuse of electronic data from credit cards. Cyber criminals are using those services mainly for sending SPAM messages or SQL injections and for DDoS attacks on the Internet sites as well. Cybercrime requires less personal contact, less need for formal organization, and no need for control over a geographical territory. That was a main motive for suspects from this territory who were using those services.

In the cases of DDOS attack in the Republic of Serbia perpetrators of those crimes were not found because of usage of Crimeware-as-a-Service (CaaS)

Internet sites and large scale of IP addresses used in those cases hiding the real offender. Of course, there are a lot of unreported crimes that are a part of the "black figure" of cyber crime phenomenon.

Black area of this type of criminal acts in criminology is something that is always present, so there is a need for better understanding of the phenomenon known as "Crimeware-as-a-Service" (CaaS) in the Republic of Serbia. This aspect of cyber crime activity is most dangerous having in mind the fact that a large scale of DDoS attacks and viruses that were spread throughout the world were operated by those criminal services on the Net.

Some implications of from CaaS use in On line space for committing cybercrime will be:

- Transformation of cyber crime landscape from classical forms of attacks to On-line services that enable automatized criminal activities.
- Increasing of CaaS services in On line space gave to cyber criminals large number of sophisticated, modern tools for committing cyber crimes. This enables them the ability to focus on where and when they will commit a criminal act by use of those tools without burdening with the technical details. This fact will bring out an increase in the number of cyber criminals, bearing in mind the fact that there is a large number of criminals who know how to commit a crime and who have a managerial skills and yet there is a smaller group of them who have technical skills for committing cyber crimes and much smaller group of them who could develop their own cyber crime tools.
- Need for better understanding of CaaS models and their role in cyber crimes committed on the territory of the Republic of Serbia. Use of »Crimeware as a Service« in the Republic of Serbia shows that cyber criminals tracking development of cyber crime tools in On line space and trends in committing cyber crimes.
- Cyber criminals and organized crime groups now have a tool that enables them better hiding in On line space. It enables them to protect their identity from the police.
- Commercialization of cyber crime will not be limited just to trading of data, as we have seen in the past, when the criminals were offering sensitive business information to the highest bidder, but providing a service that covers the whole process of attack and infection of computer systems. By doing so they produce information that are considered to be the result of the attack.

References:

See References on page 188-189.

Доц. др Снежана ЖИВКОВИЋ,¹
Факултет заштите на раду, Ниш
Ђорђе БАБИЋ,
Министарство унутрашњих послова Републике Србије,
Сектор за ванредне ситуације

UDK-614.838/841.4(497.11)

Прегледни научни рад

Примљено: 30.9.2010.

Анализа стања заштите од пожара и експлозија у Републици Србији²

Резиме: *Развој технологије и развој инфраструктуре и индустрије у целини, поред позитивног ефекта у погледу развоја друштва, носи са собом и већу опасност од пожара и експлозија. Појаве као што су пожари, експлозије, хаварије и слично могу изазвати људске жртве и материјалне штете које су равне елементарној катастрофи на одређеном простору. На основу анализе пожара у Србији констатујемо да је у оквиру дистрибуције свих узрочника пожара удео људског фактора на нашим просторима изузетно висок (60-80%). Зато се детаљној анализи узрока избијања пожара, превентивном деловању, предузимању и примени мера за безбедност и заштиту на раду и заштиту од пожара и експлозија мора посветити изузетан значај.*

Кључне речи: *анализа стања заштите од пожара и експлозија, организација заштите од пожара, превентивне мере.*

Увод

У комплексном, интегралном и узрочно-последично повезаном систему заштите радне и животне средине, пажњу научне и стручне јавности све више привлаче питања и проблеми заштите од пожара, односно могућности анализе, оцене и управљања ризиком од пожара. Ради остваривања истакнутих циљева ова делатност настоји да применом разноврсних и комплексних превентивно-заштитних мера и активности делује на појаве и активирање свих извора и узрока пожара и експлозија у радној и животној средини. Примена ових мера и активности условљена је разноврсношћу фактора односно ризика и опасности од пожара.

¹ доц. др Снежана Живковић, Факултет заштите на раду Универзитета у Нишу, snezana.zivkovic@znrfaq.znrfaq.ni.ac.rs

² Овај рад је измењена и допуњена верзија рада који је презентован на THE 11th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON FIRE PROTECTION on June 8-9, 2010, at CCL, Leipzig, Germany.

Законом о заштити од пожара (Службени гласник РС, бр. 111/09), уређује се систем заштите од пожара, права и обавезе привредних друштва, државних органа, органа аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе и других правних и физичких лица, организација ватрогасне службе, надзор над спровођењем овог закона, и друга питања од значаја за систем заштите од пожара.

*Законом је дефинисан систем заштите од пожара као скуп мера и радњи које имају за циљ заштиту од пожара, а које спроводе законом утврђени субјекти заштите од пожара, тј. државни органи, органи аутономне покрајине и јединица локалне самоуправе, привредна друштва и друга правна и физичка лица. У делу Планирање, организовање и спровођење посебну новину представља обавеза доношења *Стратегије заштите од пожара* за период од најмање пет година, као и *Санационог плана за отклањање последица пожара*. У делу Мере заштите од пожара прописују се посебни услови за обављање појединих послова заштите од пожара, као и основна и посебна обука запослених из области заштите од пожара.*

Министарство унутрашњих послова Републике Србије – Сектор за ванредне ситуације врши категоризацију објеката, делатности и земљишта према угрожености од пожара. У складу с овом категоризацијом утврђују се обавезе организовања субјеката заштите од пожара према угрожености од пожара, што је уједно предмет теоријског разматрања првог дела овог рада.

У другом делу рада презентовани су резултати анализе стања заштите од пожара и експлозија у Републици Србији у периоду од 2000 – 2009. године и дати су основни закључци и препоруке за унапређење превентивног и оперативног поступања на плану заштите од пожара и експлозија.

Планирање и организовање заштите од пожара

Систем заштите од пожара обухвата скуп мера и радњи за планирање, финансирање, организовање, спровођење и контролу заштите од пожара, за спречавање избијања и ширења пожара, откривање и гашење пожара, спасавање људи и имовине, заштиту животне средине, утврђивање и отклањање узрока пожара, као и за пружање помоћи код отклањања последица проузрокованих пожаром.

Субјекти заштите од пожара су: државни органи, органи аутономне покрајине, органи јединица локалне самоуправе, привредна друштва, друга правна и физичка лица.

Субјекти заштите од пожара

Државни органи. Полазећи од начела поделе власти, *Устав* Републике Србије утврђује да уређење власти почива на подели власти на законодавну,

извршну и судску. Однос између ове три гране власти заснива се на њиховој равнотежи и међусобној контроли и на томе да је судска власт независна. Законодавна власт формулише општа правна правила и њу врши парламент. Извршна власт остварује непосредне интресе државе и својим актима и радњама извршава законе. Ову власт врше шеф државе и Влада са управом. Судска власт решава спорове о примени права и њу врше судови.

Примењујући доследно начело поделе власти у свим областима друштвеног живота, држава и у области заштите од пожара има три основне функције: законодавну, извршну (управну) и судску.

Законодавна функција државе у области заштите од пожара састоји се у доношењу закона и других прописа којима се уређује ова област живота и рада. Законом, техничким прописима, подзаконским актима, плановима и правилницима утврђен је веома велики број превентивних мера у циљу заштите живота људи од пожара. Извршна функција се остварује вршењем послова извршења и спровођења законских прописа, вршењем управног надзора (инспекцијска контрола и други послови), доношењем планова заштите од пожара, оснивањем ватрогасних служби и др. Судска функција остварује се преко судова различите надлежности у зависности од тога како су квалификована учињена дела због непримењивања утврђених правила у области заштите од пожара.

Законом о заштити од пожара (Службени гласник Републике Србије, бр. 111/2009.) уређују се: систем заштите од пожара, права и обавезе државних органа, органа аутономне покрајине, органа јединица локалне самоуправе, привредних друштава, других правних и физичких лица, организација ватрогасне службе, надзор над спровођењем *Закона* и друга питања од значаја за овај систем заштите. Одредбе овог *Закона* сходно се примењују и на заштиту од експлозија.

Одредбе новог *Закона* значајно унапређују област заштите од пожара, подижу ниво безбедности људи и материјалних добара, степен заштите живота и материјалних добара доводе на знатно виши ниво и омогућују увођење нових техничких мера примерених савременом свету.³

Ради заштите живота, здравља и безбедности људи, материјалних добара, и човекове средине, промет експлозивних материја врши се под условима који су одређени *Законом о промету експлозивних материја (Службени лист СФРЈ, бр. 30/85, 6/89 и 53/91; Службени лист СРЈ, бр. 24/94, 28/96 и 68/2002.)* *Закон о превозу опасних материја (Сл. лист СФРЈ, бр. 27/90 и 45/90; Сл. лист СРЈ, бр. 24/94, 28/96, 21/99, 44/99, 68/2002 и 5/2008.)* уређује услове под којима се врши превоз опасних материја и радње које су у вези с тим превозом (припремање материја за превоз, утовар и истовар и успутне манипулације), као и надзор у овој области.

³ Ибид.

Закон о експлозивним материјама, запаљивим течностима и гасовима (Службени гласник СРС, бр. 44/77, 45/85 и 18/89; Сл. гласник РС, бр. 53/93, 67/93, 48/94, и 101/2005.) дефинисао је услове под којима се врши производња, промет и превоз експлозивних материја, запаљивих течности и гасова у циљу заштите живота и здравља људи, материјалних добара и човекове средине. Овим *Законом* није обухваћена производња експлозивних материја у објектима Војске Србије, као ни смештај експлозивних материја у експлоатационим јамама рударских предузећа.

Због изузетно велике опасности при извођењу радова заваривања, резања и лемљења метала, донета је *Уредба о мерама заштите од пожара при извођењу радова заваривања, резања и лемљења метала* (Сл. гласник СРС, бр. 50/79.).

Радови заваривања, према овој *Уредби*, могу се вршити само на оним местима која су предвиђена и припремљена у складу са нормативима техничке заштите од пожара. Та места могу бити привремена и стална.

Стратегија заштите од пожара

Значајна новина везана за област заштите од пожара садржана је у обавези да Влада Републике Србије донесе стратегију заштите за временски период од најмање пет година, што наравно не искључује могућност веће свеобухватности, као и дужи временски период њеног важења.

У изради Стратегије заштите од пожара мора да се прође кроз неколико фаза које треба да укажу на проблеме и начине њиховог решавања.

Почетна фаза Стратегије је опис и оцена стања у овој области, што свакако захтева обимну анализу и правилно закључивање, а све то подразумева мултидисциплинарност и бројне стручњаке различитих профила. Уколико се правилно и потпуно сагледа, а затим и оцени стање у области заштите од пожара, приступа се следећој фази која је везана за утврђивање и спровођење циљева и критеријума по областима и просторним целинама. У трећој фази наводе се услови за примену привредних техничких, технолошких, економских и других мера за заштиту од пожара. Следећу, четврту фазу Стратегије чине све оне мере, дугорочне или краткорочне, за спречавање избијања пожара, ублажавања његових последица и контролу спровођења мера заштите од пожара. Мере су неопходне, а субјекти на које се односе треба да се са њима упознају и да створе услове за њихову примену.

Као и сваки плански документ, тако и Стратегија заштите од пожара садржи и нужност обезбеђења средстава. Ова фаза подразумева обезбеђивање финансијских (буџетских) и материјалних средства, као и средства неопходна за обезбеђење ресурса за израду саме стратегије и њену имплементацију.

У оквиру свог делокруга, МУП Републике Србије обавља значајне послове за област заштите од пожара, који по својој суштини спадају у област планирања, превенције, надзора, стручног оспособљавања и школовања, стратегије, санације постојећег стања, сарадње са другим субјектима заштите од пожара и др.

Органи аутономне покрајине. Аутономна покрајина као субјект заштите од пожара, у оквиру надлежности утврђене *Уставом* и *Законом о заштити од пожара* обезбеђује услове за спровођење мера заштите и пружање помоћи код отклањања, односно ублажавања последица проузрокованих пожаром, и доноси акте за унапређење стања заштите од пожара.

Аутономна покрајина доноси санациони план за отклањање последица пожара на својој територији. Санациони план садржи: стање, мере, процену утицаја на живот и здравље људи, процену утицаја на животну средину, носиоце, начин, динамику и средства за реализацију плана.

Аутономна покрајина доноси план заштите од пожара који садржи: приказ постојећег стања заштите од пожара; процену угрожености од пожара; организацију заштите од пожара; предлог техничких и организационих мера за отклањање недостатака и унапређење стања заштите од пожара; прорачун потребних финансијских средстава, и прописане прорачунске и графичке прилоге.

Органи јединица локалне самоуправе. У оквиру надлежности утврђених *Уставом* и *Законом о заштити од пожара*, јединица локалне самоуправе организује и обезбеђује услове за спровођење мера заштите од пожара и пружање помоћи код отклањања, односно ублажавања последица проузрокованих пожаром, и доноси акте за унапређење стања заштите од пожара. Јединица локалне самоуправе доноси санациони план за отклањање последица пожара на својој територији. Санациони план садржи: стање, мере, процену утицаја на живот и здравље људи, процену утицаја на животну средину, носиоце, начин, динамику и средства за реализацију плана.

Јединица локалне самоуправе доноси план заштите од пожара који садржи исте елементе као и у случају аутономне покрајине.

Привредна друштва, друга правна и физичка лица. Привредно друштво (предузеће) је самостална економска, техничка и правна целина у власништву одређених субјеката која производи добра и услуге за потребе тржишта. Самосталност предузећа огледа се у два вида: економска самосталност (слободно бира предмет својег пословања, потребне ресурсе и пословне партнере) и правна самосталност (огледа се у чињеници да је предузеће правни субјекат и да по тој основи стиче права и обавезе и сноси одговорност).

Категоризација према угрожености од пожара

У циљу утврђивања одговарајуће организације и предузимања мера потребних за успешно функционисање и спровођење заштите од пожара, Министарство унутрашњих послова врши категоризацију објеката, делатности и земљишта према угрожености од пожара у зависности од технолошког процеса који се у њима одвија; врсте и количине материјала који се производи, прерађује или складишти; врсте материјала употребљеног за изградњу објекта; значаја и величине објекта и врсте биљног покривача.

Према *Уредби о разврставању објеката, делатности и простора (Службени гласник РС, бр. 76/10.)*, објекти, делатности и земљишта разврставају се у следеће категорије:

1. са високим ризиком од избијања пожара – прва категорија угрожености од пожара;
2. са повећаним ризиком од избијања пожара – друга категорија угрожености од пожара, и
3. са извесним ризиком од избијања пожара – трећа категорија угрожености од пожара.

За обављање послова организовања заштите од пожара за све категорије угрожености може се ангажовати привредно друштво, односно друго правно лице уз услов да испуњава прописане услове које уређује министар унутрашњих послова, као и уз овлашћење Министарства за обављање тих послова. Постојање услова и овлашћења су основна два ограничавајућа фактора.

За сва привредна друштва, без обзира којој категорији угрожености припадају, постоји обавеза да се уређаји за откривање и јављање пожара и уређаји за гашење пожара морају одржавати у исправном стању, у складу са техничким прописима и упутствима произвођача, тако да се обезбеди њихово стално и несметано функционисање.

Обавезе привредног друштва које припада I категорији угрожености од пожара. Организовање заштите од пожара према угрожености од пожара утврђује обавезу власника, односно корисника објекта или земљишта и свих субјеката разврстаних у прву категорију да поседују опремљену и обучену ватрогасну јединицу са потребним бројем ватрогасаца.

Привредна друштва разврстана у прву категорију угрожености од пожара имају обавезу доношења санационог плана за отклањање последица пожара. Санациони план садржи: стање, мере, процену утицаја на живот и здравље људи, процену утицаја на животну средину, носиоце, начин, динамику и средства за реализацију плана.

Субјекти у првој категорији угрожености од пожара обавезни су да донесу план заштите од пожара који садржи: приказ постојећег стања заштите од пожара; процену угрожености од пожара; организацију заш-

тите од пожара; предлог техничких и организационих мера за отклањање недостатака и унапређење стања заштите од пожара; прорачун потребних финансијских средстава, и прописане прорачунске и графичке прилоге.

У плану заштите од пожара ближе се приказују и подаци о броју ватрогасаца, техничкој опремљености и обучености ватрогасне јединице, тј. организацији превентивних мера заштите од пожара, сталном дежурству, и подаци о броју стручно оспособљених лица за спровођење заштите од пожара. На план заштите од пожара прибавља се сагласност МУП-а Републике Србије.

За лица која обављају стручне послове заштите од пожара за субјекте у првој категорији угрожености, за заснивање радног односа важе општи и посебни услови. Посебни услови су посебне психофизичке и здравствене способности и одређени степен стручне спреме. Руководилац на пословима превентиве поседује високу школску спрему техничке струке, а руководилац ватрогасне јединице мора имати најмање вишу школску спрему.

Министар унутрашњих послова прописује потребну техничку опремљеност ватрогасне јединице и број ватрогасаца, као и потребан број лица стручно оспособљених за спровођење заштите од пожара.

Обавезе привредног друштва које припада II категорији угрожености од пожара. У другој категорији, према овој одредби, су власници и корисници објеката или земљишта и привредна друштва која имају обавезу да организују спровођење превентивних мера заштите од пожара и стално дежурство са потребним бројем лица стручно оспособљених за спровођење заштите од пожара.

Такође, за ова предузећа предвиђена је обавеза доношења санационог плана за отклањање последица пожара. Санациони план, као и код предузећа разврстаних у прву категорију, садржи: стање, мере, процену утицаја на живот и здравље људи, процену утицаја на животну средину, носиоце, начин, динамику и средства за реализацију плана.

И привредна друштва која припадају другој категорији угрожености од пожара обавезна су да донесу план заштите од пожара који садржи идентичне елементе као план који доносе предузећа из прве категорије.

За обављање послова заштите од пожара за субјекте у другој категорији угрожености важе следећи услови: за лица која се баве стручним пословима заштите од пожара, поред испуњавања општих услова за заснивање радног односа, потребне су посебне психофизичке и здравствене способности, а руководилац службе заштите од пожара и лице које ради на организовању и спровођењу превентивних мера заштите мора имати најмање вишу школску спрему.

Обавезе привредног друштва које припада III категорији угрожености од пожара. Субјекти разврстани у трећу категорију угрожености од пожара, тј. власници, односно корисници објеката или земљишта и привредна друштва обавезни су да организују спровођење превентивних

мера заштите од пожара са потребним бројем лица стручно оспособљеним за спровођење ове заштите.

Као и у случају предузећа из прве и друге категорије угрожености од пожара, привредна друштва која припадају трећој категорији угрожености обавезна су да донесу санациони план за отклањање последица пожара.

За разлику од обавезе доношења плана заштите од пожара у случају предузећа из прве две категорије угрожености, власник, односно корисник пословних, индустријских и објеката јавне намене, објеката блоковског типа и подземних гаража, и објеката у трећој категорији угрожености од пожара, и скупштина станара, односно савет зграде у стамбеним објектима има обавезу доношења правила заштите од пожара.

Правила заштите од пожара, која представљају једну од новина у законодавству, обухватају: организацију технолошких процеса на начин да ризик од избијања и ширења пожара буде отклоњен, а да у случају његовог избијања буде обезбеђена безбедна евакуација људи и имовине и спречено његово ширење; заштиту од пожара у зависности од намене објекта, са потребним бројем лица оспособљених за обављање послова ове заштите; план евакуације и упутство за поступање у случају пожара (који морају бити истакнути на видном месту), и начин оспособљавања запослених за спровођење заштите од пожара. Уређаји за откривање и јављање пожара и уређаји за гашење пожара морају се одржавати у исправном стању.

За обављање послова заштите од пожара за субјекте у трећој категорији угрожености, поред општих услова за заснивање радног односа, потребне су посебне психофизичке и здравствене способности, а лица која се баве стручним пословима заштите од пожара у ватрогасним јединицама, у служби заштите од пожара и на пословима заштите од пожара, морају имати најмање средњу стручну спрему.

Анализа стања заштите од пожара и експлозија

Анализе показују да је највећи број пожара проузроковао људски фактор, како због нехата и непажње, тако и због непредузимања одговарајућих мера заштите. Понашање људи у одређеном моменту може много да утиче на спречавање појаве пожара, а у почетној фази на заустављање пожара и онемогућавање његовог даљег ширења.

У циљу добијања одговора везаних за узроке изазивања пожара пошли смо од података Министарства унутрашњих послова, Сектора за ванредне ситуације, и појединих публикованих научних и стручних радова (Радовић, 2007; Вешковац, 2008; Живковић, 2008; Живковић, 2010а; Живковић, 2010б, Живановић, 2010).

И поред предузимања низа превентивних мера, у периоду од 1991. до 2000. године (табела 1) и од 2000. до 2009. године, евидентиран је вели-

ки број пожара и експлозија, као и других интервенција ватрогасно-спасилачких јединица (табела 2).

Табела 1 – Кретање броја пожара у периоду 1991-2000. година⁴

Период	Укупан број пожара и експлозија	Број пожара на грађевинским објектима	Број пожара у области индустрије и рударства	Број пожара на отвореном простору	Број пожара на саобраћајним средствима	Број пожара изазваних нехајом и непажњом
1991	4660	3215	253	836	609	3869
1992	5547	3374	324	1526	647	4504
1993	5300	3067	354	1606	627	4432
1994	4970	3012	301	1253	705	3940
1995	4502	2898	250	870	733	3575
1996	4720	2964	294	1082	674	3859
1997	4962	3133	276	1048	781	4086
1998	5434	3098	285	1675	659	4686
1999	3670	2572	224	531	567	2901
2000	6641	3161	306	2750	730	5782

Табела 2 – Кретање броја пожара и интервенција у периоду 2001-2009. година

1. Врста догађаја	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
пожар	11728	14811	11803	15061	14670	17847	28546	24450	24450
експлозија	34	51	19	36	32	39	35	43	43
тех. интервенција	695	851	644	1144	1214	1318	1640	1515	1515
тех. интервенција са ОПМ	27	48	33	64	80	78	60	89	89
тех. инт. у саобраћају	417	410	267	608	638	709	819	742	742
дежурство	587	734	537	799	1052	980	1179	1290	1290
црпљење воде	583	542	469	446	820	909	395	244	244
услуга	859	1645	1437	1092	1003	1188	870	915	915
увиђај	146	212	153	258	345	385	356	386	386
садејство	7	40	20	22	46	28	64	34	34
лажна дојава	299	366	284	383	390	379	523	483	483
остале интервенције	182	269	195	379	436	591	549	534	534
Укупно	15564	20009	15861	20292	20726	24451	35567	30668	30668

⁴ Према подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије, Сектор за ванредне ситуације.

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

2. Интервенције на									
стамбена зграда	4078	4385	3163	4920	5211	4918	5123	5222	5222
пословна зграда	297	362	265	441	518	401	450	465	465
стамбено-пословна зграда	112	98	73	85	93	116	92	95	95
пољопривредна зграда	521	577	443	495	506	523	639	478	478
барака, шупа	605	775	507	700	646	580	788	657	657
димњак		0			169	938	821	1047	1047
термо-хидроелектрана	8	0	0	5	8	5	10	7	7
паркиралиште, гаража	91	115	71	117	101	125	131	124	124
дечији, старачки дом	21	24	18	35	16	38	21	15	15
здравствена установа	0	3			8	4	12	16	16
школа, факултет, вртић	95	79	64	72	70	120	70	73	73
хотел, мотел	24	61	29	37	37	25	18	31	31
верски објекат	0	0			7	16	19	13	13
2. Интервенције на									
биоскоп, позориште, музеј	21	13	10	24	36	19	18	15	15
трговина – занатска радња	179	141	93	159	175	177	210	239	239
угоститељски објекат	130	124	96	177	195	204	221	240	240
робна кућа	17	22	14	13	3	32	29	26	26
магацин, складиште	90	125	103	69	89	125	139	114	114
силос	23	13	10	38	12	25	18	23	23
аеродромски објекат	18	1	1	0	0	10	2	28	28
граддилиште	13	9	8	2	13	9	18	7	7
електрична централа	6	3	3	2	2	5	2	2	2
трафо станица	148	161	121	126	160	135	168	162	162
плинара, рафинерија	10	4	2	1	33	3	1	4	4
производни погон	183	233	176	245	240	248	236	192	192
остали грађ. објекти	945	1024	687	1177	1308	972	934	847	847
друмски саобраћај	1644	1726	1245	2133	2131	2390	2678	2639	2639
железнички саобраћај	59	72	76	52	177	185	68	125	125

2. Интервенције на									
водени саобраћај	0	0		20	22	43	44	36	36
ваздушни саобраћај	30	44	8		1	1	3	6	6
шуме	385	643	595	264	259	837	1627	552	552
житарице	189	221	175	213	62	62	147	200	200
ливада, трава	1877	2919	2820	2311	1936	2831	10273	6339	6339
воћњак, виноград	51	91	90	55	32	92	299	140	140
контејнери, депоније	811	1273	1031	1797	2215	3073	4060	4554	4554
остали отворени простор	2837	3756	3034	3486	3810	4721	6178	5935	5935
Укупно	15518	19097	15031	19271	20301	24008	35567	30668	30668

У 2000. години, услед великог броја пожара на отвореном простору, поготово у летњим месецима, који су настали због енормно високих температура ваздуха и изостанка падавина у дужем временском периоду, као и због немарног понашања грађана приликом боравка у природи, регистрован је 6.641 пожар и експлозија. Иначе, узимајући у обзир број регистрованих пожара и експлозија у периоду од 1991. године, 2000. је важила за годину када се догодио највећи број пожара и експлозија. До значајног смањења броја пожара и експлозија у односу на ову годину дошло је у 2001. години – за 38,9%, и 2002 – за 26,3%. Потом је у 2003. години уследио пораст броја пожара и експлозија, који је до 2006. године био уравнотежен (просечно је годишње евидентирано око 5.300 пожара и експлозија). Статистички подаци о пожарима у периоду од 1991. до 2000. приказују само пожаре на којима је вршен увиђај (због велике материјалне штете, повређених и страдалих лица, или ако су постојале индиције да су пожари изазвани намерно, тј. претпоставке о кривичном делу), а не приказују укупан број пожара на којима су интервенисале ватрогасно-спасилачке јединице (пожари са мањом штетом) (Вешковац, 2008).

Међутим, у 2007. години, након формирања Сектора за заштиту и спасавање, регистровано је 28.546 пожара и 35 експлозија (6.938 пожара и експлозија на којима је вршен увиђај због веће материјалне штете или повређених и страдалих лица), што је у односу на просек у претходне четири године (5.300 пожара и експлозија) више за 30,9%, а у односу на 2000. годину – за 4,5%. Укупан број пожара и експлозија је знатније повећан у јулу месецу 2007. године када су део територије Републике Србије, као и већине земаља у окружењу, захватили бројни пожари на отвореном простору, углавном на неприступачним шумским и планинским комплексима. Само у јулу месецу регистровано је 1.414 пожара (од чега 971 на отвореном простору), што је далеко највећи број пожара регистро-

ван у једном месецу у последњих 15 година. Овако велики број пожара је утицао и на повећање укупног броја пожара у 2007. у односу на 2006. годину – за 21,5%, или са 5.712 на 6.938. Међутим, веома је значајно да у овим пожарима на шумским комплексима није било погинулих, тако да су у том погледу задржане повољне тенденције у овој области. Иначе, у 2007. години, у пожарима и експлозијама је укупно погинуло 86 лица, а 316 је задобило тешке и лаке телесне повреде (Вешковац, 2008).

Великим бројем пожара у јулу и почетком августа месеца захваћена је површина од око 33.000 хектара под шумама и ниским растињем и травом, од чега се 17.000 хектара односи искључиво на површину под шумама. Причињена материјална штета на екосистемима је непроцењива, а њихова обнова ће изискивати додатне трошкове и у неким подручјима ће трајати и више десетина година. Међутим, важно је истаћи да су последице пожара на отвореном простору у Републици Србији, односно на површинама под шумама, ипак знатно мање у односу на последице у земљама у окружењу.

Имајући у виду опасност од настајања пожара на пољопривредним усевама и механизацији у току извођења жетвених радова (у 2007. години догодило се 56 пожара на површинама под житарицама), МУП Републике Србије сваке године, почев од 2002, налаже спровођење превентивних мера у оквиру акције под називом „Жетва“, са циљем да се пре отпочињања и у току жетвених радова избегну неправилности из ранијих година, односно да се обезбеди обављање ових послова без ризика од настанка пожара (Вешковац, 2008). У оквиру ове акције, свака територијално ватрогасна јединица (ТВЈ) је, на подручју које покрива, предузела све потребне активности на реализацији посла у пољопривреди. Сачињени су планови рада којима је предвиђено да се изврше инспекцијски прегледи правних и физичких лица која ће изводити активности у току жетве, као и објеката у којима се врши пријем, сушење и складиштење житарица, и наложено је да пољопривредне организације формирају штабове за жетву са којима се и координира активност. И поред спровођења наложених превентивних мера у циљу заштите стрних усева од пожара, број пожара на површинама под житарицама је више него двоструко повећан у односу на претходну годину. Ови пожари су углавном настали због немарности грађана при спаљивању остатака од пожњевених житарица на својим њивама, са којих се ватра даље неконтролисано ширила и на парцеле под житарицама, што указује на недовољну безбедносну културу грађана. Иначе, у овим пожарима у летњем периоду највише страдају старија лица, која не успевају да се заштите од ватре која се неконтролисано шири.

И поред великог броја шумских и других пожара на отвореном простору (2.858 или 41,2% од укупног броја), на грађевинским објектима и даље настаје највећи број пожара (3.138 или 45,2% од укупног броја), док

су на саобраћајним средствима евидентирана 942 пожара или 13,6 одсто (Живковић, 2008).

Нехат и непажња су и даље најчешћи узроци изазивања пожара, и то у 47,4% свих пожара и експлозија. Ова чињеница указује на недовољну безбедносну културу грађана, посебно када је у питању предузимање превентивних мера заштите од пожара (Живановић, 2010:188). На промену оваквог стања, односно на промену свести грађана о опасностима од настајања пожара, може се утицати једино апелима и упозорењима преко медија и путем њиховог едуковања на други начин (Живковић, 2008; Живковић, 2010б).

Стање заштите од пожара у вишеспратним стамбеним и стамбено-пословним објектима је незадовољавајуће, посебно у онима који су старије градње, због чега често долази до избијања пожара. У њима се електрична и димоводна инсталација непрописно одржава, оштећују се и отуђују опрема и средства за гашење, противпожарна степеништа, пролази, подруми и тавански простори су затрпани горивим и запаљивим материјалом, приступни путеви и комуникације за прилаз овим објектима су непроходни и сл. Дуже време, због санације равних или оштећених кровова или изградње станова, на многим стамбеним зградама, па и вишеспратницама (висине преко 22 метра), врши се надградња без сагласности на техничку документацију, или је она дата а објекат је током изградње прерастао у категорију високих објеката, при чему се није водило рачуна о мерама заштите од пожара. Такође, све чешће се постављају рампе, киосци, жардињере и други предмети на оним местима која су потребна за прилаз ватрогасних возила и несметан рад у случају пожара или неког другог догађаја који захтева хитну интервенцију.

Инспекцијским надзором обухваћени су јавни објекти у којима се окупља већи број људи (угоститељски објекти, спортски центри, сајамске хале, позоришта, музеји, школе, здравствене установе и др.). Подсетимо се пожара који се догодио 17. 2. 2008. године, у Новом Саду, у Улици Змај Јовина бр. 10, у кафе бару „Лаунц”, који је по броју жртава незапамћен на овим просторима. У овом пожару осам лица је изгубило живот, а два су задобила тешке телесне повреде. Посебан проблем су јавни објекти у којима је извршена пренамена делова простора па се тако, примера ради, у спортским центрима налазе продавнице, канцеларије, магацини, а поједини домови културе, робне куће и др. постали су тржни центри са великим бројем малих продавница и већим бројем власника. У овим објектима основни захтев је да се у случају опасности и појаве пожара обезбеди сигурна и брза евакуација посетилаца и запослених и спровођење осталих превентивних мера, као што су обезбеђење приступа ватрогасним возилима, одржавање у исправном стању хидрантске инсталације за гашење пожара, као и расвете у случају евакуације, увежбаност

запослених и др. Међутим, све то је отежано јер се на прилазима често постављају столови и друга опрема, сунцобрани, киосци, жардињере и др. Посебан проблем у погледу заштите од пожара представљају позоришта, музеји и друге културне институције где се годинама није озбиљније улагало у инвестиционо одржавање. Стадиони и спортске хале се често адаптацијом претварају у комерцијалне центре са великим бројем купаца. Хотели спадају у објекте јавне намене у којима је неопходно спроводити максималне мере заштите од пожара, и њима се у том погледу поклања велика пажња. У овим објектима инсталације и опрема су у функционалном стању, а евакуациони путеви су обележени и слободни (Живковић, 2010б).

Објекти од значаја за Републику контролисани су редовно. Већина ових објеката изграђена је у складу са прописима, али је присутан проблем текућег инвестиционог одржавања.

Стање заштите од пожара у предузећима је углавном задовољавајуће. Међутим, због лошег материјалног стања у многим предузећима присутно је одлагање решавања многих, па и најосновнијих захтева превентивне заштите од пожара. У мањем броју предузећа спроводи се обука радника за поступање у случају пожара и експлозија према усаглашеном Програму обуке, а у већини предузећа ова обука се спроводи „на папиру“ или се уопште не спроводи. Због лошег пословања, недостатка финансијских средстава и поступка стечаја, многа предузећа су делове простора издавала у закуп, при чему уговором о закупу није на најбољи начин дефинисана обавеза спровођења прописаних мера заштите од пожара. Велики број предузећа ради са смањеним интензитетом, што посебно усложњава стање заштите од пожара. Код новоизграђених индустријских објеката опасност од пожара се испољава кроз неподесност локација и неприлагоденост у погледу капацитета. Многи од ових објеката изграђени су у близини стамбених зона, без заштитних појасева у односу на објекте у близини, са малим складишним просторима и неадекватним приступом за ватрогасна возила.

МУП Републике Србије спроводи перманентну контролу ускладиштења и промета експлозивних материја, оружја и муниције.

Закључак

С обзиром да су губици који могу настати приликом пожара велики, превентивним мерама у остваривању заштите од пожара и експлозија настоји се да се спречи његово избијање и умање последице по људе и имовину. Планови заштите од пожара имају превентивну улогу јер се у њима сагледава постојеће стање у објектима правних лица и плански предвиђају мере за отклањање последица. Друга етапа превентивног де-

ловања спроводи се при урбанистичком планирању, изградњи и реконструкцији објеката кроз контролу пројеката и изведеног стања. Трећа етапа превентивног деловања спроводи се кроз рад служби заштите од пожара и лица оспособљених за послове заштите од пожара у органима и организацијама, као и кроз инспекцијски надзор који спроводи МУП Републике Србије са циљем да се уоче и отклоне недостаци у погледу заштите од пожара, односно одступања од техничких прописа и стандарда.

Да би се предузеле адекватне мере заштите, морају се познавати узроци пожара и пожарне опасности и морају бити ангажовани сви субјекти у заштити од пожара у оквиру својих надлежности.

На основу анализе пожара у Србији, можемо закључити да у оквиру дистрибуције свих узрочника пожара удео људског фактора на нашим просторима изузетно је висок (60-80%). И поред тога што су разлози различите природе и карактера, међу најчешћима се наводе:

- Непажња, нехат и неодговорност (држање и складиштење лако запаљивог материјала у становима, оставама, подрумима, заједничким просторијама, недостатак и неисправност уређаја и средстава за заштиту и гашење пожара, закрченост пожарних прилаза, степеништа и др.);
- Релативно низак ниво културе рада који је условљен релативно кратком индустријском традицијом, али и недовољном ефикасношћу стручног и допунског образовања за заштиту од пожара радника који обављају послове при којима се јавља повећана опасност од пожара и експлозија (индустријска предузећа, складишта опасних и запаљивих материја, транспорт експлозивних и запаљивих материја, пољопривредни комбинати, шумска газдинства ...), односно недовољно развијена техничка култура у области заштите од пожара итд;
- Недовољна обавештеност и информисаност грађанства о настанку, ширењу, последицама и рушилачким ефектима пожара и експлозија, неспособљеност за примену и руковање апаратима за заштиту од пожара, па чак и незаинтересованост једног дела становништва да се на том плану било шта примени.

Без обзира на савремена научна, техничко-технолошка, организациона и друга решења која се примењују за прогнозирање, предупређивање и елиминисање разноврсних и бројних узрочника пожара, човек са свим својим квалитетима и недостацима остаје и даље основни фактор од кога зависи поузданост, безбедност и квалитет радне и животне средине. Отуда, нема сумње да ће ефикасност и квалитет у превентивним активностима у овој области и отклањању могућих последица пожара зависити од тога у којој мери су грађани свих узраста, категорија и професија информисани, образовани и оспособљени за заштиту од пожара (Markić et al., 2010:11).

Литература

1. Вешковац, Н., (2008). *Стање у области заштите од пожара и експлозија – прва искуства у раду Сектора за заштиту и спасавање*, У Зборник радова са Првог саветовања „Садашњост и будућност безбедности од пожара“, МУП Републике Србије, Београд, Електронски извор.
2. Живановић, С., (2010). *Фактори ризика шума од пожара*, Безбедност, год. 52, бр. 2/2010, стр. 179-190.
3. Живковић, С., (2008). *Мотивација у менаџменту заштите од пожара*, У Зборник радова са Првог саветовања „Садашњост и будућност безбедности од пожара“, МУП Републике Србије, Београд, Електронски извор.
4. Живковић, С., (2010). *Организација заштите од пожара*, Факултет заштите на раду, Ниш.
5. Živković, S., (2010a). *Organizacija požarne zaštite v R Srbiji*, rad po pozivu, Varstvo pri delu, varstvo pred požari in medicina dela, Zbornika radova, Međunarodna konferencija Portorož, 11. i 12. maj 2010, Elektronski izvor.
6. Živković, S., (2010b): *Analysis of position of fire and explosion protection in the republic of Serbia*, THE 11th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON FIRE PROTECTION on June 8-9, 2010, at CCL, Leipzig, Germany, Elektronski izvor.
7. *Закон о заштити од пожара*, Сл. гласник РС, бр. 111/2009.
8. *Закон о ванредним ситуацијама*, Сл. гласник РС, бр. 111/2009.
9. Markić, M., Nikolić V., Živković S. (2010): *Obvladovanje znanja na području varnosti in zdravlja pri delu*, Varstvo pri delu, varstvo pred požari in medicina dela, Međunarodna konferencija Portorož, 11 i 12. maj 2010, Portorož. str. 11-18.
10. Радовић, В., (2007). *Заштита од пожара у ромским насељима на територији Војводине*, Безбедност, год. 49, бр. 4/2007, стр. 140-149.
11. *Уредба о разврставању објеката, делатности и простора*, Сл. гласник РС, бр. 76/10.

ANALYSIS OF POSITION OF FIRE AND EXPLOSION PROTECTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: *Technology development and infrastructure development and industry as a whole, in addition to positive effects in terms of development of society, carries with it a greater risk of fire and explosion. Phenomena such as fires, explosions, accidents etc. can cause human casualties and material damages that are equal to catastrophic disaster in certain areas. Based on analysis of fire in Serbia, we note that in the distribution of all causes of fire portion of the human factor in our region is extremely high (60-80%). Therefore, the detailed analysis of the causes of fire, preventive action, taking and implementing measures to provide security and safety and fire and explosion, must be given great importance.*

Keywords: *analysis of position of fire and explosion protection, organization of fire protection, preventive measures.*

Snežana Živković, PhD

University of Niš, Faculty of Occupational Safety Niš, Serbia

Čarnojevića 10a street, 18000 Niš, Republic of Serbia

Dorđe Babić, Deputy Chief of Sector

Republic of Serbia, Ministry of interior,

Sector for Emergency Management, Kneza Miloša 101, 11000 Belgrade

ANALYSIS OF POSITION OF FIRE AND EXPLOSION PROTECTION IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

Fire protection system covers a set of measures and actions for planning, financing, organising, implementation and control of measures and actions for fire protection, prevention of fire outbreak and spread, detection and extinguishing fires, rescuing people and property, environmental protection, determining and removing the cause of fire, as well as assistance in the elimination of consequences caused by fire.

Subjects of fire protection system are: state agencies, autonomous province organs, local government bodies, companies, other legal and natural persons.

Fire protection is achieved by:

- organising and preparing fire protection subjects for implementing fire protection*
- providing conditions for the implementation of fire protection*
- taking measures and actions for protection and rescue of people, material goods and environment during fire outbreak*
- supervision over implementation of fire protection measures*

Subjects of fire protection are obliged to comply with obligations established by the Law on Fire Protection and regulations issued accordingly in order to ensure implementation of fire protection plans and other acts, and are responsible for any activity that alters or may alter status and conditions of fire protection.

Subjects of fire protection are obliged to participate in fire fighting and rescue of people and property endangered by fire, by employing the available human and material resources, if they can do it without endangering themselves or the others.

¹ This paper was presented at THE 11th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON FIRE PROTECTION on June 8-9, 2010, at CCL, Leipzig, Germany.

The main objective of the prescribed measures for fire protection is the protection of human life, physical integrity, material goods and environment.

Prevention from fire is provided by planning and implementation of preventive measures and actions so that they prevent the outbreak of fire more effectively, and that in case of fire outbreak, a risk to people's lives and health and endangerment of material goods and the environment is reduced to minimum and the fire is limited to the very place of its outbreak.

At present, according to the Law on Ministries of the Republic of Serbia and the Law on the Police, it is defined that the Ministry of Internal Affairs, Department for Emergency Situations is in charge of actions of state administration concerning fire protection, protection from explosions and damages, natural disasters, production and sale of explosives, flammable liquids and gases and transport of hazardous substances. Accordingly, the focus of engagement in the field of fire protection is directed to providing complete protection of people and property from fire, explosions and other risk conditions (natural disasters), permanent control of preventive measure applications – technical and fire protection in facilities with greater fire threat, especially in facilities in larger companies, objects of special importance for the Republic, as well as in production and sale of explosives and other hazardous substances. Special attention is directed to complete technical equipment of fire rescue units and increase efficiency of interventions in case of fire and rescuing people and property endangered by these disasters, as well as to provide professional development and training to workers on these positions. The focus of engagement in the field of protection and rescue is directed to protecting people and their property from natural disasters (floods, landslides, weather disasters, fires in open spaces which have turned to natural disasters due to their size, etc).

Since 2005 there have been intensive attempts to make amendments to the existing legal regulations and to accept new ones in this area, in order to complete legislative provisions for protection and rescue of people and material goods, not only from fire and explosions, but also from natural disasters, technical and technological disasters, which has led to establishing better organization of care in emergency situations.

In June of 2009 Sector for Emergency Situations was formed under the Ministry of Internal Affairs which is responsible for taking preventive measures concerning protection from fire and other hazards, undertaking operational (rescue) activities and organizing and work coordination of all subjects of protection and rescue system in emergency situations.

In the period from 2000 to 2009 a large number of fires and explosions, as well as other interventions of fire rescue units were registered despite taking a series of preventive measures.

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

Period	Total number of fires and explosions	Number of fires on industrial facilities	Number of fires in industry and mining	Number of outdoor fires	Number of fires on vehicles	Number of fires caused by negligence
1991	4660	3215	253	836	609	3869
1992	5547	3374	324	1526	647	4504
1993	5300	3067	354	1606	627	4432
1994	4970	3012	301	1253	705	3940
1995	4502	2898	250	870	733	3575
1996	4720	2964	294	1082	674	3859
1997	4962	3133	276	1048	781	4086
1998	5434	3098	285	1675	659	4686
1999	3670	2572	224	531	567	2901
2000	6641	3161	306	2750	730	5782

FIRE UNIT REPORT									
1. Type of event	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Fire	11728	14811	11803	15061	14670	17847	28546	24450	24450
Explosion	34	51	19	36	32	39	35	43	43
Tech. intervention	695	851	644	1144	1214	1318	1640	1515	1515
Tech. intervention with OPM	27	48	33	64	80	78	60	89	89
Tech. intervention in transport	417	410	267	608	638	709	819	742	742
Duty	587	734	537	799	1052	980	1179	1290	1290
Pumping water	583	542	469	446	820	909	395	244	244
Services	859	1645	1437	1092	1003	1188	870	915	915
Accident	146	212	153	258	345	385	356	386	386
Interaction	7	40	20	22	46	28	64	34	34
False alarm	299	366	284	383	390	379	523	483	483
Other interventions	182	269	195	379	436	591	549	534	534
Total	15564	20009	15861	20292	20726	24451	35567	30668	30668
2. Interventions on									
Residential building	4078	4385	3163	4920	5211	4918	5123	5222	5222
Office building	297	362	265	441	518	401	450	465	465
Residential and commercial building	112	98	73	85	93	116	92	95	95
Agricultural building	521	577	443	495	506	523	639	478	478
Shed, shack	605	775	507	700	646	580	788	657	657
Chimney		0			169	938	821	1047	1047
Thermo- hydroelectric power plant	8	0	0	5	8	5	10	7	7
Parking lot, garage	91	115	71	117	101	125	131	124	124

2. Interventions on									
Nursery, nursing home	21	24	18	35	16	38	21	15	15
Health institution	0	3			8	4	12	16	16
school, faculty, kindergarten	95	79	64	72	70	120	70	73	73
hotel, motel	24	61	29	37	37	25	18	31	31
Religious building	0	0			7	16	19	13	13
cinema, theatre, museum	21	13	10	24	36	19	18	15	15
Trade – craft shop	179	141	93	159	175	177	210	239	239
Catering facility	130	124	96	177	195	204	221	240	240
Department store	17	22	14	13	3	32	29	26	26
Warehouse, storage	90	125	103	69	89	125	139	114	114
Silos	23	13	10	38	12	25	18	23	23
Airport facility	18	1	1	0	0	10	2	28	28
Building site	13	9	8	2	13	9	18	7	7
Power plant	6	3	3	2	2	5	2	2	2
Transformer station	148	161	121	126	160	135	168	162	162
Gas plant, refinery	10	4	2	1	33	3	1	4	4
Production plant	183	233	176	245	240	248	236	192	192
Other construction buildings	945	1024	687	1177	1308	972	934	847	847
Road traffic	1644	1726	1245	2133	2131	2390	2678	2639	2639
Rail transport	59	72	76	52	177	185	68	125	125
Water transport	0	0		20	22	43	44	36	36
Air transport	30	44	8		1	1	3	6	6
Forests	385	643	595	264	259	837	1627	552	552
Grains	189	221	175	213	62	62	147	200	200
Meadow, grass	1877	2919	2820	2311	1936	2831	10273	6339	6339
Orchard, vineyard	51	91	90	55	32	92	299	140	140
Containers, landfill	811	1273	1031	1797	2215	3073	4060	4554	4554
Other open space	2837	3756	3034	3486	3810	4721	6178	5935	5935
Total	15518	19097	15031	19271	20301	24008	35567	30668	30668

In 2000 due to a large number of fires in open spaces, especially in summer months, which have arisen due to enormously high temperatures and lack of rainfalls over a longer period of time, as well as due to negligent conduct of the citizens during their stay outdoors, 6,641 fires and explosions were registered. Taking into account the number of registered fires and explosions in the period from 1991, the year 2000 was, however, considered a year when the largest number of fires and explosions occurred. Compared with the number of fires

and explosions in 2000, in 2001, there was a significant decrease of that number, in 2001 – by 38.9% and in 2002 – by 26.3%. Then in 2003, there was an increase in the number of fires and explosions, which was by 2006 balanced (annual average was about 5,300 recorded fires and explosions). Statistics on fires from 1991 to 2000 show only the fires where the investigation was carried out (because of the great material damage, the injured and killed persons, as well as fires, for which there were indications that they are caused intentionally – there are assumptions of a crime) – not shows the total number of fires that have intervened Fire and rescue units (fires with less damage).

However in 2007, **after the Department for Protection and Rescue was formed**, 28,546 fires were registered (6,938 explosion and fire which have undergone investigation for greater materially damage, injured and killed people in fires and explosions) and 35 explosions which was in comparison with the average in the last four years (5,300 fires and explosions) larger for 30.9%, and compared with 2000, larger for 4.5%. The total number of fires and explosions was more evidently increased in July 2007 when a part of the Republic of Serbia territory, as well as most of the countries in the region, was affected by numerous fires in open spaces, mostly in inaccessible forest and mountain complexes. Only in July, 1,414 fires were recorded (out of which 971 in open spaces), which was by far the largest number of fires registered in one month in the last 15 years. Such a large number of fires influenced the increase in total number of fires in 2007, compared with 2006 of 21.5% or from 5,712 to 6,938. However, it is very important that there were no casualties in forest fires, so in that respect, favorable tendency was retained in this field. Nevertheless in 2007 total of 86 people were killed and 316 suffered severe and light injuries in fires and explosions.

Large number of fires in July and early August affected the area of about 33,000 hectares under forests and low vegetation and grass; out of which 17,000 hectares was exclusively land under forests. Caused material damage to ecosystems was invaluable, and their reconstruction would require additional costs and in some areas it would last for several decades. However, it is important to emphasize that **the consequences of fires in open spaces in the Republic of Serbia, i.e. the area under forests, are to a great extent less than the effects of fires in surrounding countries.**

Bearing in mind the danger of fires on agricultural crops and machinery during harvest activities (in 2007, 56 fires occurred in areas under crops), this Ministry ordered every year, starting from 2002, implementation of preventive measures, before and during harvest works, in the action entitled “Harvest”, in order to avoid irregularities from previous years and ensure the performance of these activities without risks of fire. In this action, each territorial fire unit in the area it covered took all necessary activities to complete agricultural work. The plans were made which foresaw a complete inspection and examination

of legal and natural persons who would conduct activities during harvest, as well as facilities where grains were received, dried and stored and agricultural organizations were ordered to form Headquarters for harvest which would coordinate all activities. Despite implemented preventive measures for protection of crops from fire, the number of fires in areas under crops was more than doubled in comparison with the previous year. These fires were mostly caused by negligence of those citizens who burned remains of harvested grains on their fields, from which the fire could uncontrollably spread to other parcels under grains, which indicated the lack of citizens' safety behavior. In these fires, and mostly those in summer months, older people were usually those who got hurt and unable to protect themselves from fire which spread without control.

Despite a large number of forest fires and other fires on open spaces, (2,858 or 41.2% of the total), the largest number of fires (3,138 or 45.2% of the total number of fires) still starts on buildings, while on the means of transport 942 or 13.6% of total fires have been recorded.

Carelessness and negligence are still the most common ways of causing fires, and it is the case in 47.4% of all fires and explosions. It is precisely this fact that indicates the lack of safety manners with the citizens, especially when it comes to taking preventive measures for protection from fire. Change in this state, and especially public awareness about the dangers of fire, can be brought about only by public appeals and warnings through the media and by educating people in other ways.

Fire protection status in **high-rise housing and residential and commercial buildings** is unsatisfactory, especially in those which are older in construction, which is why it often comes to a fire. Electrical installations and chimneys are improperly maintained, equipment and fire extinguishers are damaged or stolen, stairs, passages, basements and attic spaces are buried with fuel and flammable materials, access roads and communications for access to these objects are impenetrable and the like. For a long time, due to repairs of flat or damaged roofs and apartment construction, many residential buildings and high-risers (over 22 meters high) have been upgraded without proper technical documentation, or the documentation was issued but in construction the building has grown into category of high buildings, without taking care of protective measures from fire. Also, ramps, kiosks, flower boxes and other things are usually set in places necessary for access of fire vehicles and their smooth operation in case of fire or some other event which requires immediate intervention.

Inspection is supervising **public buildings** where a lot of people gather and spend time (restaurants, sports centers, exhibition halls, theaters, museums, schools, health institutions, etc.)... Recall the fire that occurred on 17 February 2008 in Novi Sad, no. 10, Zmaj Jovina Street, at the coffee bar "Lounge", which, according to the number of victims, had not been recorded in the history

of this region. In this fire 8 persons lost their lives and two suffered serious body injuries. Another problems are public buildings where some premises have changed their purpose, and so, for example, in sports centers there are shops, offices, storages, and some cultural institutions or department stores have become shopping centers with a large number of small shops and a great number of owners (in this case, regulations do not resolve who is the person to whom an inspector orders to take preventive measures from fire). In these facilities the basic requirement is that in case of danger and fire, safe and quick evacuation of visitors and employees is to be provided, and also carrying out other preventive measures, such as securing access for the fire extinguishing vehicles, maintaining hydrant installation in proper condition for extinguishing fire and also lighting in case of evacuation, as well as training of employees for such situations. However, all this is difficult because the passages are often blocked by tables and other equipment, parasols, kiosks, flower boxes and similar. Special problems in terms of fire protection are theaters, museums and other cultural institutions, where it has not been seriously invested in maintenance. Stadiums and sports halls are being adapted to commercial centers with a large number of renters. Hotels are public facilities where it is necessary to carry out maximum protection from fire and great attention should be paid to them accordingly. The installations and equipment in these facilities are in function and evacuation routes are marked and free.

Objects of importance for the Republic are being controlled regularly. Most of these facilities are built according to regulations; however, there is a problem of current investment maintenance.

Status of fire protection in **companies** is satisfactory in general. However, due to poor financial situation in many companies, resolutions of many, and even of the most fundamental requirements for preventive fire measures are being postponed. In a small number of companies training for workers is being conducted on how to behave in case of fire and explosion according to a coordinated training Program. However, most companies implement the training only formally or not implement it at all. Due to bad business conduct, lack of funds and the bankruptcy proceedings, many companies have rented some space, and they have not well defined the obligations for implementing recommended measures for fire protection in the contract of lease. A large number of companies work with lower intensity which particularly complicates the status of fire protection. In newly built industrial facilities the risk of fire is manifested through locations which are inconvenient and capacities which are unadapted. Many of these buildings have been built near the residential zone, without protective belts in relation to objects in the vicinity, with small warehouses and inadequate access for firefighting vehicles.

Ministry of Internal Affairs of the Republic of Serbia conducts permanent **control of storing and trading with explosives, weapons and ammunition.**

According to a decree by the Republic of Serbia National Assembly, the Law on Fire Protection was passed on 29 December 2009. The Law puts in order fire protection system, rights and obligations of state agencies, of autonomous province and local government organs, companies, other legal and natural persons, fire fighting organisations, supervision over enforcing the law and other important issues for the fire protection system.

Fire protection system covers a set of measures and actions for planning, financing, organising, implementation and control of measures and actions for fire protection, prevention of fire outbreak and spread, detection and extinguishing fires, rescuing people and property, environmental protection, determining and removing the cause of fire, as well as assistance in the elimination of consequences caused by fire.

Subjects of fire protection system are: state agencies, autonomous province organs, local government bodies, companies, other legal and natural persons.

Fire protection is achieved by:

- organising and preparing fire protection subjects for implementing fire protection;
- providing conditions for the implementation of fire protection;
- taking measures and actions for protection and rescue of people, material goods and environment during fire outbreak;
- supervision over implementation of fire protection measures.

Subjects of fire protection are obliged to comply with obligations established by the Law on Fire Protection and regulations issued accordingly in order to ensure implementation of fire protection plans and other acts, and are responsible for any activity that alters or may alter status and conditions of fire protection.

Subjects of fire protection are obliged to participate in fire fighting and rescue of people and property endangered by fire, by employing the available human and material resources, if they can do it without endangering themselves or the others. The main objective of the prescribed measures for fire protection is the protection of human life, physical integrity, material goods and environment.

Prevention from fire is provided by planning and implementation of preventive measures and actions so that they prevent the outbreak of fire more effectively, and that in case of fire outbreak, a risk to people's lives and health and endangerment of material goods and the environment is reduced to minimum and the fire is limited to the very place of its outbreak.

Fire protection is organized and carried out continuously at all places and all objects exposed to the danger of fire.

Subjects of fire protection encourage, direct, and raise awareness of the importance of fire protection through the educational system, research, scientific and technological development, specialized training in the process of work and in providing public information.

Planning and organizing fire protection

Planning and management of fire protection is provided and performed by implementation of Fire Protection Strategy brought by the Government for a period of at least five years and it includes:

- description and assessment of the situation in fire protection area;
- basic objectives and criteria for implementation of fire protection in general, and in different areas and fields with the priority protective measures;
- conditions for the most favourable economic, technical, technological and other measures for fire protection;
- long and short-term measures for prevention of outbreak, mitigation of fire consequences and control of implementing fire protection measures;
- a way of providing funds for fire protection.

Rehabilitation plans are made for the rehabilitation of the consequences of fire and include: condition, measures, assessing impact on life and health of people, evaluating impact on environment, carriers, manner, dynamics and resources for the implementation of the plan.

The Ministry for Internal Affairs performs tasks of normative, administrative, organizational, technical, preventive, preventively- technical, educational and other nature in order to organize, plan and implement fire protection system.

The Ministry of Defence and the Army of Serbia performs tasks related to editing, planning, organizing, implementing and control of protection from fires and explosions in facilities of the Ministry of Defence and the Army of Serbia in accordance with the provisions of this Law, the law which regulates the defence system of the Republic of Serbia and regulations issued under the law.

The autonomous province, within its jurisdiction established by the Constitution and the Law, provides conditions for implementing fire protective measures and provides assistance in elimination or mitigation of consequences caused by fire and it brings acts to promote fire protection.

Local government units in accordance with their rights and duties, and as part of their jurisdiction established by the Constitution and the Law on fire protection, provide conditions for implementing fire protective measures and provide assistance in elimination or mitigation of consequences caused by fire and brings acts to improve fire protection.

Local government units make Fire Protection Plans.

In order to determine organization and taking the necessary measures for successful functioning and implementation of fire protection, the Ministry classifies facilities, land and activities according to their endangerment from fire which depends on: technological processes that are being conducted in

them, type and amount of material they produce, process or store, type of material used to build the facility, importance and size of facility and type of surrounding plants.

Buildings, activities and land are classified into the following categories:

1. with a high risk of fire – the first category of fire threat;
2. with increased risk of fire – the second category of fire threat;
3. with a certain risk of fire – the third category of fire threat.

The owner or user of the premises, the owner or user of land as well as a legal entity classified as the first category of fire threat is required to provide technically equipped and trained fire fighting unit with the necessary number of fire fighters; the second category exposed to a fire threat is obliged to organize the implementation of preventive measures for fire protection and are constantly on duty with the necessary number of professionally qualified persons for the implementation of fire protection, while the third risk category is required to organize the implementation of preventive measures against fire with the necessary number of persons professionally trained for the implementation of fire protection.

A company or some other legal entity can be hired to perform these tasks, but it has to meet the requirements and must be authorised by the Ministry to perform these tasks.

For the activities at fire protection in buildings for special purposes, which are used by the Ministry of Defence and the Army of Serbia, only competent military authorities can perform these duties, under the conditions regulated by the Minister of Defence, and in accordance with the provisions of this law.

Individuals classified in the first and second category of fire threat are obliged to make a Fire Protection Plan.

Owners and users of commercial, industrial and public buildings, building blocks, underground garages and buildings in the third category of fire risk, as well as tenants in the housing estates are obliged to issue Rules of Fire Protection.

Preventive measures

Preventive measures in protection from fires and explosions are used to prevent the outbreak of fire and minimize its consequences on people and property. Fire protection plans have a preventive role since they are used to envisage the current state of affairs in legal entity facilities and plan and predict measures for their elimination. The second stage of preventive actions is conducted during urban planning, construction and reconstruction of buildings through control of projects and performed actions. The third stage of preventive actions is implemented through the work of fire protection services and trained personnel for fire protection in the organs and organizations, as well as the

inspection carried out by authorities of the Ministry of Internal Affairs, in order to detect and eliminate downsides in fire safety or deviations from technical regulations and standards.

In conducting actions in nature that can cause fires, and especially during open flames, fire protective measures must be implemented in order to reduce the possibility of fire outbreak.

Firefighting organization

Fire fighting units are established for the implementation of fire protection, rescuing people and property, preventing and combating other technical and technological accidents and natural disasters.

Fire fighting units can be professional and voluntary. Professional fire fighting units are the fire-rescue units of the Ministry, the fire fighting units of the Ministry of Defence and the Army of Serbia, the fire fighting units of local government, and fire units of those legal entities which are classified as the first category of fire threat.

Units of local government, legal entities and associations of citizens may establish voluntary fire fighting units.

Units of local government establish professional fire fighting units when they ensure the appropriate facilities for personnel accommodation, their equipment and techniques, as well as personal protective equipment, fire fighting devices and equipment, as well as fire fighting techniques according to the current standards and norms.

Upon getting employment in the fire rescue unit, the employees are required to go to expert training and pass the professional exam in the field of fire protection according to the curriculum.

Members of the fire rescue units wear the prescribed uniform during performance of their duties and tasks, and the prescribed intervention equipment during fire fighting situations and other emergency interventions.

Fire fighting units submit reports on all conducted interventions to the competent fire – rescue unit that keeps evidence of each completed intervention. The Ministry keeps track of all special events and fires on the territory of the Republic of Serbia and they issue a certificate of the appearance of fire upon the request of the interested persons.

Fire fighting

Anyone who notices the immediate danger of fire or notices a fire itself is obliged to remove the danger, or to put out a fire if it can be done without danger to themselves or others. If they can not do it by themselves, they are obliged to notify the nearest fire fighting unit without delay.

Fire fighting units are obliged to cooperate with each other and provide each other assistance in fighting fires and in emergency situations.

The process of fire extinguishing is managed by a fire rescue unit manager and he has certain rights given to him by the Law on Fire Protection.

Fire rescue units of the Ministry make operational maps for fire fighting situations in case of objects, parts of buildings and land where companies conduct business with increased risk of fire and explosion.

A copy of the operational map is delivered to the fire fighting unit or the appropriate fire fighting service in a company or an organ.

Conclusion

The Sector for Emergency Management as a professional organizational unit of the Ministry of interior, which serves the citizens has an obligation to, among other things assist citizens in emergency situations. Among the main tasks of the Ministry, there are some activities related to emergency situations:

- Fire protection;
- Providing assistance to citizens in case of natural disasters and other extraordinary situations that require urgent engagement to prevent occurrence and remove serious consequences.

Basic settings concept of protection and rescue in emergency situations is to consolidate the activities aimed at protecting life, health and property of citizens, the preservation of conditions necessary for life and prepare to overcome the situations that occur during fires, natural disasters, dangerous substances and other state of emergency in Republic of Serbia. In addition to this, the aim is to create conditions for preparing citizens, companies, state agencies and other organisations and professional services, vocational and other associations to rescue people and property from fire, natural disasters and other disasters and catastrophes.

References:

See References on page 213.

Доц. др Оља ЧОКОРИЛО,¹
Саобраћајни факултет, Универзитет у Београду

UDK-343.712.5
Прегледни научни рад
Примљено: 13.1.2011.

Безбедносне процедуре у случају радњи незаконитог ометања почињених на ваздухоплову

Апстракт: Безбедност у ваздухопловству је кључни приоритет. Са-времена ваздухопловна индустрија улаже огромне напоре на сузбијању радњи незаконитог ометања почињених на ваздухоплову. Највећа превентива се односи на сузбијање отмица ваздухоплова и постављања експлозивних направа у путничку кабину ваздухоплова. Адекватне процедуре, као и обученост летачког и нелетачког особља, представљају основ за борбу против незаконитих радњи, које неретко за последицу имају катастрофалан исход.

Кључне речи: безбедност, ваздухоплов, отмица, експлозивна направа.

Увод

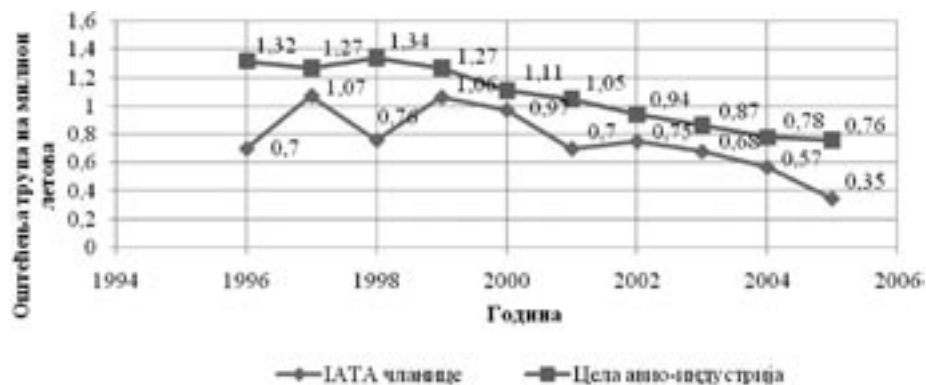
У радње незаконитог ометања почињених на ваздухоплову убрајају се посебно: насиље против лица у ваздухоплову у лету, ако оно може да угрози безбедност ваздухоплова; уништење ваздухоплова који се користи у ваздушном саобраћају или такво наношење штете ваздухоплову које би могло да га учини неспособним за лет или да угрози безбедност лета; постављање направе или материје на ваздухоплов у употреби којима он може бити уништен или које би могле да проузрокују штету која би га учинила неспособним за лет или угрозила безбедност лета; уништење или оштећење техничких система ваздушног саобраћаја или ометање њиховог рада, ако то може да угрози безбедност ваздухоплова у лету; давање лажних обавештења којима се угрожава безбедност ваздухоплова у лету; незаконита и намерна употреба било које направе, материје или оружја за извршење дела насиља против лица на аеродрому, које има или може да има за последицу тешку телесну повреду или смрт лица, или уништење или тешко оштећење објеката, опреме или средстава на аеродрому или ваздухоплова ван употребе који се на њему налази, ако се тиме угрожава

¹ oljav@sf.bg.ac.rs

или може да се угрози безбедност на аеродрому (*Закон о ваздушном саобраћају*, Службени гласник РС, бр. 73/10).

Питање безбедности у ваздушном саобраћају је суштинско у погледу његовог развоја и конкурентности у односу на друге видове превоза. Самим тим, безбедност представља једно од најосетљивијих питања које директно утиче на одређење путника за авионски превоз. На тај начин, смањена безбедност у ваздушном саобраћају може утицати на примарне циљеве тржишно оријентисане авиокомпаније – на максимизирање профита, проширивање тржишта, очување постојећег удела на тржишту и повећање удела на тржишту.

Чланице Међународног удружења ваздухопловних превозника (IATA) увиделе су да је безбедност заједничка одговорност јер свака несрећа погађа целокупну заједницу, тако да свака чланица има значајан економски интерес у спречавању не само сопствених, већ свих несрећа. Иницијатива чланица IATA је дала резултате те је број несрећа у којима је дошло до оштећења трупа ваздухоплова (енг. *hull-loss*) драстично опадао од 1996. до 2005. године (IATA, 2006), да би у 2005. ваздухопловна индустрија забележила рекордно низак ниво од 0,76 несрећа на милион летова, док су IATA чланице биле значајно боље са 0,35 несрећа на милион летова (дијаграм 1). Претпоставља се да ће иницијативе као што је IATA *Six Point Safety Plan*, који укључује IOSA (*IATA Operational Safety Audit*) и *Safety Roadmap* довести до даљих напредака, односно до даљег смањења броја несрећа у ваздушном саобраћају.

Дијаграм 1 – *Годишњи број несрећа у којима је оштећен труп авиона*

Безбедност је одувек доминантан фактор у свим ваздухопловним активностима и организацијама, што се јасно види у циљевима које је ICAO назначио у члану 44 *Конвенције о међународном цивилном ваздухопловству*, познатој као *Чикашка конвенција*. Зависно од тачке гледишта, кон-

цепт управљања безбедношћу може имати различите конотације, као што су (ICAO, 2009):

- нула удеса (или озбиљних незгода), схватање које је широко распрострањено међу путницима;
- дистанцирање од опасности или ризика, тј. од оних фактора који проузрокују или је вероватно да проузрокују штету; став који за послени у ваздухопловству заузимају према ризичним догађајима и условима (осврт на „сигурну“ корпоративну културу);
- степен до кога су инхерентни ризици у ваздухопловству „прихватљиви“;
- процес идентификације хазарда и управљања ризицима, и
- контрола штете настале услед удеса или незгоде (односи се на лица или имовину, као и на штету нанету трећим лицима).

Безбедност се данас све више посматра као управљање ризиком (ICAO, 2009; IATA, 2010):

Безбедност (Safety) у ваздухопловству јесте стање у коме су ризик од угрожавања живота и здравља људи и од настанка штете причињене имовини смањени и одржавани на прихватљивом нивоу, сталним учешћем опасности и контролом ризика од појаве уочених опасности.

Области у којима се примењују процедуре за минимизирања ризика су: опрема, стандарди и политика, процедуре и обука. Без обзира на то што ваздушни саобраћај представља најбезбеднији вид превоза и што чланице IATA чине велике напоре како би он био још безбеднији, несреће се ипак дешавају. Због тога је неопходно утврдити процедуре, опрему и адекватну обуку посаде како би се, у случају појаве неке непредвиђене ситуације у току лета, односно у тзв. *emergency* ситуацији, потенцијална штета свела на што је могуће мању меру. Према прописима (ICAO, 1994), несреће се класификују на:

Инцидент (Incident) је догађај везан за функционисање ваздухоплова који јесте или би могао да угрози безбедност ваздушног саобраћаја и није несрећа.

Несрећа (Accident) је догађај везан за ваздухоплов који наступи од тренутка када се једно или више лица укрца у ваздухоплов, са којим треба да обави лет, до тренутка њиховог искрцавања, услед чега је дошло до смрти или тешких телесних повреда једног или више лица, односно тешког оштећења или уништавања ствари, што се десило као последица:

- налажења у ваздухоплову;
- непосредног контакта са делом ваздухоплова или деловима који су се одвојили;
- изложености реактивном млазу, осим у случају када су повреде и оштећења последица природних појава, када је у питању самоповређивање или повреде које су проузроковала друга лица, или ако

се ради о повредама „слепих путника“ који се крију ван подручја намењених путницима и посади, или је на ваздухоплову дошло до оштећења или грешке која:

- негативно утиче на структурну снагу, деловање или летачке карактеристике ваздухоплова;
- изискује већу поправку или замену оштећеног дела, осим када је у питању квар или оштећење мотора, ограничено само на мотор, на његов поклопац или додатке, или кварови елисе, крајеви крила, антене, унутрашње гуме на точковима, кочнице, аеродинамичке површине, мање пукотине или убодне рупе на површини ваздухоплова, или је
- ваздухоплов изгубљен или потпуно недоступан.

Стварна несрећа је несрећа где околности указују на то да се несрећа недавно десила.

Отмица и бомба у кабини

Терористички акти, као што су отмица и постављање бомбе у кабини, представљају значајне изазове данашње авијације у погледу нарушавања безбедности и сигурности авиона и путника. Због тога је неопходно да чланови посаде буду упознати са тим како да минимизирају нарушавања безбедности и сигурности, што се постиже њиховом адекватном обуком.

Отмица

Отмица (енг. *hijacking*) представља веома озбиљан криминални акт без обзира на мотивацију, и као такав се увек третира. Свака земља има свој начин одбране у оваквим случајевима.

Летачко и кабинско особље мора бити упознато са следећим поступцима:

- како да реагују;
- како да одговоре на захтеве отмичара, и
- како да избегну конфликте у авиону.

Један или највише два члана посаде треба да буду у контакту са отмичарем. Овај однос може бити од непроцењиве важности када дође до преговора који се односе на:

- одлазак путника у тоалет;
- коришћење АPU-а и система за хлађење, и
- ослобађање непокретних, болесних, жена и деце.

Поступци које треба да предузме кабинско особље:

- остати смирен, осим у ситуацији непосредне животне опасности;
- проценити ситуацију на основу знања стеченог на обуци и сопственог расуђивања, а затим поступити у складу са тим;

- увек будно пратити ситуацију у путничкој кабини и бити на опрезу у погледу сумњивог понашања путника. Обавестити капетана о свим неуобичајеним збивањима што је пре могуће;
- изабрати телесно способне путнике (ABPs);
- врата пилотске кабине морају остати закључана у свим случајевима претње, чак и у случају да нападач повреди путнике како би приморао посаду да му омогући приступ пилотској кабини;
- пилоти не смеју напуштати пилотску кабину и бити физички укључени у ситуације које представљају сигурносни проблем у путничкој кабини;
- у случају постојеће претње, кабинско особље доставља летачком особљу следеће информације:
 - врсту претње;
 - број нападача и њихов положај у путничкој кабини, и
 - да ли је пронађено неко оружје, врста и број (количина) М;
- неопходно је увек обавестити чланове посаде, што је могуће пре, о евентуалној претњи како би се суочили са проблемима у раној фази.

У случају отмице не постоји прописана процедура чланова кабинског особља, већ зависи од тренутне ситуације у путничкој кабини (нпр. од броја отмичара, њихових захтева, њиховог карактера, тј. личности итд.), па самим тим може да варира од случаја до случаја.

Бомба у кабини

Постоји велики број различитих начина претњи бомбом у кабини (енг. *Bomb on Board*), а већина њих је обмана. Међутим, претња бомбом, без обзира на који начин се врши, би требало да се сматра легитимном претњом за безбедност лета. Претња бомбом се третира у зависности од политике превозиоца и безбедносних процедура. Најчешћи типови претњи бомбом у ваздушном саобраћају су (Airbus, 2005):

1. специфичне претње бомбом – код којих се зна превозилац, број лета, тип авиона, време полетања и дестинација, а може бити дата и локација бомбе у авиону и
2. неспецифичне претње бомбом – код којих се може идентификовати дестинација, почетак или време лета.

Ови типови претњи су обично у облику телефонског позива.

Међутим, постоје друге претње које се могу појавити у авиону, као што су: путник који је спреман за претњу бомбом (Шикман, 2006:620), или анонимне поруке писане руком које се могу пронаћи у авиону, као што су поруке на огледалу у тоалету, или другим видним местима како би их видели путници или посада. У случају претње у току лета неопходно је одмах обавестити летачко особље. Капетан ће одлучити о току акција

које ће бити предузете. Кабинско особље би требало да сачека даља упутства а, уколико је временски изводљиво, пожељно је спровести претрагу авиона у току лета. Ову претрагу треба извршити тако да се не изазове паника међу путницима. Генерално, претрага у случају најаве бомбе се врши веома пажљиво уз употребу батерија и огледала, када се претражују тамни одељци. Намера претраге је да се нађе нешто што је неуобичајено и на тај начин сумњиво јер експлозивна направа може изгледати као бомба, али и као књига, оловка, кутија, кеса, коверат и сл.

Питања која могу помоћи члановима кабинског особља при одређивању сумњивих предмета су:

- да ли је предмет на карактеристичној, тј. „нормалној“ локацији?
- да ли је предмет био сакривен?
- да ли је предмет очигледно сумњивог изгледа?

Кабинско особље би требало да пријави сваку сумњу која се тиче неуобичајених предмета. Члан посаде који пронађе предмет би требало да:

- одмах обавести летачко особље и
- обавести све друге чланове посаде.

Летачком особљу је неопходно пружити што је могуће више информација у погледу: тачне локације; описа предмета (што је могуће више детаља); величине; боје; карактеристичног мириса. Члан кабинског особља који пронађе сумњив предмет не би требало да:

- оставља сумњив предмет без надзора (замолити другог члана посаде да остане и чува дату зону, како би се спречило свако непажљиво померање или руковање);
- дира или помера предмет све док капетан не донесе одлуку о његовом померању на локацију са најмањим ризиком (LRBL – *Least Risk Bomb Location*);
- сече или одваја ни једну жицу, и
- користи електричне уређаје у близини сумњивог предмета.

Кабинско особље би требало да сачека даље инструкције од летачког особља. Капетан ће одлучити да ли ће се применити процедура „бомбе у кабини“ (енг. *“Bomb on Board” procedure*).

Процедура кабинског особља у случају бомбе у кабини

На дијаграму 2 је приказана стандардна процедура у случају постављања експлозивне направе у путничку кабину транспортног авиона (*Bomb on Board Cabin Crew Procedure*), дефинисана за ваздухоплове типа *Airbus*.

Дијаграм 2 – Приказ процедуре кабинског особља у случају постављања експлозивне направе у путничку кабину транспортног авиона

Након налажења сумњивог предмета и обавештавања капетана о томе, потребно је проверити да ли се у авиону налази неко од чланова јединице за демонтажу експлозивних направа (EOD – *Explosive Ordnance Disposal*). При томе је неопходно обезбедити нађену локацију и не напуштати је како не би дошло до померања сумњивог предмета, до сечења жица или отварања.

Неопходно је преместити путнике најмање четири реда од локације сумњивог предмета. Након премештања путника, потребно је проверити да ли постоји механизам на принципу дизања. Да би се то проверило, потребно је провући танак конач или несавитљиву карту (као што је карта са *emergency* информацијама) испод сумњивог предмета, без његовог подизања.

У случају да танак конач или карта не могу бити провучени испод сумњивог предмета, то указује на постојање механизма на принципу дизања, па се сумњив предмет не може померати. У том случају можда постоји могућност да се бомба помери заједно са површином на којој је лоцирана, као што је полица или јастук седишта. Ако није могуће померити бомбу, онда је треба окружити танком пластиком (нпр. кесом за отпатке), након тога мокрим материјалима и другим материјалима који ублажавају јачину експлозије, као што су јастуци седишта и меки ручни пртљак. Потребно је изместити особље што је даље могуће од локације бомбе. У случају да се карта може провући испод сумњивог предмета, потребно ју је оставити испод сумњивог предмета и померити је заједно са њим.

Након утврђивања да се сумњив предмет може померити, неопходно је преместити путнике најмање четири реда од LRLB. Ако су сва седишта заузета, ови путници би требало да седну на под у заштићеним зонама према предњем делу кабине. Након премештања путника што даље од LRLB, неопходно је подићи гомилу од чврстог пртљага насупрот врата, приближно 25cm (10in) испод средине врата. На врху овога, поставити најмање 25cm (10in) влажног материјала, као што су јастуци и ћебад. На врх влажног материјала поставити танак лист пластике (нпр. кеса за отпатке). Ово ће спречити било какву могућност појаве кратког споја. Пажљиво пренети сумњив предмет у положају у коме је пронађен и сместити га на врх влажног материјала у истом положају и што је ближе могуће структури врата. Поставити додатни лист танке пластике преко сумњивог предмета. Подићи 25cm (10in) влажног материјала око и изнад сумњивог предмета. Испунити простор око сумњивог предмета јастуцима и другим меканим материјалима као што је ручни пртљак (натопљен водом или другим незапаљивим течностима) све до плафона кабине, сабијајући што је могуће више. Осигурати LRLB гомилу користећи појасеве, ужад, кравате или друге одговарајуће материјале. Што је више материјала наслагано око сумњивог предмета, штета ће бити мања.

По слетању, потребно је евакуисати путнике и посаду што је брже могуће, кроз нормалне и кроз излазе за случај опасности на супротној страни од локације бомбе. Потребно је напоменути да је локација најмањег ризика – LRBL, за авионску структуру и системе, центар задњих кабинских врата са десне стране.

Улога чланова кабинског особља током emergency ситуације

Већина *emergency* ситуација су изненадне и тотално неочекиване, или се дешавају са веома малим претходним упозорењем. Самим тим, оне остављају мало времена члановима посаде за реаговање. Када наступи

emergency ситуација, улога члана кабинског особља мења се од особе која је услужно оријентисана у:

- специјалисту кабинске безбедности;
- поузданог вођу;
- особу која је спремна за деловање, и
- особу која контролише било коју *emergency* ситуацију.

Улога чланова кабинског особља се мења из разлога што чланови кабинског особља имају следеће дужности:

- обезбеђење највеће могуће заштите путника при принудном слетању;
- припрема путника за брзо напуштање авиона по заустављању, односно након принудног слетања;
- руковођење напуштањем авиона по принудном слетању, тако да се оно обави брзо и по предвиђеном плану;
- указивање помоћи путницима и, по потреби, члановима посаде при напуштању авиона после принудног слетања, и
- упућивање путника да се правилно и брзо удаље од авиона.

Могуће је констатовати да је улога чланова кабинске посаде комплексна и да има два јасно дефинисана аспекта: безбедносна улога (енг. *safety role*) и комерцијална улога (енг. *service role*). Исход сваке *emergency* ситуације ће зависити од:

- употребе CRM-а (*Crew Resource Management*);
- познавања и примене SOP-а (*Standard Operating Procedures*);
- свести о ситуацији;
- тимског извођења задатака, односно координисане активности чиставе посаде и доброг вођства, и
- ефикасне комуникације.

Управљање ресурсима

Управљање ресурсима (енг. *Crew Resource Management – CRM*) представља ефикасну употребу расположивих ресурса (чланова посаде, авионских система и капацитета за подршку) за обављање безбедних и ефикасних операција. CRM се користи за превенцију несрећа чији узрок могу бити људске грешке. Грешке, према CRM-у, представљају све оне прилике у којима планиране секвенце менталних и физичких активности нису извршене на одговарајући начин. Најчешћи видови грешака су:

- *омашке*: када се намеравана активност не изврши како је планирана;
- *лапсуси*: настају током заборавности или при недостатку пажње, и
- *погрешке*: дешавају се када постоји грешка у плану или пажњи и када индивидуалци верују да је њихова активност коректна, а она је уствари погрешна.

Део обуке кабинског особља је да уче на грешкама. Извођење вежби у реалним радним условима обезбеђује члановима кабинског особља да уче на својим грешкама без трпљења последица као при истим грешкама током лета. Један аспект CRM разматра и све доступне изворе информација. Постоје многи извори информација на ваздухоплову који омогућавају члановима кабинске посаде да детектују и делују у различитим ситуацијама. Путници могу бити значајан извор информација и први могу указати на различите неуобичајене активности које могу представљати претње по безбедност током лета. Веома је битно да чланови кабинског особља узму у разматрање путничке указе о:

- кабини (буци, диму, ватри, изгубљеним објектима, итд.);
- понашању других путника;
- екстеријеру ваздухоплова (крила, трупа, итд.), и
- спољашњем окружењу (полетно-слетна стаза, време итд.).

Кабинска посада треба да провери сваку пријаву добијену од путника, као и да осигура да персер и летачка посада буду правовремено информисани.

Стандардне оперативне процедуре

Стандардне оперативне процедуре (енг. *Standard Operating Procedures* – SOPs) су процедуре које оператери прописују за чланове посаде. Оне се односе на извршење задатака и морају се следити. Уколико ситуација захтева, могу се спровести и нестандартне процедуре, али уз претходну сагласност са осталим члановима посаде.

Свест о ситуацији

У неприпремљеној *emergency* ситуацији реакција чланова кабинског особља ће умногоме зависити од њихове свести о ситуацији (енг. *situational awareness*), односно од њихове способности да идентификују абнормалну/*emergency* ситуацију и реагују на исправан начин.

Употреба „*Silent Review*“ помаже кабинском особљу да усмере своју пажњу на безбедност, повећавајући њихову свест о ситуацији, и на тај начин их припрема за неочекиване ситуације. „*Silent Review*“ може имати било коју форму и не постоје строга и чврста правила осим да треба да садржи све елементе потребне за преглед евакуационих дужности и одговорности. Најчешћи елементи који се јављају су:

- како се припремити за удар;
- команде, нпр. команде за евакуацију;
- како и када отпочети евакуацију ако је то неопходно;
- функционисање излаза;
- алтернативни излази;

- како проценити спољашње услове;
- локација телесно способних путника, и
- локација путника који захтевају помоћ, нпр. инвалида или деце без пратње итд.

Комуникација и координација

Многе од анализа несрећа упућују на то да је размена информација између летачке и кабинске посаде неопходна за безбедност лета. Према пропису EU-OPS 1.989, члан кабинске посаде представља члана посаде различитог од члана летачке посаде, који ради у интересу безбедности путника на дужностима додељеним од стране авиопревозника или капетана авиона. Да би путник био безбедан, неопходно је да чланови летачке и кабинске посаде функционишу као тим са истим циљем – безбедност летења. Ефикасна комуникација између чланова посаде је важна за сваку операцију на авиону, и укључује:

- успостављање заједничких интереса;
- размену информација;
- надгледање активности;
- извештавање о ситуацијама, и
- стварање пријатељске и професионалне атмосфере.

Због постојања заштитних врата на пилотској кабини, главни део комуникације између летачке и кабинске посаде се обавља путем интерфона. Овај вид комуникације не омогућава повратне визуелне информације, тако да је веома важно разумети и бити разумљив коришћењем само говора. Размена информација се мора заснивати на чињеницама, при чему порука мора бити кратка и једноставна.

Комуникација и координација особља је веома битна током евакуације јер постоји могућност да нису сви чланови посаде свесни да постоји ситуација опасна по живот. Због тога је неопходно да сви чланови посаде буду информисани. Веома је важно бити свестан да постоје одређене баријере у комуникацији и решавати их пре него што постану извор конфликата који проузрокују прекиде у комуникацији. Неке од баријера у комуникацији су:

- некомуникативни ставови (није лако комуницирати са особама које то не желе);
- хијерархија (тешко је бити „агресиван“ са старијим колегама и колегама на истом радном нивоу);
- невербална комуникација (одређени знаци као што су дисање, глас, неодлучност и акценат могу допринети поруци);
- радно оптерећење може покварити или чак прекинути комуникацију (када је радно оптерећење велико, постоји мање времена за

комуникацију, а у случају да је комуникација повећана током високих радних оптерећења, могуће је да чланови посаде забораве на задатке и врате се оригиналним активностима раније или касније него што је предвиђено);

- културне разлике (културне разлике и језик могу озбиљно да наруше комуникацију; оне нису ограничене само на државе и вере, већ и на едукацију, васпитање и вредности);
- разлике током коришћења медијума при трансмисији (дисторзија информација током буке у позадини, појаве еха или слабљења звука у интерфону);
- претпоставке (базиране на очекивању и контексту; претпоставке се могу минимизирати ако порука није „преамбициозна“ и ако се тражи њена потврда), и
- недостатак поверења у способност других чланова посаде.

Тимско извођење задатака и вођство

Структура посаде ваздухоплова обезбеђује да чланови посаде имају специфичне улоге и специфична задужења. На тај начин чланови посаде представљају тим у коме постоје вође и пратиоци.

Капетан представља вођу ваздухоплова и вођу посаде, и као такав је одговоран за безбедност ваздухоплова и треба да осигура да цела посада функционише као тим. Капетанова одлука је коначна.

Први официр преузима дужност капетана уколико се њему нешто догоди па је онемогућен да командује ваздухопловом.

Персер представља вођу кабинске посаде и одговоран је за све њене чланове. Персер одређује радно оптерећење и задатке кабинском особљу и представља комуникациони линк између кабинске и летачке посаде (капетан информише персера о било каквим оперативним или техничким проблемима, а затим персер дели дату информацију са осталим члановима кабинског особља).

Чланови кабинске посаде врше улогу подршке капетану, првом официру и персеру. Кабинско особље прати сва дешавања у кабини, што обезбеђује летачкој посади све потребне информације о сигурности и неуобичајеним ситуацијама.

Добар тим не зависи од извођења индивидуалаца, али је тимско извођење задатака засновано на индивидуалном извођењу. Тимско извођење задатака зависи од заједничког рада чланова посаде. Услови који морају бити испуњени да би чланови посаде радили заједно су: заједнички циљ, јасна структура посаде, јасна расподела задатака, тимски дух и добро вођење. Као део посаде, свака особа доприноси тиму својим знањем, вештинама, искуством, индивидуалношћу и „личношћу“.

Вођство кабинског особља игра веома важну улогу у било којој *emergency* ситуацији. Вођство на ваздухоплову се поставља од стране авиопрепозника. Наравно, увек ће постојати капетан, први официр, а понекад и помоћни пилот у *cockpit*-у. У кабини се понекад поставља шеф персера (енг. *Chief Purser*) и персери (енг. *Purser*) у свакој од кабина, или само један персер у целом авиону. Вођа је неко ко својим речима, понашањем и примером утиче на понашање и акције осталих. Дobar вођа има потребно знање, особине, искуство и професионализам да инспирише остатак тима и улије им самопоуздање. Улога вође је да састави тим, одреди радно оптерећење, одреди време, координира и надгледа активности, предупредује и решава конфликте, доноси одлуке, обезбеђује и одређује стандарде, надгледа и интервенише у случају одступања од стандарда, тј. SOP-а.

Обука кабинског особља

У *emergency* ситуацијама у авиону обука коју су стекли чланови посаде има директан утицај на рад посаде, јер природа *emergency* ситуације захтева да кабинско особље употреби своје знање о *emergency* процедурама, како би се изашло на крај са неочекиваним ситуацијама. Обука представља најефективнији начин побољшања свесности посаде и њихове координације.

Обука би требало да члановима посаде улије самопоуздање да имају све неопходне информације и вештине да делују успешно, без обзира на врсту ванредне ситуације у авиону. Стога је неопходно да чланови кабинског особља испуне захтеве минималне обуке. Свака ваздухопловна власт има своје стандарде и захтеве за обуку кабинског особља. Основна обука кабинског особља, према прописима EU-OPS, обухвата следеће:

1. обука у вези са појавом дима и пожара;
2. обука за преживљавање у води;
3. обука за преживљавање;
4. медицинска и прва помоћ;
5. поступање с путницима;
6. комуникација;
7. дисциплина и одговорност, и
8. управљање посадом.

Закључак

Циљ сваког авиопрепозника је повећање безбедности у ваздушном саобраћају. Без обзира на њихова настојања, несреће у ваздушном саобраћају се ипак догађају. Како би се повећала вероватноћа преживљавања у случају неке непредвиђене ситуације у току лета, посебна пажња се посвећује *emergency* процедурама, опреми и обуци посаде ваздухоплова.

Кораци спровођења *emergency* процедура кабинског особља унапред се детаљно дефинишу и захтевају стога придржавање редоследа извршења корака. Разлог детаљности и ригидности *emergency* процедура лежи у повећању вероватноће преживљавања у случају ванредне ситуације и њиховим утицајима на безбедно одвијање лета.

Обука кабинског особља је веома битна и има директан утицај на одвијање *emergency* процедуре, а самим тим и на могућност преживљавања *emergency* ситуације. У оквиру обуке је неопходно да чланови кабинског особља буду упознати са *emergency* процедурама, као и са начином манипулације опремом за принудне поступке, због тога што адекватно реализована процедура и адекватна употреба *emergency* опреме може довести до смањења ризика од повређивања путника и чланова кабинског особља и смањења ризика од оштећења ваздухоплова. Поред обуке, веома битан утицај на *emergency* процедуре има подела дужности између чланова кабинског особља током *emergency* ситуације, као и координација чланова посаде.

Мете терористичких напада у ваздушном саобраћају могу бити аеродромски објекти и ваздухоплови, али мете могу да буду и припадници државне власти. Из тог разлога је потребно посебну пажњу посветити процедурама које су у вези са отмицом (Мојсиловић, 2006:290) и подметањем експлозивних направа код авиона пословне авијације, нарочито ако су намењени превозу државника или VIP путника.

С обзиром да је, према статистичким подацима, највећи број експлозивних направа унешен у авион уз помоћ запослених у авиокомпанијама, који су сарађивали са терористичким организацијама, неопходно је редовно спроводити детаљну проверу запослених, што захтева сарадњу са државним органима за безбедност.

Литература:

1. Airbus, (2005). *Getting to Grips with Cabin Safety*, France, p. 268.
2. IATA, (2006). *Airlines International*; Issue 01.
3. IATA, (2010). *IOSA Standards Manual*, Montreal, p. 416.
4. ICAO, (1994). *Annex 13 – Aircraft Accident and Incident Investigation*, Montreal, p. 34.
5. ICAO, (2009). *Doc 9859 – Safety Management Manual*, Montreal, p. 264.
6. Мојсиловић, Ж., (2006). *Управљање и руковођење талачким ситуацијама*, Безбедност, год. 48, бр. 2/2006, стр. 290-295.
7. Шикман, М., (2006). *Појавни облици самоубилачког тероризма*, Безбедност, год. 48, бр. 4/2006, стр. 620-632.
8. *Закон о ваздушном саобраћају*, Службени гласник РС, бр. 73/10.

FLIGHT SAFETY PROCEDURES RELATED TO EMERGENCY SITUATIONS ONBOARD AIRCRAFT

Abstract: *Safety is a key priority in aviation. Modern aircraft industry is making significant efforts to combat different forms of bomb threats and aircraft hijacking. Those threats, regardless of the form they take, should be considered as legitimate threats to flight safety. The effective use of human resources, flight and crew members, as well as emergency procedures implementation could ensure the highest possible level of flight safety.*

Key words: *safety, aircraft, hijacking, explosive device on board.*

Мр Дарко ГОЛИЋ,¹

Правни факултет за привреду и правосуђе Универзитета Привредна академија у Новом Саду
Доц. др Маринко ЦУДОВИЋ,
МУП Републике Србије

UDK-316.774: 351.759(094)

Прегледни научни рад

Примљено: 21.9.2010.

Упоредноправни приказ примене мере надзора и снимања комуникација

Апстракт: Већина европских законодавстава садржи решења која омогућавају да се путем мере надзора и снимања различитих облика комуникације прикупе докази који се могу користити у кривичном поступку. Ипак, услед великог задирања у зону приватности и људских права уопште, строго су прописани услови под којима се ова мера примењује. Врста комуникације која се може надзирати и снимати ничим није ограничена, међутим, најчешће се ради о фиксној телефонији, уређајима који користе мреже мобилне телефоније (мобилни телефони) и електронској комуникацији, мада би овом посебном истражном радњом могли бити надзирани и уређаји сателитске телефоније, те сваког другог облика телекомуникација. У упоредним законодавствима постоје различити модалитети спровођења ове мере. Надлежност и сарадња судских и полицијских органа су различито уређени. Ипак, могли бисмо констатовати да је обим овлашћења одређен сврхом за коју се мера користи.

Кључне речи: посебне истражне радње, надзор и снимање комуникација, организовани криминалитет.

Увод

Посебне истражне радње се примењују када се процени да се до одређених доказа не може доћи на други начин, или да би истражне радње могле бити повезане са несразмерним тешкоћама (Бејатовић, 2006; Маринковић, 2010). У посебне истражне радње спадају: надзор и техничко снимање телекомуникација, приступ компјутерским системима, надзор и техничко снимање просторија, тајно праћење и техничко снимање особа и предмета, прикривени истражилац и информатор, симуловани откуп предмета или

¹ g.darko83@neobee.net

симуловано давање откупнине, надзирани превоз и испорука предмета кривичног дела. Посебне истражне радње углавном одређује суд, на захтев тужиоца, у временски ограниченом трајању, с могућношћу продужења.

Већина европских законодавастава садржи решења која омогућавају да се путем мере надзора и снимања различитих облика комуникације прикупе докази који се могу користити у кривичном поступку. Ипак, услед великог задирања у зону приватности и људских права уопште, строго су прописани услови под којима се ова мера примењује. У примену мере надзора и снимања комуникација су укључени суд, тужилаштво, полиција. Без строге судске контроле ова мера би могла представљати један од механизма кршења људских права, својствених ауторитарним политичким режимима.

Мера надзора и снимања комуникација може да обухвата различите врсте пресретања комуникација. Она се може односити на пресретање непосредне комуникације (вербалне, комуникације знаковима или конклюдентним радњама) и комуникације на даљину, која се остварује помоћу различитих техничких помагала (жичане комуникације, комуникације помоћу мобилне телефоније, пресретање електронске комуникације, комуникације посредством различитих информатичких преносних система и сл. (Маринковић, 2010:511-513)). Требало би поменути да се надзор лица данас може реализовати и надзором кроз податке, обједињене у најразличитијим базама података, у најразличитије сврхе (Marinković et al., 2009:64).

У упоредном праву су присутна различита решења у погледу примене ове мере, почев од сврхе одређивања, услова под којима се одређује, односа судова, тужилаштва и полиције у њеној реализацији, начина примене, трајања итд. У даљем излагању ћемо се укратко осврнути на различите моделе који постоје у упоредном праву.

Основна обележја надзора и снимања комуникација као посебне истражне радње

Оно што карактерише све посебне истражне радње, па тако и посебну истражну радњу надзора и техничког снимања комуникација јесте тајност, односно одвијање истражне радње према осумњиченом без његовог знања. Радњом може бити обухваћена сва комуникација осумњиченог или лица за које постоје основи сумње да учиниоцу, односно од учиниоца кривичног дела преноси информације у вези с кривичним делом, односно да извршилац користи телекомуникацијско средство те особе, изузев комуникације осумњиченог са својим браниоцем.

Ова посебна истражна радња врши се пресретањем комуникације у моменту док комуникација још увек траје. У погледу самог садржаја до-

каза прибављених посебним истражним радњама надзора и техничког снимања телекомуникација, он углавном представља разговор путем средстава телекомуникација, који се може одвијати како у време извршења кривичног дела, тако и пре и после извршења кривичног дела.

Применом ове посебне истражне радње осумњичени постаје „доказ сам против себе“, односно надзор и техничко снимање телекомуникација за резултат има комуникацију осумњиченог која је у вези са извршењем кривичног дела и која се може одвијати пре, у току и после његовог извршења. Таква комуникација по правилу доводи осумњиченог у везу са кривичном ствари која је предмет истражног поступка.

Карактеристика надзора и техничког снимања телекомуникација је да се оно изводи у реалном времену, односно у стварном времену одвијања комуникације, пресретањем комуникације у моменту док она још увек траје, за разлику од класичних радњи доказивања које се, по правилу, изводе са временском дистанцом у односу на предмет доказивања.

Врста комуникације која се може надzirати и снимати ничим није ограничена. Међутим, најчешће се ради о фиксној телефонији и уређајима који користе мреже мобилне телефоније (мобилни телефони), мада би овом посебном истражном радњом могли бити надzirани и уређаји сателитске телефоније, те сваког другог облика телекомуникације.

Ова мера као начин прибављања доказа за кривични поступак, уколико се користи под строго утврђеним условима – у неопходним случајевима, на основу судске одлуке и уз добро организовану контролу, не доводи у питање права и слободе грађана, као ни права окривљеног на одбрану (Васиљевић, Грубач, 2003:443).

Сврха и услови примене мере надзора и снимања комуникација

Мера надзора и снимања комуникација се користи у већини земаља у репресивне, али и превентивне сврхе.

У Енглеској се путем ове мере обезбеђују сазнања и докази потребни за спровођење других истражних радњи. Она се примењује у сврху доласка до сазнања која су основ даље истраге и прикупљања доказа. Дакле, резултати до којих се дошло применом ове мере се не могу користити као докази у кривичном поступку. Енглеско законодавство захтева постојање **добрих разлога за сумњу** да ће се применом ове мере доћи до лишења слободе или осуде оптуженог лица (Лукић, 2005:253).

У Немачкој се ова мера користи само у случају таксативно одређених кривичних дела, првенствено кривичних дела организованог криминала. Овом мером се у Немачкој обезбеђују докази за кривични поступак, али се може користити и у циљу спречавања планираних кривичних дела,

када планирање, само по себи, не представља кривично дело за које се може применити ова мера. То се остварује у случају када се надзором и снимањем, одређеним на законит начин, дође до сазнања о планирању других кривичних дела – ЗКП Немачке, чл. 100.

У САД се ова мера користи како ради прикупљања доказа за кривични поступак, тако и за добијање сазнања о криминалним организацијама, дакле и за превентивне сврхе. Да би дошло до примене мере, неопходно је постојање **довољне сумње** да предстоји извршење неког од кривичних дела која су таксативно набројана, да се она управо врше или су већ извршена.

Према ЗКП-у Србије, мера надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима одређује се за кривична дела организованог криминала, корупције (злоупотреба службеног положаја, трговина утицајем, давање мита, примање мита) и друга изузетно тешка кривична дела, као што су убиство, тешко убиство, отмица, разбојништво, изнуда, фалсификовање новца, прање новца, трговина људима, кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике, међународни тероризам, финансирање тероризма, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога, недозвољена производња, ношење, држање и промет оружја и експлозивних материја, недозвољен прелаз државне границе и кријумчарење људи (гл. XXIXа, чл. 504е у вези са чланом 504а). **Основи сумње** да је осумњичено лице извршило неко од наведених кривичних дела су неопходан услов да дође до примене ове мере, ако се на други начин не могу прикупити докази за кривично гоњење или би њихово прикупљање било знатно отежано. Мера се може одредити и у превентивне и у репресивне сврхе, када околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати, или би то изазвало несразмерне тешкоће или велику опасност.

Начин одобравања и спровођење мере

У САД је за одређивање ове мере прописана различита процедура, зависно од тога у које се сврхе користи. Главни штаб ФБИ, Министарство правде, ЦИА, НАСА и слично могу је одобрити уколико се користи у превентивне сврхе. У супротном је одобрава надлежни суд, а само изузетно шеф истражног тима ФБИ, именован од стране Министарства правде.

У Енглеској је слична ситуација. Меру одобрава министар полиције, одбране или спољних послова, али уз сагласност премијера, ако се ради о превентивним мерама. У случају одобравања за потребе прикупљања доказа за кривични поступак, надлежност припада тужиоцу, који меру одобрава на предлог начелника неке од сигурносних служби.

У Немачкој се за превентивне сврхе мера одобрава по одлуци начелника Савезне криминалистичке службе (БНД), односно војне обавештајне службе. Ако се користи у репресивне сврхе, меру одобрава суд на захтев надлежног државног тужиоца. Изузетно, у случају хитности, меру може одобрити и тужилац, али мора обезбедити накнадну сагласност суда у року од 72 h.

У Италији меру одобрава суд на захтев службе сигурности и сагласност Министарства унутрашњих послова, ако се ради о примени у превентивне сврхе. Иначе, за потребе доказивања извршених кривичних дела меру одобрава суд на захтев државног тужиоца, док у случају хитности постоји могућност да меру одреди и министар уз неопходну накнадну сагласност суда.

У Србији се надзор и снимање телефонских и других разговора превентивно одређује у репресивне сврхе, мада ЗКП предвиђа и могућност примене у случају када постоје основи сумње да се припрема неко од наведених кривичних дела, а околности случаја указују да се на други начин кривично дело не би могло открити, спречити или доказати, или би то узроковало велике тешкоће и опасности. Примену мере налаже истражни судија на образложени захтев државног тужиоца. У случају одбијања захтева, тужилац нема право жалбе, али може поновити захтев, што представља лоше решење или пропуст законодавца, јер је таква могућност требало да буде остављена. Слично решење постоји у Словенији, Црној Гори, Хрватској.

Мерама које су предмет анализе овог рада дубоко се задире у сферу људских права те су зато строго прописани услови њихове примене. Одлука о њиховој употреби у репресивне сврхе је у надлежности суда и то представља стандард у свакој правно уређеној земљи.

Што се тиче спровођења мере, полиција представља основни и главни орган. Ипак, њена делатност и даље остаје под строгом контролом суда. По извршењу ове мере, полиција подноси извештај суду, и прилаже све добијене материјале. То представља сасвим логично решење, јер је судски орган тај који је и донео одлуку о употреби посебне истражне мере. У неким законодавствима, уз обавезу обавештавања истражног судије, постоји и обавеза да се са материјалом у исто време упозна и тужилац. То је случај у Хрватској и Црној Гори (Лукић, 2005:262).

Полицијски органи су надлежни за спровођење ове мере и у америчком и канадском законодавству. У Немачкој је спровођење мере у надлежности судије, државног тужиоца или одређеног полицијског органа.

Полицијски органи који спроводе меру су дужни да строго воде рачуна о техници спровођења мера. На техничком снимку је потребно забележити број судског налога на основу ког се мера предузима, место, време вршења надзора и снимања, број копираних примерака и слично. У супротном, цео поступак може бити доведен у питање.

Да би се могла успешно применити мера надзора и снимања комуникација, телефонских, електронских или непосредних, неопходно је створити и одговарајуће техничке услове. То спада у надлежност поштанских, телеграфских и других предузећа и служби које су задужене за пренос информација.

Материјал који је обезбеђен применом ове мере, а који је непотребан, уништава се. То се ради под надзором судије. Такође, уколико тужилац не затражи вођење кривичног поступка, долази до уништења наведеног материјала.

„Листинг“ као спорно питање у вези са посебном истражном радњом надзора и техничког снимања телекомуникација

Најинтересантније питање које се јавља у вези са овом посебном истражном радњом је питање тзв. листинга долазних и одлазних позива и СМС порука на мобилним телефонима. Питање да ли тзв. листинг долазних и одлазних позива и СМС порука представља посебну истражну радњу или не, изазвало је доста расправе у кривичнопроцесној пракси. Овај проблем је веома актуелан у Србији и БиХ, као и у другим земљама транзиције које су нешто касније ову истражну рању увеле у своје законодавство. У вези са овим питањем постоје два различита становишта.

Прво становиште је да листинг представља посебну истражну радњу. Заступници овог становишта као аргументацију наводе: прикупљање података о томе ко је кога називао у одређеном времену, или са којег телефонског прикључка, односно прикупљање пописа телефонских бројева које је називала осумњичена особа, или са којег су називали осумњичену особу – представља вид посебне истражне радње надзора и техничког снимања телекомуникација. Због тога, прикупљање података који се могу означити као евидентирање телефонских бројева и телефонских разговора осумњичене особе представља надзор телефонских разговора, иако се на основу пописа коришћених телефонских бројева не сазнаје сама садржина телефонских разговора.

Друго становиште је да листинг не представља посебну истражну радњу, а као аргументација таквог става истиче се да се путем листинга не остварује увид у садржину телефонских разговора, па се према томе и не може радити о надзору телекомуникација у њиховом садржинском смислу, односно степен задирања у приватност приликом увида у листинг није толики да би га карактерисао као посебну истражну радњу.

Анализирајући оба становишта може се извући неколико закључака. Прибављање списка долазних и одлазних позива осумњиченог лица представља ограничење, односно нарушавање права на приватност, али исто

тако нарушавање права на приватност подразумевају и многе друге радње доказивања, чак и кад се те радње доказивања не третирају као посебне истражне радње. Наиме, погрешно је констатовати да је основ увођења посебне истражне радње надзора и техничког снимања телекомуникација просто задирање у приватност осумњиченог, јер је задирање у приватност могуће и дозвољено и са неким другим радњама доказивања које немају карактер посебних истражних радњи, а посебне истражне радње се и уводе као „нужно зло“ услед отежаних могућности да се другим начинима прикупе докази, те се с тим у вези и прописују ригорозни услови за њихову примену. Савремени криминалитет по својој распрострањености, методама вршења и друштвеној опасности захтева одређено задирање у зону приватности, бар у делу који се тиче његових најтежих појавних облика (Маринковић, 2004:192).

Оно што раздваја и што чини дистинкцију између класичних радњи доказивања којима се задира у приватност и нека друга права и посебне истражне радње надзора и техничког снимања телекомуникација је степен задирања у та права, односно степен ограничавања права осумњиченог и других лица.

Закључак

У савременим условима све државе, па и читава међународна заједница суочени су са различитим облицима криминалитета којима се повређују или угрожавају најзначајнија друштвена добра и вредности. Међу посебно друштвено опасним појавама 20. века истиче се организовани транснационални криминалитет који не познаје границе између држава. У супротстављању овим облицима криминалитета класичне методе, средства и поступци не могу да дају очекиване резултате (Бошковић, 2003; Маринковић, 2004). Стога све државе данас у систему кривичнопроцесног законодавства познају посебне мере – истражне радње од којих се очекује помоћ у откривању, доказивању и сузбијању ових посебно опасних облика и видова криминалитета (Симовић, Симовић-Нишевић, 2009:891).

Мера надзора и снимања комуникација као посебна истражна радња се користи као крајња мера за којом се посеже само ако се путем других, класичних истражних радњи не може постићи очекивани циљ управо зато јер се њоме задира у сферу слобода и права грађана.

На основу препоруке из *Резолуције*, усвојене на 16. конгресу АИДП-а, услови под којима се ова, као и друге посебне истражне радње могу предузети су (Куртовић et al., 1999:1052):

- изричита предвиђеност **законом**;
- посебно тешка кривична дела;
- законом утврђен степен вероватноће да је извршено кривично дело;

- на основу **одлуке судског органа**;
- прецизно одређено време трајања, и
- **надзор** над спровођењем мере.

У упоредним законодавствима постоје различити модалитети спровођења ове мере. Надлежност и сарадња судских и полицијских органа су различито уређени. Ипак, могли бисмо констатовати да је обим овлашћења одређен сврхом за коју се мера користи. У случају превентивних мера већа је надлежност несудских органа, па тако и полиције, док се код употребе ове мере у репресивне сврхе увек и свуда наглашава улога суда. Такође, судски или тужилачки концепт истраге битно одређује наведену сарадњу. У судској истрази, у репресивној примени мере кључан је однос судство – полиција, а у тужилачком систему истраге је битна и улога јавног тужиоца. Ипак, однос судство – полиција је заснован на принципу субординације, јер употреба посебних истражних мера може дубоко да задира у сферу људских права и слобода, те се наглашена улога суда у одобривању и контроли ове мере чини неопходном.

Литература:

1. Куртовић, А., Новоселец, П., Томашевић, Г., Глушић, С., (1999). *Хрватски љетопис за казнено право и праксу*, 2/1999, Загреб, стр. 1039-1071.
2. Маринковић, Д., (2004). *Организовани криминалитет – изазов кривичном законодавству*, Безбедност, Београд, год. 46, бр. 2/2004, стр. 191-208.
3. *Marinković, D., Branković, A., Milojković, B., (2009). Computer data search and comparison – general reviews and application in crime investigation*, NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo, Beograd, vol. 14, br. 2/009, str. 63-78.
4. Маринковић, Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Прометеј, Нови Сад.
5. Бошковић, М., (2003). *Теоријски и практични аспекти примене нових метода у супротстављању организованом криминалитету*, Безбедност, год. 45, бр. 4/2003, стр. 537-546.
6. Симовић, М., Симовић-Нишевић, М., (2009). *Институт заштићеног сведока у кривичноправном систему БиХ*, Теме, Бањалука, стр.881-903.
7. Бејатовић, С., (2006). *Посебне методе откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета: 1 – Појам, оправданост предвиђања и начин правног регулисања посебних метода откривања и истраге кривичних дела организованог криминалитета*, Ревиија за криминологију и кривично право, вол. 44, бр. 1/2006, стр. 43-72.

8. Васиљевић, Т., Грубач, М., (2003). *Коментар Законика о кривичном поступку*, Београд.
9. Лукић, Т., (2005). *Електронски надзор комуникација као метод прибављања доказа за кривична дела организованог криминала*, Зборник радова Правног факултета, Нови Сад, стр. 249-266.

Comparative Overview of Surveillance and Recording Activities

***Abstract:** Most European legislations contain solutions that enable gathering of evidence by means of surveillance and recording various forms of communication, which can be used in criminal proceedings. However, due to great encroachment to the zone of privacy and human rights in general, there are strict conditions under which the measures are applied. Types of communications that can be monitored and recorded are not limited in any way. However, they mostly involve devices of fixed telephony and devices using cellular networks (cell phones), even though this particular investigative action could be monitored through satellite telephony devices and other forms of telecommunications. In comparative analyses of regulations, different modalities of implementing these measures can be found. Jurisdiction and cooperation of judicial and police authorities are regulated differently. However, we could conclude that the scope of authority is determined by the purpose for which the measure is used.*

***Key words:** special investigation, surveillance and recording of communications, organized crime*

Валентина МИРКОВИЋ¹,
МУП Републике Србије
Мр Милан ГЛИГОРИЈЕВИЋ²,
МУП Републике Србије

UDK-351.814.324:614.86
Прегледни научни рад
Примљено: 11.9.2010.

Анализа стања безбедности и протока саобраћаја на Коридору 10 за период од 2005. до 2009. године

Апстракт: Изградња паневропског Коридора 10 један је од највећих развојних пројеката Републике Србије. Имајући у виду да наша земља заузима изузетно повољан географски положај и да се Коридором 10 повезује северозападна Европа са југом и југоистоком континента и даље са Блиским истоком, неопходно је сагледати безбедност и проток саобраћаја, и узроке и последице саобраћајних незгода које су се догодиле на путевима овог коридора. У овом раду разматрани су основни показатељи безбедности саобраћаја на путним правцима Коридора 10, али и узроци који су довели до настанка саобраћајних незгода, затим врсте незгода, број незгода по месецима, структура настрадалих лица и тежина насталих последица. Анализирајући наведене параметре установили смо да се највећи број учесника у саобраћају, односно возача моторних возила није придржавао прописа и, због недржања потребног одстојања између возила и неприлагођене брзине кретања, изазвао велики број незгода при вожњи у истом смеру.

Кључне речи: Коридор 10, безбедност саобраћаја, саобраћајне незгоде.

Увод

До Конференције у Хелсинкију, 1997. године, на којој су утврђени нови паневропски саобраћајни коридори, Србија је била „бела мрља“ на инфраструктурној карти Европе. Те године наша земља је добила Коридор 10, који кроз њу пролази у дужини од око 800 километара и повезује северозападну Европу с њеним југом и југоистоком и даље са Блиским истоком. Због изузетно повољног географског положаја и „раскрснице путева“ на којима се налази, Србија највише користи може имати од тран-

¹ valentina.mirkovic@mup.gov.rs

² milan.gligorijevic@mup.gov.rs

зитног саобраћаја и изградње пратеће инфраструктуре, комплекса хотела, мотела, бензинских пумпи, мегамаркета, стајалишта уз овај коридор и др. (Мирковић, Галић, 2007:224).

Имајући у виду активност и тежњу наше земље ка европским интеграцијама и приближавању чланству у Европској унији, као и значај који је Коридору 10 дала Комисија за транспорт Европске уније, јасно је да ће он у погледу инфраструктуре, протока и регулисања саобраћаја морати да испуњава одређене стандарде Европске Уније (Липовац, Нешић, 2005:513).

Путни правци Е-70 (Шимановци – Сремска Митровица – Београд) и Е-75 (Београд – Ниш – Врање – Прешево) званично су од стране Комисије за транспорт Европске уније стављени на листу паневрпских коридора као Коридор 10, који почиње у Салцбургу, у Аустрији и протеже се до Солуна у Грчкој, са прикључним правцима Е-75 (Хоргош – Суботица – Нови Сад – Београд) и Е-80 (Ниш – Пирот – Димитровград), (Стојиљковић et al., 2008:292).

Непосредну контролу саобраћаја на путевима Коридора 10 врши осам специјализованих саобраћајних полицијских испостава (СПИ). Међутим, стални пораст броја возила и увећање обима саобраћаја на Коридору 10 одражавају се на стање безбедности друмског саобраћаја у Републици Србији, како на државним путевима тако и на локалним путевима и градским саобраћајницама (Липовац et al., 2010:9). С једне стране, први и најважнији корак који је потребно предузети за безбедност саобраћаја на овим путним правцима је наставак изградње путева и адекватан надзор саобраћаја са применом савремених технологија; с друге стране, то је припрема људи за учешће у саобраћају као суштинско питање његове безбедности. Ефекти припреме људи, поред тога што утичу на смањење броја саобраћајних незгода и њихових последица, утичу и на смањење потребе за предузимањем других скупљих и мање ефективних мера (Васиљевић, 2001:384; Липовац, Нешић, 2005:513; Милинић, 2006:939), при том имајући у виду и угрожавање безбедности полицијских службеника у контроли саобраћаја (Милинић et al., 2003:728).

Основни показатељи безбедности саобраћаја

У протеклих пет година (период 2005-2009. година) на путним правцима Коридора 10 укупно се догодило 14.425 саобраћајних незгода, од чега је 16% (2.309) незгода са настрадалим лицима.³ У овим незгодама живот је изгубило 412 лица, док је тешко и лако повређено 3.909. Посматрано по годинама, од 2005. до 2008. године присутан је пораст укупног броја саобраћајних незгода, као и броја незгода са настрадалим лицима. Међутим, 2009. године прекинут је наведени тренд и евидентно је смањен број незгода. Тако се 2005. догодило

³ Статистички преглед стања у области јавне безбедности – део Безбедност саобраћаја, МУП Републике Србије (2005-2009).

укупно 2.229 саобраћајних незгода; наредне, 2006. године, тај број је повећан за 17% (2.608); 2007. за 19% више (3.103) у односу на 2006, и 2008. за 7,1% (3.323) више у односу на 2007. До краја 2009. године укупно су се догодиле 3.162 саобраћајне незгоде, односно за скоро 5% мање него 2008.

За разлику од броја саобраћајних незгода са настрадалим лицима, број погинулих лица се из године у годину смањује, изузимајући 2009. када је тај број повећан. У 2006. години број погинулих лица (91) смањен је за 9% у односу на 2005. (100); 2007. године (76) за 16,5% у односу на претходну годину, и 2008. (68) за 10,5% у односу на 2007. годину. У 2009. години број погинулих повећан је за нешто више од 13% (77) у односу на претходну годину. Требало би напоменути да је од укупног броја погинулих 77% изгубило живот на лицу места, близу 12% је преминуло на путу за здравствену установу, а нешто више од 11% је преминуло у здравственој установи. У 2006. години повређено је 655 лица, односно за 8,1% мање него у 2005, када је повређено 713 лица. Израженије повећање броја повређених лица евидентирано је 2007. године (914) и то за скоро 40% у односу на претходну годину, а до краја 2008. тај број је смањен за 5,6% (863) у односу на 2007; 2009. године повређених је било за 11,5% (764) мање у односу на претходну годину (табела 1).

Табела 1 – Апсолутни показатељи безбедности саобраћаја у периоду 2005 – 2009.

Београд – Прешево				
Година	Укупно саобраћајних незгода	Саобраћајне незгоде са настрадалим лицима	Погинуло	Повређено
2005	1711	275	77	512
2006	2035	270	58	446
2007	2576	387	50	701
2008	2529	363	44	562
2009	2517	276	40	461
Укупно	11368	1571	269	2682
Стара Пазова – Београд				
2005	106	5		8
2006	61	8	2	12
2007	277	57	14	
2008	178	33	1	40
2009	90	25	3	40
Укупно	712	128	20	194
Ниш – Димитровград				
2005	161	33	4	51
2006	111	29	5	35
2007	95	36	4	68
2008	102	33	1	56
2009	91	38	6	74
Укупно	560	169	20	284

Година	Укупно саобраћајних незгода	Саобраћајне незгоде са настрадалим лицима	Погинуло	Повређено
Хоргош – Стара Пазова				
2005	205	51	14	81
2006	270	64	21	103
2007	78	21	4	29
2008	287	67	18	137
2009	294	77	21	139
Укупно	1131	280	78	489
Шимановци – Београд				
2005	115	39	5	61
2006	1Е1	31	5	59
2007	77	15	4	22
2008	158	37	4	68
2009	170	39	7	50
Укупно	651	161	25	260

Табела 2 – Преглед броја саобраћајних незгода и последица на путним правцима Коридора 10 у периоду 2005 – 2009. година

Година	На територији Републике Србије						На путним правцима Коридора 10					
	2005	2006	2007	2008	2009	Укупно	2005	2006	2007	2008	2009	Укупно
Укупно саобраћајних незгода	61.933	63.907	70.789	67.708	64.877	329.214	2.229	2.608	3.103	3.323	3.162	14.425
Саобраћајне незгоде са настрадалим лицима	12.750	13.911	16.594	16.651	15.807	75.713	403	402	516	533	455	2.309
Погинуло	839	899	968	897	808	4.411	100	91	76	68	77	412
Повређено	16.871	18.405	22.209	22.275	21.512	101.272	713	655	914	863	764	3.909

У односу на укупан број саобраћајних незгода које су се у наведеном периоду догодиле на путевима Републике Србије (329.214), нешто преко 4% су незгоде евидентирание на Коридору 10. Од укупног броја саобраћајних незгода евидентираних на овом коридору, скоро 80% (11.368) догодило се на путном правцу Београд – Прешево, као најпрометнијем делу ауто-пута Е-75. У овим незгодама живот је изгубило 65% (269) од укупног броја погинулих, док је преко 68% (2.682) лица повређено. Следећи путни правац по броју незгода је Хоргош – Стара Пазова, на коме су се догодиле укупно 1.134 незгоде, од којих је 280 са настрадалим лицима; затим Стара Пазова – Београд са 712 незгода (128 незгода са настрадалим лицима),

Шимановци – Београд са 651 незгодом (161 незгода са настрадалим лицима) и Ниш – Димитровград са 560 незгода (169 са настрадалим лицима). Посматрано по годинама, значајније повећање укупног броја незгода евидентирано је 2008. и то на путним правцима Хоргош – Стара Пазова (287), Шимановци – Београд (158) и Ниш – Димитровград (102), док је 2007. тај број био највећи на правцу Београд – Прешево (2.576) и Стара Пазова – Београд (277). До краја 2009. године укупан број саобраћајних незгода значајније је смањен само на путном правцу Стара Пазова – Београд и то за 49% (90:178) у односу на 2008. годину (табела 2).

Када је реч о настрадалим лицима на путним правцима Коридора 10, и у овом случају највећи број евидентиран је на правцу Београд – Прешево (269 лица је погинуло, а 2.682 су повређена), следи правац Хоргош – Стара Пазова (78 погинуло и 489 повређено), Ниш – Димитровград (20 погинуло и 281 повређено), Шимановци – Београд (25 погинуло и 260 повређено) и Стара Пазова – Београд (20 погинуло и 194 повређена), (Прилог 1).

Од тежих саобраћајних незгода која су се догодиле на путним правцима Коридора 10 издвајају се: саобраћајна незгода на ауто-путу Е-75, на деоници пута Ниш – Врање, у јулу месецу 2005. године, у којој су четири лица изгубила живот и три задобила тешке телесне повреде; незгода која се догодила у новембру 2005. године, на аутопуту Е-75 у правцу Ниша, у којој су такође погинула четири лица а три задобила тешке телесне повреде; незгода која се догодила на аутопуту Е-70, на подручју општине Сремска Митровица, у јануару 2006, у којој су три лица погинула, три задобила тешке телесне повреде и 11 лаке; незгода која се догодила на аутопуту Е-75, на подручју општине Нови Сад, у августу 2006. године, у којој су живот изгубила четири лица и два задобила тешке телесне повреде; незгода која се догодила на аутопуту Е-75, општина Нови Сад, у октобру 2007. године, у којој су погинула три лица а два задобила тешке телесне повреде; незгода на аутопуту Е-75, у правцу Новог Сада, у јулу 2008. године, када се преврнуо аутобус пољских регистарских ознака, што је за последицу имало 6 погинулих и 61 повређено лице (Мирковић, Галић, 2009:58). У јуну месецу 2009, на ауто-путу Е-75, општина Бачка Паланка, догодила се саобраћајна незгода у којој су четири лица погинула и четири задобила тешке телесне повреде, а узрок незгоде је неприлагођена брзина кретања; саобраћајна незгода која се догодила у новембру 2009. године, непосредно пре наплатне рампе Бубањ поток, у којој су због пребрзег вожње три лица изгубила живот.

Један од показатеља стања безбедности саобраћаја на путним правцима Коридора 10 је и број настрадалих лица у саобраћајним незгодама по врстама возила. У периоду од 2005. до 2009. године највише лица настрадало је у саобраћајним незгодама у којима су учествовала путничка возила (5.025), затим теретна возила (949) и аутобуси (346). Број настра-

далих у саобраћајним незгодама у којима су учествовала путничка возила се повећавао у периоду од 2005. до 2008. године, тако да је 2006. у овим незгодама настрадало 605 лица или за 8,2% више у односу на 2005. годину (559); 2007. је настрадало за 12% (678) више у односу на претходну годину, а 2008. за 7,8% више (731) у односу на 2007. годину. Међутим, 2009. године број настрадалих лица у незгодама у којима је учествовала ова врста возила смањен је за 6,3% (685) у односу на 2008.

Када су у питању теретна возила, најмањи број настрадалих евидентиран је 2008. године (79), што је за 36,8% мање у односу на 2007. (125), за 33,6% мање у односу на 2006. (119) и за 19,4% мање у односу на 2005. и 2009. годину, када је евидентиран исти број настрадалих лица (98). Број настрадалих у незгодама у којима су учествовали аутобуси у периоду од 2005. до 2007. године прати тенденцију повећања, изузев 2008. када су настрадала 62 лица, што је за преко 40% мање у односу на 2007. годину (105). У 2005. години у овим незгодама је настрадало 46, а у 2006. 58 лица (или за 26% више). До значајног смањења броја настрадалих лица у овим незгодама дошло је 2009. године, када је тај број смањен за преко 72% (17) у односу на 2008.

Посматрано по путним правцима, број погинулих лица највећи је на правцу Београд – Прешево и то у незгодама у којима су учествовала путничка возила (572), потом теретна возила (102) и аутобуси (20). По броју погинулих и врсти возила следе: правац Хоргош – Стара Пазова (66 лица погинуло у путничким возилима, 9 у теретним и 7 у аутобусима); Шимановци – Београд (12 – теретна возила, 10 – путничка возила, 3 – аутобуси); Ниш – Димитровград (13 – путничка возила, 3 – аутобуси, 2 – теретна возила) и Стара Пазова – Београд (9 – путничка возила и 5 – теретна возила).

Врсте саобраћајних незгода

У периоду од 2005. до 2009. године највећи број саобраћајних незгода, преко 45% (6.547) евидентираних на Коридору 10, догодио се услед судара при вожњи у истом смеру. У овим незгодама живот су изгубила 74 лица (или 18% од укупног броја погинулих – 412), док су 1.144 повређена (или 29% од укупног броја повређених – 3.909). Укупан број саобраћајних незгода насталих на овај начин из године у годину се повећава, тако да је 2006. године евидентирано 1.259 ових незгода или за 27,5% више него у 2005. (987); 2007. године евидентирано је за 10% више незгода него 2006. (1.385:1.259), а 2008. године тај број је повећан за непуних 7% (1.480) у односу на 2007. Ако посматрамо претходне четири године, једино је у 2009. евидентирано смањење броја ових незгода и то за свега 3% у односу на 2008. годину. Карактеристично је да је ова врста саобраћајних незгода доминантна на делу ауто-пута Е 75 од Београда до Прешева, као и то да

број незгода насталих на овај начин на овом путном правцу има тренд повећања. У 2006. години догодило се 1.020 ових незгода или за 19,6% више у односу на претходну, када су се догодиле 853 незгоде. Већ наредне, 2007. године, број саобраћајних незгода насталих при судару из истог смера повећан је за 21,8% (1.242) у односу на 2006, док је 2008. године остварено незнатно смањење од свега 0,2% (1.239) у односу на претходну годину. До краја 2009. године број незгода насталих услед судара при возњи у истом смеру повећан је за 2,6% (1.271) у односу на 2008. годину. Овакво стање указује пре свега на то да је повећање обима саобраћаја, умор код возача и прекорачење брзине кретања најчешћи узрок ових саобраћајних незгода.

Следећи по броју саобраћајних незгода је бочни судар (1.889), који у укупном броју незгода евидентираних на Коридору 10 чини нешто више од 13%. Посматрано по годинама, и овај вид незгода бележи тренд повећања, изузимајући 2009. када је евидентирано смањење броја ових незгода. У току 2006. евидентирано је 340 незгода или за 19,7% више у односу на 2005. годину (284); 2007. за 7,1% (364) више у односу на претходну годину, а 2008. за 33,2% (485) више у односу на 2007. годину, док је 2009. број ових незгода смањен за 14% (416) у односу на 2008. У тим незгодама живот је изгубило 11 лица, а 181 је повређено. Највећи број ових незгода догодио се, такође, на делу ауто-путу Е-75, Београд – Прешево, са преко 69% (1.297) евидентираних незгода. У овим незгодама 8 лица је изгубило живот и 121 задобило повреде.

Удар у објекат на путу са 1.110 (7,7% у односу на укупан број) саобраћајних незгода је такође један од чешћих видова настанка незгода. У 2006. години евидентирано је 215 незгода насталих на овај начин, што је за 22,2% више у односу на 2005. (176), док је 2007. године тај број смањен за 15,8% (181) у односу на претходну годину, а 2008. је за преко 50% (281) повећан у односу на 2007. До краја 2009. године број саобраћајних незгода насталих на овај начин смањен је за непуних 9% (257) у односу на претходну годину. Као такав, овај вид незгода на путним правцима Коридора 10 најприсутнији је на путу Е-80, од Ниша до Димитровграда (Поповић, Ранђеловић, 2008:222). У периоду од 2005. до 2009. године догодиле су се 74 незгоде у којима је једно лице погинуло и 19 повређено.

Занимљиво је напоменути, с обзиром да је реч о деоницама ауто-пута, магистралних и регионалних путева, да је обарање или гажење пешака, као врста саобраћајне незгоде по броју настрадалих лица веома присутно. Догодио се 168 незгода (1,2% од укупног броја) ове врсте и све су са настрадалим лицима. У протеклих пет година на овај начин живот су изгубила 73 лица или близу 18% од укупног броја погинулих (412), док је 120 лица повређено. Узрок овако трагичних последица саобраћајних незгода углавном је непрописно или неправилно кретање пешака по коловозу. Овај вид саобраћајних незгода подједнако је присутан на свим правцима Коридора 10 (Прилог 2).

Узроци саобраћајних незгода

Као доминантан узрок настанка саобраћајних незгода дуж целог Коридора 10 издваја се неприлагођена брзина кретања возила условима саобраћаја и стању пута, и евидентирана је у близу 60% саобраћајних незгода (8.463) које су се догодиле у периоду од 2005. до 2009. године (14.425). Од наведеног броја незгода изазваних овим узроком, нешто мање од 17% (1.423) су незгоде са настрадалим лицима, у којима је погинуло 244 лица (или 59% од броја погинулих на Коридору 10), а 2.413 је повређено (62% од броја повређених). Укупан број саобраћајних незгода изазваних овим узроком, у посматраном петогодишњем периоду, све до 2008. године, карактерише непрекидан пораст броја незгода. Тако се у 2006. години догодило 1.586 незгода изазваних овим узроком, или за 10% више у односу на 2005. (1.441), а већ наредне, 2007. године, то повећање износило је скоро 14% (1.804) у односу на претходну годину. У 2008. години евидентирано је 1.836 незгода или непуна 2% више у односу на 2007. Изузетак је 2009. година када је број незгода изазваних овим узроком смањен за 2% (1.796) у односу на претходну годину. Ако посматрамо укупан број саобраћајних незгода, број лица погинулих у незгодама изазваних овим узроком имао је нешто другачији тренд кретања. Повећање броја погинулих лица евидентирано је 2006. године, и то за нешто више од 17% (67) у односу на претходну годину (57). У 2007. тај број је смањен за 37,3% у односу на 2006. (42:67), док је 2008. године број погинулих остао на нивоу из 2007. (42), а 2009. је смањен за 14,3% (36) у односу на претходну годину. Број повређених лица у 2006. смањен је за 6% у односу на 2005. годину (460:489), а у 2007. години за 6,3% (431) у односу на 2006. Повећање броја повређених евидентриано је 2008. године и то за преко 28% (553) у односу на 2007, док је наредне, 2009. године, тај број поново смањен и то за 13% (480) у односу на претходну годину.

Посматрано по путним правцима Коридора 10, највише незгода изазваних овим узроком догодило се на правцу Београд – Прешево – 6.992 незгоде, од којих 14,4% (1.006) са настрадалим лицима у којима је живот изгубило 169 особа, а повреде задобило 1.713. Најмање ових незгода догодило се на правцу Ниш – Димитровград – близу 43% (211) незгода са настрадалим лицима у којима је 7 лица погинуло а 134 су повређена. Поред брзине, најчешћи узроци саобраћајних незгода су укључивање или непрописне радње возилом у саобраћају и непрописно или неправилно претицање и обилажење.

Укључивање или непрописне радње возилом у саобраћају учествују са преко 21% (3.159) у укупном броју незгода које су се догодиле на Коридору 10 (14.425). Од наведеног броја незгода, нешто више од 9% (294) су незгоде са настрадалим лицима у којима је 56 лица погинуло а 645 је повређено. Интересантно је напоменути да се највећи број незгода изазваних овим узроком догодио 2008. године (792), али су у њима, на срећу,

само два лица погинула. Највише незгода и у овом случају евидентирано је на путном правцу Београд – Прешево – 2.380, потом на правцу Хоргош – Стара Пазова – 286, Шимановци – Београд – 200, Стара Пазова – Београд – 191 и Ниш-Димитровград – 88.

Непрописно или неправилно претицање и обилажење међу узроцима који доводе до саобраћајних незгода учествују са непуних 3% (353) У овим незгодама живот је изгубило 20 лица а 180 је задобило повреде. Највећи број незгода такође је евидентиран на правцу Београ – Прешево – 194 (13 лица је погинуло, 104 су повређена), следи Хоргош – Стара Пазова са 93 незгоде (5 лица је погинуло и 29 повређено), Ниш – Димитровград са 69 незгода (два лица су погинула, 37 је повређено) и Шимановци – Београд са 26 незгода (није било погинулих лица, док су четири лица повређена). Интересантно је напоменути да је овај узрок, у посматраном петогодишњем периоду, заступљен са свега једном саобраћајном незгодом (са материјалном штетом) на путном правцу Стара Пазова – Београд (Прилог 3).

Временска дистрибуција саобраћајних незгода

Имајући у виду број и фреквенцију возила на путним правцима Коридора 10, највише саобраћајних незгода регистровано је за време летње туристичке сезоне, на свим путним правцима и то у периоду јул – септембр (3.806 или преко 26%), када је саобраћај интензивнији, а самим тим је и повећан обим учешћа свих врста возила, поготово са страним регистарским ознакама. Посматрајући по месецима, највише незгода догодило се у августу (1.358), а чак 80% (1.091) на путном правцу Београд – Прешево. Највећи број погинулих лица евидентиран је у јулу (48), као и број повређених (498).

Ако број саобраћајних незгода посматрамо по месецима, издваја се деоница пута од Хоргоша до Београда, где се највећи број незгода догодио током зимских месеци, односно у децембру (153) и јануару (125). Ова деоница је специфична због конфигурације терена, брзине ветра и сталног присуства падавина на коловозу у зимским месецима.

Анализирајући упоредни преглед укупног броја саобраћајних незгода и њихове последице по данима у недељи, уочава се да се највећи број незгода догодио у дане викенда. Од укупно 14.425 саобраћајних незгода које су се догодиле у протеклом петогодишњем периоду, 3.575 (25% од укупног броја) догодило се током викенда. Посматрано по годинама, 2006. године догодило се 898 незгода, што је у односу на 2005. више за скоро 12%, а у односу на 2007. годину мање за 35% (1.212). У току 2008. догодило се 1.028 незгода или 15,2% мање у односу на претходну годину, а до краја 2009. године тај број је повећан и то за нешто више од 10% (1.135) у односу на 2008. Као и на осталим путним правцима у Републи-

ци Србији, и на деоницама путева Коридора 10 временска дистрибуција саобраћајних незгода (по сатима) са материјалном штетом поклапа се са временом почетка и свршетка радног времена, односно доласка и одласка на посао, и то од 07,00 до 09,00 и у периоду од 15,00 до 17,00 часова. Израженији обим саобраћаја, а тиме и број настрадалих, евидентиран је у времену од 17,00 до 20,00 часова. Као специфичност Коридора 10 издваја се повећан обим међународног и домаћег транзитног саобраћаја, који се одвија без временског ограничења за поједине категорије моторних возила, тако да се у јутарњим и послеподневним шпигецима јавља и велика гужва, што доводи до отежаног протока саобраћаја, посебно у јутарњим и послеподневним сатима (Муњас, Лазић, 2008:188).

Структура настрадалих лица у саобраћајним незгодама

Упоређујући структуру лица настрадалих у саобраћајним незгодама које су се догодиле на путним правцима Коридора 10, са структуром лица настрадалих у осталим саобраћајним незгодама на путевима Републике Србије, уочљиво је да су у оба случаја најугроженији учесници у саобраћају возачи моторних возила и путници.

Посматрано по животној доби свих учесника у саобраћају, на Коридору 10 највише страдају лица старости измеђи 19 и 55 година живота. У преко 90% (2.101) саобраћајних незгода са настрадалим лицима учествовали су возачи моторних возила и путници, старости између 26 и 35 година. Интересантно је напоменути да лица старија од 60 година најчешће страдају као путници и пешаци.

Актуелно питање безбедности саобраћаја представља и дужина возачког стажа као једног од чиниоца настанка саобраћајне незгоде. Угроженост учесника у саобраћају захтева посебну пажњу имајући у виду да највише саобраћајних незгода на путним правцима Коридора 10 изазову млади возачи с једном до две године возачког стажа, а након њих следе они старији са шест до девет година искуства.

Особе мушког пола су знатно угроженији учесници у саобраћају – у укупном броју погинулих (412) чине преко 70% (или 292), а у укупном броју повређених (3.909) 72% (или 2.815). Жене традиционално важе за пажљивије учеснице у саобраћају, на шта указује и статистика. Међу лицима погинулим у протеклом петогодишњем периоду 30% су особе женског пола, док у структури повређених лица чине четвртину.

Као посебна категорија учесника у саобраћају, деца су веома често актери саобраћајних незгода чије су последице углавном тешке и трагичне. У периоду од 2005. до 2009. године, у саобраћајним незгодама које су се догодиле на Коридору 10, живот је изгубило 21 дете, а 424 је повређено.

Од наведеног броја настрадале деце (445), преко 30% (137) су деца страни држављани, настрадали у својству путника у транзиту кроз Србију.

Закључна разматрања

На укупно стање безбедности саобраћаја као динамичне и комплексне категорије првенствено утиче степен развијености моторизације једне земље, дужина и пропусна моћ путне мреже, оспособљеност и информисаност возача и других учесника и њихова дисциплина, као и одговарајућа казнена политика која се спроводи према актерима социјално неприхvatљивог понашања у саобраћају. У великом броју случајева ради се о „насилу за воланом“, имајући у виду да је људски фактор најдоминантнији виновник саобраћајних незгода, а да је саобраћајна култура део шире културе друштва и појединаца.

Наведена констатација се у потпуности може применити и на карактеристике саобраћаја на Коридору 10, у намери да се број саобраћајних незгода и настрадалих лица, у односу на обим саобраћаја, што је могуће више смањи. С тим у вези упозоравајућа је чињеница да се највећи број саобраћајних незгода евидентираних на путним правцима Коридора 10 догодио услед неприлагођене брзине кретања и то при вожњи у истом смеру – због непридржавања прописаног одстојања. Неприлагођена брзина, као доминантан узрок саобраћајних незгода, евидентирана је у близу 60% незгода са 59% погинулих (од укупног броја) и 62% повређених (од укупног броја), а судари при вожњи у истом смеру у 45% незгода у којима је живот изгубило близу 18%, а повреде задобило преко 29% лица. Све ово говори у прилог чињеници да се један број учесника у саобраћају понаша неодговорно и недисциплиновано, угрожавајући тако и себе и друге.

Дани викенда представљају посебан временски период на који је потребно обратити пажњу, на шта указује и чињеница да се у том временском периоду догодило око 22% укупног броја незгода евидентираних на путним правцима Коридора 10. Такође, и структура настрадалих лица указује на озбиљност проблема. У саобраћајним незгодама које су се у посматраном петогодишњем периоду догодиле на Коридору 10 највише страдају лица старости измеђи 19 и 55 година живота. У преко 90% саобраћајних незгода са настрадалим лицима учествовали су возачи моторних возила и путници, старости између 26 и 35 година. Интересантно је напоменути да лица старија од 60 година најчешће страдају као путници и пешаци, а деца, као посебна категорија учесника у саобраћају, као путници. У периоду од 2005. до 2009. године живот је изгубило 21 дете а 424 су повређена. Од укупног броја настрадале деце, преко 30% су деца страни држављани, настрадали у својству путника у транзиту кроз Србију.

Имајући у виду предочено, сви важни друштвени актери у области безбедности саобраћаја (Саобраћајна полиција МУП-а Републике Србије, Агенција за безбедност саобраћаја, Комитет за безбедност саобраћаја, ЈП „Путеви Србије“, као и сви локални органи самоуправе надлежни за ову област)(Липовац et al., 2010:10) би требало да систематичним превентивним радом, у зависности од процене угрожености учесника у саобраћају, утичу на стање безбедности саобраћаја на Коридору 10. Доношењем националне стратегије, али и стратегија на локалном нивоу (изградња нове и одржавање постојеће путне мреже, контрола саобраћаја, анализа постојећег стања безбедности саобраћаја, са предлозима мера, планирање дугорочних и краткорочних циљева) (Липовац et al., 2004:479; Липовац et al., 2010:10) знатно би се умањио ризик учешћа у саобраћају, као и број незгода и тежина њихових последица, и то на свим путним правцима Коридора 10.

Литература:

1. Липовац, К., Нешић, М., Чугуровић, Ж., (2004). *Прост метод за идентификовање и решавање проблема у вези са саобраћајним незгодама на урбаним артеријским путевима*, Безбедност, год. 46, бр. 2/2004, стр. 479-504.
2. Липовац, К., Нешић, М., (2005). *Европски акциони програм безбедности саобраћаја: Преполовљавање жртава саобраћајних незгода у Европској унији до 2010. године: заједничка одговорност*, Безбедност, год. 47, бр. 3/2005, стр. 513-533.
3. Липовац, К., Нешић, М., Јовановић, Д., (2010). *Унапређење безбедности саобраћаја на путевима градова и општина према новом Закону о безбедности саобраћаја*, Безбедност, год. 52, бр. 1/2010, стр. 9-40.
4. Милинић, Б., Богичевић, С., Нешић, М., (2003), *Опасности полицијске делатности у контроли саобраћаја*, Безбедност, год. 45, бр. 5/2003, стр. 728-749.
5. Милинић, Б., (2006). *Приступ оперативном планирању полицијске функције у безбедности друмског саобраћаја*, Безбедност, год. 48, бр. 6/2006, стр. 939-950.
6. Мирковић, В., Галић, С., (2007). *Паневропски Коридор 10 – безбедност протока саобраћаја*, Зборник радова „Унапређење полицијске праксе у безбедности саобраћаја“, Врњачка Бања, стр. 223-228
7. Мирковић, В., Галић, С., (2009). *Анализа стања безбедности и протока саобраћаја на Коридору 10*, Зборник радова „Унапређење полицијске праксе у безбедности саобраћаја“, Врњачка Бања, стр. 57-62.
8. Муњас, Н., Лазич, З., (2008). *Утицај стања путне мреже на безбедност и проток саобраћаја, са посебним освртом на деоницу Коридора*

ра 10 кроз Београд, Зборник радова „Унапређење полицијске праксе у безбедности саобраћаја“, Врњачка Бања, стр. 185-190.

9. Поповић, С., Ранђеловић, Н., (2008). *Утицај стања путне мреже на безбедност и проток саобраћаја на Коридору 10*, Зборник радова „Унапређење полицијске праксе у безбедности саобраћаја“, Врњачка Бања, стр. 219-224.
10. Стојилковић, М., Ранђеловић, Д., Цакић, Д., (2008). *Утицај стања путне мреже на безбедност и проток саобраћаја са посебним освртом на деонице паневропског Коридора 10*, Зборник радова „Унапређење полицијске праксе у безбедности саобраћаја“, Врњачка Бања, стр. 291-298.
11. Васиљевић, Ј., (2001). *Организација и функционисање система безбедности саобраћаја на подручју Сремског округа*, Безбедност, год. 43, бр. 3/2001, стр. 375-394.
12. *Статистички преглед стања у области јавне безбедности – део Безбедност саобраћаја*, (2005 – 2009). МУП РС.
13. *Закон о основама безбедности саобраћаја на путевима*, Службени лист СФРЈ, бр. 50/88.
14. *Закон о безбедности саобраћаја на путевима*, Службени гласник, бр. 41/09.

ANALYSIS OF TRAFFIC SEFETY ON THE CORRIDOR 10 THE PERIOD FROM 2005 TO 2009

Abstract: *The construction of the Pan-European Corridor 10 is one of the largest development projects of the Republic of Serbia. Having in mind that our country is at a very favourable geographical position and that the Corridor 10 connects northwestern Europe with the south and southeast of the continent and further with the Middle East, it is necessary to examine the safety and traffic flow, causes and consequences of traffic accidents that have occurred on roads of this corridor. In this paper the basic parameters of the safety of traffic routes of Corridor 10 have been considered, as well as the causes that led to the occurrence of accidents, types of the accidents, monthly distribution of accidents, structure of traffic accident victims and the gravity of the consequences. By analyzing these parameters, we have established that the largest number of road users or motorists has failed to comply with the regulations providing for the required distance between vehicles and speeding, which resulted in a large number of accidents while driving in the same direction.*

Key words: *corridor 10, traffic safety, traffic accident.*

Прилог 1 – Стање безбедности саобраћаја на Коридору 10 у периоду од 2005. до 2009. године

Traffic safety on the Corridor 10 the period since 2005. by 2009.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

- Укупно СН 329.214
- СН са настрадалим лицима 75.713
- Погинуло 4.411
- Повређено 101.272

КОРИДОР 10

- Укупно СН 14.425
- СН са настрадалим лицима 2.309
- Погинуло 412
- Повређено 3.909

Хоргош – Стара Пазова

- Укупно СН 1.134
- СН са настрадалим лицима 280
- Погинуло 78
- Повређено 489

Стара Пазова – Београд

- Укупно СН 712
- СН са настрадалим лицима 128
- Погинуло 20
- Повређено 194

Шимановци – Београд

- Укупно СН 651
- СН са настрадалим лицима 161
- Погинуло 25
- Повређено 260

Београд – Прешево

- Укупно СН 11.368
- СН са настрадалим лицима 1.571
- Погинуло 269
- Повређено 2.682

Ниш – Димитровград

- Укупно СН 560
- СН са настрадалим лицима 169
- Погинуло 20
- Повређено 284

Прилог 2 – Најчешћи видови саобраћајних незгода на Коридору 10 у периоду од 2005. до 2009. године
The most common types of accidents in the Corridor 10 in the period since 2005. by 2009.

Прилог 3 – Најчешћи узроци саобраћајних незгода на Коридору 10 у периоду од 2005. до 2009. године

The most common causes of accidents in the Corridor 10 in the period since 2005. by 2009.

Mr Божидар ОТАШЕВИЋ,¹

Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку,
МУП Републике Србије

UDK-364.632:795::911.375

Прегледни научни рад

Примљено: 31.1.2011.

Урбано окружење и насиље у спорту

Апстракт: Нема сумње да насиље у спорту представља појаву коју није у стању да избегне ни једно савремено друштво. Због тога се може говорити само о различитим облицима и, сходно томе, о различитом интензитету његовог испољавања. У Србији је проблем насиља кулминирао у последње две деценије, током којих су се догодили случајеви смртног страдања навијача, нарушавања јавног реда и мира у већем обиму, тежи инциденти на утакмицама, али и ван њих, и то са великим бројем повређених особа, при чему је дошло и до уништавања и оштећења значајне имовине. Политички мотивисани јавни скупови, у којима су учествовали навијачи и неке десничарске организације, по правилу су се претварали у изливе насиља, рушилаштва и деструкције. Неспорним се чини теза да се урбано испоставља као просторно-друштвени центар из кога се ове појаве „емитују“ на најшире окружење. У свим већим градовима Србије регистроване су екстремне навијачке групе, које непрестано изазивају инциденте са озбиљним последицама, како на спортским борилиштима, тако и ван њих. Градови у Србији са највећом стопом ове врсте насиља су Београд и Нови Сад. Више од половине безбедносне проблематике пре, за време и након одржавања спортских приредби, односи се на подручје Београда, иако је на овом подручју одржано свега 15% од укупног броја спортских манифестација у Србији.

Кључне речи: спортске приредбе, насиље, навијачке групе, урбано окружење.

Увод

Насиље на спортским приредбама у Србији и њеном непосредном окружењу представља континуирану појаву. Простор бивше СФРЈ и других у то време комунистичких земаља не обилује подацима о инцидентима, нередима и трагичним догађајима везаним за спорт, иако су им биле из-

¹ bozidarotasevic@yahoo.com

ложене, посебно у периоду распада некадашње заједничке државе (Николић, 2009:853). Иако је долазило до ескалације насиља везаног за фудбалске утакмице, о таквим догађајима се није много писало, вероватно да се на Западу, као идеолошком противнику, не би нарушила идилична слика пласирана из ових земаља.² Феномен насиља у вези са спортским приредбама није могуће адекватно анализирати уколико се не схвати његова генеза. Функционисање навијачких група у некадашњој Југославији од краја Другог светског рата до актуелног стања у Републици Србији може се поделити на пет основних периода: од 1945. до краја шездесетих година двадесетог века; осма деценија прошлог века; почетак и друга половина девете деценије двадесетог века; од краја девете деценије до краја двадесетог века, и од 2001. године па надаље. У овом раздобљу, током више од пола века, дошло је до крупних промена у облицима понашања навијача, од активности међусобно повезаних појединаца и мањих група, до обликовања врло бројних и организованих навијачких група, и од навијања као активности која је долазила до изражаја само у вези са утакмицама, до навијања као субкултуре (Оташевић, Субошић, 2010:373).

Када су у питању хулигани, држава Србија је одлучила да тај проблем реши по угледу на Енглеску. Оно што се не сме занемарити јесте битна разлика између енглеских хулигана и навијача који прибегавају насиљу у Србији. Наиме, иако у основи међусобно личе, у Енглеској они немају политичке пароле, једноставно се понашају на криминалан и асоцијалан начин. У Србији се, пак, део навијачких група које нису експлицитно везане само за спортске догађаје скрива иза политичких циљева, што додатно усложњава проблем. Поједине друштвене околности, попут нестабилног политичког амбијента, неартикулисаног политичког плурализма, хаотичног одвијања транзиције, посебно у њеном економском делу, могу да узрокују политичко незадовољство које може да се испољава у првом реду насиљем. Угроженост егзистенције, поремећен систем вредности, „стандардна“ субкултура насиља у једном тренутку могу да буду стављени у функцију актуелног политичког момента и да спонтано или као ре-

² Интересантан је пример од 29. новембра 1950. године, када је у Сплиту одиграна утакмица између ФК Хајдук и ФК Црвена звезда, која је била одлучујућа да ФК Хајдук постане првак тадашње Југославије. Овај датум се сматра као дан оснивања навијачке групе „Торцида“, коју је основало 113 студената на челу са Вјенцеславом Жувелом. Због нереда које су пре, за време и после утакмице изазвали припадници тек основане навијачке групе, тадашњи председник Хајдука, Анте Јуријевић, партијски је кажњени опоменом, а капитен Хајдука, Фране Матошић, је због ударања играча Црвене звезде, Бранка Станковића, искључен из Комунистичке партије (касније је на интервенцију Јосипа Броза Тита поново примљен). Неки припадници Торциде су притворени и против њих је покренут прекршајни поступак, а вођа навијача, Вјенцеслав Жувела, осуђен је на три године затвора, да би одлуком Вишег суда казна била смањена на три месеца. Поводом овог догађаја Милован Ђилас је у дневном листу *Борба* од 1. децембра исте године у изјави под насловом „Тако не треба навијати“, навео: „Припадници ове групе су уносили у навијање толико разуларености, да се она на моменте претварала у некултурне и непристојне испаде који би могли, ако се одмах не спрече, распририти мржњу између клубова“. Наведено према: Лалић, Д., (1993). *Торцида – поглед изнутра*, Загреб, стр. 87; дневни лист *Борба* и дневни лист *Политика* од 1. 12. 1950.

зултат манипулације, буду испољени у сврху која нема везе са спортом. Претварање социјалне у политичку димензију представља природну рефлексију управо у многољудним, односно урбаним срединама. То значи да се у једном тренутку целокупна урбана средина појављује као незаштитићено поље, арена где се насиље и агресија са стадиона преноси у простор и преобликује у „општеградски проблем“. Ова појава препозната је и у нашим условима, посебно након великих спортских догађаја, када се „славље“ навијача победничке екипе или бес навијача чији је тим поражен, преноси и у зоне становања. У блажим облицима то се манифестује кроз исписивање графита на јавним површинама, уништавање елемената урбаног амбијента, па све до међусобних обрачуна супростављених навијачких група. По правилу, овај последњи облик транспоновоаног насиља које је иницирано догађањима на спортским теренима, поприма сасвим друге, знатно опасније облике.

Готово сва најтежа кривична дела и прекршаји извршени су ван спортских терена, односно ван временског оквира којим је Законом дефинисао одржавање спортске приредбе (90 минута пре и након одржавања спортске приредбе или 120 минута приликом одржавања утакмица „високог ризика“). Насиље је најзаступљеније на фудбалским утакмицама, али је било озбиљних случајева насиља и на кошаркашким, рукометним и ватерполо утакмицама. Карактеристично је да је крајем 2007. године насиље на спортским приредбама нагло почело да се преноси на места која немају везе са одржавањем спортских такмичења. Тако је у Србији, током 2008. године, поред 138 тешких облика насиља извршених пре, за време и након одржавања спортских манифестација, још 68 случајева насиља евидентирано на улицама, јавним скуповима, угоститељским објектима и другим местима, која немају везе са одржавањем спортских манифестација. Готово сви случајеви насилничког понашања ван спортских терена евидентирани су на подручју Полицијске управе за град Београд (58 од укупно 68), и знатно их је више него на спортским трибинама и у близини објеката у којима се одржавају спортска такмичења (38).³

Пораст насиља на спортским приредбама има различите узроке од којих неки представљају директне ефекте урбанизације, као што су слабљење социјалне структуре и слабљење институција. Међутим, улогу у томе имају, како је већ истакнуто, и неки општи чиниоци попут незапослености, сиромаштва, разних облика неједнакости или политичког амбијента. У историји савременог спорта познато је да се насиља и агресија везани за спортске догађаје јављају једнако у развијеним и неразвијеним срединама, као и да су најчешће присутни тамо где је лако применити „закон великих бројева“, односно у већим урбаним центрима. У сиромашним

³ Подаци Управе за аналитику МУП-а Републике Србије.

средионама, каква је наша, нарочито у великим градовима у којима једнако криминал не мањка, економске могућности за његову контролу, сузбијање и превенцију знатно су мање него у развијеним средионама. Немогућност да се испуне егзистенцијалне аспирације, незапосленост, „изазови велe-града“, неодговарајући друштвени амбијент који не подстиче испољавање креативности појединаца и коначно досада, доводе до тога да је у граду непродуктивно коришћење слободног времена једна од могућих ставки у билансу предуслова за агресивно или насилничко понашање. Томе треба додати отуђење од средине у којој живи, побуну у односу на њу, што за последицу има чињеницу да је већина хулигана десничарски оријентисана, слабо образована, долази из разорених бракова и трага за било чиме чему би припадала (Gow, Rookwood, 2009:243).

Навијачка субкултура

Према облицима понашања које испољавају, односно безбедоносном ризику, навијачи се могу сврстати у три основне категорије: А – ненасилне, Б – потенцијално насилне, Ц – насилне. Облик организовања ових навијачких група може бити формалан и неформалан. Формалну организацију углавном имају веће навијачке групе које су организоване и регистроване као удружења грађана („Делије Север“⁴, „Гробари 1970“⁵, Удружење љубитеља и навијача СД Партизан, „Београд – Јужни фронт“⁶), док се неформалне организују, окупљају и делују по својим неписаним правилима. Поред формалне организације, која подразумева одређена правила и процедуре, део чланова удружења у пракси често делује противно тим правилима и противно законима, вршећи деликте и угрожавајући безбедност (Мисић, 2010:112).

Навијачи најчешће немају висок степен образовања, а због прихватања ауторитета и хиерархије веома су погодни за манипулацију и могу бити злоупотрбљени од стране разних екстремних група. По неписаним правилима, чим се такве групе окупе, оне одмах почну да демонстрирају различите облике насилничког понашања и представљају сталну претњу за све веће нереде. Ако пажљиво посматрамо њихово понашање пре, за време и после утакмица, видимо читав низ прекршаја попут заустављања саобраћаја, ремећења јавног реда и мира, све до сукоба са другим навија-

⁴ Уписани у Регистар удружења друштвених организација и политичких организација на регистарском листу 1998, под редним бројем 5418, о чему је издато Решење Министарства за људска и мањинска права, бр. 2/0-93/2-2003-06, од 11. 7. 2003. године.

⁵ Уписани у Регистар удружења друштвених организација и политичких организација на регистарском листу 708, под редним бројем 1550, о чему је издато Решење Савезног Министарства правде бр. 3/1-662/4-2000-07, од 24. 11. 2000. године.

⁶ Уписани у Регистар удружења друштвених организација и политичких организација на регистарском листу 486, под редним бројем 885, о чему је издато Решење Савезног Министарства правде бр. 3/1-312/2-1999-07, од 19. 10. 1999. године.

чима и полицијом. Навијачке групе се окупљају у граду неколико сати пре утакмице; врши се набавка спортских реквизита и куповина алкохолних пића; затим одлазе на стадион уз обавезне сукобе са противничким навијачима; улазе на стадион уз стапање малих група у велике навијачке групе; навијају и пре и после утакмице; одлазе са стадиона и навијају на улицама, кафићима, дискотекама где често долази до нарушавања јавног реда и мира.

Готово у сваком граду су позната места где се окупљају припадници екстремних навијачких група и то су места која је обично могуће лако контролисати. Поред тога, у градовима постоји велики број места која се не препознају као окупљалишта, а која у тренутку (евентуално под утицајем неких стимулативних средстава или услед појачаног колективног осећања депривираниости) могу постати простори са нагомиланом „негативном енергијом“. За стављање ове врсте енергије у „погон“ потребан је само стицај околности, а њега градска свакодневица латентно поседује. Као што није могуће укинути деликвентно у људском друштву, није могуће избећи ни просторне замке које могу да такво понашање успеше. Поред великог броја празних паркинг простора, јавних гаража, слепих улица, неосветљених телефонских говорница, ни околина спортских игралишта не пружа адекватне услове за обезбеђење током спортских манифестација. У последње време у нашим условима дешава се да се простори у самим спортским објектима, који су изграђени самостално, користе у разне комерцијалне сврхе, што има своје предности али и мане. Основна предност је што се на тај начин омогућава да ови простори, у време када се не одвијају спортски догађаји, оживе тај део града. Оваква пракса у свету није уобичајена, јер је немогуће извршити адекватну контролу и предузети потребне мере обезбеђења свих вредности које морају да буду заштићене поводом одређене спортске манифестације.

Данас је у Србији подмладак навијачких група све агресивнији. Међу хулиганима који су припадници навијачких група најмлађи регистровани има десет година, а евидентно је и све веће присуство деце и малолетника женског пола. По полицијским подацима, у Београду је евидентирано једанаест навијачких група (2525 навијача, од којих 875 насилних, а 1389 потенцијално насилних), а нешто мање од половине су малолетници. Највише је старијих малолетника, између 16 и 18 година.⁷ Њихово понашање, по угледу на старије навијаче који су им узори, неизоставно се рефлектује и на насиље које је све чешће присутно у школама. Типичан извршилац деликата насиља на спортским приредбама је старији малолетник: просечан календарски узраст извршиоца ове категорије у Београду је 16,23 године.

⁷ Подаци Управе за аналитику МУП-а Републике Србије.

Неки социолози су детаљније анализирали тип заједнице из које екстремни навијачи долазе и који погодује развоју фудбалског хулиганизма. Тако Ерик Денсинг (Eric Dunning), развијајући одређене класичне категорије Диркемове социологије, закључује о типу заједнице која се базира на „сегментној солидарности“ и постоји у урбаној социјалној форми. Елементи такве заједнице су: више или мање изражено сиромаштво, бављење повременим пословима због чега постоји стална претња незапослености, низак ниво образовања, релативно једнострано и у себе затворено животно искуство – посебно у вези образовања и животног позива, слабије изражена склоност мењању места боравка, проширени сроднички односи, стварање уличних банди или специфичног миљеа младих, жестоки сукоби између генерација праћени насиљем, често прибегавање физичком кажњавању при васпитавању деце, интензивни доживљаји групне припадности и са тим у вези снажан доживљај непријатељства према другим групама (Elias, Dunning, 1982:84).

Навијачке групе у Србији

У другој половини осамдесетих година прошлог века, почетком распада СФРЈ, у свим бившим републикама, као и у свим већим градовима у Србији, долази до формирања навијачких група у „ултрас“ маниру. Иако су екстремне навијачке групе постојале и много раније, тада се проширио арсенал средстава за међусобне обрачуне навијача противничких екипа. Уз стандардне мотке и каменице, користе се флаше, ножеви и друга опасна средства, закључно са ватреним оружјем.

Данас, према подацима Министарства унутрашњих послова, у свим већим градовима у Србији евидентирано је око 40 организованих навијачких група и подгрупа, са око 3.000 припадника, који углавном припадају категоријама Ц – насилни или Б – потенцијално насилни. Само на подручју Београда евидентирано је једанаест међусобно супростављених навијачких група од којих су најбројније и безбедоносно најинтересантније навијачке групе ФК Црвена звезда и ФК Партизан.

При самом оснивању ФК Црвена звезда формирана је секција пријатеља истоименог спортског друштва са стотинак присталица црвено-белих. Сачињавали су је младићи из престижних делова града – са Сењака, Топчидерског брда, Дедиња и из Кнез Михаилове улице. Касније су се овој секцији прикључили и младићи из уобичајеног социјалног миљеа, тј. из радничке средине. Седамдесете године прошлог века доносе прва окупљања навијача на свим стадионима широм бивше СФРЈ, тако да у то време почињу интензивније да се окупљају и присталице ФК Црвена Звезда (пре утакмице у угоститељском објекту „Бели град“, на Зеленом венцу). Када је завршена кровна конструкција стадиона, најватренији навијачи се селе на централни део северне трибине.

Осамдесетих година свуда у свету долази до ескалације навијачке сцене, тако да се на северној трибини стадиона окупљају две велике групе – „Ultras“ и „Red devils“. Половином осамдесетих те две групе добијају појачање у још једној – „Zulu Warriors“. Те три групе постају носиоци навијања Звездиног Севера, а касније уз помоћ осталих група – „Winners“, „Red White Angels“, „Brigate“, „Eagles“, „R. S. Clan“, „R. S. Army“ почињу са првим сукобима са супростављеним навијачким групама. „Ultras“ је била група оних навијача који су ценили италијански стил организованог навијања. Практиковали су организовано одлажење на утакмице, масовно певање навијачких песама и стварање бакљада. Присталице црвено-белих су тај стил прекопирани из Италије, тако што су се дописивали са тамошњим навијачима, одакле су набављали навијачке реквизите којима су мењали слику на трибинама.

Крајем осамдесетих година долази до јачања национализма а навијачи Звезде, у духу своје традиције, декларишу се као екстремни српски националисти, уз јасно истицање Црвене звезде као најважније ствари на свету. На Божић 1989. године долази до уједињења свих група са севера у једно име и под један грб. Договорено је да се навијачка група зове „Делије север“. После распада СФРЈ долази до смене генерација. Почиње се форсирати „ултрас“ навијање, јер је временом име „Делије“ постало синоним за сваког навијача Црвене звезде, а најватренији желе да се разликују од осталих и почињу да се организују у подгрупе којима дају имена по угледу на енглеске навијаче.

Данас је у Београду, као и у Србији, најбројнија навијачка група ФК Црвена звезда – „Делије север“. У полицијским евиденцијама регистровано је њих 727, међу којима 629 из категорије насилних и потенцијално насилних. Ова навијачка група у Београду има своје подгрупе: „Ultras“ – 124, „Ultra Boys“ – 126, „Belgrade Boys“ – 190, „Brigate“ – 96, „Heroes“ 103, „Bez straha“ – 30. Језгро ове навијачке групе иницира насилничко понашање осталих припадника групе, а већина чланова су лица са садржајним криминалним досијеима.

Настанак Партизановог навијачког покрета може се везати за 1945. годину, када око новооснованог ФК Партизан почињу да се окупљају прве присталице. У том периоду навијачи су били малобројни и слабо организовани. Већ почетком педесетих година појављују се прве организоване групе са Чукарице, Раковице, Сењака, Топчидера.

Занимљиво је да су „гробари“ седамдесетих година име добили од својих комшија, навијача вечитог ривала Црвене звезде, који су их тим именом назвали због црне боје на дресу. У бившој Југославији су носили епитет најверније навијачке групе. Тај епитет су добили 1976. године, после меча са сплитским Хајдуком (1:6), јер су остали велики у поразу. Упркос дебаклу, фудбалери Партизана испраћени су овацијама.

У присуству око 300 „гробара“, 3. октобра 1999. године, основан је „Јужни фронт“, у који су касније ушле подгрупе „Rebels“, „Comando“, „Фронт“, „Young boys“, „Only You“, „Headhunters“, „Allens“, „Black Toxic“, „Alco Front“, „Sexstons“, „Lions“, „Зебре“, „Стока“, „Фонтана“, „Миријево“, „Еротика“, „Видиковац“ и др.

Данас је навијачка група ФК Партизан – „гробари“ бројна и организована јер има 804 регистрована навијача, међу којима 712 из категорије насилних и потенцијално насилних. Најзначајније подгрупе су: „Alcatraz“ – 165, „Стока Панчево“ – 54, „Лудаци Падинска Скела“ – 75, „South gate“ – 39, „Антироми“ – 38, „Лопови“ – 24, „Jang Erotika“ – 50, „Гробари Србије“ – 73, „Jang Boys“ – 20, „Shadows“ – 28, „Јужни Фронт“ – 34, „Чувари части“ – 31, „Head Hunters“ – 30, „Brain Damage“ – 22, „South Family“ – 29.⁸

На важне утакмице ФК Црвена Звезда и ФК Партизан у Београду редовно долазе огранци ових навијачких група из свих градова Србије, као и из Црне Горе и Републике Српске. Огранци броје између 100 и 150 чланова. Навијачи Партизана су се бавили и клупском политиком, а због вандалског понашања својих навијача клуб је претрпео велику штету. Под притиском „Гробара“ клуб су напустили његови дугогодишњи функционери Жарко Зечевић и Ненад Бјековић. Фудбалски клуб Партизан кажњен је избацивањем из Купа УЕФА после испада навијача на стадиону под Бијелим Бријегом у Мостару, 19. јула 2007. године.

Навијачи Рада, популарни „United Force“, организовали су се 1987. године, када је група београдских младића, махом скинхедса, одлучила да оснује навијачку групу. Нису желели да навијају за вечите ривале, већ искључиво за ФК Рад, који је ушао у Прву лигу ондашње државе. За разлику од већине навијачких група у тадашњој држави, чланови „United Force“ се нису приклонили ниједној политичкој партији, нити било ком лидеру. У ратним годинама долази до свеопште стагнације, тако да је „United Force“ била једва присутна на Бањици. Током 2004. године долази до буђења те навијачке групе. Почињу да се обнављају старе и стварају нове подгрупе.

Данас је то најекстремнија навијачка група са око 500 чланова, од којих су сви са подручја Београда и из категорије насилних и потенцијално насилних. Имају своје подгрупе: „Гвоздени одред Душан силни“ – 67, „Нуклеа“ – 65, „Телетабиси“ – 43, „Скинси“ – 16. Ова навијачка група са безбедоносног аспекта заслужује посебну пажњу. Иако малобројни (екстремно језгро броји око 100-150 навијача), учествовали су у већем броју нереди и масовних туча чији су исход тешке телесне повреде.⁹

Мањи број ових навијача припада неформалној групи „Скинхедс“, са елементима нацистичке идеологије сличне хулиганским групама у

⁸ Подаци Управе за аналитику МУП-а Р Србије.

⁹ Исто.

Немачкој, карактеристичног изгледа (обријане главе), начина облачења (чизме „мартинке“, маскирне панталоне, јакне „спитфајер“) и деловања, закључно са бруталним нападима на Роме и хомосексуалце. Ова навијачка група све већу агресивност показује и према припадницима полиције¹⁰ (Мисић, 2010:89).

Навијачи ФК Земун организовани су у оквиру навијачке групе „Taurosum boys“. У полицијским евиденцијама регистровано је њих 201, од чега 181 из категорије насилних и потенцијално насилних.¹¹ Јединствена група основана је 1986. године (Таурунум је стари назив за Земун), а пре тога ФК Земун пратили су навијачи из више мањих група: „Testas“, „Caldas“, „Lions“, „Godfathers“, „Chaos“ и друге.

Прва навијачка група која је навијала за ФК Вождовац основана је 1987. године под називом „Вилењаци“, а након тога се формира још једна чије је име било „Dragons“ (касније „Змајеви“). После извесног времена долази до уједињења ове две групе навијача.

Навијачка група „Инвалиди“ се појављује 1990. године на Вождовцу, подржавајући истоимени фудбалски клуб до данас. Регистровано је 60 навијача, од чега 51 из категорије насилних и потенцијално насилних.¹²

Група навијача која је бодрила ФК Обилић основана је 1993. године под називом „Витезови“. Обилић се тада такмичио у Првој Б лиги. У то време су имали одличне односе са управом клуба тако да су организовано ишли на сва гостовања. Ова навијачка група данас једва да и постоји, имају регистрованих само девет навијача и сви су из категорије насилних.

Навијачи ОФК Београд, „Blue Union“, појављују се 1994. године и тада су клуб бодрили свих 90 минута, најчешће на енглеском језику и без транспарената. У почетку су на стадион долазили пред сам почетак утакмице и имали су обичај да за сваки меч мењају трибину, тако да су се често сукобљавали са гостујућим навијачима. Данас их је евидентирано 198, од тога 116 из категорије насилних и потенцијално насилних. У Београду су регистроване и навијачке групе ФК Балкан Буковица – „Шумари“, ФК Торлак – „Номади“, ФК Сопот, ФК Падинска Скела.

У Београду ни навијачи нижеразредних клубова нису имуни на туче. Док су били у истом такмичарском рангу, сусрети ФК „Вождовац“ и ФК „Балкан Буковица“ често су били у сенци туча „Инвалида“ и „Шумара“. Примера ради, брутална туча навијача забележена је на утакмици четрнаестог кола „МОЛ ЦЕНТАР“ лиге, одигране 9. 4. 2006, између ФК Торлак и ФК Бања, у Београду, непосредно након завршетка утакмице. У овом

¹⁰ Најбруталнија туча између навијача и полиције забележена је на Бањици, када је ФК Рад примио гол у последњем минуту меча против ОФК Београд и тако прешао у Другу лигу. Нападнути припадници полиције су, да би се заштитили, пуцали из ватреног оружја, а један метак погодио је сниматеља РТС-а Благоја Топличића у прст десне руке.

¹¹ Подаци Управе за аналитику МУП-а Р Србије.

¹² Исто.

инциденту два навијача ФК Бања су задобила тешке телесне повреде, а више њих је лакше повређено.¹³

Посебан безбедоносни проблем представљају „вође“ навијача. Против њих 25 из три највеће навијачке групе у Београду (Црвена звезда – 11, Партизан – 7, Рад – 7 вођа навијача), до 26. 8. 2009. године поднето је укупно 289 кривичних пријава.¹⁴ Ради се о кривичним делима са елементима насиља која су извршена у вези са спортским приредбама, али и о разним другим кривичним делима. Иако је, посматрано заједно, број вођа навијача ФК Црвена звезда мањи у односу на друге навијачке групе, они предњаче у укупном броју кривичних дела са нешто више од половине (50,52%). Следе вође навијача ФК Партизан са више од трећине (35,29%) и вође навијача ФК Рад са 14,19% извршених кривичних дела и поднетих кривичних пријава. Структура извршених кривичних дела вођа навијача је разноврсна: убиство – 5, разбојништво – 13, насилничко понашање на спортској приредби – 25, насилничко понашање – 40, напад на службено лице – 33, спречавање службеног лица у вршењу службене радње – 7, неовлашћена производња и стављање у промет опојних дрога – 12, изнуда – 5 и изазивање националне, расне и верске мржње и нетрпељивости – 17.

На примерима вођа навијача показало се да је правосудни систем потпуно затајио. Већина поднетих кривичних пријава против њих никада није процесуирана, а ако јесте, онда нема правоснажних осуђујућих пресуда. Вође навијача су остале „недодирљиве“, а то представља снажно охрабрење за њих и њихове групе у погледу успешности, међугрупне кохезије и даљег насилног деловања (Мисић, 2010:116).

Ови подаци недвосмислено указују да вође навијача карактерише изражена поликриминална активност и вршење кривичних дела која немају везе са спортом. За вође и одређени број припадника екстремних навијачких група не постоје послови вишег и нижег ранга, они се баве трговином наркотицима, оружјем, краденим возилима, профитабилним крађама, фалсификовањем докумената и др.

Чињеница је да се Београд суочава са веома израженим насиљем екстремних навијачких група, на шта недвосмислено указују подаци Управе за аналитику МУП-а Републике Србије. Наиме, у периоду од јула 2003. године (када је почео да се примењује *Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама*)¹⁵, до краја 2009. године, на подручју Полицијске управе за град Београд екстремни навијачи су, у вези са спортским приредбама, извршили 1.158 кривичних дела и 2.929 прекршаја. У истом периоду у навијачким сукобима живот је изгубило осам лица, док је њих 570 повређено, што је 54% од укупног броја повређених у Србији.

¹³ Подаци Полицијске управе за Град Београд.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Службени гласник Републике Србије, бр. 67/03.

Навијачке групе су регистроване и у другим градовима Србије. Најбројнија навијачка група на подручју Новог Сада су навијачи ФК Војводина – Фирма, која има своје подгрупе – „ГЗ“, „Интервентна“ и „Стара гарда“. Језгро навијачке групе чини 300 екстремних и добро организованих навијача који насилје демонстрирају ван спортских терена, на улицама и угоститељским објектима, што је карактеристика и навијачких група са подручја Београда. У Новом Саду регистроване су и навијачке групе ФК Нови Сад – „Корида“, ФК Железничар – „Авети“ и ФК Младост – „Српски којоти“. По укупној безбедоносној проблематици која се односи на одржавање спортских приредби у протеклих шест година, Полицијска управа у Новом Саду је одмах иза Београда. Од доношења *Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама*, до краја 2009. године, на подручју ове полицијске управе регистровано је 97 кривичних дела и 443 прекршаја који се односе на насилничко понашање навијача. У истом периоду у међусобним сукобима навијача погинуло је једно лице, док је 74 задобило телесне повреде. У последње време на подручју Новог Сада су честе унапред заказане, масовне туче навијача у којима се поред предмета погодних за наношење повреда користи и ватрено оружје.¹⁶

У Новом Пазару регистроване су две навијачке групе: „Торцида Санцак“ са око 400 чланова, и „Екстреми“, која има мањи број слабо организованих навијача, али је и међу њима регистровано 37 навијача склоних насилничком понашању. Само у периоду 2004 – 2006. година, приликом обезбеђења утакмица ФК Нови Пазар, повређена су 54 полицијска службеника, што је 16% од укупног броја повређених полицијских службеника задужених за безбедност на утакмицама у Републици Србији, односно највише након Полицијске управе за град Београд, где су у истом периоду повређена 144 полицијска службеника или 43%.¹⁷ У овој национално мешовитој средини „навијање“ се идентификује са националном припадношћу, тако да не прође ниједна већа спортска приредба без скандирања и истицања транспарената са политичким и национално увредљивим садржајем.¹⁸

¹⁶ Средином априла 2008. године, у једној оваквој тучи између навијача ФК Војводина из Новог Сада и ФК Партизан из Београда, у Футогу, навијач Партизана је ватреним оружјем усмртио Димитријевић Дејана (1981) из Новог Сада, а једно лице је задобило тешке телесне повреде. Такође је крајем 2007. године, у заказаној масовној тучи око 40 навијача ФК Војводина и ФК „Црвена звезда, у Новом Саду, повређено више лица.

¹⁷ Подаци Управе за аналитику МУП-а Р Србије.

¹⁸ Дана 12. 11. 2005. године, на градском стадиону у Новом Пазару, за време утакмице између ФК Нови Пазар и ФК Раднички из Крагујевца, дошло је до нарушавања јавног реда и мира од стране навијача домаћег тима. Утакмици је присуствовало само осам гостујућих навијача који су брутално нападнути пре почетка меча. За време одигравања утакмице публика је скандирала националистичке пароле, гађајући судију пиротехничким средствима. На крају утакмице око 500 домаћих навијача, бацајући комаде бетона, покушало је да пробије кордон полиције, при чему је 25 припадника задобило лаке телесне повреде. Том приликом полиција је лишила слободу само 11 лица, од којих су три задржана, а пронађена су одбачена три тзв молотовљева коктела.

Национализам се у спорту испољава нарочито у вишенационалним заједницама. Са израженим национализмом иде и незаобилазни говор мржње. Ескалација национализма у спорту условљена је дејством и утицајем екстремних идеолошких политичких струја у друштву и њиховим настојањем да се по сваку цену попрिште националистичког распривања страсти пренесе и на подручје спорта (Штакић, 1996:54).

Национализам прожет вандализмом и говором мржње на нашим стадионима и дворанама је све више незаобилазан „декор“ многих спортских манифестација, било да се ради о спортским такмичењима где је једнонационална публика или, још горе, где су гледаоци (навијачи) из различитих етничких група. Говор мржње код једног народа у великој мери подстиче исту такву реакцију другог народа, те се из тог разлога овим негативним појавама треба супроставити.

Као и у другим градовима бивше СФРЈ, и у Чачку се седамдесетих година око ФК Борац окупљају први навијачи. Стадион је на свим утакмицама био попуњен и тако је било све до 1971. године када се публика разочарала у руководство и играче ФК Борац због продаје историјске утакмице за улазак у Прву лигу, против бањалучког Борца. Том мечу је присуствовало двадесет хиљада гледалаца и већина њих се зарекла да ће заобилазити стадион крај Мораве. Препознатљив стил навијања у Чачку испољава се од 1987. године, када се издваја група навијача која себи даје име „Војводе“, а гаси се са распадом СФРЈ. Група младих навијача се 1991. године реорганизује и мења име у „Чете“. Због новог имена трпели су притисак управе клуба којој је сметало подсећање на четнички покрет, што је навијачима, уосталом, и био циљ.

Данас су на подручју Чачка и околине регистроване три навијачке групе и то: „Чете“ и „Гребићи“ – навијачи ФК Борац, (језгро ових навијачких група чини 50 навијача, од којих 34 спада у категорију насилних и потенцијално насилних), и „Uranium boys“ – навијачка група ФК Младост из Лучана (која има око 30 чланова, сви из категорије потенцијално насилних).

У Нишу, другом по величини граду у Србији, 1989. године формира се навијачка група најпознатијег фудбалског клуба у овом делу земље, ФК Раднички, која себи даје име „Мераклије“. Група је 1999. године имала око 1.000 чланова, не само из Ниша, него и из Лесковца, Алексинца, Приштине. Из тог периода треба поменути братимљење са групом „Blue Marines“, навијачима ФК Спартак из Суботице, као и са навијачима ФК Будућност из Подгорице – групом „Варвари“, са којима су и данас у пријатељским односима. Као и клуб, и навијачка група је у протекле две деценије имала успоне и падове. Данас је на стадиону Чаир присутно 300 до 400 навијача, док екстремно језгро које иде на сва гостовања чини 50

до 60 навијача. Једна од занимљивости је и женска навијачка група, можда и једина у земљи – „Niassus girls“.¹⁹

И у другим местима у Републици Србији регистроване су екстремне навијачке групе: „Црвени ђаволи“ – ФК Раднички из Крагујевца, око 300 чланова; „Маринци“ (Blue Marines) – ФК Спартак из Суботице; „Freedom Fighters“ – ФК Слобода из Ужица; „Ћећенија boys“ – ФК Севојно; „Сирмиум ренџерси“ – ФК Инђија; „Јакузе“ – ФК Напредак из Крушевца; „Екстрими“ – ФК Јагодина; „Пиргоси“ – ФК Раднички из Пирота; „Ултра Семендрија“ – ФК Смедерево, око 200 чланова.

Сами називи неформалних навијачких група асоцирају на њихову спремност да испољавају насиље. Већина чланова је евидентирана у кривичним и прекршajним евиденцијама и повезана са лицима из криминалене средине. Међусобна нетрпељивост наведених неформалних група испољава се и приликом случајних сусрета или на истим релацијама током путовања. Већину припадника чине мушкарци, девојке се тек у мањој мери укључују у активности навијачких група. Чланови се углавном препознају по надимцима, већина њих не зна права имена и презимена оних са којима се често друже. У свим већим навијачким групама постоји хијерархија, у којој већи углед имају навијачи који редовно долазе на утакмице које клуб игра на домаћем терену, који често путују на гостовања или се ангажују у набављању навијачких реквизита. Посебан углед уживају они који показују спремност да се туку са другим навијачима и полицијом. Свака навијачка група се традиционално окупља на одређеној трибини, најчешће иза простора голмана, односно на одређеном делу те трибине, који за њу има посебно значење, и где је приступ другим навијачким групама строго забрањен.

Закључак

Нема сумње да се Београд, као и други већи градови, у последње време суочава са појавом спортског хулиганизма. Та појава се квалитативно и квантитативно развија, те се на њу у још већој мери мора рачунати и у будућности. Оно што у већини земаља Западне Европе у вези са сукобима навијачких група има само карактер међурегионалних ривалитета, у нашој земљи у последње две деценије добија и политичку конотацију. Навијачи су спремни да испољавањем насиља нанесу велику финансијску штету и свом клубу, а управу клуба често доживљавају као „другу страну“. То значи да се од самих клубова тешко могу очекивати већи резултати у сузбијању ове појаве. Држава мора имати активнију улогу у спречавању негативних појава у спорту јер само она има и потребне ин-

¹⁹ Подаци Полицијске управе Ниш.

струменте, а не може се и не сме сва одговорност пребацити на спортске клубове. *Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама* не може сам да реши проблем навијачког насиља, због тога је, уз репресивне мере, потребно приоритет дати мерама превенције. То подразумева пуну мобилност и ангажовање свих друштвених субјеката који, у сарадњи са полицијом и правосуђем, треба да предузму (свако у оквиру својих надлежности) ефикасне мере у циљу спречавања нереда на спортским приредбама.

Литература:

1. Armstrong, G., (1998). *Football hooligans, knowing the score*. Berg, Oxford.
2. Gow, P. and Rookwood, J., (2008). *Doing it for the team-examining the causes of contemporary English football hooliganism*, Journal of Qualitative Research in Sports Studies, 2, 1; У: Безбедност, бр. 3/2009, стр. 240-252 (ауторизован превод, Снежана Вла).
3. Elias, N., Dunning, E., (1982). *Sport im Zivilisationsprozess*, Studien zur Figurationssoziologie, Hrsg. Von Wilhelm Hopf. Lit – Verlag, Munster.
4. *Закон о спречавању насиља и недоличног понашања на спортским приредбама*, Службени гласник Републике Србије, бр. 67/03.
5. Лалић, Д., (1993). *Торцида, поглед изнутра*, АГМ, Загреб.
6. Мисић, З., (2010). *Насиље и недолично понашање навијача као фактор угрожавања безбедности*, магистарска теза, Факултет безбедности, Београд.
7. Николић, З., (2009). *Спорт, млади и насиље*, Теме, год. XXXIII, br. 3/2009, стр. 853-864.
8. Оташевић, Б., Субошић, Д., (2010). *Насиље навијачких група у Србији*, У Зборник радова, Други научни скуп „Право и форензика у криминалистици“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд – Крагујевац, 15-17.9.2010, стр. 371-380.
9. Штакић, Ђ., (1996). *Социологија физичке културе*, Факултет физичке културе, Београд.
10. *White paper on Sport*, Brussels, 11. 7. 2007, COM (2007) 391 final, resented by the Commission: SEC (2007) 932, SEC (2007) 934, SEC (2007) 935, SEC (2007) 936; http://ec.europa.eu/sport/white-paper/white_paper8-en.htm#1.

URBAN ENVIRONMENT AND VIOLENCE IN SPORT EVENTS

Abstract: *There is no doubt that violence related to sport activities is a phenomenon that is not possible to avoid even in a modern society. We can speak only about different forms and therefore different intensity of this phenomenon. In Serbia, the issue of violence culminated in the last two decades, when the number of incidents increased, including cases with fatalities, large-scale disturbance of public order and other outbursts of violence both at the stadiums and elsewhere. They resulted in a variety of injuries, damage and property destruction. Political events in which supporters of different sport clubs took part alongside members of rightist organizations, as a rule turned into outbursts of violence, causing damage and destruction. It appears that urban environments have become a center from which this phenomenon is “broadcast” to the wider environment. Extremist football fans have been registered in all larger towns and cities throughout Serbia. They continually provoke incidents with serious consequences, both at the stadiums and outside them. The cities with the highest rate of violence include Belgrade and Novi Sad. More than a half of all safety issues before, during and after sport events are related to the area of Belgrade, although only 15 % of all sport manifestations are held in this area.*

Key words: *sport events, violence, fan groups, urban environment.*

мр Ивана КРСТИЋ-МИСТРИЦЕЛОВИЋ,¹
Криминалистичко-Полицијска академија, Београд

351.74:327.84(092)(497.1)

Прегледни научни рад

Примљено: 12.2.2011.

Полиција и унутрашња управа у Краљевини СХС/Југославији (1918-1931)

Апстракт: Рад „Полиција и унутрашња управа у Краљевини СХС/Југославији (1918-1931)“ бави се организацијом државне управе и, у оквиру ње, организацијом полиције у првој заједничкој држави југословенских народа. Уједињењем извршеним 1918. године у оквиру једне државе нашло се шест различитих правних подручја, чији политички представници нису били спремни на потпуно одрицање од постојећих управних апарата ради стварања јединствене државне управе. И полицијска служба је била различито организована у појединим покрајинама све до периода диктатуре када је извршена њена унификација. Прописи о унутрашњој управи и полицији донети од 1929. до 1931. представљали су трајнији темељ југословенске управне и полицијске праксе.

Кључне речи: управа, полиција, закон, уредба, власт.

Полиција и унутрашња управа у Краљевини СХС (1918-1929)²

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца образована је 1. децембра 1918. године уједињењем Краљевине Србије, којој су већ биле присаједињене Војводина (Банат, Бачка, Барања и Срем) и Црна Гора, са Државом Словенаца, Хрвата и Срба. У периоду тзв. провизоријума (до доношења Видовданског устава) државну власт вршили су краљ, влада и Привремено народно представништво. Краљевску власт је још од 11/24. јуна 1914. године као регент, а од смрти краља Петра I, августа 1921. године, као краљ, вршио престолонаследник Александар Карађорђевић. Прва влада нове државе под председништвом Стојана Протића формирана је 20. децембра 1918, а Привремено народно представништво почело је са радом 1. марта 1919. Пошто је већ приликом уједињења прејудицирано унитарно уређење, влада је заузела курс државне централизације, чији је носи-

¹ ivana.mister@gmail.com

² Уређење жандармерије у Краљевини СХС/Југославији није предмет разматрања у овом раду.

лац био министар унутрашњих послова, Светозар Прибићевић.³ У време изграђивања основних установа нове државе и припрема за доношење устава, превагу је имала извршна власт (краљ и влада) над законодавном – осим послова државне управе, влада је обављала и низ послова из законодавне и уставноправне сфере, што је оправдавано практичним политичким разлозима.⁴

Питање полицијске службе решавало се у оквиру правног регулисања организације и рада државне управе, али како унификацију управе на територији новостворене државе није било лако извршити, уз опште законе који су важили за целу земљу, на снази су привремено остали и партикуларни покрајински закони. Послове унутрашње управе на подручју Србије вршили су окружни и срески начелници, у Хрватској, Славонији и Војводини велики жупани и котарски поглавари, у Словенији и Далмацији намесници и котарски поглавари (Група аутора, 2002:80).⁵ Према Уредби од 8/20. маја 1919, Министарство унутрашњих послова било је подељено на Кабинет министров, Управно одељење, Самоуправно одељење, Одељење за јавну безбедност и Инспекторско одељење. Истовремено су установљена привремена одељења за Хрватску и Славонију, Босну и Херцеговину, Словеначку и Банат, Бачку и Барању.⁶

У циљу реорганизације полицијске службе на територији Краљевине СХС, 19. јануара 1921, у Министарству унутрашњих послова је одлучено да програм реорганизације изради др В. Александер, главни државни тужилац за Хрватску и Словенију. Он је већ у марту поднео реферат са свог студијског путовања у Беч и начелни план организације државне полиције⁷, али је полицијска реформа ипак морала сачекати уставна решења. По доношењу Видовданског устава Краљевине СХС, 28. јуна

³ Министар Прибићевић је одредио да у искључиву надлежност владе спадају: спољни послови, војска, финансије, саобраћај, пошта, исхрана и обнова земље, трговина, занатство и индустрија, социјална политика, уставотворна скупштина и изједначавање закона.

⁴ Влада је за време мандата Привременог народног представништва донела око 800 прописа из области финансија, социјалне политике и унутрашње управе, али и низ прописа уставног карактера (нпр. прописи о равноправности писама, равноправности језика, о државним симболима, о аграрној реформи итд.). Ови прописи донети су по скраћеном законодавном поступку јер је стање у земљи и уређивање најважнијих државних послова то захтевало. Привремено народно представништво је донело законе о држављанству, о изједначавању календара, о оснивању Универзитета у Љубљани, о народним школама, о пороти, као и одлуку о називу државе итд.

⁵ Ради што бржег стварања јединствених снага које би гарантовале безбедност, јавни ред и мир и извршење закона у земљи, приступило се оснивању жандармерије.

⁶ Решењем министра унутрашњих дела од 3. децембра 1920. формиран је Одсек техничке службе, а 23. децембра 1920. образовано је посебно Одељење државне заштите. Више о томе: Милошевић, М., Богдановић, Б., (2004). *Безбедност обновљене Србије*, Београд, стр. 75-76.

⁷ *Полиција*, бр. 5, 6, 7 и 8, март-април 1921, Београд, стр. 257-269; бр. 9 и 10, мај 1921, стр. 439-444.

1921. године, рад на унификацији полицијске службе је интензивира⁸. По налогу министра унутрашњих послова професор др Арчибалд Рајс израдио је *Пројекат закона о реорганизацији полиције Краљевине СХС*, затражена су мишљења окружних и средских начелника, и преко министра иностраних послова замољене су владе Француске и Енглеске да нам пошаљу по једног стручњака ради савета о овом питању. Одлуком министра унутрашњих послова, од 14. октобра 1921. године образована је Комисија за израду законског пројекта о организацији и унификацији полиције у Краљевини СХС. За председника Комисије одређен је помоћник министра, Александар Мијовић, за чланове професор др Рајс, Манојло Лазаревић, управник Београда, Осман Хацић и Жика Лазивић, начелници Министарства унутрашњих дела, Коста Катић, инспектор и Васа Лазаревић и Душан Алимпић, уредници часописа „Полиција“. Пројекат Комисије о реорганизацији полиције разматрала је конференцији начелника и инспектора у Министарству унутрашњих послова, а послат је и покрајинским намесницима, чија су мишљења пристизала током 1922. године.⁹

Начело народног јединства истакнуто у Видовданском уставу Краљевине СХС од 28. јуна 1921.¹⁰ имало се спровести и у државној управи. У сукобу између унитаристичке и федералистичке концепције државног уређења кључни значај добио је *Закон о подели земље*, па су његов оквир и начин доношења прописани *Уставом*.¹¹ Влада је, 3. новембра 1921, поднела предлог закона о обласној подели Скупштини али је услед јачања хрватског покрета, председник владе, Пашић, одустао од брзог доношења овог закона. У априлу 1922. истицали су уставни рокови за његово доно-

⁸ „До доношења Устава није се могло ни помишљати на спровођење генералних мера које би довеле до унификације струке у целој земљи, јер су томе сметали покрајински закони и границе“. *Полиција*, бр. 13, 14, 15 и 16, јули-август 1921, Београд, стр. 675-677. Јавност је била огорчена због покушаја атентата на краља Александра при повратку у двор након полагања заклетве на Устав, као и због атентата на министра унутрашњих послова, Милорада Драшковића, у јулу 1921, те је у таквој атмосфери 2. августа 1921. донет *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави*, на основу кога је Народна скупштина поништила мандате комунистичких посланика.

⁹ Душан Алимпић задужен је да прикупи и среди сав до тада спремљен и објављен материјал о том питању (израђени пројекти, мишљења полицијских шефова у покрајинама, окрузима и срезovima, књиге и стручне чланке) и поднесе реферат Комисији, који је и објављен као прилог у часопису *Полиција*, бр. 21 и 22, новембар 1921, Београд. Срески начелник у Птују, др Ото Пиркмајер, ставио је на предлог примедбе: што се такав закон доноси под притиском догађаја у јужним деловима државе; што апарат безбедности одваја од опште управе (а *Устав* усваја начело централизма) и што устројство жандармерије није детаљније одређено. *Полиција*, бр. 23 и 24, децембар 1921, Београд, стр. 1167-1179.

¹⁰ *Прављен према крфском моделу, Видовдански устав заснивао се на претпоставци да су „Срби, Хрвати и Словенци један народ, и да се све разлике између њих свде на разлике имена, вере, азбуке“*. Више о томе: Павловић, М., (2000). *Југословенска држава и право 1914-1941*, Крагујевац, стр. 157.

¹¹ *Уставом* је предвиђена територијално-административна подела државе на области, округе, срезове и општине, при чему су у областима и срезovima постојале самоуправна и државна власт. Влада је, по *Уставу*, у року од четири месеца имала поднети Скупштини предлог *Закона о подели земље на области*, па ако Скупштина не би решила о предлогу у року од три месеца, *Закон* се могао донети по скраћеном поступку у року од два месеца, па ако се *Закон* ни тако не би могао донети, подела земље на области имала се извршити краљевском уредбом у року од месец дана.

шење и 26. априла влада је донела *Уредбу о подели земље на области, Закон о општој управи* и *Закон о обласним и среским самоуправама*. Територија Краљевине СХС је *Уредбом* подељена на 33 области.¹² Према *Закону о општој управи*, послови из надлежности Министарства унутрашњих послова спадају у општу управу,¹³ њихово вршење поверено је великим жупанима у областима, односно среским поглаварима у срезовима, а по упутствима и под надзором министра унутрашњих послова.¹⁴ Иако је овим законом предвиђено ликвидирање покрајинских управа преношењем њихових послова на обласне управе, извршење ове одредбе морало је сачекати повољнији политички моменат. Јачање хрватског федералистичког блока, са једне, и слабљење владе услед сталних размирица између радикала и демократа са друге стране, кочило је парламентарни рад, те је и рад на унификацији полиције престао са израдом пројекта о реорганизацији полиције. На подручју Краљевине СХС и даље је постојало „*шест* разних полицијских организација, без јединства и хармоније у раду, и са неједнообразном надлежношћу“.¹⁵

Полиција и унутрашња управа у Краљевини Југославији (1929-1931)

Криза парламентаризма изазвана нерешеним националним питањем у Краљевини СХС достигла је врхунац атентатом у Скупштини 1928, који је био непосредан повод за увођење монарходиктатуре.¹⁶ *Прокламацијом* од 6. јануара 1929. године краљ Александар је укинуо Видовдански устав и распустио Народну скупштину, *Законом о краљевској власти и врховној државној управи* преузео је сву власт, *Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави* забранио је све политичке странке са верским или племенским обележјем, као и свако окупљање без претходне дозволе надлежне управно-полицијске власти, а *Законом о изменама и допунама Закона о штампи* укинуо је слободу штампе.¹⁷ Под утицајем захте-

¹² *Службене новине*, бр. 92, од 28. априла 1922. Територија Србије, Војводине, Косова и Метохије и Санџака на 15, Словеније на 2, Хрватске на 4, Далмације на 2, Босне и Херцеговине на 6, Македоније на 3 области и Црна Гора – 1 област.

¹³ Општу управу чинила су министарства унутрашњих послова, просвете, аграрне реформе, вера, пољопривреде и вода, грађевина, трговине и индустрије, народног здравља, социјалне политике, шума и рудника, а ван опште управе била су министарства правде, војно, иностраних дела, финансија, саобраћаја, пошта и за изједначење закона.

¹⁴ Окружни начелници, односно поджупани, задржани су као помоћни органи великог жупана у округу (жупанији).

¹⁵ „*Реорганизација и унификација полиције Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*“, Предавање Душана Алимпића, великог жупана у пензији, одржано у Правничком удружењу 27. фебруара 1925, *Полиција*, бр. 5 и 6, март 1925, стр. 180-187, 257-264. Удружење је одлуку о потреби доношења закона доставило Народној скупштини, министру председнику и министру унутрашњих послова.

¹⁶ На седници од 20. јуна радикалски посланик Пуниша Рачић убио је двојицу (Павла Радића и Ђура Басаричека) и ранио тројицу посланика (Стјепана Радића, Ивана Пернара и Ивана Гранђу).

¹⁷ *Службене новине Краљевине СХС*, бр. 9/1929.

ва из западне Европе да се обезбеди југословенско државно јединство, а државна управа децентрализује, краљ је, 3. октобра 1929, донео *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*: Краљевина СХС постала је Краљевина Југославија, у којој се општа управа врши по бановинама, срезovima и општинама.¹⁸ Председник прве „диктаторске“ владе, Петар Живковић, изјавио је да је главни циљ владе да „заведе потпуни ред, и пуну дисциплину у државној администрацији, да изврши у што краћем времену потпуно изједначавање законодавства у целој држави и тиме обезбеди услове пуној сигурности и поретку“ (Чулиновић, 1961:9). Шестојануарска диктатура се, насупротив „десетогодишњој законодавној инертности парламента“, показала веома плодном (Бартош, 1938:329).¹⁹ У периоду монархидиктатуре донети су прописи којима је извршена реорганизација унутрашње управе, а који су махом били дело Комисије за уређење управе, установљене као стално тело при Министарству унутрашњих послова са задатком да се стара о систематском уређењу унутрашње, односно опште управе.²⁰

Закон о унутрашњој управи, од 19. јуна 1929,²¹ прописао је да општа управа обухвата све послове осим оних, који су законским прописима стављени у надлежност судова, финансијских или војних власти, као и послова у којима се држава јавља као подузетник. Послове опште управе врше државне власти унутрашње управе (управно-полицијске власти), којима су за поједине управне гране додељени стручни органи. У круг власти опште управе спада: старање о извршавању свих закона и законских прописа чије извршавање није стављено у дужност другим

¹⁸ *Службене новине Краљевине Југославије*, 5. 10. 1929. Променом државног имена симболично је означен раскид са компромисним националним унитаризмом и његова замена интегралним југословенством. Краљевина је подељена на девет бановина (Дравска, Савска, Врбаска, Приморска, Дринска, Зетска, Дунавска, Моравска и Вардарска), а град Београд са Земуним и Панчевом добио је статус посебне, десете јединице под непосредном управном и надзорном влашћу министра унутр. послова. „Александар је укинуо регионалне границе и уместо њих увео административне границе које су биле географски и економски оправдане“. Елан, К., *Живот и смрт краља Александра I*, Београд, 1988, стр. 74. У складу са идеологијом интегралног југословенства, при образовању бановина није се хтело водити рачуна о ранијим историјским целинама, већ је примаран критеријум у одређивању бановинских граница био економско-саобраћајни. „Иако суштински није то значила, и подела државе на бановине је требало да остави утисак као да се чини први корак у одступању од строгог државног централизма“. Стојков, Т., *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, Београд, 1969, стр. 79. Пошто су бановинске границе одређене, 4. новембра 1929. донета је и *Уредба о променама подручја срезова и општина*. *Службене новине*, бр. 267 од 14. новембра 1929.

¹⁹ Манија брзо изједначавања закона, скоро несхватљивим темпом постизала је квантитативне успехе после 6. јануара 1929. год.

²⁰ Комисији је имала да: проучава управну службу код нас и у иностранству и ради на упрошћавању и побољшању наше администрације; израђује предлоге закона, уредаба, правилника итд. који се односе на организацију унутрашње управе; учествује у изради законских предлога осталих министарстава ако су они у вези са општом управном службом и даје мишљење о израђеним пројектима закона и уредаба, „нарочито с погледом на кодификаторску технику, јединство у њима изражених начела и организацију управних власти“. *Полиција*, децембар 1929, бр. 23 и 24, стр. 1073.

²¹ *Закон о унутрашњој управи*, донет 19. јуна, ступио је на снагу објављивањем у Службеним новинама. *Службене новине*, бр. 143 од 21. јуна 1929.

властима; чување јавних интереса и старање за опште добро и координисање делатности тако да служи развијању и подизању духовне и материјалне културе земље (чл. 64-65). Опште управне власти су као целина подређене Министарству унутрашњих послова, али у стварима које не спадају у ресор овог министарства органи опште управе поштују и спроводе уредбе, прописе и упутства и других надлежних министара (чл. 21). Министар унутрашњих дела, Петар Живковић, је *Расписом* од 30. јула 1929. подсетио велике жупане и среске надлежнике на обавезу подношењу извештаја по *Закону о унутрашњој управи* (чл. 42 и 46). Велики жупан имао је министру унутрашњих послова подносити о свима важним појавама у области појединачне и повремене извештаје са евентуално потребним предлозима, док срески начелник, поред појединачних и повремених извештаја, великом жупану подноси и исцрпан годишњи извештај почетком сваке године.²² Након поделе земље на бановине, у *Закону о унутрашњој управи* учињене су измене у погледу назива управних подручја и органа.²³ Послове опште управе, по чл. 19 *Закона о унутрашњој управи*, врше: државне власти – срески начелници (опште управне власти првог степена) и банови, и управник града Београда (опште управне власти другог степена), и самоуправне власти – градски начелници (у градовима са правом опште управне власти првог степена), и све општине (уколико врше послове у пренетом смислу). Никаква власт са делокругом из области опште управе не може постојати без организационе везе са неком од ових власти, тј. такве власти које већ постоје имају се до 30. априла 1930. довести у организациони склоп опште управних власти или укинути (чл. 20 и 192). *Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја* и *Законом о банској управи*²⁴ одређени су, уопште и појединачно, послови опште управе који спадају у надлежност бана, чиме је наглашена управна концентрација – целокупна јавна власт на подручју бановине, и државна и самоуправна, сконцентрисана је у банској управи, тј. бану као њеном шефу, чиме су ликвидиране обласне и среске самоуправе. У надлежност бана спадају сви послови опште управе, који по законима не спадају у надлежност среских управних власти, а нису задржани за надлежност министра.²⁵ Бана поставља краљ указом на предлог министра унутрашњих дела, у сагласности са председником Министарског саве-

²² *Полиција*, бр. 15 и 16, август 1929, стр. 753-754.

²³ Област је заменила бановина, великог жупана бан, поджупана бански инспектор, жупанијског инспектора управник. *Службене новине*, бр. 240 од 14. октобра 1929.

²⁴ *Службене новине*, бр. 261 од 7. новембра 1929.

²⁵ Као представник владе бан: врши највишу политичку и опште управну власт у бановини; врши надзор над свим јавним властима и органима на свом подручју; коначно решава све предмете који спадају у његову надлежност; даје упутства и одговара за вршење свих послова у банској управи; решава као другостепена општеуправна власт по жалбама против управних аката потчињених власти и, у споразуму са надлежном војном влашћу, води контролу евиденције одбрамбене снаге земље ако ту евиденцију воде власти унутрашње управе.

та.²⁶ *Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја* министар унутрашњих послова је овлашћен да, по указаној потреби и одобрењу председника Министарског савета, својим решењем групише извесне срезове у окружне инспекторате и одреди им седишта.²⁷ На челу ових инспектората су окружни инспектори који су помоћни органи бана у чије име и врше своје дужности.²⁸ Министар унутрашњих послова законом је такође овлашћен да уредбама прописује устројство и делокруг појединих врста државних месних полицијских власти (чл. 56). *Законом о општој управи* (чл. 84) је за политичко-управног чиновника, поред општих услова за пријем у државну службу, прописана и посебна квалификација – завршен Правни факултет.²⁹ Најзад, чиновници државне управе заштићени су у вршењу службених послова и њихов материјални положај је побољшан.³⁰ *Законом о банској управи*, од 7. новембра 1929. године,³¹ банска управа подељена је на одељења на челу са начелником, одсеке на челу са шефом одсека и одељке (реферате).³² Помоћник бана је помоћни орган и законски заменик бана, а банско веће је саветодавни орган бана.³³

²⁶ Краљевим указом од 9. октобра 1929. постављени су за банове: Дравског, Душан Сернец, Савског, др Јосип Шиловић, Врбаског, Светислав Милосављевић, Приморског, др Иво Тартаља, Дринског, Велимир Поповић, Зетског, Крста Смиљанић, Дунавског, Дака Поповић, Моравског, Ђорђе Несоторовић и Вардарског, Живојин Лазић, а краљевим указом од 12. октобра постављени су за помоћнике банава: Дравског, др Отмар Пиркмајер, Савског, Сава Стојановић, Врбаског, Милисав Иванишевић, Приморског, др Иво Перовић (краљевим указом од 20. октобра он је постављен за помоћника министра унутр. послова, те је за помоћника бана Приморске бановине постављен Андрија Здравковић), Дринског, др Авдо Хасанбеговић, Зетског, др Јован Зец, Дунавског, Видоје Мишовић, Моравског, Драгомир Тодоровић и Вардарског, Милан Николић.

²⁷ Решење Министра унутрашњих послова о установљењу окружних инспектората, бр. 46666 од 23. октобра 1929.

²⁸ У надлежности окружних инспектора су: старање о јавној безбедности на подручју инспектората (обезбеђење државне, личне и имовинске безбедности, одржавање јавног поретка и предузимање мера за сузбијање криминалитета, ради чега могу среским начелницима и подручним полицијским властима и органима издавати наредбе); вршење надзора над радом власти и органа опште управе, над општинским властима и органима, као и над органима и установама подређеним властима опште управе (врше преглед рада опште управе и подносе извештаје бану, извиђање жалби на „службене неуредности“ и изрицање казни подређеним службеницима); издавање упутстава властима опште управе ради успешног обављања службе.

²⁹ Изузетно, до 1. априла 1934, за ове чиновнике могла су бити постављена и лица са факултетском спремом или са завршеном средњом/стручном средњом школом, као и лица која су служила или служе у политичко-управној служби (чл. 200).

³⁰ Првостепена управна власт је, по чл. 78 *Закона о унутрашњој управи*, окривљеног за непристојност или непажњу могла казнити новчано (10-500) или затвором (1-10 дана), што није онемогућавало његову оптужбу за учињену кривицу надлежној судској власти. Политичко-управним чиновницима су, чл. 101, 102 и 106 истог закона повећане плате, дати нарочити месечни додаци на службу и увећане накнаде за службена путовања, а по чл. 105 банови и срески начелници имали су право на стан, огрев и осветљење.

³¹ *Службене новине*, бр. 261 од 7. новембра 1929.

³² Код банских управа установљавају се: опште, управно, пољопривредно, просветно, техничко, одељење за социјалну политику и народно здравље, финансијско одељење, а тамо где има потребе и одељење за трговину, обрт (занатство) и индустрију (где те потребе нема установљава се у општем одељењу потребан одсек). *Законом* су одређени и одсеци у оквиру ових одељења.

³³ Према ст. 2, § 26, банско веће у Савској и Дунавској бановини има по 30, у Вардарској, Дринској и Моравској по 25, а у осталим бановинама по 20 чланова. Чланове банског већа поставља и смењује министар унутр. послова на предлог бана.

На основу *Закона о унутрашњој управи* и *Закона о уређењу Врховне државне управе* министар унутрашњих послова је у току шестојануарске диктатуре донео више значајних прописа.³⁴ *Уредбом о уређењу Министарства унутрашњих послова* предвиђена је његова организациона подела на одељења која се даље деле на одсеке и реферате, одређен је делокруг надлежности одељака и реферата, као и врсте и број чиновника по положајима (звањима).³⁵ Одељење за Државну заштиту (I) подељено је на Одсек за сузбијање унутрашње антидржавне и разорне пропаганде и акције са обавештајном службом (први одсек); Одсек за сузбијање спољашње антидржавне пропаганде и акције са обавештајном службом (други одсек); Одељак (реферат) за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем; Административни одељак (реферат) и Одељак (реферат) за штампу.³⁶ Одељење Јавне безбедности (II) дели се на: Општи полицијски одсек (трећи одсек); Истражни одсек (четврти одсек); Одсек јавне силе (пети одсек) и Административни одељак (реферат).³⁷ Одељење

³⁴ *Уредба о уређењу Министарства унутрашњих послова* од 25. 7. 1929, *Службене Новине*, бр. 175 од 25. јула 1929; *Уредба о устројству и делокругу претстојништва градске полиције* од 8. 10. 1929, *Службене Новине*, бр. 243 од 17. октобра 1929; *Уредба о устројству и делокругу управа полиције* од 10. 3. 1930, *Службене Новине*, бр. 62 од 18. марта 1930; *Уредба о оцењивању службеника Министарства унутрашњих послова, службеника опште управе на подручју Бановина и Управе града Београда, и бановинских службеника* од 17. 5. 1930, *Службене Новине*, бр. 120 од 30. маја 1930; *Уредба о распореду звања званичника и служитеља ресора Министарства унутрашњих послова* од 27. 4. 1931; *Уредба о службеном оделу и наоружању државних полицијских извршних службеника* од 29. 4. 1931, *Службене Новине*, бр. 107 од 14. маја 1931; *Правилник о пракси политичко-управних приправника и о полагању политичко-управног стручног испита* од 3. 12. 1929, *Службене Новине*, бр. 289 од 9. децембра 1929; *Правилник о полагању државног стручног испита приправника II и III категорије ресора Министарства унутрашњих послова* од 3. 2. 1930, *Службене Новине*, бр. 41 од 21. фебруара 1930.

³⁵ По чл. 7 *Уредбе* Министарство има: првог помоћника, 1 помоћника, 5 начелника, 5 генералних инспектора, 12 инспектора, 11 саветника, 3 полицијска инспектора, 3 полицијска саветника, 14 секретара, 8 виших пристава, 14 пристава, 5 политичко-управних приправника, 4 помоћна секретара II категорије, 4 приправника II категорије, 1 шефа рачуноводства, 2 књиговође рачуноводства, 3 писара рачуноводства, 2 архивска чиновника рачуноводства, 1 шефа канцеларијске службе, 1 помоћника шефа канцеларијске службе, 1 шефа архиве, 15 управних канцеларијских чиновника, 4 управно канцеларијска приправника III категорије, 1 економ, 15 званичника, 25 званичника-дневничара, 12 служитеља, 17 служитеља-дневничара, 1 штампара, 1 машинисту, 1 механичара и 1 шофера, док је одређење броја контрактуалног особља препуштено буџету.

³⁶ Ближе одредбе о кругу рада првог и другог одсека имао је да пропише министар унутрашњих послова наредбом. Одељак за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем израђује прописе и упутства о издавању путних исправа и легитимација нашим држављанима, као и о визирању и продужавању виза страним држављанима; ради и сарађује са другим властима по исељеничким питањима; спрема упутства за контролу странаца у граничном и унутрашњем промету; даје мишљење при контролисању путничког саобраћаја са страним државама, као и при склапању коонвенција и аранжмана који се односе на олакшање и упрошћење малограничног, двовласничког, транзитног и унутрашњег саобраћаја. Административни Одељак (реферат) врши административне послове који ни по изричном пропису ни по сличности предмета не могу доћи у надлежност ког другог одсека или одељка овог Одељења. Одељак (реферат) за штампу води надзор над штампом у смислу *Закона о штампи* и предузима потребне мере.

³⁷ Општи полицијски одсек предузима мере за заштиту личне и имовне безбедности и одржавање мира и реда у земљи; сузбија хајдучије, одметништва, скитњу, чергарство и криминалитет уопште; расправља о питањима полицијског надзора и прогонства и сарађује у случајевима екстрадиције; сузбија прављење и протурање лажних новчаница и лажног кованог новца и води евиденцију тих

за државну заштиту (I) и Одељење јавне безбедности (II) чине Врховну полицијску управу. Управно одељење (III) дели се на: Кабинет министров; Персонални одсек (шести одсек); Административни одсек (седми одсек); Правни одсек (осми одсек); Специјални одсек (девети одсек); Одсек за грађанска стања (десети одсек); Одсек рачуноводства (једанаести одсек) и Одељак (реферат) за управно-политички надзор над самоуправама.³⁸

случајева, као и самих фалсификатора; врши послове по *Закону о удружењима и зборовима*; стара се о правилној примени *Закона о држању и ношењу оружја*, прописа о држању и руковању експлозивима, прописа о предузимању мера безбедности у позориштима, биоскопима и на другим јавним местима, као и о примени закона и међународних конвенција које се односе на збрињавање и поправку морално посрнуле и уопште напуштене деце, на заштиту малолетних девојака од проституције, уопште на сузбијање проституције и трговине белим робљем, као и на заштиту јавног морала; врши цензуру филмова; регулише сигурност колског, трамвајског, аутомобилског, ваздушног и осталог саобраћаја и сарађује на унапређењу тога саобраћаја. Истражни одсек води надзор над целокупном истражном службом, уколико она долази у надлежност власти опште управе и њених органа, стара се о полицијским школама и курсевима, о усавршавању полицијске струке, о примени што савременијих метода у вођењу претходних истрага, о правилном вршењу потерничке службе и о њеном усавршавању, као и о правилном деловању и савременом развијању техничке полицијске службе и о евиденцији професионалних и опште опасних злочинаца; стара се о правилној примени међународних конвенција које се односе на сузбијање криминалитета и на послове око организације међународне криминалне полиције; скупља и сређује статистичке податке о криминалитету. Одсек Јавне силе стара се о правилном вршењу послова, за које је по *Закону о жандармерији* и *Закону о унутрашњој управи* предвиђена надлежност министра унутрашњих послова; води бригу о сарадњи органа јавне безбедности са органима из других ресора који имају сличне задатке, као и о сарадњи грађана на очувању јавне безбедности; стара се о целесходном и савременом уређењу наставе, наоружању и правилном деловању градског редарства и органа јавне безбедности на државним границама и саобраћајним линијама и израђује упутства о ванредној употреби оружане силе. Административни одељак (реферат) врши административне послове који ни по изричном пропису ни по сличности предмета не могу доћи у надлежност ког другог одсека или одељка овог Одељења.

³⁸ Кабинет министров врши послове који су му одређени чл. 4 *Закона о унутрашњој управи*. Персонални одсек води персоналне послове као што су: постављења, кретања по степенима, унапређења, одликовања, стручни испити, оцењивање, премештаји, дисциплинске ствари, отпуштања, оставке, пензионисања, регулисања пензија, одсуства, боловања и одмори, води службеничке листове, статус особља и друге персоналне евиденције и даје одговоре Државном савету по тужбама у погледу ових предмета. Административни одсек врши опште административне послове; отправља послове по прописима о гостионицама и сличним радњама; ради на административним и другим споровима уколико је за њихову расправу надлежан министар унутрашњих послова у другом степену; врши надзор над радом власти и органа унутрашње управе; води надзор над прикупљањем добровољних прилога и обавља послове који ни по изричном пропису ни по сличности предмета не могу доћи у надлежност код другог одељења нити ког другог одсека или одељка овог Одељења. Правни одсек спрема и израђује предлоге закона, уредаба и правилника из делокруга Министарства унутр. Послова, као и начелна упутства која се односе на организацију унутрашње управе или уопште на формално административно право; врши послове око увођења закона и других прописа; даје тумачења и упутства о примени нових закона; води рачуна о потребама организације и унапређења административне службе и усавршавања струке; учествује у изради предлога закона и уредаба који се спремају у другим ресорима и даје мишљење о њима, уколико ови предлози буду имали везе са општеуправном службом; учествује у раду међународних конвенција, уколико то спада у делокруг Министарства унутр. послова; стара се око издавања службеног гласила Министарства унутр. послова. Специјални одсек врши оне управне послове из надлежности Министарства унутр. послова које му према њиховој специјалности, приликама и разгранатости послова повери министар унутр. послова својом наредбом. Одсек за грађанска стања стара се о правилној примени *Закона о држављанству* и односу међународних уговора; решава питања завичајности; врши послове око исправљања матрика поводом легитимисања, адаптирања и промена породичног имена, око измене и исправљања матрика између наших и иностраних власти, и око правне помоћи иностраним властима по питањима која су у вези са

Самоуправно одељење (IV) дели се на: Одељак (реферат) за обласне и среске самоуправе; Одељак (реферат) за надзор над општинама и Одељак (реферат) за надзор над градовима.³⁹

Уредбом је предвиђено и постојање Генералног инспектората унутрашње управе, који отправља послове прописане чл. 13 *Закона о унутрашњој управи*. *Уредбом* је прописано (чл. 8) да службеници Министарства унутрашњих послова морају имати квалификације по одредбама *Закона о унутрашњој управи*, односно *Закона о чиновницима*, а њихово распоређивање по одељењима, одсецима и одељцима врши се наредбом министра према *Закону о унутрашњој управи*. *Уредбом* од 1931. прописан је распоред звања званичника и служитеља ресора Министарства унутрашњих послова.⁴⁰

Према *Уредби* од 8. октобра 1929, претстојништво градске полиције је државна месна полицијска установа, коју у великим градовима ван седишта бановине по показаној потреби образује министар унутрашњих послова својом *уредбом*. На челу претстојништва градске полиције је претстојник градске полиције, који врши надзор над целокупним пословима претстојништва градске полиције и управља свим пословима у оквиру одређене

грађанским стањем наших држављана; стара се о правилној примени закона и личним именима; води евиденцију природених, отпуштених из држављанства, примљених, односно одбијених опаната, лица која траже пријем у држављанство, односно отпуст из истог, као и о лица којима је одобрена промена имена. Одсек рачуноводства врши послове око састављања буџета Министарства унутр. послова, спрема распореде и ангажује кредите и о њима води евиденцију; стара се о вирманисању и повећању, отварању и затварању кредита, о чему води и све потребне књиге; води буџетски контролник, као и контролник о пензионисању особља; спрема за ликвидацију рачуне за исплате; брине се за одржавање, поправљање и закуп зграда, набавку намештаја и канцеларијског материјала за Министарство и за Министарству подређена надлештва и органе, уколико то није предато у надлежност којег другог одсека или којег подручног надлештва; надгледа сав економско-рачуноски рад надлештава и органа подређених Министарству унутр. послова. Одељак (реферат) за управно-политички надзор над самоуправама врши управно-политички надзор над самоуправама и, нарочито, стара се о персоналним питањима.

³⁹ Одељак (реферат) за обласне и среске самоуправе врши у границама закона надзор над радом обласних и среских самоуправа и њихових установа; отправља послове око примењивања закона, који се односе на устројство и рад овим самоуправама и на њихова права и дужности; води евиденцију о статутима, уредбама и правилницима ових самоуправа; стара се и за њихово унапређење, развијање и правилно деловање и припрема предлоге односних закона и уредаба. Одељак (реферат) за надзор над општинама врши у границама закона надзор над радом општинских власти и њихових установа; стара се о правилном примењивању закона који се односе на устројство општина и њихових установа; припрема предлоге односних закона и уредаба; врши послове око груписања и разгруписавања општина, око одређивања седишта и решавања спорова у просторној надлежности између општина; води катастар општина и места. Одељак (реферат) за надзор над градовима врши у границама закона надзор над радом градских самоуправних власти и њихових установа; стара се о правилном примењивању закона који се односе на устројство градских самоуправних власти и на њихова права и дужности; води евиденцију градских статута, уредаба и правилника; припрема пројекте закона и других прописа за реформу градских самоуправа и стара се о складном односу између градских самоуправа међу собом и према државним властима.

⁴⁰ **Звања званичника су у Ia групи полицијски надстражар и полицијски агент; у I групи званичник, полицијски стражар и полицијски агент I класе; у II групи званичник, полицијски стражар и полицијски агент II класе; у III групи званичник, полицијски стражар и полицијски агент III класе, као и полицијски стражар и агент – приправници. Служитељска звања су и у I и II групи служитеља. Уредба од 27. априла 1931, *Службене новине*, бр. 101 од 7. маја 1931.**

надлежности, и коме је потчињено сво полицијско особље. Он, као државна месна полицијска власт, врши непосредно полицијске послове, као и послове опште управе када су му законским прописом додељени.⁴¹ У граду који врши општу управну власт првог степена претстојник градске полиције је непосредно подређен бану, а у осталим градовима обавља послове као овлашћени орган среског начелника, од кога прима упутства и стоји под његовим надзором. Претстојништво градске полиције решава као државна месна полицијска власт првог степена, а жалбе против његових аката подносе се бану. Претстојништво градске полиције се по потреби дели на одељке, о чему ближе прописе доноси бан по одобрењу министра унутрашњих послова. Градска општина издржаваће потребан број полицијских и канцеларијских чиновника и остало помоћно особље за вршење службених послова, као и потребан број надзорних извршних чиновника, униформисаног стражарског особља и полицијских агената за спољашњу извршну службу. Она је дужна да обезбеди потребне зграде и просторије за смештај надлештва, да их одржава и снабдева материјалним потребама и да сноси и остале трошкове неопходне за полицијску службу. За чиновнике са службом код претстојништва градске полиције траже се исти услови као за државне полицијске службенике дотичне врсте. Полицијске чиновнике поставља, премешта и отпушта градска општина са

⁴¹ У његов делокруг спада: одржавање јавне безбедности, реда и мира; старање о личној и имовној безбедности; сузбијање унутрашње и спољне противдржавне пропаганде и акције; полицијски послови по прописима о друштвима и зборовима и штампи; старање о сигурности и реду при јавном саобраћају; вршење здравствене полиције и сузбијање дела против јавног морала; издавање сведоци о владању и давање информација државним и самоуправним властима о моралном и политичком владању, као и о породичном и имовном стању лица; надзор над гостионицама и сличним радњама, преноћиштима и јавним састајалиштима, приредбама на јавним местима; извршење одлука управном егзекуцијом ако се извршење не обавља преко надлежне општине; поступање по уставима грађанског права у случајевима самовласне самопомоћи у питањима поседа; примање и вођење евиденција изгубљених и нађених предмета; изрицање пресуда о изгону и надзор изгнаних лица; спровођење *Закона о држању и ношењу оружја*; спровођење прописа о пријављивању лица, надзор над странцима, издавање путних исправа за унутрашњи и малогранични саобраћај, визирање путних исправа странаца; надзор над спровођењем исељеничких прописа; сарадња при извршавању ветеринарских прописа за сузбијање заразних болести стоке; надзор над вршењем здравствених прописа и сарадња са санитарским властима у погледу јавног здравља; надзор над вршењем прописа о сузбијању скупоће и патворења животињских намирница; надзор и издавање дозвола за припремање јавних продукција, позоришних и кинематографских представа, концерата, спортских приредби; надзор над извршавањем наредби о голуовима листоношама и ваздухопловству; спровођење прописа за обрте јавних најамних возара; надзор над вршењем обртних прописа, прописа о торбарењу и прописа о отварању и затварању трговачких и занатских радњи; послови поверени му *Законом о држављанству*; послови поверени му *Законом о мерама и Законом о контролисању чистоће производа од злата, сребра и платине*; правна помоћ по тражењу судова и осталих власти, нарочито у случају принудног извршења судских извршних одлука; сарадња са државним тужилаштвима односно судовима у селеђивању иступних дела; извештавање виших власти; вршење казнене власти по кажњивим делима из управног казненог законика, кажњавање прекршаја законских прописа чије је извршавање у његовој надлежности; помагање општинама у пословима локалне полиције (пољске, грађевинске, пожарне, пијачне итд.); уопште старање да се поштују закони, као и послови који су у посебним законима задржани за државне управне власти првог степена и послови који му се наложе нарочитим наређењем виших власти.

пристанком бана и по саслушању претстојника градске полиције, а стражарско особље и полицијске агенте поставља и отпушта градски начелник по предлогу претстојника градске полиције.

Уредбом од 10. марта 1930. управа полиције одређена је као државна месна полицијска установа, коју у седишту бановине образује министар унутрашњих послова. На њеном челу је управник полиције, непосредно потчињен бану, који врши све полицијске послове и друге послове опште управе, ако су му законским прописима додељени. Овом општем одређењу надлежности следује таксативно набрајање послова из делокруга надлежности управника полиције.⁴² Управа полиције се дели на одсеке, на челу са шефовима одсека непосредно потчињеним и одговорним управнику полиције, а одсеци се по потреби деле на реферате којима управљају референти. Ако је подручје управе полиције подељено на квартове, старешина кварта врши и казнену власт у првом степену као овлашћени орган управника полиције. Полицијски комесари на подручју управе полиције врше поверену им полицијску службу по упутствима и под непосредним надзором управника полиције. За вршење полицијске егзекутивне службе на подручју управе полиције постоји збор униформисане полицијске страже на челу са заповедником полицијске страже, коме се, по потреби, додељују надзорни чиновници полицијске страже, као и збор полицијских агената на челу са шефом полицијских агената, коме, по потреби, може бити додељен потребан број надзорних чиновника. Полицијској стражи нарочито спада у дужност одржавање јавне безбедности, реда и мира, а збору полицијских агената вршење превентивне и репресивне полиције.

Уредбом о устројству и делокругу Управе града Београда, од 14. јануара 1930, подробно су уређена сва питања организације и рада Управе града (Божовић, 2002:357). *Уредбом о образовању управа полиције*, од 22. марта 1930, установљене су управе полиција у седиштима бановина: Љубљани, Загребу, Бања Луци, Сплиту, Сарајеву, Цетињу, Новом Саду, Нишу и Скопљу.⁴³

На основу *Закона о унутрашњој управи*, 14. фебруара 1930. донет је и *Правилник о службеном оделу* за чиновнике ресора Министарства унутрашњих послова, који предвиђа да службено одело носе окружни инспектори и чиновници I и II категорије у служби код средских начелстава, средских испостава и осталих државних месних полицијских власти, а изузетно и чиновници III категорије ако не обављају претежно канцеларијске послове. Постоје свечано, свакодневно и летње одело, а за свако од њих *Правилник* прецизира састав, изглед и начин ношења.⁴⁴ Наредне го-

⁴² *Уредбом* су прописани исти послови као за претстојника градске полиције (в. фусноту бр. 38).

⁴³ *Службене новине*, бр. 69 од 26. марта 1930.

⁴⁴ *Службене новине*, бр. 41 од 21. фебруара 1930.

дине донета је и *Уредба о службеном оделу и наоружању државних полицијских извршних службеника*, која се односила на чиновнике страже.⁴⁵

Уредбом о оцењивању службеника Министарства унутрашњих послова, службеника опште управе на подручју бановина и Управе града Београда, и бановинских службеника, од 17. маја 1930. прописано је оцењивање привремених службеника и годишње оцењивање осталих службеника (до 4а групе I категорије), које, према односним прописима *Закона о чиновницима и осталим државним службеницима грађанског реда, Закона о унутрашњој управи, Закона о банској управи и Уредбе о устројству и делокругу Управе града Београда*, врше законом установљене комисије (банска као првостепена и централна као другостепена) и ресорни министри. Оставља се и старешински извештај о чиновнику, а оцена може гласити „одличан“, „врло добар“, „добар“ или „слаб“.⁴⁶ О полагању државног стручног испита приправника ресора Министарства унутрашњих послова донето је, у периоду 1929-1931. године, неколико правилника, који је министар унутрашњих послова објашњавао својим расписима.⁴⁷

Закључак

У југословенској држави образованој 1918, услед послератних прилика недостатак средстава и чиновника потребних за организовање државног апарата осећао се нарочито у полицијској струци. Позвани да очувају безбедност, ред и мир у проширеној држави, полицијски органи су у условима партијских борби за власт и настојању да се реши национално питање били употребљавани и у политичким обрачунима. Организација јединствене управе отежана је настојањима водећих покрајинских политичких странака да сачувају своје традиционалне управе и њиховим про-

⁴⁵ *Уредба* од 29. априла 1931, *Службене новине*, бр. 107 од 14. маја 1931.

⁴⁶ Уколико је оцена „одличан“, она се, сходно чл. 99 *Закона о унутрашњој управи* и § 23 *Закона о банској управи*, мора поднети на одобрење надлежном министру, ако је њоме оцењен чиновник I категорије или је она услов за евентуално добијање каквих права.

⁴⁷ Суштина ових прописа могла би се укратко свести на ово: старешине надлештава имају дужност да приправницима дају што више прилике за упознавање службених прописа, стручно усавршавање и практично вежбање у пословима службе, водећи рачуна и о њиховој наклоности ка врсти службе и способности; право на полагање стручног испита стиче кандидат који је провео најмање две године у служби унутрашње управе, при чему је обавезан да поднесе молбу за полагање испита у року од 3 месеца по завршетку двогодишње праксе; уколико не положи испит, кандидат га може полагати још једном након шест месеци; приправници бановине полажу испит пред комисијом коју именује бан, а приправници Министарства унутрашњих послова и Управе града Београда пред комисијом коју именује министар унутрашњих послова; комисију чине председник и два члана, које за ту годину поставља бан, односно министар; испит се састоји од писменог и усменог дела, а при оцењивању комисија може у обзир узети и старешински извештај о кандидату; оцена може бити „није положио“, „положио“ и „положио са одликом“, о чему се издаје службено сведочанство; приправник који се у предвиђеном року не јави на полагање испита или га не положи ни други пут, отпушта се из државне службе.

тивљењем мерама централизације у државној управи. У условима криза парламентарног режима, предвиђеног *Уставом* из 1921. године, полиција је често била на удару критика јавности која је од ње очекивала обезбеђење поретка. Потреба унификације полиције осетила се одмах по извршеном уједињењу, али се њена реорганизација у том смислу могла извршити само у склопу решавања питања опште управе. Судар федералистичких идеја, чији је главни носилац била Хрватска републиканска сељачка странка (од 1925. када је признала Видовдански устав називала се Хрватска сељачка странка), и унитаристичког модела чији су главни носиоци били Никола Пашић и краљ Александар, у питању државне управе сводио се на борбу око степена њене централизације. Видовдански устав је прокламовао начело децентрализације и самоуправе, али је оно нарушено прописима о организацији државне управе, доношеним најчешће од стране извршне, а не законодавне власти, и замењено принципом деконцентрације власти. Оваквим полурешењем нису били задовољни ни заступници федералистичке ни унитарне тенденције. Заоштравање односа на националном питању преносило се и у Народну скупштину што је, уз недостатак развијених парламентарних традиција код посланика са подручја бивше Аустроугарске, доводило до честих прекида у њеном раду. Утицаји спољних фактора и штампе додатно су појачавали атмосферу напетости у парламенту који је тонуо у неред који је кулминирао крвопролићем у Скупштини 1928. године, и довео до преокрета у политичком животу Краљевине СХС. Краљ Александар, пошто је у претходном периоду већ био испробао готово све модалитете при састављању влада – од двостраначких преко вишестраначких до тзв. неутралних влада, након овог догађаја решио је да пређе на „нове методе рада“, на отворени апсолутизам. Парламентарни систем, који је био знатно ограничен краљевим прерогативама и сужен његовим фактичким утицајем на све владе, 1929. године је замењен монархидиктатуром. Увођење шестојануарске диктатуре је, према краљевој *Прокламацији*, имало за циљ да се у што краћем времену постигне остварење оних установа, оне државне управе и оног државног уређења које ће најбоље одговарати општим народним потребама и државним интересима. У погледу државне управе, а у склопу ње и полиције посебно, период „неуставности“, који је трајао до доношења тзв. *Септембарског устава*, 1931. године, био је период унификације и реорганизације. Законима и подзаконским актима остварени су принципи унитаризма и централизма у унутрашњој управи, а садржина ових прописа упућује на закључак да је реч о својеврсној кодификацији области унуташње управе. Доследно спровођење начела централизма и унитаризма кроз све прописе, као и прожимање материје која је њима обухваћена, откривају јединство духа потребно за постизање таквог система у државној управи. Када се има у виду да је такав систем државне управе остварен у веома кратком времен-

ском периоду, насупротив претходној десетогодишњој инертности, не може се избећи закључак да су у погледу уређења уопште и полиције посебно од пресудног значаја биле политичке прилике. У историографији постоје различита мишљења, тачније различити вредносни судови о државној управи Краљевине СХС/Југославије, што само иде у прилог закључку да се радило о веома комплексном питању. Чињеница да га у условима класне, националне и кризе политичког представништва није било нимало лако решити, прописима о унутрашњој управи и полицији донетим у периоду 1929-1931. године даје посебан значај, нарочито када се има у виду да су они остали у важности и након повратка државе на уставни режим, све до краја постојања Краљевине Југославије.

Литература:

1. Бартош, М., (1938). *Потребне допуне уписа породичне задруге у земљишне књиге*, Архив за правне и друштвене науке, књ. XXXVII (LIV), бр. 4.
2. Богдановић, Б., (2002). *Два века полиције у Србији*, МУП Републике Србије, Београд.
3. Божовић, Б., (2002). *Београдска полиција у Краљевини Југославији*, Безбедност, год. 44, бр. 2/2002, стр. 357-372.
4. Влајчић, Г., (1984). *Југословенска револуција и национално питање 1919-1927*, Загреб.
5. Глигоријевић, Б. (1979). *Парламент и политичке странке у Југославији 1919-1929*, Београд.
6. Група аутора, (2002). *Министарство и министри полиције у Србији 1811-2001*, МУП Републике Србије, Београд.
7. Ђорђевић, С. М., (1930). *Споменица Др Рајсу*, Београд.
8. Елан, К., (1988). *Живот и смрт краља Александра I*, Београд.
9. Марковић, Л., (1935). *Југословенска држава и хрватско питање (1914-1929)*, Београд.
10. Милошевић, М., Богдановић, Б., (2004). *Безбедност обновљене Србије*, Београд.
11. Павловић, М., (2000). *Југословенска држава и право 1914-1941*, Крагујевац.
12. Перишић, М. и др., (2002). *Министарство и министри полиције у Србији 1811-2001*, Београд.
13. Петрановић, Б., (1980). *Историја Југославије 1918-1978*, Београд.
14. Петрановић, Б., Зечевић, М., (1988). *Југословенски федерализам идеје и стварност (Тематска збирка докумената)*, I том (1914-1943), Београд.
15. *Полиција*, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933 и 1934.

16. *Полицијски зборник закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1. XII 1918. до 15. VI 1924*, (1924). Београд.
17. Прибићевић, С., (1952). *Диктатура краља Александра*, Београд.
18. Рајс, Р. А., (1920). *Прилог за реорганизацију полиције*, Београд, (превод).
19. Рајс, Р. А., (1920). *Принципи модерне полиције*, Београд, (превод).
20. *Службене новине Краљевине Југославије*, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933 и 1934.
21. *Службене новине Краљевине СХС*, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928 и 1929.
22. Стојков, Т., (1969). *Опозиција у време Шестојануарске диктатуре 1929-1935*, Београд.
23. Чулиновић, Ф., (1961). *Југославија између два рата*, I-II, Загреб.
24. Шишић, Ф., (1920). *Документи о постанку Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Загреб.

The Police and the Internal Administration of the Kingdom of SCS / Yugoslavia (1918-1931)

***Abstract:** The paper entitled *The Police and the Internal Administration of the Kingdom of SCS / Yugoslavia (1918-1931)* deals with the organization of public administration and, within it, the first organization of the police in a joint state of the Yugoslav peoples. The union created in 1918 resulted in a state encompassing six different legal areas. The political representatives were not willing to give up the existing administrative apparatus in order to create a unified national government. The police service was organized differently in some provinces until the period of the dictatorship when its unification took place. Regulations on internal administration and police issued from 1929 to 1931 represented a more lasting basis of Yugoslav administrative and police practice.*

***Key words:** administration, police, law, regulation, rule.*

Милутин САВИЋ,

Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку,
МУП Републике Србије

Дејан МИКИЋ,

ПУ Јагодина – ПС Свилајнац

UDK-343.54/.55

Прегледни научни рад

Примљено: 26.10.2010.

Методика откривања и доказивања кривичног дела насиља у породици

Апстракт: У раду су приказани основни аспекти вршења кривичног дела насиља у породици из члана 194 КЗ Републике Србије. Као посебне целине обрађени су посебни облици насиља у породици, средства извршења кривичног дела, начин сазнања, обезбеђење лица места, трагови и предмети на месту извршења, вршење увиђаја, као и опис повреда и преглед жртве. На крају је значајна пажња посвећена улози полиције у откривању и спречавању кривичног дела насиља у породици.

Кључне речи: насиље у породици, насилник, жртва, физичко насиље, сексуално насиље, угрожавање спокојства, доказивање насиља у породици.

Увод

Као предмет научних истраживања насиље у породици се јавља седамдесетих година прошлог века, и од тада па до данас овај феномен је оптерећен бројним друштвеним, професионалним и личним предрасудама, које за ефекат имају занемаривање или умањивање његових стварних последица, као и неефикасно организовање интервенције заштите жртава, посебно у односу на поједине групе чланова породице (жене, деца, стари, болесни и особе са инвалидитетом) (Спасић, 2009:209; Бошковић, 2009:94).

Породично насиље постаје модел понашања који се преноси с генерације на генерацију и оно представља манифестацију моћи и контроле над жртвом, резултирајући тако нарушавањем односа и угрожавањем сигурности тамо где је она најпотребнија и најприроднија (Николић-Ристановић, 2000:9).

Насиље које се чини према члановима породице има карактеристике које га у великој мери разликују од осталих врста насиља учињених ван

породице. Насиље у породици увек представља злоупотребу моћи и вршење контроле над члановима породице који имају мање физичке снаге и моћи. У том смислу, у већини друштава мушкарци имају знатно више моћи – не само физичке, већ и економске и друштвене. Због тога су најчешће жртве насиља у породици жене, деца, стара, болесна или лица са инвалидитетом.

Као појавни облици насиља у породици јављају се:

- физичко насиље;
- сексуално насиље;
- психолошко насиље;
- економско насиље, и
- духовно насиље.

Насиље у породици и партнерско насиље праћени су низом уверења и предрасуда које су засноване на мање или више поузданим чињеницама и мишљењима (Игњатовић, 2009:7). Навешћемо неке од најчешћих предрасуда:

- насиље у породици није тако учестала појава и није тако велики друштвени проблем;
- насилници и жртве потичу из социјално угрожених слојева, најчешће су ниског образовања, неквалификовани, а често и незапослени;
- жена је крива за насиље које трпи, она је својим поступцима проузроковала насиље и заслужује да буде кажњена;
- жене воле насиље и због тога остају да живе са насилником (да није тако одавно би отишле од њега);
- жена жртва насиља увек може да напусти насилника и тада ће насиље престати;
- вербална претња није злостављање;
- алкохол је главни узрок насиља у породици;
- насиље у породици је „породични инцидент“, а не прави злочин;
- жене су насилне као и мушкарци, мада се то насиље испољава на другачији начин;
- насилни мушкарци не могу бити нормални, мора да су ментално болесни, и
- насилне мушкарце је немогуће контролисати и немогуће им је помоћи.

Многе жене прилично дуго или заувек остају у насилним везама, што породица, пријатељи и окружење не могу да разумеју. Неретко, па чак и када су више пута биле жртве насиља од стране супруга, жене се и даље надају да ће се понашање насилника једног дана променити, или да ће молити жртву за опроштај (Сумоња, 2006:805). Порад осталог, констатовано је и то да је само 17% жена које су биле жртве насиља у породици случај

пријавило полицији (Николић-Ристановић, 2002:46). Најчешћи разлози због којих жене не пријављују насиље су:

- економска зависност;
- родитељство;
- породица и родбина;
- страх („замрзнути страх”);
- љубав;
- кривица;
- физичка и психичка исцрпљеност;
- непознавање закона и процедура, и
- религијска уверења и обичаји.

Злостављање и злоупотребу деце представља све оно што појединци чине или не чине, а што шкоди деци или оштећује њихове изгледе на безбедан и здрав развој ка одраслом добу. Према томе шта највише оштећује дечији развој, злостављање се појављује као:

- психолошко злостављање;
- емоционално злостављање;
- психолошко-емоционално злостављање;
- сексуална злоупотреба, и
- занемаривање.

Злостављање старих лица испољава се као:

- физичко;
- сексуално;
- емоционално или психолошко злостављање;
- занемаривање;
- напуштање старе особе, и
- финансијска и материјална експлоатација.

На основу свега изнетог, мишљења смо да је препознавање и откривање насиља у породици тешко и осетљиво питање, те да је неопходно поседовати специфична знања и примењивати проверена поступања у овим случајевима. Насиље у породици је ретко изолован чин, усмерен искључиво према једном члану породице. Најчесталији вид насиља је психолошко и оно је готово редовна појава уз друге облике насилног понашања. Такође, у вези са временским трајањем насиља, Игњатовић у приручнику „Насиље у породици и институционална заштита“, наводи следеће: „Две трећине свих идентификованих облика насиља (68,7%) трајало је између годину и пет година, а чак у четвртини свих идентификованих случајева насиља (25,2%) употребљавано је или прећено употребом оружја или оруђа које може да повреди“. Одбрана од насиља представља један од могућих разлога који жену, жртву вишегодишњег насиља у браку, може одвести у криминалитет, с обзиром да се некада одлучује и на лишавање живота свог партнера-насилника.

Насиље у породици у Кривичном законнику Србије

Кривично дело насиља у породици је у кривичном законодавству Републике Србије предвиђено чланом 194 *Кривичног законика* (Службени гласник РС, бр. 85/2005). Брак и породица су под посебном заштитом државе, због чега се овом кривичном делу даје посебан значај. Ради се о областима веома осетљивим за кривичноправну заштиту, па се кривична заштита у овом случају пружа уз појачани опрез законодавца. При томе се посебан значај овом кривичном делу даје када су његови пасивни субјекти малолетна лица, или је кривично дело управљено против њихових интереса.

Насиље у породици је релативно ново кривично дело које није познавало наше раније кривично законодавство. Први пут је предвиђено у глави XIII *Кривичног закона Републике Србије, Законом о изменама и допунама КЗ* (чл. 118а КЗ-а) из 2002. године (Сл. гласник РС, бр. 10/02). До доношења и ступања на снагу поменутог *Закона* облици девијантног, криминалног понашања на штету чланова породице гоњени су и санкционисани кроз нека друга кривична дела предвиђена *Кривичним законом*, нпр. тешка телесна повреда, лака телесна повреда, угрожавање опасним оруђем при тучи или свађи, принуда, насилничко понашање и сл. Блажи облици кршења устаљених и законом прописаних правила понашања и односа у породици санкционисани су и одредбама *Закона о јавном реду и миру*, кроз стављање захтева за покретање прекршајног поступка.

Основни разлог увођења ове инкриминације у кривично законодавство садржан је у уверењу да се у породици врше насиља према појединим члановима, а да из разних разлога не долази до кривичног гоњења, чак и када је остварено биће неког другог кривичног дела.

Законик предвиђа један основни и више тежих облика овог кривичног дела. За основни облик кривичног дела насиља у породици (чл. 194, ст. 1 КЗ) прописана је казна затвора у трајању од три месеца до три године ономе ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице. Појам *угрожавање* обухвата оне делатности којима се ствара могућност повреде одређених добара и вредности. Код овог облика дела угрожава се спокојство, телесни интегритет и душевно стање. Појам телесног интегритета није споран, али одређене дилеме може изазвати значење израза спокојства, а посебно душевног стања. ***Спокојство***, по правилу, означава осећање физичке и психичке сигурности, одсуство узнемиравања од стране неког лица, уверење да не прети никаква опасност и сл. Наиме, радња овог кривичног дела је изражена употребом трајног глагола, што значи да кривично дело постоји без обзира на то да ли је радња чињена једном или више пута пре-

ма истом пасивном субјекту, тако да број поновљених радњи може бити од значаја само за одмеравање казне (Лазаревић, 2006:550).

Као радњу извршења *Законик* наводи примену насиља, претњу да ће се напасти на живот или тело и дрско или безобзирно понашање. Појам *насиља* треба узети у значењу примене принуде, односно онако како је оно одређено код кривичног дела принуде, а претњу у њеном општем значењу. Дрско и безобзирно понашање су сличне садржине, али различитог интензитета. *Дрско* је оно понашање којим се крше елементарна правила културног и уобичајеног понашања, којим се према другоме испољава игнорисање, вређање, спремност за физички обрачун, па чак и неки облик претње нападом на телесни интегритет. *Безобзирно* понашање је испољавање крајњег непоштовања неког лица, његово психичко или физичко малтретирање и слично.

Пасивни субјект кривичног дела из члана 194 КЗ је члан породице. Чланови породице су брачни другови и сродници по крви (деца, родитељи брачни другови) који живе у заједничком домаћинству. Према чл. 112, ст. 28 КЗ чланом породице сматрају се и бивши супружници и њихова деца, као и родитељи бивших супружника.

Последица дела је угрожавање спокојства, телесног интегритета, и душевног мира члана породице, тако да је дело извршено предузимањем радњи наведених у ставу један.

У ставу 2, 3 и 4 прописани су тежи, квалификовани облици овог дела и они постоје у следећим случајевима: 1. ако се дело врши употребом оружја, опасног оруђа или средства подобног да тело буде тешко повређено или здравље тешко нарушено (квалификаторна околност је средство којим се дело врши); 2. ако је дело имало за последицу наношење тешке телесне повреде или тешко нарушавање здравља члана породице или ако је извршено према малолетнику,¹ и 3. ако је услед извршења дела наступила смрт члана породице (Лазаревић, 2006:551).

Извршилац дела може бити само члан породице, а дело се врши према другом члану породице. Ипак, прописивањем ове инкриминације првенствено се имало у виду злостављање супруге од стране мужа, родитеља од стране деце, иако је могућ и другачији однос.

За кривицу је потребан умишљај – природа дела указује да је реч о директном умишљају. Код учиниоца дела мора постојати свест да се насиље врши према члану породице. Код квалификованих облика, ако је реч о наступању теже последице, код учиниоца треба да постоји нехат у односу на ту последицу, а ако је квалификаторна околност средство извршења или својство пасивног субјекта (малолетно лице), она мора бити обухваћена умишљајем.

¹ Појмове тешке телесне повреде и тешког нарушавања здравља треба тумачити у смислу како су објашњени код кривичног дела тешке телесне повреде (чл. 121 КЗ), док је малолетно лице онај члан породице који у време извршења дела није навршио 18 година.

Као што је указано, специфичност кривичног дела насиља у породици је највећим делом садржана у својству извршиоца и пасивног субјекта. По средствима извршења и последици ово кривично дело је идентично са неким другим кривичним делима. Ипак, неће постојати његов идеални стицај са принудом (чл. 135 КЗ), тешком телесном повредом (чл. 121 КЗ), лаком телесном повредом (чл. 122 КЗ) или угрожавањем сигурности (чл. 138 КЗ). По принципу конзумпције одговараће се само за ово кривично дело за које је уосталом прописана и тежа казна у односу на друга наведена дела.

Средства извршења и начини сазнања за кривично дело насиље у породици

Средства извршења кривичног дела насиља у породици могу бити различита. У криминалистичкој пракси најчешће се срећу следећа средства:

- ватрено оружје (пиштољ, револвер, ловачка пушка и др.);
- сечива и други оштри предмети (нож, маказе, срп, бритва, секира, сабља, мачета);
- разни алати (метална полуга, ашов, лопата, крамп, шрафцигер, чекић);
- средства за спавање;
- канап и разна ужад, и
- други предмети (колац, штап, камен, флаша, оклагија, столица и слично).

Поред наведеног, ово дело се може извршити и ударцем песнице, ноге гурањем, ударцима главе, недавањем хране и воде, као и одређеним психичким притисцима, изазивањем бола и јаких стресова који у неким ситуацијама могу да изазову и смрт.

За велики број случајева кривичног дела насиља у породици не сазнаје се одмах, већ може проћи краћи или дужи период од самог извршења до његовог откривања. Најчешћи начини сазнања за извршење овог кривичног дела су: пријаве чланова породице, родбине, комшија, пријатеља, као и грађана који су били очевици или су се нашли у близини места догађаја у време извршења кривичног дела, као и оних који су први стигли на лице места. У обзир долазе и пријаве центара за социјални рад и здравствених установа, као и анонимне и псеудонимне пријаве. Чести су случајеви да до сазнања да је ово кривично дело извршено полицијски службеници дођу својом оперативном делатношћу (Пантелић, 2006:889).

Криминалистичка обрада лица места

Лице места је простор на којем је предузета радња кривичног дела, где је наступила његова последица, као и сваки други простор где се налазе или се претпоставља да се могу наћи трагови и предмети кривичног

дела. Лице места представља важну основу за проналажење материјалних трагова, од којих зависи исход целог кривичног поступка. Пронађени трагови и предмети имају значај за постављање верзија, утврђивање чињеница и околности извршења кривичног дела и откривање учиниоца. Њих треба стручно и законито обезбедити до доласка екипе за вршење увиђаја. Уколико на лицу места има жртава или повређених особа, потребно им је одмах указати прву помоћ, чак и уз ризик да мере очувања живота доведу до уништења материјалних трагова. Ако је потребно, треба позвати и хитну помоћ која се, по доласку, одређеном стазом одводи до жртве тако да дође до што мање контаминације лица места, односно уништавања материјалних доказа. Стазу којом се креће екипа хитне помоћи треба оградити и користити је за сва каснија потребна кретања на лицу места. За саму стазу ће се одабрати правац за који се претпоставља да нема, или да има најмање материјалних трагова, и за који се претпоставља да га учинилац није користио. Уколико је то могуће, медицинској екипи треба указати на постојање материјалних трагова који се могу сачувати до доласка увиђајне екипе (нпр. да се сачува одећа без пресецања отвора насталих дејством пројектила или ножа). Задатак екипе која обезбеђује лице места је и узимање личних података од медицинског особља које је пружило здравствену помоћ.

Посебну тешкоћу приликом обезбеђења лица места кривичног дела насиља у породици, у случајевима када је жртва преминула, задаје присуство и понашање родбине преминулог лица, знатнијеља присутних, захтеви невладиних организација да се на лицу места упознају са детаљима догађаја и предузетим мерама, што у каснијем поступку умногоме утиче на релевантност трагова и предмета који су били контаминирани присуством наведених особа. Због тога је нужно да полицијски службеник који руководи обезбеђењем лица места буде енергичан, да поступа законито по процесним и криминалистичким правилима, да учини доступним одређене информације, али и да не дозволи шетњу и обилазак места догађаја, или дирање или померање трагова и предмета који ће бити коришћени у поступку доказивања извршеног кривичног дела.

У пракси се показало да на лице места најчешће први стижу полицијски службеници који и предузимају прве мере на његовом обезбеђењу. У зависности од начина, средстава, места и времена извршења, кретања и понашања учиниоца, као и чињенице да ли је било отпора жртве, понекад и међусобне борбе на лицу места, могуће је пронаћи разноврсне трагове и предмете који могу потицати од учиниоца, средства извршења или жртве. Који ће се трагови затећи на лицу места, и у каквом стању, зависи и од протеча времена од извршења кривичног дела па до сазнања да је оно извршено, од благовременог изласка на лице места и предузимања мера на њиховом очувању, односно спречавању могућих промена и евентуалног

уништења предмета и трагова. У пракси се од учиниоца кривичног дела насиља у породици проналазе следећи трагови: крв, сперма, длаке, плувачка и друге излучевине, папиларне линије, нокти, зуби, земља, прашина, боја, лак, одећа, влакна и др. На жртви извршења овог кривичног дела могуће је наћи присуство трагова крви који потичу од извршиоца, сперму, власи косе, перут, делове коже (обично испод ноктију жртве). Такође, уколико је приликом извршења коришћено ватрено оружје, то могу бити трагови барута, гаражи, пламена, зрно, чаура, а по неки пут и ватрено оружје из кога је пуцано. Посебно су значајни испалењено зрно и избачена чаура, јер су трагови унутрашњости цеви који остају на зрну приликом испалења и трагови ударне игле на чаури идентификациони трагови, пошто се одговарајућим балистичким вештачењем може утврдити конкретно оружје из ког је пуцано и којим је извршено кривично дело.

Увиђај је веома значајна истражна радња. Неопходно је да састав увиђајне екипе буде усклађен са процесним одредбама позитивног законодавства и њу би требало да чине истражни судија, јавни тужилац или његов заменик, оперативни радник, криминалистички техничар, стручна лица – познаваоци одређених струка, као и вештаци (лекар судске медицине, балистичар, биохемичар и сл.). Полицијски службеник који је учествовао у обезбеђењу лица места информисао истражног судију о свим прикупљеним чињеницама и околностима у вези са извршеним делом, о затеченом стању и евентуалним променама на лицу места. Након тога, током увиђаја треба настојати да се добију одговори на што више златних питања криминалистике, те да се разјасне све битне чињенице. Одговори на постављена криминалистичко-тактичка питања добијају се кроз статичку и динамичку фазу увиђаја, у којима учествују сви чланови увиђајне екипе – свако у домену својих овлашћења и стручних знања.

У *статичкој фази* криминалистички техничар означава и обележава трагове и предмете и описује изглед лица места, при чему се не померају ствари и жртва, уз тачно навођење места проналажења појединих трагова и предмета. Такође се описује положај жртве, као и видљиви трагови на њој. У поступку описивања чињеничног стања увек се полази од општег ка посебном, сходно криминалистичко-тактичким правилима вршења увиђаја. *Динамичка фаза* увиђаја подразумева детаљан преглед места извршења кривичног дела, укључујући померање предмета, ствари и жртве, ради проналажења микротрагова, али и видљивих трагова, предмета или делова предмета који су у статичкој фази били скривени или неприступачни. Трагови и предмети описују се у записнику о увиђају, с тим што се претходно обележе и фотографишу тако да представљају целину са фотографијама из статичке фазе увиђаја. Ови трагови и предмети се уносе у скицу лица места. Криминалистички техничар и вештаци узимају трагове

и предмете, као и потребне узорке, пакују их и транспортују ради даљег вештачења. Битно је да се током увиђаја пронађу трагови и предмети и да се правилно, сходно процесним одредбама, фиксирају записником о увиђају, видео-техником, скицом и ситуационим планом лица места, водећи рачуна да сви детаљи чињеничног стања буду идентично фиксирани у свим наведеним процесним документима. Током увиђаја је важно настојати да се разјасне и нека друга питања од криминалистичког значаја: положај жртве и учиниоца у тренутку извршења, физичка конституција учиниоца с обзиром на начин извршења, физички изглед жртве, које је све трагове жртва оставила на учиниоцу, да ли је учинилац повређен и по којим деловима тела, да ли му је поцепан неки део гардеробе, ако јесте који и слично.

Опис и преглед жртве насиља у породици

Гледано са криминалистичког становишта, за расветљавање и доказивање кривичног дела насиља у породици од посебног је значаја извршити детаљан опис и преглед жртве. Опис стања жртве врши лекар специјалиста судске медицине, а спољашњи преглед жртве, ради проналажења трагова и утврђивања начина и средстава извршења дела, поред лекара врши и криминалистички техничар, као и други вештаци у зависности од средстава којима је дело извршено (балистичар, биохемичар и сл.). Важно је да се спољашњи преглед жртве детаљно обави да се не би догодило да се током њеног транспорта униште или измене трагови који нису пронађени на увиђају, или пак да настану нови који нису релевантни (тј. нису у вези са кривичним делом). Опис жртве врши се према криминалистичко-техничким правилима сачињавања личног описа, а обавезно обухвата пол, висину (дужину), старост, боју и облик косе, обрве, нос, очи и уши. Циљ прегледа жртве јесте проналажење микро и других трагова.

Ако је услед извршења кривичног дела наступила смрт члана породице, обдукцијом леша треба тражити одговор на следећа питања:

- шта је узрок смрти и да ли је она била насилна?
- које повреде осим смртне још постоје?
- којим средствима су повреде нанете?
- које су повреде заживотне, а које су нанете после смрти?
- када је наступила смрт?
- да ли има повреда за које се може закључити да су одбрамбене?
- да ли се на рукама, односно прљавштину испод ноктију налазе микро трагови и који, и
- да ли на жртви има неких специфичних повреда или промена које могу бити индикативне у односу на учиниоца (огреботине ноктија, ујед, ишчупана коса, брада и сл.)?

Често се у пракси догађа да се уопште не врши преглед одеће жртве, што је криминалистички погрешно. Са одећом жртве треба поступати на следећи начин: 1. описати и фотографисати видљиву одећу до детаља, обратити пажњу на наборе, оштећења, рупе од метака, крвне прскотине, прљавштину, позицију на телу и сл., и 2. прегледати џепове, констатовати присуство крви и било које друге флеке на одећи. Ако је било употребе ватреног оружја, обавезно би требало урадити барутни тест на рукама леша, као и његово дактилоскопирање.

Улога полиције у откривању и спречавању насиља у породици

Током последње четири деценије тема насиља у породици је побудила завидан степен интересовања међународне заједнице и појединих држава. Улога полиције у њеном сузбијању је круцијална, са задатком да ограничава насиље над жртвама и омогућава спровођење правде и заштити људских права. Осим хитне медицинске помоћи, полиција је једина служба која је стално на располагању грађанима.

Користећи аустријски модел интервенције у случајевима насиља у породици, мишљења смо да би превенција насиља над женама требало да делује у оквиру различитих друштвених нивоа: 1. на нивоу државе; 2. локалне заједнице, и 3. појединца (Логар, 2005:4). Подаци Уједињених нација нам говоре да најчешћи узрок смрти или инвалидности код жена између 15 и 45 године живота нису болести, већ насиље, а најопасније место за жену је њен дом. Последице насиља често погађају децу која су сведоци конфликтних односа и која трпе психичко насиље. Укупно посматрано, породица није најбезбедније место на свету. Ако се унутар породице догоди психичко, физичко или сексуално насиље над неким од њених чланова, то више неће бити њихова приватна ствар, већ озбиљан злочин у чије откривање и процесуирање треба укључити друштво (Пантелић, 2007:12).

На основу изнетог, неодрживо је становиште да полиција апсолутно не би смела да се меша у приватне ствари *појединца*. Из искуства знамо да је то за полицију годинама био један од најчешћих аргумената за немешање у случајеве породичног насиља. Тачно је да се породично насиље одиграва у сфери приватног живота, али кључно питање за полицијског службеника би требало да буде да ли је почињено насиље и да ли постоји вероватноћа да ће се оно наставити? Обављање полицијског посла у вези са породичним насиљем много је одговорније и комплексније него што је то случај са нападима и тучама које се догађају на јавним местима. Реч је о *озбиљном* изазову за полицијске службенике да, користећи оперативни рад и професионализам, осмисле поступке који треба да штите и дају право жртвама, с једне стране, односно да санкционишу преступнике, с друге стране.

Тврдња да полицијска акција у случајевима насиља у породици нема много смисла, јер конфликт насилник и жртва сами решавају, по правилу није тачна јер брачни пар то ретко када сам успе. Чешће дође до тога да се насиље настави и ескалира, па у том процесу обично буде више штете по жртве насиља. Полиција у сваком случају не сме одустати од интервенције, а све у циљу да учиниоци схвате да је немогуће некажњено вршити насиље, док би жртве требало да виде да постоје ефикасни начини заштите од насиља. Многе претучене и злоупотребљене жене су амбивалентне када треба да затраже помоћ. Нису комшије, рођаци или други посматрачи са стране ти који окривљују жртву – у многим случајевима сама жртва (жена) осећа већу кривицу од учиниоца. Она се понекад плаши реперкусија које могу да уследе ако партнер сазна да је контактирала полицију, и за то често има јаке разлоге. Претходно смо већ поменули да се ризик од повећаног насиља или чак убиства повећава оног тренутка када жена запрети партнеру да ће га оставити. Зато је став полицијског службеника у првом контакту веома битан – он би требало да жртви посвети време, да јој укаже поштовање, да верује у то што му она говори (обично жена не претерује, већ напротив, прикрива бројне чињенице због срамоте) и да жени пружи обавештење о томе шта полиција може или не може да учини за њу. Са друге стране, жена од полиције тражи две ствари: однос поштовања и акцију ради сопствене заштите. Зато је неопходно да јој полицијски службеник верује и јасно стави до знања да жртва није крива, да јој призна храброст да насиље пријави, да је саслуша али не и да унапред пресуђује, да озбиљно схвати њене страхове и, на крају, да јој да довољно времена да своју причу исприча када за то дође време. Пресудно питање у случајевима насиља у породици је безбедност – ако интервенција полиције није била ефикасна, онда је такорећи сигурно да ће доћи до нових злоупотреба и напада. Један од најнефикаснијих начина да се осигура безбедност жртава насиља јесте подизање оптужнице против преступника.

Претпоставимо ситуацију да је полицијски службеник позван да уђе, или је успео да уђе у стан у коме се дешава насиље у породици. Његово држање би требало да буде чврсто, уљудно и пуно поштовања. Требало би одмах да оцени ситуацију, у смислу сопствене безбедности и безбедности свих присутних. Ако је у оптицају могућност употребе оружја, потребно је предузети акцију како би се таква могућност одстранила. Можда ће бити потребно и мало времена да покуша да смири тензију. Ако је присутан још један полицијски службеник, један од начина да се то уради јесте да сваки од њих са једном од сукобљених страна оде у другу просторију. То је у сваком случају добра пракса јер је жртва често застрашена и устеже се да говори у присуству свог нападача. Ако су присутна деца, могућа стратегија је да се предложи једној страни да их одведе у собу и покуша да их смири. Приликом обављања разговора са осумњиченим,

полицијски службеник би требало да буде опрезан како не би био увучен у конструкције одређених изговора и оправдања. Веома је важно забележити сваки појединачни акт насиља. Неке жртве могу долазак полиције да искористе као прилику да изразе своју љутњу и осећај неправде, али је веома важно да им се том приликом објасни да је јасно зашто они тако реагују, као и да је полиција ту да спроведе истрагу о томе шта се сада догађа. Требало би увек проверити да ли има деце у кући и да ли су она безбедна (Пантелић, 2007:60-61).

Шта предузети у случају да полиција сазна да је предмет злостављања дете, или јој се само дете повери да је доживело тортуру?

- покажите детету да му верујете;
- уверите га да није криво за злостављање;
- ставите му до знања да је добро што вам се поверило, и да ћете урадити најбоље што можете не би ли му помогли;
- кажите детету шта ћете конкретно урадити и саслушајте шта оно само мисли о томе;
- уколико је дете жртва злостављања у породици, идентификујте ненасилног родитеља. У највећем броју случајева насилни родитељ је отац, док су у далеко мањој мери као насилници заступљена оба родитеља. Насиље вршено од стране мајки је последица партнерског насиља;
- прво разговарајте са ненасилним родитељем, најчешће мајком. Потпуну заштиту детета немогуће је остварити без сарадње са ненасилним родитељем, и
- пријавите злостављање надлежним установама (центру за социјални рад), будите спремни на сарадњу са њима спровођењем мера заштите и праћењем стања детета.

Васпитачи, учитељи и наставници, с обзиром на време које дете проведе у вртићу и школи, могу бити значајни у превенцији, откривању и заштити деце од злостављања и занемаривања. Они могу да буду активни и у третману злостављаног детета.

Како стоји у *Законику о кривичном поступку*, у случају постојања основане сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности, сви државни органи, јавна предузећа и установе су дужни да пријаве такво кривично дело, уз обавезу навођења и достављања доказа уз пријаву. И грађани који су сазнали за кривично дело за које се гони по службеној дужности треба да пријаве такво кривично дело, док закон предвиђа у којим случајевима само непријављивање представља кривично дело. Пријава се подноси усмено или у писаном облику. Уколико је поднета ненадлежном органу, тај орган је дужан да пријаву без одлагања достави надлежном тужиоцу. Пријава за кривично дело насиља у породици би требало да садржи: службену белешку о прикупљеним оба-

вештењима од жртве, службену белешку о прикупљеним обавештењима од грађана, записник о увиђају, а ако није вршен увиђај, опис лица места где се десило насиље, криминалистичку фотодокументацију, медицински извештај, извештај стручних радника из центра за социјални рад, извештаје невладиних организација (ако им се жртва обрађала), потврде о привремено одузетим предметима, записник о саслушању осумњиченог и остало (докази – извештаји ако је осумњичени полицијски задржан или лишен слободе). Препоручљиво је, по могућству, приложити уз кривичну пријаву и доказе о претходним нападима, као што су извештаји о претходним позивима и пријавама полицији, извештаји о ранијим хапшењима извршиоца, извештаји о претходним казнама (прекршајима и кривичним делима), као и извештаје о раније пруженој медицинској помоћи жртви.

На крају, мишљења смо да се од полиције очекује да, без обзира на недостатак формалних упутстава, са повећаном пажњом приступи затеченом стању у породици, посебно да:

- прекине насиље и успостави мир;
- идентификује ко је насилник, а ко жртва насиља;
- преузме контролу над насилником и његовим оруђем и оружјем, без обзира да ли га је користио или само претио њиме;
- идентификује сведоке насиља;
- идентификује да ли је раније било позива полицији и другим институцијама;
- обави разговор са жртвом и насилником;
- прецизно забележи шта се десило;
- обавести насилника да је његово понашање противзаконито;
- обавести жртву о њеном праву и институцијама за помоћ;
- обезбеди медицинску помоћ по потреби;
- разуме понашање жртве која не сарађује са њом због страха;
- ако се жртва одлучи за одлазак, полицијски службеник би требало да буде у кући до њеног поласка;
- обезбеди полицијску пратњу до одредишта;
- ако полиција лиши слободе насилника, потребно је да о томе обавести његову породицу;
- по службеној дужности проследи информацију о насиљу надлежним службама;
- напусти место сукоба када се увери да је жртва сигурна, и
- неизоставно планира поновну посету жртви насиља.

Наше професионално искуство за сада почива на четири основна принципа: 1. безбедност за жртву; 2. безбедност за свако дете у породици; 3. безбедност за поступајућег полицијског службеника, и 4. санкција за учиниоца.

Закључак

Циљ нам је да овај рад пружи смернице полицијским службеницима у препознавању и идентификовању кривичног дела насиља у породици, посебно насиља према женама, у поступку утврђивања ко је насилник и планирању и предузимању мера за заштиту жртве. Наведене препоруке за поступање, почев од сазнања – позива да је извршено дело, евидентирања података, изласка на лице места, криминалистичке обраде лица места, законитог прикупљања доказног материјала, подношења одговарајуће пријаве (прекршајне или кривичне), размене и прикупљања доказа са особљем других институција (центри за социјални рад, здравствене установе, тужилаштва, судови, невладине организације и др.) помоћи ће полицији да заузме јасан став у односу на проблем насиља у породици.

Литература:

1. Бошковић, Д., (2009). *Спречавање насиља у породици*, Безбедност, год. 50, бр. 3, стр. 93-104.
2. Бошковић, М., (2005). *Криминалистика методика*, Полицијска академија, Београд.
3. Игњатовић, Т., (2009). *Насиље у породици и институционална заштита*, Београд.
4. Кели, Ј., (2003). *Визија, иновација и професионализам у раду полиције у вези са насиљем над женама и децом*, Београд.
5. Крстић, О., (2006). *Превентивна улога полиције у случајевима сексуално злоупотребљене деце и омладине*, НБП Наука-Безбедност-Полиција, год. 11, бр. 1/2006, стр. 9-30.
6. Лазаревић, Љ., (2006). *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд.
7. Логар, Р., (2005). *Аустријски модел интервенције у случајевима насиља у породици*, Београд.
8. Марковић, И., (2003). *Примена одредбе о насиљу у породици у Републици Српској*, Темида, Виктимолошко друштво Србије и „Прометеј“, бр. 2, Београд.
9. Николић-Ристановић, В., Докмановић, М., (2008). *Заштита жртава насиља у породици и Закон о оружју и муницији*, Правни живот, бр. 10, стр. 861-875.
10. Николић-Ристановић, В., (2000). *Од жртве до затворенице – насиље у породици и криминалитет жена*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.

11. Николић-Ристановић, В., (2002). *Породично насиље у Србији*, Виктимолошко друштво Србије, Београд.
12. Николић-Ристановић, В., (2007). *Развој служби за помоћ и подршку жртвама криминалитета у Србији*, Темида, Виктимолошко друштво и „Прометеј“, бр. 2, Београд.
13. Пантелић, Н., (2006). *Активности полицијских службеника у супротстављању насиљу у породици*, Безбедност, год. 47, бр. 5, стр. 789-804.
14. Пантелић, Н., (2007). *Насиље у породици*, Београд.
15. *Породични закон*, Службени гласник Републике Србије, бр.18/05.
16. Сумоња, С., (2006). *Насиље у породици*, Осврт из праксе, улога и задаци полиције, Безбедност-Полиција-Грађани, МУП Републике Српске, бр. 2, Бања Лука.
17. Спасић, Д., (2009), *Модели заштите од породичног насиља у Републици Србији*, Безбедност, год. 50, бр. 1-2, стр. 208-221.

METHODS OF DETECTING AND PROVING THE OFFENCE OF DOMESTIC VIOLENCE

***Abstract:** This paper presents some aspects of the criminal offence of domestic violence defined in the article 149 of the Criminal Code of the Republic of Serbia. The paper addresses, in separate units, domestic violence, means of its execution, the way of discovering such acts, securing the crime scene, traces and objects on the scene, performing the crime scene investigation, description and examination of the victim, as well as the role of police in detecting and preventing domestic violence.*

***Key words:** rapist, victim, physical violence, sexual violence, threatening the peace of mind.*

Данило СТЕВАНДИЋ,
Сектор унутрашње контроле полиције,
МУП Републике Србије

UDK-340.13/.132
Прегледни научни рад
Примљено: 26.10.2010.

Битна питања израде подзаконских прописа

Апстракт: Основни циљ текста јесте да се сложена активност приликом израде подзаконских прописа, а посебно правила номотехнике¹, објасне у основним тезама и да се на тај начин код читалаца створи јаснија представа о тој проблематици. Поред уводног дела и кратког историјског осврта, у раду су обрађена битна питања израде подзаконских прописа, а то су: појам и значај номотехнике, појам и врсте подзаконских аката, претпоставке за израду и доношење прописа, начела за израду прописа и израда коначног текста прописа. У тексту је посебно указано да доследна примена правила номотехнике утиче на квалитет подзаконских прописа, а самим тим олакшава спровођење утврђених законских решења.

Кључне речи: нормативна делатност, номотехника, подзаконски пропис.

Увод

Имајући у виду да постоји разлика између настанка права и његове обраде, нормативна делатност се може дефинисати са два међусобно условљена аспекта. С једне стране, то је посебна активност која евидентира и манифестује одређене шире или уже друштвене односе и потребе утврђујући адекватне начине понашања. Као последица те активности долази до преплитања нормативне делатности са другим друштвеним и природно-техничким наукама. Она свој предмет налази у друштву, односно друштвеним односима, да би након тога на одређени начин утицала на друштвене процесе. С друге стране, нормативна делатност се јавља као тзв. *номотехника* у најширем смислу. Поред одређивања предмета нормирања, неопходно је одредити и начин нормирања, односно на који начин изразити оно што се уређује прописима. Ради остварења тог циља

¹ нем. *Gesetztechnik* – законодавна техника

нормативна делатност се користи и достигнућима других наука, као што су наука о језику, логика и др.

Израда правних прописа, по правилу, представља сложен, тежак, стручан и надасве одговоран посао, па се стога од правника који се њоме баве захтева да поседују одређена стручна знања и вештине. Поред тога, неопходно је да правници поседују и висок ниво креативности у стварању правних норми које ће одговарати друштвеним потребама и захтевима савременог доба. Ово је посебно важно у погледу ближег уређивања одредби *когентног*² карактера.

Нормативна делатност представља и један од послова из делокруга органа државне управе, који се огледа у стварању правних норми. Као резултат ове делатности настају подзаконски прописи чијим се одредбама ближе разрађују поједине одредбе закона којима је уређена одређена област друштвеног живота.

Техници израде правних прописа досадашња правна теорија и пракса нису давали значај који јој објективно припада тако да у овој области има врло мало номотехничких правила којих се треба придржавати код технике израде правних прописа.

Имајући у виду да нормативна делатност органа државне управе представља процес који, по правилу, (не)посредно изазива веома осетљиве последице, након кратког историјског осврта и одређења њеног појма и значаја номотехнике, биће речи о важнијим питањима израде подзаконских прописа.

Не(научно) нормирање – кратак историјски осврт

Историјски посматрано, у првим друштвено-економским формацијама, „прописи“ су почивали на друштвеној пракси – обичајима, а ређе на „институцијама“. У то време друштвена култура је била примитивна што се неминовно одражавало и на квалитет прописа, односно вештину стварања прописа. Прописи су, наиме, настајали на основу тзв. каузистичких³ правила. Овакав, ненаучни начин нормирања представљао је препреку да правни прописи добију широко друштвено значење.

Касније, као последица свеопште институционализације и развоја савременог друштва настаје потреба за квалитетним правним прописима подобним за ширу друштвену примену. Наиме, правне прописе требало је свести на начела и подићи их на виши степен сазнања и стручне употребљивости. Да би се то постигло, било је неопходно да сачињавање прописа, које је до тада представљало вештину, еволуира у стручну де-

² принудног

³ лат. *sasus* – случај

латност засновану на научним основама. Тако настаје номотехника, али и правна техника⁴, наука о изради правних прописа.

Током 19. века за номотехнику се још није знало. У време израде преднацрта немачког *Грађанског законика*⁵ називу се први обриси науке о правним прописима, мада још увек нема прецизне формулације у виду номотехнике. У 20. веку се, најпре у Немачкој, Русији и САД, а касније и у другим земљама јављају јединствена дела о номотехници. У Србији су у периоду после Другог светског рата објављена значајнија дела из ове области.

Појам и значај номотехнике

Номотехника је наука која се бави утврђивањем принципа који ће се користити при изради правних прописа, техником њихове израде и посебно формом у којој се садржај тих прописа изражава. Централни објекат проучавања науке о изради правних прописа нису правни прописи као део позитивног права, него друштвени принципи који ће, засновани на научним основама, користити при изради правних прописа.

Имајући у виду основни задатак правних прописа, који се огледа у остваривању друштвено-политичких циљева, могло би се закључити да правни прописи имају стваралачки, регулативни, заштитни и образовни значај (Милетић, 2004:207). У том смислу номотехника настоји да се разноврсности праксе сведу на основна начела. Наиме, она као наука служи за издвајање научних начела из целокупног „материјала“, с тим да олакша остваривање друштвених циљева.

У једном периоду развоја номотехнике као науке било је покушаја да се за свако подручје материјалног права оснује посебна номотехника. Међутим, супротно томе, номотехника је постала јединствена наука о језичком, логичком и политичком сачињавању правила и то је јединство за све правне науке. У њој је, напokon, садржано и јединство правне логике.

Попут других наука – логике, психологије или математике, номотехника има интернационални, универзални карактер.

Појам и врсте подзаконских прописа

Подзаконски прописи могу се одредити као општи правни акти којима се разрађују, односно ближе одређују поједине одредбе закона или другог прописа.

⁴ Родоначелник правне технике као науке је Rudolph von Jhering, који је у свом делу „*О духу римског права*“ велики простор посветио правној техници римских правника. Али у 20. веку настају два капитална дела посвећена правној техници: аутор једног је Француз Francois Geny, а другог Белгијанац Jean Dabin. Више о томе: Петровић, М., (2006). *Наука о управљању као претпоставка управне политике*, Ниш; Југовић, С., (2010). *Милан Петровић, Наука о управљању*, Безбедност, год. 52, бр. 1/2010, стр. 306-310.

⁵ *Законик* је донет 1897. године.

У погледу доносиоца у теорији су познате две врсте подзаконских прописа и општих аката, и то правни прописи које доносе државни органи (норме државног права) и општи прописи које доносе структуре ван-државних органа (норме аутономног права).

Правни прописи које доносе државни органи. То су прописи које доносе државни органи путем којих држава нормативном делатношћу, коју спроводе њени органи, правно уређује читав низ најзначајнијих друштвених односа. Ту припадају најзначајнија правна правила нашег правног система.

Подзаконске прописе доноси *старешина органа државне управе*. Министри и руководиоци државних управних организација доносе правилнике, наредбе и упутства за спровођење закона и других прописа кад су за то овлашћени и у границама датих овлашћења.

Органи локалне самоуправе доносе статут и друге опште акте, најчешће одлуке, којима уређују поједина питања у оквиру права и дужности тих јединица.

Општи прописи које доносе структуре вандржавних органа. То су општи акти који у начелу имају аутономни карактер. Најчешће се ради о статуту, нпр. у некој установи. Статутом се ближе утврђују организација, овлашћења и начин одлучивања појединих органа и уређују се друга питања од значаја за обављање делатности и пословања установе.

Подзаконски прописи

Настанак подзаконских прописа условљен је немогућношћу законодавца да сам регулише све односе у друштву. Због тога законодавац мора препустити одређена подручја регулисања другим државним органима на основу чије нормативне делатности настају подзаконски прописи. По својој правној снази, односно у хијерархији правних прописа они следе иза устава и закона.

Подзаконским прописима, за разлику од закона, не могу се изворно установљавати права и дужности грађана, нити прописивати кривична дела и кривичне санкције. Дакле, предмет подзаконских прописа не могу бити она питања која изворно могу бити само предмет законске регулативе.

Приликом спровођена законских решења пожељно је избећи правни партикуларизам, односно доношење више подзаконских прописа којима би се парцијално уредила поједина законска решења. Подзаконски прописи не би требало да садрже одредбе закона, осим ако је неопходно одредбе закона разрадити ближим одређивањем. Том приликом посебну пажњу треба обратити на то да се не промени смисао (дух) поновљене одредбе, а то ће се постићи уколико се у самом тексту одредбе која се понавља не изврши било каква измена.

Уколико се подзаконским прописом ближе разрађује више законских решења, та решења не би требало да су по својој садржини различита и међусобно неповезана.

Врсте подзаконских прописа

Сви правни прописи који су по својој правној снази испод закона, без обзира на врсту и доносиоца, теоријски се могу поделити на следеће групе:

Подзаконски прописи донети према посебном овлашћењу. Овде се заправо ради о делегирању надлежности за правно нормирање с вишег на нижи државни орган, али овлашћење за делегирање мора бити садржано у вишој правној норми, уставу или закону.

Подзаконски прописи за извршавање закона. Сврха им је да обезбеде што лакше и успешније извршења закона. Они обезбеђују бољу реализацију оних начела које је сам закон већ формулисао тиме што их детаљније разрађују и омогућују стручно-технички део њихове реализације.

Подзаконски општенормативни прописи који допуњују и који замењују закон. Допуњују већ постојеће законске одредбе или се прописују нова правила која замењују законски текст.

У погледу форме најпознатији општи подзаконски пропис је уредба. Поред ње, познати су и правилници, наредбе и упутства. *Правилником* се ближе одређују поједине одредбе закона или прописа Владе ради њиховог извршавања. *Наредбом* се, ради извршавања појединих одредаба закона и других прописа, наређује или забрањује поступање у одређеној ситуацији која има општи значај. *Упутством* се одређује начин на који органи државне управе и имаоци јавних овлашћења извршавају поједине одредбе закона или другог прописа, нпр. *Упутство о начину прикупљања, обраде, евидентирања и коришћења података о легитимисаним лицима МУП-а Р Србије.*

Такође, у пракси је присутно ближе нормативно уређивање одређених законских решења од стране органа државне управе и у форми: *обавезне инструкције*, којом се ближе уређују, када је то одређено законом, *обавезна правила о начину рада и поступању органа*, којима се обезбеђује успешно извршавање послова; *стручног упутства* које садржи правила за стручно организовање службе и за стручни рад запослених у органима државне управе; *објашњења* којима се даје мишљење које се односи на примену појединих одредаба закона и других прописа. Реч је о интерним, инструкционим актима.

Поред наведених, у пракси су познати други подзаконски акти органа државне управе, и то: *смернице, директиве, инструкције.*

Обим правног прописа

Број одредаба којима је регулисан одређени правни институт сам за себе не може никада бити показатељ успешности нормативне делатности. То значи да број одредаба које су садржане у правном пропису мора да одговара садржинским потребама правног института на који се те одредбе односе.

У том смислу обим правног прописа може се посматрати на два начина. У техничком смислу обим правног прописа чини укупност одредаба одговарајућег правног прописа којима се нормативно обухвата подручје друштвених односа, што доносилац правног прописа може према сопственој нормативној регулативи захватити једним правним прописом. У садржинском смислу обим правног прописа представља укупност друштвених односа и субјеката који су одредбама одговарајућег правног прописа обухваћени.

Претпоставке за доношење и израду подзаконских прописа

За доношење и израду свих правних прописа неопходно је постојање одређених претпоставки. Неке од њих морају постојати приликом доношења било којег правног прописа као јемство законитог и правилног доношења и оне се називају објективне претпоставке. Поред њих, постоје и субјективне претпоставке које су везане за доносиоца правног прописа, односно особу која се може прихватити сложене делатности правног нормирања.

Поред објективних и субјективних претпоставки, за израду и доношење правних прописа значајно је и сачињавање плана нормативне делатности и успостављање и ажурирање евиденције прописа.

Објективне претпоставке за доношење и израду подзаконских прописа

Објективне претпоставке за доношење и израду правних прописа јесу:

а) *Надлежност доносиоца правног прописа.* Надлежност доносиоца правног прописа значи право и дужност једног субјекта да одређене друштвене односе уређује путем одговарајућег правног прописа. У том смислу доносилац правног прописа мора имати одговоре на следећа питања:

1. Да ли је уопште надлежан за доношење одређеног правног прописа?

2. Која питања и колико широко може захватити одредбама правног прописа који сме донети?

Овлашћење за доношење појединог правног прописа садржано је у Уставу (генерално) или у закону (посебно, специјално).

б) *Поступак доношења правних прописа*. Поступак доношења правних прописа чини скуп утврђених радњи које морају бити обављене као формално правне претпоставке у току читавог поступка, од прве фазе давања предлога или иницијативе за доношење правног прописа до последњих фаза усвајања, проглашења и објављивања. Грешке у поступку доношења правног прописа могу довести у питање формално правну ваљаност правног прописа, односно могу чинити основу за постављање питања његове уставности, тј. законитости.

ц) *Садржај правног прописа*. Доносилац правног прописа мора у његов садржај уградити све битне и карактеристичне ознаке неопходне за укупно нормативно захватање материје за чију је нормативну регулативу надлежан. За успешну редакцију једног правног прописа непоходно је материју у његовом садржају обухватити и изнети по једном логичном реду у којем тај садржај мора имати потребну логичну везу између почетка, средине и краја.

д) *Важење правног прописа у простору и времену*. Правни пропис се доноси да би се примењивао у одређеном простору и у одређеном времену.

Просторно важење правног прописа значи обезбедити могућност примене његових одредаба на одређеном подручју. На тај начин правни пропис обавезује својим одредбама све субјекте на које се односи, а који се налазе на подручју на којем он правно важи.

С обзиром на просторно важење постоје универзални прописи – они које доносе државни (републички) органи, и партикуларни прописи – они који се доносе у оквиру општине, града и др.

Временско важење правног прописа подразумева да пропис својим одредбама обавезује субјекте на које се односи у одређеном времену, тј. од почетка свога важења, па убудуће све до престанка његовог важења. Доносилац прописа мора водити рачуна о томе да донесе правни пропис у правом тренутку. Грешка у процени времена у којем један пропис треба донети може имати вишеструко нежељене последице.

Почетак важења правног прописа јесте одређени тренутак у времену од којег правни пропис почиње правно дејство, односно ступа на снагу. Закон, нпр. *ступа на снагу најраније осмог дана од дана објављивања, осим ако није због посебно оправданих разлога законом другачије одређено*.

У начелу, постоји неколико начина могућег почетка важења правног прописа, и то одређивањем:

а) почетка важења *прецизним навођењем дана, месеца, године* од када правни пропис почиње да важи (тзв. календарска ознака важења). Доносилац правног прописа прецизира дан, месец и годину од када почиње важити тај пропис (нпр. овај закон, уредба, правилник ступа на снагу 30. 1. 2010. године);

б) почетка важења правног прописа *даном његовог објављивања*. Почетак важења правног прописа значи да правни пропис ступа на снагу у истом дану када је и објављен. То треба користити само изузетно јер нема временског размака између дана објављивања и дана његовог ступања на снагу, па се заинтересовани субјекти могу упознати са текстом прописа тек оног тренутка од када их почне обавезивати;

в) почетка важења правног прописа *даном његовог доношења*. Такав начин одређивања почетка важења правног прописа је најнеповољнији са становишта како правне сигурности, тако и субјеката на које се тај правни пропис односи. У већини савремених правних система овај начин почетка важења правног прописа није правно допустив;

г) почетка важења правног прописа *временским тренутком након његовог објављивања*. Временски размак између објављивања и ступања на снагу може бити дужи или краћи, што зависи од одлуке доносиоца правног прописа и оцене да ли постоји потреба да се заинтересованим субјектима остави дужи рок за упознавање с текстом правног прописа пре него што их он почне својим одредбама обавезивати, и

д) почетка важења правног прописа *наступањем одређеног догађаја*. То значи могућност да доносилац почетак временског важења прописа који доноси веже за наступање одређеног догађаја чије настајање може бити више или мање извесно. Требало би узимати наступање догађаја код којих постоји већа извесност њиховог настанка (нпр. почетак школске године).

Престанак важења правног прописа значи да правни пропис престаје обавезивати својим одредбама. Могући начини престанка важења правног прописа су:

а) *Доношењем правног прописа којим се уређује да ранији пропис престаје да важи (дерогација прописа)*. Овде се ради о замењивању начина регулисања одређених друштвених односа новим правним прописом због измењених друштвених потреба и односа. У теорији се такав начин престанка важења правног прописа означава као директна дерогација, нпр.: „*Даном ступања на снагу овог Правилника престаје да важи Правилник о начину употребе средстава принуде*“. Треба нагласити да ступање на снагу једног прописа може довести до престанка важења само оних прописа који су по својој правној снази (по хијерархији) истог или нижег ранга од прописа којим се проглашава њихов престанак важења. То је тзв. ранг дерогације који мора бити поштован. Познате су и ситуације када један новодонети пропис на другачији начин регулише исту материју која

је већ регулисана неким раније донетим прописом, чиме је важење старог прописа престало јер се тада примењује нови пропис, при чему у одредбама новодонетог прописа није изричито наведен престанак важења ранијег прописа. То је тзв. индиректна дерогација.

б) *Протеком одређеног рока*. По правилу, правни пропис се доноси с неограниченим роком важења за убудуће. Међутим, могуће је и нормирање с привременим важењем правног прописа (нпр. ова уредба важи до 31. 12. 2010. године).

в) *Услед престанка постојања друштвених односа које регулише (тзв. одумирање прописа)*. Када престану да постоје друштвени односи које један правни пропис регулише, онда, логично, престаје и потреба за постојањем тог прописа, па се најчешће такав пропис ставља ван снаге. Ради се о пропису који формално није дерогиран, није у супротности ни са једним другим прописом, али се више не примењује, јер је за тим престала свака потреба.

г) *Објективним стављањем ван снаге*. На овакав начин престају да важе правни прописи када у структури државних органа носилац контролног овлашћења у вршењу контроле уставности и законитости прописа употреби овлашћење и стави ван снаге један пропис након што је утврдио његову неусклађеност с вишим правним прописом. Циљ таквих подухвата у правним прописима је да се из система позитивног права елиминишу они прописи који својим одредбама противрече општим друштвеним начелима и принципима израженим у вишим правним прописима (Уставу, законима).

Објективно стављање ван снаге правног прописа може се јавити као поништавање и као укидање. *Поништавање* подразумева да се правни пропис ставља ван снаге, али се уједно поништавају и све правне поседице настале услед примене тог прописа и то од тренутка његовог ступања на снагу (*ex tunc*). *Укидање* значи да се правни пропис ставља ван снаге, односно да његова примена није више правно могућа, али се у правне последице настале применом тог прописа до тренутка његовог укидања не дира (*ex tunc*). Примарни носилац контроле уставности и законитости правног прописа у већини савремених правних система је Уставни суд.

Обустава примене правног прописа

Обустава примене правног прописа подразумева привремени престанак могућности примене једног општег прописа (по правилу подзаконски пропис) која настаје због тога што је овлашћени носилац контроле таквог акта искористио право да га обустави од извршења због сумње у његову исправност. У таквом случају коначну одлуку доноси неки други орган који одлучује да ли је до обуставе примене прописа требало да дође или не. Нпр. у неким правним системима *Влада има право да на предлог министра делимично или у целини обустави примену прописа или другог*

општег акта за који сматра да није у складу са Уставом или законом. Ако Влада примени ову меру обуставе, дужна је да без одлагања (најчешће у року од 8 дана) поднесе Уставном суду захтев за оцену уставности, односно законитости обустављеног прописа.

Ексцепција незаконитости (илегалности)

То је облик контролног овлашћења према правним прописима, познат у једном броју правних система, путем којег одређени државни орган (по правилу суд) одбија примену правног прописа (најчешће подзаконског) на конкретан случај кад утврди да је у супротности с вишом правном нормом (законом). Подзаконски правни пропис чија је примена одбијена ексцепцијом илегалности не ставља се ван снаге, будући да се код ексцепције илегалности утврђује незаконитост подзаконског прописа само с обзиром на конкретни случај на који се примењује.

Повратно дејство правног прописа (ретроактивност)

Код ретроактивности је реч о томе да се одређени пропис примењује на ситуације које су настале и постојале пре него што је сам пропис ступио на снагу. Повратно дејство правног прописа има за последицу правну несигурност. У једном броју савремених правних система устаљено је правило према којем закон ступа на снагу најраније осмог дана од дана његовог објављивања, осим ако није због посебно оправданих разлога законом другачије одређено, и према којем само поједине одредбе закона могу имати повратно дејство. Када се предлогом закона одређује да његове поједине одредбе имају повратно дејство, тада је предлагач закона у обавези да посебно образложи посебно оправдане разлоге који то налажу. Забрана повратног дејства правног прописа нарочито је значајна на подручју кривичног права.

Субјективне претпоставке за израду правних прописа

Субјективне претпоставке за израду правних прописа јесу оне особинне нормописца и редактора правних прописа које су неопходан предуслов да би се он могао прихватити сложеног посла израде правног прописа.

Поред општег правног образовања, потребан је још низ других елемената субјективне природе, а то је правна свест, знање и припремање материјала.⁶ Знање које овде сматрамо нужним обухвата:⁷

⁶ Више о томе: Милетић, С., (2003). *Полицијско право*, Полицијска академија, Београд, стр. 47-51.

⁷ Више о томе: Борковић, И., (1996). *Номотехника*, Правни факултет, Сплит.

а) *опште образовање*: Подразумева се да редактори поседују широко опште образовање и задовољавајући ниво личне културе;

б) *познавање друштвено-политичког уређења и правног система*: У оквиру датог друштвеног и политичког уређења правно су регулисана одговарајућа подручја друштвених односа. Прописи својим садржајем морају поштовати принципе друштвеног и политичког уређења. Да би се то постигло, редактор мора посебно познавати: уставну материју; све гране материјалног права, а посебно оне у чијој се области правни пропис доноси; правила процедуралне природе, а посебно она која се односе на поступак израде и доношења правног прописа; међусобне односе у структури правних прописа (хијерархије правних прописа); правила логике о појмовима, судовима и закључцима; правну праксу, правну литературу и правну терминологију;

в) *познавање принципа и начела израде правних прописа*: Редактори правних прописа морају познавати принципе и начела које је номотехника као наука за израду правног прописа утврдила, и

г) *способност језичког изражавања*: При изради правних прописа језички се изражавају мисли доносиоца правних прописа. Редактор мора да води рачуна да језички изрази буду јасни, да одговарају садржају изражене мисли и да су с граматичког, лингвистичког и стилског становишта ваљани.

План нормативне делатности

Планирање нормативне делатности представља активност предвиђања радњи које ће, у времену за које се план доноси, бити неопходно предузети ради стварања нових, као и ради измене или стављања ван снаге постојећих правних прописа.

План нормативне делатности треба да садржи податке о томе ко, које и какве правне прописе треба да донесе; у којем времену и на који начин ће се поједини правни прописи донети и којим питањима треба дати приоритет и у којој мери (Милетић, 2007:70).

Евиденција правних прописа

Евиденција правних прописа представља прегледан попис важећих правних прописа по њиховој врсти и природи материје коју регулишу, дану њиховог доношења, објављивања и ступања на снагу. Таква евиденција служи за информисање о томе који су правни прописи донесени у одређеној области, да ли још важе и да ли је било измена и допуна, те када их је било и колико.

Начела за израду подзаконских прописа

Начела за израду правних прописа изражавају одређену јединственост тиме што, утврђена на научним основама, чине подлогу за израду свих правних прописа, па ће се у том смислу у даљем тексту користи израз правни пропис уместо подзаконски пропис.

Постоје две врсте начела за израду правног прописа, и то општа начела – која служе за израду свих правних прописа, и посебна начела – која служе за израду одређених врста правних прописа.

Имајући у виду њихов значај, овде ће бити речи само о општим начелима.

Општа начела за израду правних прописа су:

Начело јасноће, квалитета и квантитета стила правног прописа. Редактори морају мисао доносиоца правног прописа учинити што јаснијом и лако прихватљивом ради што лакшег разумевања и једноставније примене. При изради правног прописа користи се стил прозе, односно начин изражавања својствен изради правног прописа који омогућава постизање јединства стила правног прописа. Захтев квалитета стила правног прописа изражава се у потреби да једној мисли увек одговара исти језички израз, односно да се иста мисао увек изражава на исти начин у читавом тексту једног правног прописа.

За израду правног прописа користи се писани језик, тј. писана реч. Треба тежити употреби уобичајених израза, тј. таквих који су разумљиви ширем кругу људи. Пожељно је да то буду изрази који се стално употребљавају, а употребу двосмислених израза и страних речи треба избећи кад год је то могуће. Стручне техничке термине треба употребљавати само када је то неопходно и у мери која је довољна да се објасни жељени појам. Такође, треба користити термине са већ утврђеним правним значењем. Уколико је потребно да се промени устаљени смисао, у уводним одредбама прописа треба објаснити какав смисао такав израз има у том пропису. Када се уводи нови појам, он треба у уводним одредбама да буде прецизно дефинисан.

Број употребљених језичких израза у тексту правног прописа мора бити ограничен на количину која је неопходна да се мисао јасно изрази и лако разуме. Да би се избегло понављање појединих одредби, могу се користити и норме са бланкетном диспозицијом, али на начин да се не отежа разумљивост прописа. Не би требало упућивати на одредбу која и сама упућује на другу одредбу (Радосављевић, 2002:26).

При изради правних прописа у пракси се догађа да сам пропис садржи одредбу којом објашњава значење појединих термина који се налазе у његовом тексту.

Увек када је то могуће требало би избегавати прописивање изузетака од основних правила.

Пожељно је не наводити називе органа државне управе, већ их одредити тако што ће се написати: „орган државне управе надлежан за послове...“

Када се врши набрајање, ради лакшег сналажења обележавање треба вршити арапским бројевима, а не алинејама са водоравним цртама: Нпр. као у чл. 4 и чл. 5 *Правилника о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде*. Бројеви у подзаконским прописима пишу се до десет словима, а од десет бројкама.

Скраћени називи подзаконских прописа пишу се великим словима (Правилник, Упутство и др.) ако се тај назив односи на одређени подзаконски акт. Међутим, уз заменице назив се пише увек малим словом, нпр. овај правилник, ово упутство и др.

Приликом писања се треба придржавати свих општих правописних и граматичких правила. Знакови интерпункције имају у подзаконским прописима изузетан значај јер њихова неправилна употреба може у потпуности да измени смисао реченице.

Начело односа језичких израза и логичког смисла правног прописа. Правне прописе треба израђивати на такав начин који ће читаоцу прописа омогућити да логичким судом извуче закључак о ономе што је доносилац правног прописа хтео да саопшти. У техници израде прописа ово треба схватити у смислу да језички није неопходно до детаља изразити оно што је логички разумљиво, као и да је одређени ниво језичке ширине неопходан док се не постигне логички смисао. Извлачење логичког смисла из језичких израза употребљених при изради текста једног правног правила доприноси већој разумљивости прописа, његовој лакшој интерпретацији и примени.

Квалитет језичког изражавања и успостављање међусобне усклађености између тог изражавања и логичког смисла зависе од способности редактора правног прописа.

Начело укупности садржаја правног прописа. Приликом израде правног прописа доносилац прописа мора да обухвати оне друштвене односе за чије је нормативно регулисање надлежан.

Садржином правног прописа који се доноси морају бити обухваћени сви они друштвени односи који се уређују одредбама тог прописа. На тај начин се постиже укупност садржине правног прописа која, као начело, значи да је доносилац предвидео и обухватио сва питања која морају бити обухваћена конкретним прописом, а редактор их је уградио у текст прописа.

Постигнутом укупношћу садржине правног прописа избећи ће се штетне последице непотпуног уређивања, појава правних празнина, неопходност честих измена и допуна прописа.

Начело утврђивања и изражавања егзистенцијалне и садржинске зависности нижег прописа о вишем. Егзистенцијална зависност (зависност о настанку) нижег правног прописа о вишем значи да нижи пропис не

може настати (не може бити донесен) ако за доношење таквог прописа није његовом доносиоцу утврђена надлежност у неком вишем правном пропису (претпоставка надлежности).

Садржински однос нижег прописа о вишем значи да доносилац нижег прописа, формирајући његову садржину, мора остати у оквиру прописане надлежности и својим прописом обухватити само оне односе и на онај начин како то предвиђа више правно правило. Увек при изради нижег правног прописа треба водити рачуна да садржина тог прописа буде усклађена са садржином одговарајућег вишег правног прописа.

Израда коначног текста прописа

Под израдом коначног текста подзаконског прописа подразумева се уобличавање одговарајућег прописа у потребну форму који тако постаје део правног система, а материја која је њиме обухваћена на тај начин постаје правно регулисана.

При изради коначног текста подзаконског прописа пре свега треба дефинисати делове тог текста, утврдити технике израде за сваки део посебно, као и за текст прописа у целини. Посматрано у општем смислу, подзаконски пропис углавном садржи следеће делове: уводни део, наслов, уводне одредбе, централни део, казнене одредбе (углавном садрже уредбе), прелазне одредбе и завршне одредбе.

Треба посебно нагласити да не мора сваки подзаконски пропис да садржи све наведене делове. Обавезни делови правног прописа су: уводни део, наслов, централни део и завршне одредбе са датирањем. Подзаконски прописи могу да садрже и прилоге као саставне делове у случајевима када облик и садржина, због специфичности или обима, не могу да се изразе на нормативан начин, нпр. програми, табеле, обрасци и др. У прилогу Правилника о специфичној здравственој заштити запослених у МУП-у дат је Програм специфичне здравствене заштите запослених у Министарству унутрашњих послова.

Уводни део подзаконског прописа. Из уводног дела произлазе два основна податка: ко је доносилац подзаконског прописа и који је правни основ његовог доношења. Уводни део увек стоји испред наслова.

Правни основ за доношење подзаконског акта који се, као и ознака доносиоца, мора налазити у уводном делу, изражава се тако што се наводи члан прописа који садржи овлашћење за доношење, пун назив тог прописа, те службено гласило у којем је тај пропис објављен и када. Нпр. *на основу чл. 10, ст. 2 Закона о полицији (Службени гласник РС, бр. 101/2005 од 29. 11. 2005. године), министар унутрашњих послова дао је Обавезну инструкцију о начину извештавања и оцењивања оправданости и правилности употребе средстава принуде.*

Ако за пропис постоји више правних основа (доносилац има овлашћење и у Уставу и у закону), онда их треба све навести. Када је правни основ садржан у више прописа различите правне снаге, прво се наводи правни основ садржан у вишем пропису, а затим основ садржан у правном пропису ниже правне снаге.

Наслов подзаконског прописа. Наслов треба изразити увек у једној реченици без скраћеница и по правилу без знакова интерпункције. Он треба да је погођен и кратак, јер се дугачки наслови тешко памте и стварају тешкоће приликом цитирања – нпр. *Правилник о раду и др.*

Уводне одредбе. Могу носити назив и опште одредбе, уводне одредбе, основна начела, уводни део и слично. Њима доносилац указује на разлоге доношења прописа, циљеве и сврху правног прописа.

Централни део подзаконског прописа. Централни део подзаконског прописа је у погледу обима најопширнији. Његову садржину могуће је изразити различитим методима нормирања.

Метод таксативног нормирања – доносилац подзаконског прописа прецизно прописује случајеве на које ће се пропис применити. Наведени метод је једноставан па се радо употребљава у правном регулисању појединих правних питања.

Метод примеричког нормирања – наводе се одређени случајеви на које се конкретна правна норма односи и они служе као основни примери, с тим што се конкретна правна норма може применити и на друге случајеве.

Метод апстрактног нормирања – најуобичајенији начин нормирања који се јавља у случајевима када се путем уопштавања садржина прописа даје тако да га је могуће применити на неограничени број случајева који се убудуће могу јавити.

Метод принципјелног нормирања – уопштени правни појмови сведени на принципе који добијају карактер правних начела и постају заједнички за више правних прописа (начело законитости, начело једнакости пред законом и др.).

Метод прецедентног нормирања – примена принципа преседана тако што се захваљујући начину на који је у пракси раније решен неки случај, решавају и будући истоветни или слични случајеви. То у суштини и није неко нормирање. Познато је да у нашем правном систему прецеденти (преседани) нису извор права, али представљају управну или судску праксу.

Приликом израде правног прописа употребљавају се међусобно комбиновани наведени методи.

Структуру текста подзаконског прописа чине *члан* и *тачка*, у зависности од природе подзаконског прописа. Структуру текста упутстава, по правилу, чине *тачке*, нпр. *Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима.*

Члан је основна класификациона јединица у *уредби и правилнику*, која се означава речју „члан“, после које се наводи одговорајаћи арапски број са тачком, нпр. чл. 7.

Став је део члана који увек почиње новим редом. Свака реченица која представља нову мисао, односно која садржи нову правну норму, требало би да буде нови став. Члан треба да садржи само онолико ставова колико је то нужно да би се прецизно уредила одређена одредба, а да при томе смисао одредбе буде јасан и разумљив.

Тачка је основна класификациона јединица у *одлуци, наредби и упутству*. Тачка се у тексту подзаконског прописа означава арапским редним бројем после кога се наводи други део заграде, нпр. 2). Подтачка се означава арапским бројем у загради, нпр. (1). Свака тачка и подтачка почињу новим редом.

Чланови и тачке распоређују се у делове, главе и одељке, према предмету свог регулисања, односно према природи и карактеру питања која се њима уређују.

Казнене одредбе. У казним одредбама садржана је санкција коју доносилац подзаконског прописа предвиђа за субјекте чије би понашање, чињење и нечињење, било супротно одредбама правног прописа – нпр. као у *Уредби о контроли преласка административне линије према Косову и Метохији*.

Прелазне одредбе. Постојање таквих граничних случајева који најчешће настају у оном празном простору између престанака важења старог подзаконског прописа и почетка примене новог, или пак трају али нису решени у време у којем је престао да важи стари подзаконски пропис и почео да се примењује нови, изазива потребу прописивања прелазних одредби.

Прелазне одредбе имају повратно дејство јер се односе на случајеве чије је решавање започето по одредбама ранијег подзаконског прописа, али није било завршено до доношења новог.

Завршне одредбе. Завршне одредбе су обавезни и саставни део подзаконског прописа. У њима се, пре свега, налази одредба о временском важењу подзаконског прописа. Из завршних одредби прво се види када је подзаконски пропис ступио на снагу. Ако је у питању подзаконски пропис са ограниченим трајањем, онда се у завршним одредбама наводи време до када важи, односно тренутак престанка његовог важења.

У завршним одредбама наводе се и норме о дерогацији, односно да ступањем на снагу новог подзаконског прописа престају да важе одредбе претходног подзаконског прописа. Узимајући у обзир уобичајену праксу, може се закључити да се често у истој глави спајају прелазне и завршне одредбе.

Објављивање подзаконског прописа

Да би пропис био важећи (тј. да би се заинтересовани субјекти могли упознати са садржином текста подзаконског прописа), он се мора објавити, код нас у *Службеном гласнику*. Објављивање подзаконског прописа је радња у поступку доношења правног прописа путем које се на унапред прописани начин објављује садржина текста правног прописа како би се са њом могли упознати сви они правни субјекти на које се пропис односи, односно који за то имају интерес.

У већини савремених правних система у Уставу је садржана одредба о неопходности објављивања закона, и одредба да закон, начелно, ступа на снагу најраније осмог дана од дана његовог објављивања. Прописи се, по правилу, објављују у службеном гласилу. Аутономне покрајине, јединице локалне самоуправе (градови, општине) имају своја службена гласила у којима се објављују (покрајински, локални) прописи и други општи акти. Општи акти правних лица (установа, компанија) се објављују на огласној табли у оквиру тог правног лица. Подзаконски општи правни акти који садрже ознаку одређеног степена поверљивости на одговарајући начин чине се доступним предвиђеним корисницима.

Измене и допуне подзаконског прописа

Измене подзаконског прописа су радње путем којих се одговарајући део текста правног прописа мења како би својом садржином одговорио новонасталим друштвеним захтевима, то је тзв. осавремењивање правног прописа.

Допуне подзаконског прописа су радње којима се употпуњује текст правног прописа како би својом садржином остварио укупност уређења друштвених односа које мора обухватити.

Измене и допуне подзаконског прописа настају као последица лошег предвиђања доносиоца правног прописа, односно лошег изражавања постављених циљева друштвене политике од стране редактора правног прописа, као и због усаглашавања текста правног прописа са променљивим захтевима друштвене средине и времена.

У пракси је потребно детаљно анализирати и проценити колике измене и допуне у погледу обима треба да буду, односно да ли је можда боље донети нови пропис. Велики број измена и допуна једног прописа отежава његову примену, а потешкоће ствара и приликом навођења (цитирања) прописа.

Пречишћени текст подзаконског прописа

Пречишћени текст подзаконског прописа настаје када се из садржине изворног текста прописа који је претрпео већи број измена и допуна из-

бришу сви измењени (допуњени) делови и уместо њих наведу измене и допуне које су извршене до тренутка пречишћавања текста. На овај начин добија се један текст са новом нумерацијом чланова, чиме се олакшава његова употреба.

Утврђивање пречишћеног текста подзаконског прописа техничка је радња и она се обично поверава неком ужем стручном телу.

Закључак

Израдом и доношењем подзаконских прописа ближе се одређују поједина питања законског текста и олакшава примена његових одредби. Примену правних прописа знатно може отежати постојање правног партикуларизма, односно доношење више подзаконских прописа којима се парцијално уређују поједина законска решења. Стога увек када је то могуће треба тежити кодификацији у битним и обимним областима друштвеног живота.

Такође, од квалитета подзаконских прописа зависи и могућност њихове примене на питања која су њима уређена. Стручно израђен пропис се лако, брзо и ефикасно примењује. Својим квалитетом он утиче на углед доносиоца прописа и поштовање нивоа прописа и његове правне снаге.

И поред њиховог неспорног значаја, чини се да приликом израде једног броја позитивноправних подзаконских прописа нису, или нису у довољној мери, поштована правила номотехнике. Као узрок томе могла би се истаћи околност да се нормативна активност у ширем смислу, са мањим изузецима, недовољно изучава на правним факултетима. Један од узрока је и недостатак стручне литературе, затим неуједначена пракса у изради подзаконских прописа и др., али то свакако није и не би требало да буде оправдање.

Примена утврђене процедуре и правила номотехнике приликом доношења подзаконских прописа, нарочито сада када се доносе бројни прописи због усклађивања нашег правног система са правним стандардима Европске Уније, требало би да допринесе ефикаснијем и ефективнијем спровођењу утврђених законских решења.

Литература:

1. Борковић, И., (1996). *Номотехника*, Правни факултет, Сплит.
2. Висковић, Н., (1989). *Језик права*, Загреб.
3. Висковић, Н., (1981). *Појам права: Прилог интегралној теорији права*, друго издање, Сплит.
4. Југовић, С., (2010). *Милан Петровић, Наука о управљању*, Безбедност, год. 52, бр. 1/2010, стр. 306-310.

5. Лукић, Р., (1964). *Теорија државе и права*, Савремена администрација, Београд.
6. Милетић, С., (2003). *Полицијско право*, Полицијска академија, Београд.
7. Милетић, С., (2004). *О законима у будућности*, НБП Наука-Безбедност-Полиција, год. IX, бр. 2-3/2004, стр. 207-212.
8. Милетић, С., (2007). *Законодавна надлежност у области унутрашњих послова по Уставу Републике Србије од 2006. године и припрема нових закона*, Безбедност, год. 49, бр. 3/2007, стр. 70-82.
9. Милосављевић, Б., (2009). *Управно право*, Правни факултет Универзитета Унион, Београд.
10. Пајванчић, М., (1995). *Правно нормирање*, Правни факултет, Нови Сад.
11. Пајванчић, М., (2008). *Уставно право*, Правни факултет, Нови Сад.
12. Петровић, М., (2006). *Наука о управљању као претпоставка управне политике*, Ниш.
13. Радосављевић, С., (2002). *Методологија и техника израде прописа*, Правни информатор, год. 5, бр. 11, стр. 23-27.
14. Шамић, М., (1988). *Како настаје научно дело*, Свјетлост, Сарајево.

Прописи:

- Закон о државној управи* (Службени гласник РС, бр. 75/09 и 101/07).
- Закон о полицији* (Сл. гласник РС, бр. 101/05).
- Обавезна инструкција о начину извештавања и оцењивања оправданости и правилности употребе средстава принуде 01-6082/07-2*, Београд, 27. 9. 2007.
- Правилник о начину обављања полицијских послова* (Сл. гласник РС, бр. 27/2007).
- Правилник о полицијским овлашћењима* (Сл. гласник РС, бр. 54/2006).
- Правилник о поступку решавања притужби* (Сл. гласник РС, бр. 54/06).
- Правилник о специфичној здравственој заштити запослених у МУП-у* (Сл. гласник РС, бр. 33/2006).
- Правилник о техничким обележјима и начину употребе средстава принуде* (Сл. гласник РС, бр. 19/2007 и 112/2008).
- Уредба о контроли преласка админ. линије према КиМ* (Сл. гласник РС, бр. 41/02).
- Устав Републике Србије* (Сл. гласник РС, бр. 98/06).

Important Issues Related to Creating Bylaws

***Abstract:** The main purpose of this text is to explain complex activities related to the creation of bylaws, and especially the rules of nomotechniques, focusing on the main points and providing the readers with a better understanding of the subject matter. The introduction and a short historical overview are followed by an elaboration of important questions of drafting bylaws, such as: the notion and significance of nomotechniques, the notion and types of bylaws; prerequisites for drafting and adopting a regulation, principles for drafting regulations and drafting the final text of the regulation. The paper especially points out that strict implementation of the rule of nomotechniques influences the quality of regulations and therefore facilitates the implementation of existing legal solutions.*

***Keywords:** normative activity, nomotechnique, bylaws*

Др Драган ВУЈИЋ,¹

Установа Студентски центар Београд, Београд

UDK- 723.8:796.032.2::351.758.1

Стручни рад

Примљено: 31.1.2011.

Организација безбедности Студентског града као Олимпијског села ЕУОФ 2007 – анализа стеченог искуства

Апстракт: Успешном трансформацијом Студентског града, као највећег академског насеља, у Олимпијско село за потребе одржавања Европског Олимпијског Фестивала Младих 2007 (ЕУОФ-а), Установа Студентски центар Београд је још једном потврдила да може бити успешан домаћин учесницима оваквог и сличних спортских и других догађаја. Анализа искустава, која је у међувремену извршена, несумњиво доказује да је кључни допринос у том смислу имало адекватно планирање и организација безбедности насеља у датом периоду. Овим радом се настоји приказати део тог напора.

Кључне речи: припреме, организација, безбедност, Олимпијско село.

Увод

Питање безбедности сваке манифестације представља темељ њене организације. При томе су у оквиру појма безбедности манифестације обухваћени: физичко-техничко обезбеђење, безбедност и здравље на раду, заштита од пожара, заштита пословности, рад са странцима, као и низ послова који спадају у „прилагођавање гостију колективном начину живљења“. Дефинисали смо је као „... заштиту живота и добара од губитка који настаје као последица неког инцидента, крађе, злоупотребе, пожара, експлозије и шире, и укључује све сегменте превентиве.“ (ЕПССЕТ, 1999, стр. 21).

Тако је било и за Установу Студентски центар Београд када се сазнало да ће њен највећи смештајни капацитет – Студентски град (Установа) бити у функцији Олимпијског села – ЕУОФ 2007. године. Учестовати у било ком сегменту организације оваквог међународног карактера је увек изазов, а бити домаћин учесницима је посебан проблем. Олимпијско село

¹ vujicd@sc.rs

је било не само комплексан објекат, чија је основна намена била смештај и исхрана учесника, већ је у њему био смештен и менаџмент ЕУОФ-а. Такође, представљало је место за културно-уметнички и друштвено-забавни живот учесника организован на Централном тргу насеља. Комплексност Олимпијског села није се огледала само у просторно инфраструктурним могућностима, техничком аспекту, људским ресурсима, већ и у томе да је такав амбијент могао пружити разноврсност квалитетних услуга ангажовањем и координисањем неколико организација, целина и различитих профила.

Циљ организације Олимпијског села је био да учесници – гости буду у сваком погледу задовољни како би могли да обављају такмичарске активности и да се најбоље одморе и припреме за то. Безбедност је била саставни део тог циља и можда један од најважнијих и најосетљивијих сегмената у том мозаику различитих послова и организационих целина. Томе су, свакако, допринели велики значај манифестације, с обзиром на међународни карактер, и велики број учесника (49 европских земаља, око 3.300 учесника, 11 спортских дисциплина). Потребно је било створити безбедоносно окружење које делује *превентивно* (Keковић, Вујић, 2002:803; Симоновић, 2002:162; Кековић, 2009:119; Ракић, 2009:865).

Због тога се одмах кренуло са припремама за ову манифестацију, а посебно у погледу безбедности Олимпијског села. Први корак је био контакт са организационим телом ЕУОФ-а и успостављање везе са особом одговорном за питања безбедности. Безбедност Олимпијског села је била саставни део целокупне безбедности манифестације. Пуно поверење у сараднике било је кључ успеха у припреми, а носилац посла испред Установе била је Служба за послове безбедности, смештена у Студентском граду.

Полазне основе у припреми безбедности Олимпијског села

Ток припрема је реализован у три етапе. Прва етапа је подразумевала анализу и проверу тренутног стања безбедности објеката у Студентском граду. Друга је била посвећена ономе шта је потребно урадити, а трећа је обухватила сједињавање са другим учесницима у организацији безбедности Олимпијског села и проверу пред долазак учесника.

Прва етапа

Приликом анализе тренутног стања безбедности у Студентском граду пошло се од постојеће организације и анализирао се следеће:

1. Тренутно стање безбедности на подручју Београда, конкретне општине, краја;

2. Безбедносно-технички критеријум који је требало да у објектима Установе омогући обављање основне делатности смештаја и исхране корисника. Такође је омогућавао хитно поступање и у тежим безбедносним ситуацијама (туча, пожар, неовлашћен улаз групе и сл.), као и сталну контролу над објектима и простором око њих, анализу ризика, превентивно деловање, и
3. Безбедносни ризици и опасности, уз уважавање основних безбедносних показатеља угрожености и поставку оптималне безбедносне структуре у складу са свакодневним редовним активностима радника обезбеђења, као и уз уважавање дотадашњег искуства у организовању манифестација светског и европског значаја (током 1989. године део објеката Студентског града био је домаћин новинарима и техничком особљу последњег Самита несврстаних и др.).

Сваки од ових наведених критеријума се посебно анализирао ради што потпунијег сагледавања, јер у оквиру њих долази до промене индикатора који их модификују што утиче на укупно безбедносно стање објекта.

Када је реч о првом сегменту стања криминалитета, користили су се подаци МУП-а, као и укрштање података добијених у интерној анализи и анализи МУП-а.

У оквиру безбедносно-техничког критеријума полазило се од:

- сагледавања принципа свеобухватности у управљању људским и материјалним ресурсима у Установи и Студентском граду;
- поставке техничког обезбеђења у објектима и око њих;
- организационо-кадровских могућности целине и сегмената у оквиру обезбеђења;
- обучености и стручности како запослених у обезбеђењу, тако и другог особља које би партиципирало у другим пословима;
- уважавања контроле и надзора;
- економичности са ослонцем на постојећу организацију, и сл.

Код анализе безбедносних ризика у објектима колективног смештаја пошли смо од дефиниције ризика по којој је то „свака могућност“ која може довести до последица, у распону од догађаја који се могу подвести под кривично санкционисање, прекршајно, материјално и дисциплинско, па од наношења штете имицу Установе и сл.

Овакав распон сагледавања ризика требало је да омогући функционисање безбедности у свим сегментима, али је било јасно да је тешко идентификовати све могуће појавне одлике ризика, посебно ону групу која обухвата социопатолошки сегмент. Због тога је тешко било навести детаљну и коначну листу мера управљања ризицима, схваћену као процес у којем организације методично сагледавају ризике предузетих активности са циљем постизања одрживих предности у оквиру сваке активности и портфолија свих активности (Кековић, Кешетовић, 2006:306).

Исто важи и за идентификовање постојећих проблема – анализа и њихово проучавање су били полазни елементи, а конкретна опсервација објеката је дала комплетну слику изгледа организације безбедности. Наиме, сваки објекат је, условно речено, био „уникатан“, с обзиром на: локацију, величину смештајног простора, пратеће просторије, продајне објекте, улазе, стаклене површине, број запослених, паркинг простор, дворишни део и сл. При томе се сагледавало свакодневно обављање делатности у датом објекту, као и ванредни догађај, који је захтевао посебну опсервацију или надоградњу редовне организације и њено прилагођавање конкретної манифестацији догађаја.

Снимљено стање функционисања укупне безбедности у Студентском граду, будућем Олимпијском селу, је представљало не само „проблем“ којим се требало позабавити, већ и прилику коју је требало искористити.

Друга етапа

После неколико заједничких састанака представника ЕУОФ-а и Установе по питању безбедности дефинисано је шта је то што се мора урадити у Студентском граду да би могао у потпуности одговорити потребама Олимпијског насеља. На основу тога је направљен *План активности* који је обухватао: припремни део, прихват учесника, њихов боравак, исхрану, саобраћај, одлазак и затварање Олимпијског насеља.

Припремни део је обухватао активности на:

- избору кадра за рад на обезбеђењу насеља, као и оног који ће радити за време манифестације у насељу на другим пословима;
- изради акредитација за учеснике, раднике, новинаре, приватне станаре, возила, сервисере, снабдеваче и др.;
- писању и усвајању *Правилника о кућном реду Олимпијског села* (улаз-излаз, саобраћајни режим, посете, понашање учесника и сл.);
- обавештавању и информисању радника о раду у Олимпијском селу;
- допуни ограде око Студентског града и одређивању улаза;
- обележавању простора и објеката (називи, путокази);
- обележавању унутрашњег простора објеката;
- преуређивању радног амбијента за рад радника обезбеђења у два објекта;
- сређивању преграда за кључеве и пошту;
- набавци нових одела за раднике обезбеђења;
- обавештавању купаца пословног простора;
- обавештавању станара службених станова о режиму рада;
- набавци неопходних средстава за рад радника обезбеђења (батеријске лампе, канцеларијски материјал, комплети прве медицинске помоћи);

- изради плана дежурства мајстора и информатичке подршке;
- обезбеђењу континуираног снабдевања водом, електричном енергијом, јавном расветом, одношењу смећа и др.;
- успостављању адекватног система везе и изради *Плана*;
- обуци и провери радника обезбеђења за поступање у различитим ситуацијама на објектима и простору;
- противпожарној заштити објеката (провери паник расвете, електричних инсталација, евакуационих излаза, искључењу решоа);
- изради шеме руковођења и извештавања;
- успостављању сарадње са службама хитне интервенције, и
- успостављању сарадње са МУП-ом.

Приликом прихвата учесника требало је:

- поставити *Правилник о кућном реду* и инвентарске листе;
- прихвати госте на улазу у село;
- извршити акредитацију;
- одвести их до одређеног објекта;
- извршити задужење;
- сместити у собе;
- проверити стање по инвентарским листама (повратна информација), и
- уписати госте у књигу гостију и извршити њихову пријаву МУП-у (странци).

Трећа етапа

Боравак учесника одвијао се по уговореној сатници и успостављеном режиму рада.

Били су одређени термини за исхрану, распоред одласка и доласка, културно-забавни живот. Приликом напуштања соба, оне су сређиване и отклањани су евентуални кварови. Ноћни режим је почињао у 22,00 сата.

Приликом одласка екипа вршена је провера стања соба и инвентара, наплата оштећења и враћање објекта редовној намени.

Организација безбедности

После вишемесечних припрема кроз планове и њихову реализацију на терену Студентски град је све више добијао изглед Олимпијског насеља. Послови безбедности, тј. обезбеђења пратили су ту динамику. На састанку одржаном почетком јула, коме су присуствовали представници МУП-а Републике Србје, представници Службе за безбедност Установе, представници Сектора безбедности ЕУОФ-а и извршни директор ЕУОФ-а, извршена је координација и договорене су коначне мере обезбеђења.

Олимпијско село је имало два улаза – главни улаз за спортисте и особље, и економско-технички улаз. На сваком од ових улаза била су постављена проточна рентген врата за контролу личног пртљага и другог материјала и метал-детекторска врата за контролу лица. Ради заштите од елементарних непогода постављени су шатори. МУП Р Србије је имао обавезу да:

- пре почетка усељења шефова мисије, као првих станара Олимпијског насеља (18. 7.), изврши контрадиверзиони преглед објеката и простора;
- врши контрадиверзиону контролу уз помоћ расположиве технике на оба улаза 24 сата;
- успостави физичко обезбеђење униформисаних лица око целог објекта;
- на сваком улазу у објекат постави по два службеника у цивилу;
- изврши комплетан противпожарни преглед простора и објеката;
- регулише саобраћај око објекта и појача надзор на раскрсницама у близини спортског насеља;
- изврши акредитацију својих припадника, и
- формира Штаб.

Радници обезбеђења Студентског града распоређени су:

- на сваком улазу у објекат по два радника у смени;
- на сваком улазу је постављен шеф рецепције, која ради од 7 до 23 часа, и волонтер;
- током дана један припадник обезбеђења стално обилази објекат, а током ноћи два радника;
- на главној капији где је формиран улаз за учеснике налазио се видео центар који је пратио спољни део објекта и имао увид у целокупну ситуацију око оgrade и саобраћајница. У видео центру је било стално дежурство, а видео запис је остајао десет дана. Видео надзор унутрашњег дела и улаза у објекте пратио се на другом систему који се налазио у просторијама службе за безбедност која је уједно била дежурни центар;
- да би се добро организовао посао обезбеђења и координација са другим учесницима, морали су бити испоштовани неки општи фактори, а то су: лична организованост руководиоца, постављени циљеви и задаци, као и постављање адекватне организације. Наиме, *лична организованост* је предуслов организовања. Без ње се не може направити добра организација. Она подразумева: управљање сопственим временом, прикупљање и обраду информација, управљање пословима, расподелу послова сарадницима и организовање административно-техничких послова (Јокић, 2001:55).

У суштини, све наведено захтевало је једно целовито вођење послова и то: управљање собом, управљање радом других, управљање информа-

цијама, управљање свакодневним пословима и управљање материјално-техничким средствима. Послови обезбеђења овакве манифестације, с обзиром на значај и период одржавања, захтевали су већа психофизичка напрезања него обично, па је зато требало сачувати хладнокрвност, деловати одлучно, направити стваралачку атмосферу личним примером, створити осећај вредности код сваког радника, утицати на пословно понашање коминтената, поставити високе стандарде, увести нове идеје, обучавати и усавршавати себе и раднике. У обезбеђењу Олимпијског села руководиоца обезбеђења морао је увек бити корак испред. Да би то остварио, морао је имати задатке и циљ. Они су потребни ради одговора на питања као што су: шта и како радити, кроз који облик и у ком обиму, како успоставити координацију, систем везе и сл.

Циљеви су морали бити јасно одређени, реално постављени, подстицајни, са могућношћу одређивања приоритета, и временски дефинисани. Дефинисала су се два основна циља – генерални и тактички. Генерални циљ за Установу је био проширивање тржишта новим услугама и референца више у њеној лидерској позицији у домену давања комплетних услуга колективног смештаја и у манифестацијама међународног значаја, каква је несумњиво ЕУОФ. Неки од тактичких циљева су били: подизање нивоа противпожарне заштите репарацијом постојећих и изградњом нових противпожарних степеништа, што је остало као бенефит после манифестације, правилан избор кадра, организовање обука, симулација одређених интервенција и сл.

Разрада циљева је уствари план рада условљен свакодневним обавезама, решавањем новонасталих проблема, новим идејама и др. Уједно, они су давали основна обележја начина управљања који се карактерисао: описом радног места, давањем упутстава, праћењем остваривања задатака свих учесника у обезбеђењу, надзором и кориговањем како би се што боље урадио одређени посао, попут успостављања адекватне целовите оградe око Студентског града или набавке рентген врата, обука одабраног кадра и сл. Постављањем циљева стварала се таква атмосфера да су радници сами настојали да побољшају пружање услуге осећајући да је радни амбијент њихова друга кућа. Мотивација и осећај одговорности код сваког радника су смањили потребу за различитим врстама контроле, с обзиром на комплексност послова које је требало у веома кратком року квалитетно урадити пре свега ослоном на сопствене снаге.

Томе је, свакако, допринела и организација обезбеђења која је кроз надлежности, послове и задатке људи и употребу средстава створила структуру која је могла адекватно да се укључи, у координацији са другим учесницима, у обезбеђење Олимпијског насеља. Није било потребе за додатним објашњењима јер су се већ знали успостављени односи, радни задаци и одговорност. То је била предност ове средине у односу на ону

у којој би требало изнова градити организацију обезбеђења. Међутим, увек постоји потреба за даљим побољшањем организације обезбеђења, посебно када је потребно подићи стандарде и испунити постављени циљ, у овом случају партиципирати у обезбеђењу манифестације међународног карактера. Пут ка томе је био у сталном преиспитивању области организације – организационог дизајна и структуре, понашања радника и организационог развоја.

Организациони дизајн је процес стварања организационе структуре како би се нашао најадекватнији модел . У тражењу најадекватнијег решења увек је дилема који концепт применити – механички или органски. У пракси, у зависности од ситуације, оба могу представљати добро решење, посебно у пословима обезбеђења. Због тога најчешће нема „чистих“ наведених модела, већ је присутна њихова испреплетеност. Успешан баланс између ова два концепта је био кључ успеха организације обезбеђења Олимпијског села. Наиме, редовна организација обезбеђења је по структури била ближа механичком концепту, који одликује висока централизација, специјализација и стандардизација за сваког појединца по процедурама и писаним правилима. Ауторитет се строго поштује, а писана правила и процедуре су основ контроле.

Међутим, с обзиром на чињеницу да је обезбеђење Студентског града било само један сегмент укупне организације обезбеђења Олимпијског насеља, као адекватнији се наметнуо органски концепт структуре обезбеђења. Он подразумева широку специјализацију, децентрализацију, проток информација, широк распон контроле, тимски начин доношења одлука и др. Његова флексибилност је омогућавала лакше прилагођавање тренутној ситуацији и брже реаговање, с обзиром да је неколико институција учествовало у обезбеђењу насеља. Посебно је то долазило до изражаја приликом сукцесивног одласка гостију.

Да би се разумела до краја организација која је била успостављена за време док је Студентски град био у функцији Олимпијског села, потребно је рећи да је сваком запосленом прописано и речено шта се захтева и очекује од њега, у зависности од позиције у организацији. Тако су, нпр. радници на капији главног улаза и економског улаза до танчина знали своја задужења, као и радници у ресторану, на улазима у објекте, и интерни контролори који су ове позиције увезивали у целину и контролисали спољни простор. Било је потребно правилно груписати послове, што је битно олакшавало њихову координацију и контролу.

На нивоу Установе Студентски центар директор је формирао Директоријум чија ја улога била да увеже све људске и материјалне ресурсе и стави их у функцију у Студентском граду, у периоду од 1. 7. до 1. 8. 2007. За потребе Олимпијског села направљена је организација прилагођена захтевима EYOF-а и потребама конкретних послова. Директоријум је упра-

вљао том новом организацијом и сви извршиоци ангажовани у оквиру ње су му били одговорни. У оквиру Директоријума постојале су организационе целине и то: за исхрану учесника, за смештај учесника, за послове рецепције, за безбедност учесника и координацију са осталим службама Установе, ради материјалног и кадровског обезбеђења. Свака организациона целина је дала прецизну шему, са линијом координације и субординације, описом рада, радним временом и тачним обавезама сваког ангажованог радника. Организациона шема је приказала графички структуру организације и изразила три нивоа организовања: *индивидуални, групни и организациони* (Петковић et. al., 2002:65).

Индивидуални ниво говорио је појединцу шта треба да ради, колики је обим његовог посла, које су одговорности и коме је одговоран, тако је сваки радник обезбеђења на својој позицији то знао.

Групни ниво је представљао целину која је показивала колико унутар себе има специјалности и пословних функција. Конкретно, то су били послови везани за обезбеђење спољних параметара, унутрашњег простора, обезбеђење улаза објеката смештаја, унутрашњости објеката, обезбеђење ресторана и сл.

Организациони ниво показује начин повезивања и координисања свих делова у једну целину, у овом случају у Директоријум, односно начин увезивања и координације у оквиру организационе целине безбедности. Читава организација као целина и појединачно њени сегменти требало је да пружи висок квалитет услуга, а и да придобије раднике да добро одрађују свој део посла и извршавају одлуке руководиоца. Ослонац је нађен у радницима Студентског центра који су имали обавезу да, поред свог посла, помогну и тренутно ангажованим лицима на појединим пословима, као што су били послови хигијеничарки, сервисера и сл. Додатни проблем су били и временски услови, с обзиром на високе температуре у том периоду.

Када је реч о обезбеђењу, сваки организациони део Директоријума информисан је у складу са својим обавезама и дата су му задужења по питању безбедности Олимијског села. На пример, помоћнику директора за смештај и руководиоцима објеката смештаја достављена је *Процедура* коју је требало спровести, а која је садржала следеће:

1. спречити клизање, саплитање или пад:
 - редовним чишћењем подова, ходника, улаза и купатила;
 - користити пластичну амбалажу;
 - редовно купити отпаде и односити смеће;
 - приликом отклањања кварова материјал, као и алат не остављати на ходнику, тј. на местима пролаза;
 - сваки квар у вези са могућношћу пада врата, прозора, или у вези са електро и водоводним радовима, одмах по пријави отклонити;
 - поставити добро осветљење;

2. све електро инсталације треба да буду у функцији;
3. у случају квара на електроинсталацији обавезно искључити осигурач у санирању квара;
4. искључити све решое;
5. проверавати сваки дан опрему за ППЗ (најбоље задужити спремачицу по спрату);
6. све просторије морају бити доступне у сваком моменту;
7. сви противпожарни путеви за евакуацију морају бити у функцији;
8. обезбедити стално дежурство мајстора;
9. поставити комплете прве медицинске помоћи на портирницама;
10. после проветравања затворити прозоре на ходницима;
11. упозорити тим менаџере екипа о боравку деце на терасама;
12. проверити да ли у собама постоји Кућни ред и инвентарске листе, и
13. у случају било каквог инцидента или проблема везаног за безбедност обавестити помоћника директора за безбедност Олимпијског села.

Такође, направљен је, усвојен и дистрибуиран Кућни ред на свим објектима смештаја, који је указивао на основна правила понашања и регулисао дужности гост, и то:

- да се упозна са инвентарном листом собе и да све евентуалне кварове и недостатке одмах пријави шефу делегације и менаџеру дома;
- да је дужан да чува инвентар у соби;
- да је током боравка у хостелу дужан да све евентуалне кварове пријави шефу делегације и менаџеру дома;
- да своје личне ствари и ствари од вредности носи са собом;
- да у хостел није дозвољено уношење опојних средстава (алкохолних пића, дрога);
- да се не могу уносити животиње;
- да се не служи храна и пиће по собама;
- да се не сме изазивати бука и галама и тиме реметити мир у објекту;
- да се за услуге прања, пеглања, хитне помоћи или неку другу врсту помоћи јаве менаџеру свог објекта, и
- да се за све додатне информације може обратити менаџеру дома и инфо деску ЕУОФ-а.

На нивоу читавог насеља, у сарадњи са извршним органом ЕУОФ-а и са Оперативним штабом који је био формиран ради координације по питању безбедности, усвојена је процедура уласка у Олимпијско село. Процедура је, између осталог, садржала да се у време трајања ЕУОФ-а у Олимпијско село може ући само уз акредитацију. Акредитација је документ који је кориснику омогућавао право уласка и кретања у објекту или Олимпијском селу. У употреби је била стална и привремена акредитација

(за улазак новинара, сервисера или других лица којима се одобри улазак од стране организатора).

А. Право на акредитацију су имали:

1. ангажовани запослени Установе који су улазили на економски улаз, по сменама, у временском периоду назначеном за долазак и одлазак;
2. такмичари и учесници ЕУОФ-а, који су улазили на главну капију;
3. организатори ЕУОФ-а и њихови сарадници (волонтери), који су користили улаз поред паркинга главне капије и Дома културе;
4. возила снабдевања – улазила су на економски улаз;
5. „приватни станари“ – улазили су на економски улаз;
6. представници приватних послодаваца и сервисери – користили су економски улаз;
7. хитне службе – користиле су оба улаза, осим одношења смећа и градске чистоће које су улазиле на економски улаз, и
8. новинари.

Б. На простору Олимијског села била је пешачка зона тако да је кретање било дозвољено искључиво возилима снабдевања, одржавања (водовод, канализација, градско зеленило, друге хитне службе) и, евентуално, службеним возилима која би се паркирала на паркингу код ресторана, по потреби.

Ц. Приликом доласка запослених вршио се:

1. на улазној капији, код економског улаза, увид у акредитацију. Контролу су вршила два радника обезбеђења уз присуство интерног контролора;
2. запослени су били дужни да са собом носе личну карту и да видно истакну акредитацију;
3. да по потреби покажу торбу;
4. били су упозорени да носе што мање личних ствари, и
5. у случају било какве неправилности или проблема обавештавао се интерни контролор или помоћник за безбедност Олипијског села.

Ц1. радник обезбеђења објеката у вези са доласком на посао запослених вршио је следеће:

1. идентификовао је запослене уз помоћ акредитације;
2. сравњивао евиденцију доласка на посао;
3. одговарао је за рад средстава видео надзора;
4. одговарао је за рад веза;
5. контролисао је дубински објекат по времену и шеми датог од стране интерног контролора;
6. контролисао је простор испред зграде;
7. поступао по процедури у случају потребе, и
8. водио извештај.

Д. Контрола кретања лица по кругу:

1. свако лице је морало видно да истакне акредитацију;
2. контролу је на основу својих овлашћења могао да изврши интерни контролор;
3. у случају да неко нема или не жели да покаже акредитацију, обавештавао је помоћника за безбедност, а даље се поступало по договору са организатором, и
4. била је предвиђена могућност забране и удаљавања лица која немају акредитацију.

Е. Контрола посета делегација, земаља, новинара:

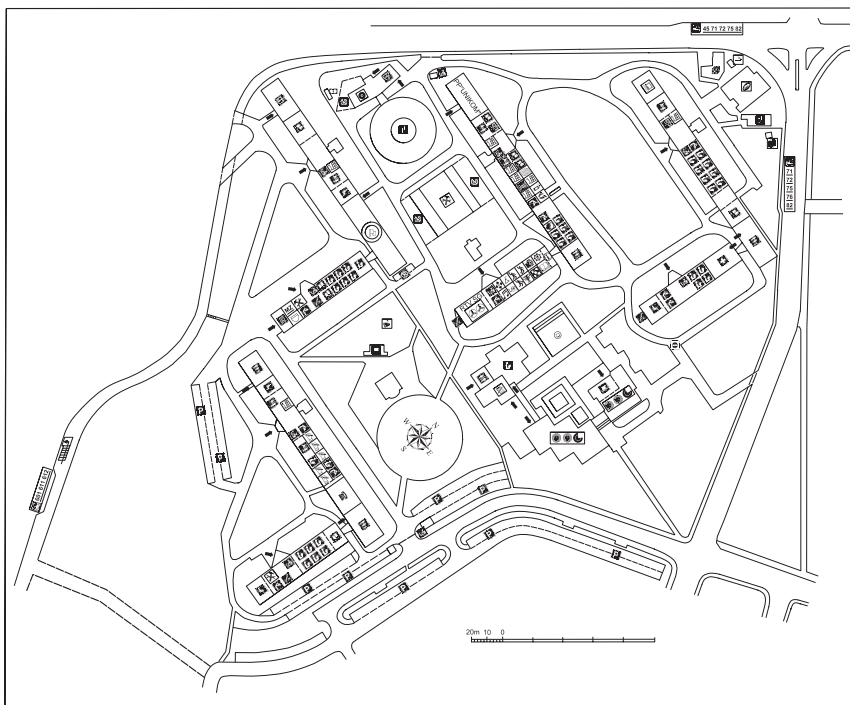
1. морала је да буде најављена;
2. од уласка до објекта била је у пратњи волонтера или интерног контролора, и
3. издавале су се привремене акредитације које су се по одласку укидале.

Ф. Контрола присуства сервисера:

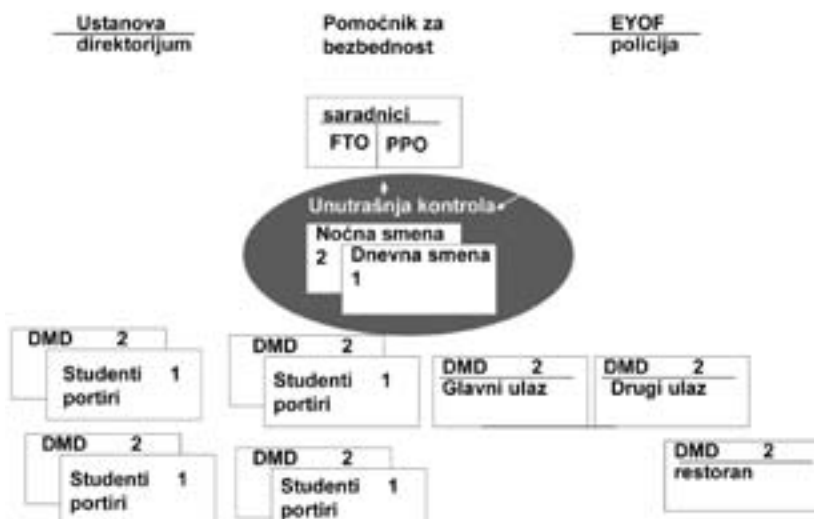
1. издавале су се привремене акредитације и
2. од улаза до објекта била је обавезна пратња интерног контролора. У објекту се обавештавао руководиоца – управник објекта који је преузимао даљу надлежност.

Сваки радник обезбеђења добио је тачно одређен задатак, као и *Процедуру* која је садржала начин поступања у случају пожара, потребе евакуације објекта, крађе, несреће и било каквог другог догађаја који је из домена безбедности. Тиме се још једном потврдило правило да прецизно информисање запослених и израда одговарјућих програмских докумената – елабората, фундаментално доприноси обезбеђењу пословања, имовине и лица (Милошевић, 2006:12).

Наиме, за потребе физичко-техничког обезбеђења Олимпијског насеља направљен је елаборат који је све поменуто садржао као саставне делове, а имао је и следеће елементе: шему насеља са битним садржајима (слика 1), намену објеката (ограда и улази, четири смештајна објекта, ресторан, Дом културе, спољњи простор насеља и унутрашњи простор објеката), носиоце посла (ЕУОФ, Служба безбедности Установе, МУП Републике Србије, остали организациони делови Установе), врсте обезбеђења (физичко-техничко, противпожарно, саобраћајно и др.), дефинисане задатке (контрола улаза, контрола простора, улаза у објекте и њихове унутрашњости), сарадњу са МУП-ом Р Србије (противдиверзиони преглед, саобраћај, противпожарни преглед, оперативно криминалистички послови, физичко обезбеђење и други полицијски послови), могуће ризике (крађа, пожар, конфликти и сл.), средства логистичке подршке, телефонски именик и шему руковођења (слика 2).

Слика 1 – Шема насеља Студенски град

Слика 2 – Шема руковођења организацијом безбедности у Студенском граду

Најзначајнији догађаји по питању безбедности Олимпијског села

Као најбитније догађаје које је евидентирала и оперативно обрадила Служба безбедности Установе са другим учесницима по питању безбедности Олимпијског села, можемо навести следеће:

1. Најчешћи разлог интервенција је било непоштовање Кућног реда после времена предвиђеног за ноћни режим рада. То се огледало у потреби да се учесници опомену да не прскају водом пролазнике, да не бацају флаше са спратова, да не прескачу из собе у собу преко терасе, да не седе на огради тераса, да не улазе преко решетака приземља кроз прозор у собе на првом спрату, да не праве буку и не трче ходницима и слично. Интервенције су увек биле у сарадњи са менаџером екипе и у свим случајевима су проблеми успешно решавани;
2. Такође, у неколико десетина случајева било је покушаја прескакања ограде. У десет случајева у сарадњи са полицијом лица су легитимисана, а у неколико случајева и приведена у станицу. Најчешћи разлози за покушаје неовлашћеног преласка били су да наводно прекрате пут до своје зграде, да се друже са особом из друге земље коју су упознали у граду, из радозналости, а како се манифестација ближила крају било је покушаја од стране станара – учесника да унесу пиће преко ограде или да без знања менаџера изађу у град. Приликом ових интервенција била је изузетна сарадња са припадницима полиције, а посебно координација са контролом простора и видео надзором на главном улазу;
3. У самим објектима било је пријављено шест случајева ситних крађа, за које се испоставило да су настале забуном, односно да нису ни биле у питању крађе већ су оштећени загубили ствари које су детаљним прегледом собе пронађене. У остала четири случаја лица која су пријавила крађу нису била сигурна да ли су изгубили или негде оставили оно што су пријавили да им је нестало. Сви случајеви су најдетаљније испитани од стране полиције и на обострано задовољство учесника у организацији рада Олимпијског села решени;
4. Велики број учесника, популација од 12 до 18 година, и спортски, такмичарски дух је у два-три случаја довео и до мањих неспоразума у комуникацији који су брзо решени, а један од њих је био узрокован сипатијама спортисте једне земље према спортискињи друге земље, при чему је младић неовлашћено покушао да уђе у собу девојке;
5. Служба обезбеђења је такође интервенисала у проналажењу власника изгубљених ствари у неколико случајева. Обично је то био проблем у вечерњим часовима када су станари – спортисти имали слободно време за забавно-културни живот на централном тргу Олимпијског села. Губили су кључеве, делове одеће, телефоне, торбе;

6. Приликом оваквих манифестација потребно је размишљати, што се за обезбеђење показало веома битним, о могућим облицима и последицама елементарних непогода. У конкретном случају, невреме праћено олујним ветром изазвало је ломљење неколико прозорских стакала и довело до две-три мање огреботине код особља, и
7. Радници обезбеђења су партиципирали у обезбеђењу приликом доласка међународних званичника, а свакако је најбитнија била посета Жака Рога – председника Међународног олимпијског комитета.

Литература:

1. Блек, С., (1997). *Односи са јавношћу*, Клио, Београд.
2. Бошковић, М., (1995). *Физичко обезбеђење и заштита објеката*, Vodex, Београд.
3. Бошковић, М., (1995). *Облици организовања и методи деловања милиције у спречавању и откривању кривичних дела на сектору*, Vodex, Београд.
4. Бошковић, М., (1997). *Систем обезбеђења*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
5. Бошковић, М., Кековић, З., (2003). *Обезбеђење лица, имовине и пословања предузећа*, Студија, Виша школа унутрашњих послова, Земун.
6. Јокић, А., (2001). *Основи комуникологије*, Рујно, Ужице.
7. Јокић, Д., Микић, А., (2005). *Комуникологија бизниса*, Графичар, Ужице.
8. Костић, И., Нововић, С., (1998). *Психологија процене комуницирања*, Виша школа унутрашњих послова, Београд.
9. Кековић, З., (2009). *Теорија система безбедности*, Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука.
10. Кековић, З., Вујић, Д., (2002). *Стање и превенција угрожавања у студентским насељима*, Безбедност, год. 44, бр. 5/2002, стр. 803-814.
11. Кековић, З., Кешетовић, Ж., (2006). *Кризни менаџмент I – Превенција кризе*, Хрестоматија, Факултет безбедности, Београд.
12. Матић, Г., (2006). *Основи физичко-техничког обезбеђења*, Цицero, Београд.
13. Милошевић, М., (2006). *Физичко-техничко обезбеђење и противпожарна заштита*, Глосаријум, Београд.
14. Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић, Б., (2002). *Организација*, Економски факултет, Београд.
15. Ракић, М., (2009), *Безбедносна превентива – императив модерне безбедности*, Теме, год. XXXIII, бр. 3/2009, стр. 865-880.
16. Симоновић, Б., (2002). *Стратегијске основе програма превенције криминала на нивоу локалне заједнице – светска искуства – основни програми, позитивни резултати, тешкоће при имплементацији и начини превазилажења*, Безбедност, год. 44, бр. 2/2002, стр. 162-184.
17. *Финални извештај – Европски стручни тренинг – Приручник за основну заштиту*, ЕПССЕТ, 1999.

Security Arrangements for Belgrade University Campus as Olympic Village During EYOF 2007 – Analysis of Experience

***Abstract:** The paper gives an account of the successful transformation of Belgrade's Studentski grad (University Campus), as the largest academic settlement, into the Olympic Village for the duration of European Youth Olympic Festival – 2007 (EYOF). The Student Centre Institution – Belgrade was responsible for security arrangements and it proved one more time that it could be a reliable host to participants of this kind of manifestations and other similar events. The analyses of the Institution's performance which followed the event itself showed beyond any doubt that efforts invested in proper planning and security organization on the campus were of great importance during the festival. The paper strives to present a part of these efforts.*

***Key words:** preparation, organization, security, Olympic Village.*

Биљана ПУШКАР,¹
СШУП-ЦОПО у Сремској Каменици
Мирко УМИЋЕВИЋ,
пензионисани радник МУП-а Републике Србије,
Мирослав МИЈАИЛОВИЋ,
СШУП-ЦОПО у Сремској Каменици

UDK-377.1:351.741
Стручни рад
Примљено: 31.1.2011.

Реформа основне полицијске обуке

Апстракт: Реформа система обуке и образовања за потребе полиције била је један од стратешких задатака реформе полиције и укључивања у европске интеграционе процесе, јер од квалитета обуке зависи колико ће будући припадници полиције бити професионални, ефикасни и какав ће углед уживати међу грађанима.

Реформским процесом обухваћени су сви видови образовања и обуке. Доношењем Закона о полицији и Стратегије развоја система обуке и образовања за потребе полиције, 2005. године, интензивирајући процес трансформације нашег четворогодишњег средњошколског полицијског образовања у основну полицијску обуку, која траје годину дана. Нови Наставни план и програм основне полицијске обуке донесен је 2007. године, када је уписана и прва класа полазника Центра за основну полицијску обуку. С тим у вези, у раду су тежишно презентоване карактеристике и ефекти новог концепта основне полицијске обуке за потребе Министарства унутрашњих послова Републике Србије.

Кључне речи: реформа, обука, практична обука, модули, предметно-модуларна настава.

Увод

Време у коме живимо донело је промене које снажно утичу на рад полиције, самим тим и на полицијско школство. Реформишући Средњу школу унутрашњих послова, нисмо заборавили основни задатак школе – образовање. Реч образовање изворно значи обнављање образа. У народу се зато каже: „Образа ми!“ Управо на тој органској вези која постоји између образовања и етике ми смо градили нови систем обуке. Јер, учећи полазнике обуке

¹ office@copo.edu.rs

да буду компетентни и да поштују истину, доброту и хуманост, доприноси-мо општем напретку и реформским процесима у нашем друштву.

Од 2002. године у Министарству унутрашњих послова Републике Ср-бије у току су значајне реформске активности усмерене ка имплементацији савремених стандарда у рад полиције (Јосифовић, 2002:188; Савић, 2002:222). Пратећи убрзан развој друштва, улога полиције постаје сло-женија, а професија полицајца све захтевнија. Да би се одговорило овим захтевима, активности Министарства пројектоване су тако да оно буде отворено ка друштву и заједници, да служи грађанима уз пуно поштовање *Устава*, закона и међународних споразума.

У том смислу предузети су кораци који ће унапредити рад полиције у локалној заједници, у правцу професионализма и непристрасности, са-радње са грађанима и њиховим удружењима, и тиме допринети јачању општег осећања сигурности, унапређењу превентивне делатности поли-ције ради побољшања квалитета живљења у заједници, и реформисању образовног полицијског система.

Реформа система обуке и образовања за потребе полиције је била је-дан од стратегијских задатака реформе полиције и укључивања у европске интеграционе процесе, јер од квалитета обуке зависи колико ће будући припадници полиције бити професионални, ефикасни и какав ће углед уживати међу грађанима.

Реформским процесом у протеклом периоду обухваћени су сви ви-дови образовања и обуке. Носилац овог одговорног посла је Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку са своје две организационе јединице, Центром за специјалистичку обуку и усаврша-вање радника МУП-а и Средњом школом унутрашњих послова – Цен-тром за основну полицијску обуку у Сремској Каменици.

Управа за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку је основана 2004. године, у оквиру Сектора финансија, људских ресурса и заједничких послова. Задужена је за обављање послова који се односе на креирање и реализацију политике образовања кадрова Министарства унутрашњих послова и учествује у изради и имплементацији пројеката за унапређење рада у свим организационим јединицама Министарства, које захтевају ресурсе обучене по новим савременим стандардима.

Након идентификације потреба, у складу са изменама и допунама актуелног законодавства, кренуло се како са покретањем нових облика обуке и стручног усавршавања (за полицијске руководиоце, курсеви за тренере, курсеви за полицајце менторе и менторе координаторе), тако и са трансформацијом постојећих образовних установа МУП-а.

Донедавни начин образовања и обуке униформисаног полицијског служ-беника опште надлежности – полицајца, у Средњој школи унутрашњих по-слова, на шестомесечном курсу за полицајце и четворомесечном курсу за

жене полицајце, доводио је до тога да у полицијску службу улазе приправници који имају различит ниво оспособљености, имају изграђене различите вредности и, с обзиром на узраст, различите погледе на полицијски посао. Стратегијом развоја система обуке и образовања за потребе Министарства унутрашњих послова Републике Србије предвиђено је да се наведени облици образовања и обуке реформишу у јединствен систем обуке, који ће се имплементирати у Центру за основну полицијску обуку у Сремској Каменици.

Поред овог центра, основан је и Центар за специјалистичку обуку и усавршавање полиције, а од Више школе унутрашњих послова и Полицијске академије формирана је нова високошколска установа, Криминалистичко-полицијска академија, која није у саставу Министарства. Четврти, подједнако важан сегмент стручног усавршавања су перманентна обука и дообука полицијских службеника.

Средња школа унутрашњих послова у Сремској Каменици

Скупштина Социјалистичке Републике Србије усвојила је, 12. јула 1967. године, *Закон о Средњој школи унутрашњих послова*, тако да је прва генерација ученика уписана у Школу у септембру исте године. Средња школа унутрашњих послова је школа са дугом традицијом. Каже се да је једна школа добра онолико колико је људи извела на прави пут. Ако је судити по томе, онда број од преко четрнаест хиљада петсто ученика довољно говори. Средња школа унутрашњих послова у Сремској Каменици имала је своје аутентично лице. То је школа у којој се радило, живело 24 часа, 365 дана у години и из које се тешка срца одлазило. Она има богату историју и традицију и својом патином и сликовитошћу подсећа на минуло доба.

Ученици Школе су били смештени у четири интерната капацитета 1.600 места. У кругу школе се налазио ресторан капацитета 450 места.

У школском дворишту су били спортски терени, полигони за обуку, кантина, пошта, амбуланта, више гаража за возни парк. Нешто касније, између интерната П+2 и П+3 смештена је библиотека са 44.500 наслова белетристике, стручне литературе и уџбеника.

Средња школа унутрашњих послова је пружила младим људима на прагу првих животних искустава могућност да, осим знања из општеобразовних и ужестручних предмета, имају обуку у пливању, скијању и обуку у вожњи возила „А“ и „Б“ категорије.

На Наставни план и програм за општеобразовне предмете сагласност је давало Министарство просвете и спорта, а за стручне предмете Министарство унутрашњих послова Републике Србије. Према последњем Наставном плану и програму, из 2002. године, ученици Средње школе унутрашњих послова имали су током четворогодишњег школовања 14

општеобразовних предмета, 13 општестручних, 5 ужестручних и 2 изборна предмета са 4.165 часова. Од општестручних предмета изводила се настава из Правила лепог понашања, Прве помоћи и судске медицине, Увода у филозофију са полицијском етиком, Полицијске психологије, Дактилографије, Одбране и заштите, Увода у право, Кривичног права, Кривично-процесног права, Управног права, Међународног јавног права, Информатике у МУП-у и Система веза у МУП-у, у укупном износу од 1.065 часова. Стручни предмети су били: Правила службе у МУП-у, Криминалистика, Систем безбедности, Безбедност саобраћаја, и Специјално физичко образовање са укупним фондом, за четири године школовања, од 1.075 часова.

Наставним планом и програмом било је предвиђено да „у циљу бољег стручно-практичног оспособљавања ученика и доживљавања личног искуства у непосредним животним ситуацијама, Школа организује професионалну праксу. Професионална пракса се реализује у организационим јединицама МУП-а:

1. после завршене наставне године (у време летњег распуста) кадети треће године упућују се на праксу у секретаријате унутрашњих послова по месту пребивалишта у трајању од 20 дана;
2. у току наставне године кадети четврте године упућују се у на такозвану викенд праксу у Секретаријат унутрашњих послова у Новом Саду, и
3. у зависности од потреба обезбеђења одређених личности, објеката или јавних скупова на подручју Републике Србије, уз сагласност Министарства, пунолетни кадети треће и четврте године, упућују се на праксу у секретаријат унутрашњих послова у чијој је надлежности поменуто обезбеђење.“

Посебно широка област ангажовања ученика биле су ваннаставне активности, веома битне за младе људе, јер су им пружале могућност неговања уметничких склоности и одмеравања способности са својим вршњацима. Најзначајнији и најбољи резултати постигнути су у бројним спортским дисциплинама, нарочито у борилачким вештинама.

У оквиру реформског процеса у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, школске 2002/03. године започело се са реформом у законски дозвољеним оквирима. С обзиром на проходност наших ученика за упис на цивилне факултете и с поштовањем минималног плана општег образовања, планови стручних предмета су редиговани и повећан је број часова практичне наставе да би се подигао ниво стручних компетенција. Из истих разлога повећан је број часова страног језика и обезбеђена је стручна литература и уџбеници. По реформисаном Наставном плану и програму своје школовање је завршила и последња, 38. класа ученика Средње школе унутрашњих послова у Сремској Каменици.

Центар за основну полицијску обуку у Сремској Каменици

Доношењем Закона о полицији и Стратегије развоја система обуке и образовања за потребе полиције, 2005. године, интензивирао је процес трансформације нашег четворогодишњег средњошколског полицијског образовања у основну полицијску обуку, која траје годину дана. Процес реформе основне полицијске обуке настављен је све до 2007. године, када је донесен нови Наставни план и програм основне полицијске обуке.

Интенције су биле да се успостави нови начин обуке који ће бити знатно јевтинији, под условом да се квалитет унапреди како би се могли пратити модерни трендови обуке полиција најразвијенијих земаља Европе.

Мисија ОЕБС-а у Србији прикључила се процесу реформи полицијског образовања од самог почетка, организовањем обука за тренере и полицајце менторе и менторе координаторе, стручном подршком представницима Министарства унутрашњих послова и тиму Школе, који су сачинили нови Наставни план и програм, као и различитим видовима техничке, материјалне и финансијске помоћи. Придруживањем Мисије ОЕБС-а реформама у Србији имали смо могућност размене искустава и подршку у битним сегментима реформе основне полицијске обуке.

Приликом сачињавања новог концепта обуке и *Оперативног плана рада*, уважили смо мишљење грађана Србије, представника органа државне управе и локалне самоуправе, захтеве линија рада Министарства, искуства других развијених земаља и искуства наставника Школе.

Валоризацијом постојећег модела школовања, на узорку од 1.000 полицајаца, представљена је аналитичка процена неких најрелевантнијих аспеката професионалне компетентности и ефикасности полицајаца оспособљених у Средњој школи унутрашњих послова и на Курсу за полицајце, кроз коју се, егзактно и аргументовано, извршила евалуација тадашњег модела школовања, а преко тога и квалитет актуелних наставних планова и програма. До резултата се дошло на основу полустандардизованог упитника, који је Школа проследила неким организационим јединицама МУП-а. Анкетирање је обухватило припаднике службе по линијама рада, запослене у периоду од 1999. до 2003. године, како оне који су претходно завршили СШУП у трајању од 4 године, тако и оне који су завршили Курс за полицајце у трајању од 6 месеци. Овакав компаративни приступ био је неопходан ради утврђивања психолошког профила ефикасног полицијског службеника и што реалнијег дефинисања неопходног времена и обима активности везаних за нови, јединствени наставни план и програм који ће се реализовати у трајању од годину дана.

Поменутом анкетом су прибављене релевантне информације о актуелном нивоу обучености и ефикасности припадника полиције у домену њихове практичне делатности. Још један начин да се дође до неопходних

информација за сачињавање новог концепта обуке и новог Наставног плана и програма било је и анкетирање грађана (око 7.000) које је урадила Агенција „Партнер“ из Београда, уз подршку Мисије ОЕБС-а.

Циљ истраживања био је стицање увида у ставове, мишљење, осећања и опажања грађана у вези са питањима опште безбедности, полиције као институције и улоге полиције у локалној заједници. На основу тога одређене су:

ВИЗИЈА – савремени динамични центар, компатибилан савременим системима и концептима обучавања полицијских службеника напредних земаља Европе, и

МИСИЈА – Центар за основну полицијску обуку бави се систематском обуком полазника у складу са савременим принципима и стандардима учења одраслих, ради компетентног обављања основних полицијских послова, развијања поверења, сарадње и партнерства са заједницом.

Када су створени услови за почетак трансформације Средње школе унутрашњих послова, донесени неопходни законски оквири, извршена анализа посла полицајца, израђена функционална мапа занимања (сачињена листа дужности и задатака полицајца), дефинисани циљеви и исходи обуке, размотрени ресурси којима се располаже, одређена методологија рада, сачињен је *Наставни план и програм основне полицијске обуке*. Паралелно су донесени *Наставни план и програм за менторе координаторе и полицајце менторе* и нови *Програм регрутације и селекције кандидата*. Обуку могу да похађају младићи и девојке од 18 до 26 година са завршеном средњом школом.

Наставни план и програм основне полицијске обуке има предметно-модуларну структуру и реализује се у три фазе, у оквиру којих се изучавају опште теме о раду полиције, полицијске вештине и стручни модули (графикон 1).

Графикон 1 – Временска компонента основне полицијске обуке

Опште теме о раду полиције обухватају следеће предмете: Полицијски службеници, права, обавезе и дужности, Кривично и кривично-процесно право, Управни послови и прекршајни поступак, Људска права и кодекс полицијске етике, Основи безбедности и Ментално-хигијенски аспекти полицијске професије.

У склопу Вештина полиције изучавају се: Одбрамбене вештине, Општа физичка припрема – кондиционирање, Вештине комуникације, Руковање полицијским оружјем са наставом гађања, Прва помоћ, Страни језик у службеној комуникацији, Информациони систем и систем веза у МУП-у.

У оквиру стручних модула изводи се обука која се односи на: Рад полиције на безбедносном сектору, Рад полиције у локалној заједници, Примену полицијских овлашћења и употребу средстава принуде, Сузбијање криминалитета, Одржавање јавног реда и обезбеђења и Контролу и регулisaње саобраћаја.

Својом структуром и организацијом модули обезбеђују стицање разноврсних знања, компетенција, вештина и међудисциплинарно повезивање садржаја. Овакав облик наставе захтева обучен наставни кадар који познаје андрагошке методе обуке.

Настава се претежно реализује кроз практичне вежбе на којима полазници увежбавају решавање професионалних ситуација на законит и професионалан начин, повезивањем правних, комуниколошких и тактичких тема, које су временски усклађене са наставом у оквиру модула, а у којима се преплићу знања и вештине стечене из различитих наставних садржаја. Посебно тежиште имају тренинзи полицијских интервенција, од саме дојаве па до завршне обраде, као и тренинзи ситуација када су полицијски службеници изложени великом стресу. Поред стручно-практичног и правног образовања, јасно је дефинисано и формирање пожељних ставова. Тако конципирана настава захтева и посебно опремљене кабине-те и простор за обуку.

Део наставе из вештина и модула изводи се у тактичкој кући и филмској стрелјани. Оне су потпуно опремљене свим потребним наставним средствима и полицијском опремом. Припреме за наставу, сачињавање планова часова и наставног материјала захтевају много више времена и стручно-методичког знања. Навешћемо пример исхода употребе ватреног оружја, који се обрађује у филмској стрелјани и у тактичкој кући. Снимљено је 120 професионалних ситуација (видео-клипова) у којима се уз софтверску подршку симулирају реални догађаји, а полазници помоћу пиштоља са ласерским улошком увежбавају употребу ватреног оружја. Захваљујући камери која је у улози „ока“ полицијског службеника који долази на место догађаја (или управља возилом, или улази у туђ стан и друге просторије, или поступа по полицијским овлашћењима), полазник има утисак реалности ситуације. Свака ситуација има више снимљених

исхода, на пример, починилац поступа по наређењу полицијског службеника, починилац не поступа по наређењу полицијског службеника и наставља са насилјем или починилац напада полицијског службеника. Сценарија и професионалне ситуације обухватају најчешће интервенције полицијских службеника као што су насилје у школи, насилје на улици, насилје агресивног возача приликом контроле и регулисања саобраћаја, насилје у породици итд. Улоге из наведених сценарија изводе полазници Центра за основну полицијску обуку заједно са котрениерима и трениерима (слика 1), а циљеви који треба да се остваре су:

- процена услова за употребу ватреног оружја;
- хуманост и поштовање људских права приликом употребе ватреног оружја;
- безбедно руковање ватреним оружјем, и
- савладавање стреса.

За дате ситуације припремљени су приручници за тренера и ситуациона документација.

Слика 1 – Полазници ЦОПО на ситуационој настави у тактичкој кући

Настава у Центру се реализује у три фазе током 42 недеље, са укупним фондом од 1.221 час. Након прве фазе полазници се упућују на информативну праксу у трајању од две недеље, а након друге фазе обуке, уз пратњу полицајца ментора, проводе 4 недеље у полицијским станицама/ испоставама и стичу неопходна знања, вештине, ставове и стручну компетенцију. У обавези Центра је и перманентна обука и дообука ментора координатора и полицајца ментора који изводе практичну и стручну обуку полазника (приправнички стаж).

На овај начин успостављена је чвршћа веза између Центра и подручних полицијских управа у којима ће полазници радити.

С обзиром на неопходност сталног прилагођавања променљивим захтевима рада и потребу континуираног стручног усавршавања, полазници се у току обуке обучавају да:

- примене теоријска знања у практичном контексту;
- ефикасно раде у тиму;
- саслушају и разумеју различите садржаје у разним комуникацијским ситуацијама и говоре прецизно и јасно;
- преузму одговорност за властито усавршавање и напредовање у послу;
- разумеју улогу и одговорност МУП-а;
- благовремено реагују на промене у радној средини;
- примене сигурносне и здравствене мере у процесу рада, и
- користе информатичке технологије у прикупљању, организовању и коришћењу информација у раду и свакодневном животу.

Ове мултифункционалне вештине и способности треба да буду резултат:

- добро организоване и флексибилне обуке усмерене на квалитетно обављање задатака у оквиру надлежности;
- заједничког рада тренера и полазника у свим модулима и предметима, и
- примене стратегија, метода и техника активног учења и усвајања знања, вештина и ставова у току наставе.

Након сваке фазе обуке у Центру, практичне и стручне обуке у полицијским станицама/испоставама евалуира се рад учесника обуке. Основни циљ евалуације је да се на основу добијених података утврди оствареност циљева и исхода основне полицијске обуке. У оквиру специфичних задатака евалуације утврдили смо да је знатно унапређен квалитет обуке захваљујући уведеним савременим и ефикасним методама рада са полазницима, постављеним јасним и мерљивим исходима обуке и повећаном фонду часова практичне и ситуационе наставе. Поред тога, тренери су много активнији и ангажованији због поделе одељења на групе, али то се не исказује као проблем јер су услови рада побољшани опремањем учионица и вежбовног простора новим наставним средствима. Такође је и статус тренера изједначен, чиме је повећана мотивација код већег броја тренера. Евалуацијом је обухваћен и њихов рад, као и однос према полазницима и колегама.

Између осталог, унапређен је и квалитет оцењивања, интегративним и интердисциплинарним приступом у креирању тестова за проверу стручно-теоријских знања, употребом стандардизованих инструмената за процену стечених радних компетенција, формирањем банке питања са којом су полазници упознати, као и присуством и оцењивањем на завршном испиту екстерних чланова комисије (чланови комисија су представници Управе полиције и Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку). На основу повратних информација ментора координато-

ра, полицајаца ментора и начелника подручних полицијских управа, може се закључити да смо постигли бољу оспособљеност полазника, оправдали реформисан систем обуке и поправили имиџ Центра. Да је последња тврдња тачна, показује велико интересовање младих за упис на основну полицијску обуку и интересовање организационих јединица Министарства за распоређивање полазника, након положеног стручног испита, у те организационе јединице. Последња информација коју смо добили у вези са квалитетом обављања послова и задатака младих полицајаца који су завршили обуку у Центру и који су распоређени у Подручну управу за град Београд је, да је двојицу полицајаца наградио министар унутрашњих послова, господин Ивица Дачић, а двојицу градоначелник Београда, Драган Ђилас.

Закључак

На основу изнетог, може се закључити да се основна полицијска обука уз примену најсавременијих наставних метода у реализацији модуларног наставног плана и програма може успешно реализовати за годину дана. То је прва степенница у стицању знања, вештина и ставова за полицијску професију. Следећа фаза обуке траје током приправничког стажа – стручна обука, у трајању од 6 месеци, која се реализује по посебном програму и задацима утврђеним *Досијеом професионалног развоја II*. Успешност обуке зависи и од квалитетне селекције кандидата, јер интензивна обука, проблемска и ситуациона настава могу дати добре резултате само ако су изабрани кандидати који задовољавају постављене психо-физичке норме утврђеног професионалног профила. То значи да ће убудуће сви полицијски службеници приликом уласка у службу бити примани по истим критеријумима и имати исту обуку, што ће олакшати њихову комуникацију и извршавање радних задатака.

Самим тим, Центар за основну полицијску обуку добио је статус центра који је расадник униформисаних полицијских службеника са четвртим степеном школске спреме који ће по положеном стручном испиту бити упућивани по потреби службе, са послова опште надлежности и у друге организационе јединице (саобраћајну, граничну, криминалистичку полицију, итд.). У фебруару 2011. године 4. класа полазница и полазника основне полицијске обуке отишла је, након успешно положеног завршног испита, у Подручну полицијску управу за град Београд и на тај начин Министарство је добило 155 нових припадника спремних да својим радом оправдају оно што је друштво уложило у њих.

Литература:

1. Јосифовић, Д., (2002). *Нужност промена: реформа образовања у Средњој школи унутрашњих послова*, Безбедност, год. 44, бр. 2/2002, стр. 188-193.
2. *Наставни план и програм Средње школе унутрашњих послова за школску 2002/2003. годину.*
3. *Наставни план и програм стручног оспособљавања полазника основне полицијске обуке из 2007. године.*
4. Савић, А., (2002). *Полицијско школство на раскршћу*, Безбедност, год. 44, бр. 2/2002, стр. 222-224.
5. *Стратегија развоја система обуке и образовања за потребе полиције*, МУП Републике Србије, 2005.

Reform of Basic Police Training

Abstract: *The reform of the system of education and training was one of the strategic tasks of reforming the police and inclusion in European integration processes, since the quality of training determines how efficient and how professional future police officers will be, as well as what kind of reputation they will have among the citizens.*

The reform period included all forms of police education and training. The adoption of the Police Act and the Strategy for Development of training and education for police, in 2005, intensified the transformation of our four-year secondary police education into the basic police training, which lasts one year. The new curriculum of the basic police training was adopted in 2007, when the first class of students entered the Center for Basic Police Training.

Key words: *reform, training, reorganizing, practical training, integration, modules, subject modular training phases*

мр Милија ЉУБИСАВЉЕВИЋ,¹
Муп Републике Србије,

Назив оригинала; By Richard R. Johnson, M. S. (2005). The psychological influence of the police uniform, у: Richard R. Johnson

Преузето 18. 9. 2010.

из: <http://www.policeone.com/police-products/apparel/undergear/articles/99417-The-psychological-influence-of-the-police-uniform/>

Психолошки утицај полицијске униформе **Ричард Р. Џонсон**

Увод

Већина људи препознаје полицајца по званичној полицијској униформи. Када је грађанима на некој прометној улици потребна помоћ, свако од њих ће погледом скенирати гужву тражећи препознатљиву униформу полицајца. Возачи ће на раскрсници коју контролише саобраћајац пратити упутства која он показује рукама, и по њима поступати. Криминалци обично обуздавају своје противзаконито понашање када угледају полицијску униформу. Многи родитељи уче децу да поштују и верују особи у полицијској униформи. Шта то чини униформу толико посебном када је обично направљена од јефтиног полиестера и често је врела и неудобна за ношење?

Полицијска униформа оставља утисак моћи и ауторитета. Када полицајац обуче своју униформу, почиње да бива потпуно другачије опажен. Свако ће га видети као отелотворење својих стереотипа о полицији. Истраживање показује да одећа утиче на утисак опажене особе, а то важи и за полицајца. Откривено је да полицијска униформа има снажан психолошки утицај на особу која је опази. Приликом истраживања уочено је да и најмање промене у стилу униформе мењају опажај код грађана.

Полицијска униформа је традиција дуга колико и спровођење закона. Лондон Метрополитен полиција је још 1829. прва стандардизовала изглед полицајца. Ови први полицајци, чувени „Бобији“, добили су тамно плаве униформе парамилитарног стила. Плава боја је одабрана како би се разликовали од војске која је у то време носила црвене и беле униформе. У Сједињеним Државама прва полиција је формирана 1845. у Њујорку. По узору на лондонске колеге, и они су прихватили тамно плаве униформе

¹ milija.ljubisavljevic@gmail.com

1853. године. Униформа је затим прихваћена и у Филаделфији, Бостону, Синсинатију, Кливленду и другим градовима.

До данашњег дана широм Сједињених Држава носе се тамне боје и парамилитарни стил. Тамније боје су zgodне за одржавање јер прикривају и флеке, а и лако крију онога ко их носи од ока преступника, нарочито ноћу. Међутим, зашто већина полицијских институција инсистира на ношењу униформе? Због традиције? Због лакшег уочавања и препознавања у маси? Можда због тога што униформа заиста психолошки утиче на опажање полицајца.

Друштвени значај одевања

Када сретнемо непознату особу, у њеном изгледу тражимо знаке који ће нам открити неке ствари о тој особи. Много тога закључујемо на основу гардеробе, пола, статуса, легитимности, ауторитета и занимања. Одећа и физички изглед су веома значајни у почетку развоја друштвених односа и представљају важне факторе на које се најчешће ослањамо кад желимо да оставимо први утисак. Ови фактори су важнији од личности у том тренутку. Одећа има важан утицај у перцепцији. Кадровски службеници су замољени да процене женске кандидате за слична места. Жене које су биле конзервативно и помало мушкобањасто одевене остављале су утисак најкомпетентнијих. У другој студији, ученици и професори у једној средњој школи су добили задатак да процене спортисткиње на основу фотографија. Неке су носиле униформе, а неке лежерну гардеробу. Сви су проценили да су жене у униформама професионалније, способније и да им је јаче развијен тимски дух.

Полицијска униформа истиче стереотипе о нечијем статусу, ауторитету, ставовима и мотивацији. Полицајца у униформи препознајемо као некога коме је држава дала моћ да хапси и користи силу. Униформа има улогу и у успостављању реда и сагласности у редовима оних који је носе, јер гуши индивидуалност. Психолошки и физички утицај униформе не сме бити потцењен. У зависности од претходних искустава грађанина, униформа може пробудити осећања поноса и поштовања, али и страх и бес.

Моћ полицијске униформе

Резултати истраживања иду у прилог теорији да полицијска униформа асоцира на моћ и ауторитет. У једној студији људи су замољени да униформе 25 различитих занимања рангирају у неколико категорија осећања. Сви су оценили полицијску као униформу која улива осећај безбедности. У другом експерименту модели су упорно оцењивани као компетентнији,

поузданији, интелигентнији и спремнији да помогну када су носили полицијску униформу, него када су били лежерно обучени. Примећено је и да на раскрсницама много мање возача непрописно скреће ако нека особа стоји на тротоару и носи нешто налик полицијској униформи, иако не носи ни значку ни оружје. Др Леонард Бикман, психолог, спровео је једно интересантно истраживање: асистент у експерименту је прилазио пешацима на једној градској улици и тражио од њих да подигну папирнату кесу, дају новчић другој особи или се помере од аутобуске станице. Асистент је прво носио лежерну гардеробу, затим се пресвукао у одело млекације и на крају у сиву униформу налик полицијској, са значком. Само је носећи ту сиву униформу наишао на потпуну сарадњу. Грађани су наставили да раде шта им је речено чак и када се асистент брзо удаљио и није их више посматрао.

Промене стила униформе

Иако генерално полицијска униформа асоцира на ауторитет, детаљи попут врсте шешира или кроја итекако могу да утичу на ниво доживљеног ауторитета. Фотографије униформисаних мушкараца и жена, припадника полиције, оцењиване су док су они носили девет различитих шешира, и када нису носили ништа на глави. Испоставило се да су нивои доживљеног ауторитета варирали са променом стила. Капа какву носе возачи аутобуса је уливала више ауторитета од, на пример, капе за бејзбол. Многе студије су се бавиле утицајем избацивања парамилитарног стила. У једном тестирању, студенти су посматрали црно-беле цртеже три стила полицијске униформе. Две униформе су биле традиционалног, парамилитарног стила, али без опасача и оружја. Трећа, нетрадиционална униформа, састојала се од спортског сакоа, панталона и кошуље са краватом. Иако су све три униформе оцењене слично по објективности и поузданости, униформа са сакоом је оцењена као најпрофесионалнија. Међутим, други експеримент, који је укључивао фотографије у боји, открио је да се парамилитарни стил униформе сматра искренијим, бољим, спремнијим да помогне и компетентнијим од униформе са сакоом. Полиција Меноло Парка у Калифорнији је 1969. заменила традиционалне, морнарско плаве униформе, нетрадиционалним надајући се да ће побољшати однос полиције и грађанства. Нова униформа се састојала од зеленог спортског сакоа, црних панталона, беле кошуље и црне кравате. Значака је била закачена на сако, а оружје је ношено сакривено испод сакоа. Потом је још 400 полицијских станица пробало исто.

После осамнаест месеци ношења нових униформи напади на полицију су смањени за 30%, а број повреда које је цивилима нанела полиција за 50%. Прво су све промене приписиване промени униформе, али било је

ту и других фактора. Број факултетски образованих официра је драматично порастао, а аутократска управа је укинута. Маноло Парк Полиција је 1977, након осам година ношења нове униформе, схватила да униформа са спортским сакоом не улива поштовање и вратили су традиционалне. Коначна процена је показала да је после тих првих осамнаест месеци, број напада на полицајце почео да расте док се није удвостручио у односу на годину пре мењања униформе. У периоду од четири године од када су старе униформе враћене, број напада је опет опао. Огледи са шеширима и променом стила униформе показали су како промене било ког типа могу имати утицај на опажен ауторитет, моћ и могућност контролисања. А шта је са бојом? Да ли боја униформе утиче на људе који је виде и полицајца који је носи?

Утицај боје

Већина полицијских униформи у Сједињеним Државама је тамне боје – црне, плаве, браон, зелене и сиве. Као и стил, и избор боје има своје разлике. Психолошки тестови су показали да људи повезују боје са одређеним осећањима. На пример, црвена се повезује са узбуђењем и стимулацијом, због чега су светла ротације обично црвена. Плава, с друге стране, асоцира на безбедност и удобност, а црна на моћ и снагу. Средњошколци и студенти су у једној студији показали да белу и жуту повезују са slabим, али добрим и активним. Тамне боје, попут црне и браон, исти студенти су означили као снажне, али пасивне и лоше. Треба напоменути да резултати нису варирали кроз групе студената различитих раса. Истраживање је спроведено и широм Европе, Западне Азије, Централне Африке и Блиског Истока. Свуда је исто – светле боје асоцирају на доброту и слабост, а тамне на снагу и зло. Светле боје изазивају осећање пријатности, а тамне бес, непријатељство, доминацију и агресивност.

Боја сигурно има значајан утицај. На једном тестирању кандидати за посао у тамним, пословним оделима су процењени као моћнији и компетентнији од оних у оделима светлијих нијанси. Једно врло занимљиво истраживање је открило да спортске судије које посматрају снимак фудбалске утакмице умеју да буду строжије и мање наклоњене тиму који носи црно. Упорно су их оцењивали као агресивније. Резултатима је прикачена и статистика по којој се у свим професионалним утакмицама фудбала и хокеја много више судило за грубу игру тимовима у тамним бојама. Значи, и судијама су деловали негативније. Али и сами спортисти су у тамним бојама реаговали агресивније. Студенти на колеџу су обучени у црне дресове и подељени у тимове од по пет. Требало је да рангирају спортове од оних у којима би најрадије учествовали. На врху листе су били најагресивнији спортови, попут фудбала и рагбија. Експеримент је поновљен са

новом групом у белим дресовима. Овога пута изабрали су мање агресивне спортове, попут бејзбола и кошарке.

Ако бисмо резултате пренели на причу о полицијском униформама, закључили бисмо да тамније униформе шаљу негативне подсвесне сигнале грађанима, и да им полицајци делују као агресивни, зли или покварени. Ако је то тачно, шаље се врло лоша порука. У једном огледу субјектима су показане фотографије у боји две парамилитарне традиционалне униформе. Једна се састојала од тамно плаве кошуље и панталона, које се најчешће и носе. Друга је карактеристична за калифорнијске шерифе – драп кошуља и тамно зелене панталоне. Иако су обе униформе оцењене једнако што се тиче поштења, добротe и компетентности, светлија – шерифска униформа је оцењена као топлија и пријатељскија. Ово је занимљиво стога што је у тој униформи само кошуља светла, панталоне су тамне боје. Ипак, шаље боље поруку посматрачу.

Уз данашњу тежњу полиције да буде усмерена ка заједници и уз труд да се створи пријатељскији имиџ, боја униформе би могла да задатак учини само тежим, а не и неопходним.

Брига о безбедности полицајца

Полицијска униформа може да утиче и на ниво безбедности особе која је носи. Као што је споменуто, униформа тамних боја може да изазове негативна осећања код цивила, те да га наведе да насилно наступи у суочењу са полицајцем, јер га доживљава као агресивног.

Поред боје, стање униформе и опрема могу такође утицати на безбедност полицајца. Затвореници који су на служењу казне због убиства полицајца, одговорили су да су тог полицајца видели као много већег. Ако при том полицајац изгледа или поступи непрофесионално, нападач се осећа сигурнијим да може да му се одупре. Прљава или изгужвана униформа, као и лоше намештен опасач, могу осумњиченом одати утисак да полицајац није задовољан својим послом. А и то може позвати на насиље.

У многим ситуацијама употребе силе, препознатљивост полицијске униформе може спречити рањавање или смрт полицајца. Ако је, пак, полицајац у обичној гардероби, ризикује да настрада од стране неког цивила који га у том тренутку не препозна. Ако би јурио неког осумњиченог за провалу кроз дворишта у току ноћи, велике су шансе да би неко пуцао на њега, верујући да је криминалац. Скоро сваки полицајац би сместа повукао пиштољ на особу која носи пиштољ, а при том је у фармеркама и мајици. Тако да униформа помаже и полицији, али и грађанима у идентификацији.

Проф. др Радомир МИЛАШИНОВИЋ,
Факултет безбедности Универзитета у Београду

Приказ монографије

Обавјештајно-безбједносна дјелатност и службе

аутора проф. др Саше Мијалковића и проф. др Милана Милошевића

У јануару 2011. године, у издању Високе школе унутрашњих послова у Бањој Луци објављена је монографија *Обавјештајно-безбједносна дјелатност и службе*, аутора проф. др Саше Мијалковића и проф. др Милана Милошевића. Реч је о синергичком резултату научноистраживачког рада актуелног наставника и наставника у пензији Криминалистичко-полицијске академије у Београду, с једне, и сродне високошколске установе у Републици Српској, с друге стране. Књига је посвећена „увек актуелној“ и неисцрпној, готово „најромантичнијој“ теми у области безбедносне теорије и праксе – организацији, надлежностима и методима обавештајних и безбедносних служби.

Реч је о обимном научном подухвату чију озбиљност и значај потврђује међународна рецензија коју су потписали проф. др Оливер Бакрески, руководилац постдипломских студија из области безбедности на Институту за безбедност, одбрану и мир у Скопљу; генерал-потпуковник др Драгомир Кесеровић, наставник безбједносних наука Факултета за безбједност и заштиту у Бања Луци, иначе некадашњи помоћник министра одбране Републике Српске, начелник Управе безбједности, а потом и начелник Управе за безбједносно-обавјештајне послове у Министарству одбране Републике Српске, и моја маленкост, др Радомир Милашиновић, редовни професор Факултета безбедности Универзитета у Београду. Главни и одговорни уредник књиге је мр Горан Амићић, директор Високе школе унутрашњих послова, а одговорни представник издавача је доц. др Миле Шикман, начелник Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих послова Републике Српске. Тако се у овој књизи, што у својству аутора, што у својству рецензента и представника издавача, сусрећу три генерације теоретичара и практичара из области безбедности, са шест високошколских и научних установа из четири новонастале државе са простора бивше СФРЈ.

Ова монографија спада у ред малог броја књига које су код нас и у окружењу озбиљно посвећене обавештајном феномену. Писана је тако да

садржински одговара и да истовремено може да се користи као наставна литература на основним, специјалистичким, мастер и докторским студијама високошколских установа у земљи и иностранству. У том смислу, књига ће неспорно задовољити наставне потребе на студијама факултета безбедности, војних академија, факултета криминалистичких и сродних наука. Истовремено, лак и допадљив стил, илустрован примерима из обавештајно-безбедносне праксе, чини је интересантном и за оне који желе да се упознају са овом проблематиком.

Идејно и садржински, монографија припада тзв. *Београдској школи* теорије организације обавештајних служби и методике обавештајног рада која је развијена у Институту безбедности некадашње Службе (Ресора) државне безбедности, данас Безбедносно-информативне агенције Републике Србије. Структурирана је према већ устаљеној концепцији израде књига из ове области, с тим што обилује новим и оригиналним погледима на постојеће садржаје из организације и делокруга обавештајних служби и служби безбедности. Урађена је у квалитетној и луксузној штампи, са тврдим – шивеним повезом, у тиражу од 300 примерака. Обима је 362 стране и илустрована је са 10 слика, 4 табеле и 372 фусноте. У намери да избегну понављање консултоване литературе, коју су уредно представили у фуснотама, аутори нуде листу од 159 научних и стручних извора (на четири језика) за даље проучавање обавештајног феномена. Конципирана је у пет делова.

Први део књиге насловљен је са *О научном интересовању за обавјештајно-безбједносно дјелатност и службе* (стр. 3–38). У њему су представљене основне категорије предмета истраживања (обавештајни феномен, тј. обавештајна делатност, обавештајна служба и безбедносно-обавештајни систем) и указано је на корелацију безбедности државе и друштва и обавештајних и безбедносних служби у оквиру традиционалног и савременог концепта националне безбедности. Први пут код нас, учињен је осврт на развој наука о обавештајно-безбедносној делатности и службама и указано је на њихове основне конституенсе: предмет, теорију, појмовно-категијални апарат и методе истраживања обавештајно-безбедносних појава, као и на изворе научне грађе о обавештајном феномену.

Друго поглавље монографије насловљено је са *Обавјештајне службе* (стр. 39–122). У њему се детаљно обрађују настанак и развој, савремено одређење и карактеристике обавештајних активности и обавештајне службе, затим принципи организовања и организација обавештајних служби, а представљено је и више типологизација обавештајних служби и безбедносно-обавештајних система. Најзад, први пут код нас обрађени су и (псеудо)обавештајни елементи терористичких организација и организованих криминалних група.

У трећем поглављу – *Обавештајна дјелатност* (стр. 123–234) указује се на појам, класификацију и изворе обавештајних сазнања и презентује се процес обавештајне активности (тзв. *обавештајни циклус*). Аутори су обрадили извесне методе обавештајне активности, и то агентурни метод, метод инфилтрације у структуре противника, метод тајног коришћења техничких средстава и методи потајног прикупљања обавештајних сазнања. Такође, обрађени су и методи коришћења легалних могућности за обавештајно деловање, и то прикупљање података: испитивањем ратних заробљеника, испитивањем емиграната и обавештајних дезертера, извиђањем, активностима дипломатско-конзуларних, војнодипломатских и недипломатских представника, из средстава јавног информисања и методом сарадње. Тиме су обухваћени и детаљно представљени сви методи обавештајног деловања савремених обавештајних служби.

Следеће поглавље има наслов *Субверзивна дејства обавештајних служби* (стр. 235–315). После појмовног одређења субверзивних дејстава и довођења у везу обавештајних служби и примене силе у међународним односима, обрађују се видови и облици субверзивних дејстава обавештајних служби. У том смислу, детаљно су анализирани обим и садржај психолошко-пропагандних дејстава (психолошке операције, субверзивна пропаганда и идеолошко-политичка индоктринација), затим неконвенционалних дејстава (коришћење политичке агентуре, тајно помагање опозиционих политичких субјеката, изазивање и коришћење друштвених криза и специјалне операције), као и герилских и противгерилских дејстава. Посебна пажња посвећена је односу обавештајних служби према унутрашњем екстремизму и тероризму, екстремној политичкој и терористичкој емиграцији, међународном тероризму и појединачним актима политичког насиља.

Најзад, пето поглавље носи назив *Организација и дјелатност служби безбједности* (стр. 317–354). После појмовног одређења служби безбедности, аутори су представили организацију, надлежност и методе контра-обавештајне службе, службе за заштиту уставног поретка, службе обезбеђења личности и објеката и противтерористичке обавештајне службе. У овом поглављу је, први пут код нас, указано на обавештајне компоненте органа јавне безбедности, тј. на криминалистичко-обавештајну службу. Поглавље завршава текстом о средствима и мерама служби безбедности и о принципима организовања безбедносне делатности.

Оваквим садржајем обухваћена је целокупна област теорије и праксе безбедносно-обавештајног рада. Књигом, свакако, нису обухваћени они садржаји методике обавештајног рада који су поверљиви (примена тајних метода – техника и средстава) и који се изучавају искључиво на специјалистичким курсевима обавештајних служби. Такође, аутори се нису бавили конкретним безбедносно-обавештајним системима и службама појединих земаља, јер ће то бити предмет других истраживања.

Аутори су компетентни за научну област о којој су писали, а њихов заједнички подухват је спој дугогодишњег бављења теоријом и праксом из области методике обавештајног рада. Др Саша Мијалковић је теоретичар безбедности, ванредни професор за област безбедносних наука на Криминалистичко-полицијској академији у Београду и гостујући наставник Високе школе унутрашњих послова у Бања Луци, где предаје Националну безбедност, Обавјештајно безбједносна дјелатност и службе и Систем безбједности и заштите. Истовремено, спољни је сарадник – предавач Центра за усавршавање кадрова обавештајних служби Војнообавештајне агенције Републике Србије. Др Милан Милошевић је дугогодишњи радник безбедносно-обавештајног система Републике Србије и редовни професор у пензији Криминалистичко-полицијске академије у Београду. На студијама Полицијске академије је, између осталог, предавао и Систем државне безбедности. Стога ће и ова монографија, поред образовних потреба студената на различитим нивоима студија, допринети и задовољењу потреба стручног усавршавања припадника обавештајних служби и специјализованих полицијских јединица, пре свега криминалистичко-обавештајних служби.

Као дугогодишњи припадник и руководилац безбедносно-обавештајног система „друге Југославије“, као аутор више књига о обавештајним и безбедносним службама, те наставник и редовни професор за област безбедносних наука, сматрам да књига *Обавјештајно безбједносна дјелатност и службе* аутора др Саше Мијалковића и др Милана Милошевића задовољава све информативне, образовне, педагошке и дидактичке стандарде научне књиге – монографије. У том смислу, моћи ће да се користи и као универзитетски уџбеник на вишим нивоима студија, а задовољиће и знатижељу оних који би да упознају савремени обавештајни феномен.

Научни, педагошки и практични значај ове монографије је, сам по себи, препоручује за читање. Ово потврђује и чињеница да је целокупни тираж већ распродат. Стога подсећам ауторе на нестрпљива очекивања научне и стручне јавности да угледају друго издање монографије, која их обавезују да што пре приону његовој припреми.

проф. др Милан ЖАРКОВИЋ,
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Приказ монографије

Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе

аутора доц. др Дарка Маринковића

Не баш тако често пред читаоцима се нађе књига која побуди њихову пажњу већ на први поглед – својим називом, обимом, квалитетним повезом, идејним решењем корица. Када се, пак, корице отворе и погледа садржај, пажња и жеља за њеним поседовањем и читањем додатно расте. Управо таква књига, у издању реномиране издавачке куће *Прометеј*, појавила се у књижарама широм Србије почетком јесени 2010. године. Њен назив је *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе* и плод је рада младог аутора др Дарка Маринковића, доцента на Криминалистичко-полицијској академији у Београду. Како сам аутор истиче у предговору, књига је резултат вишегодишњег теоријског истраживања феномена сузбијања организованог криминала и писана је у форми монографије. Намењена је студентима научно-образовних установа из којих се регрутују будући припадници полиције, безбедносних агенција и органа правосуђа, њиховим активним члановима, као и широј јавности.

Књига је писана на српском језику, ћириличним писмом, лаким и допадљивим стилем, уз коришћење једноставних и разумљивих стручних израза. Логичан, јасан и прегледан ток излагања од општег ка посебном, који садржи низ релевантних научних и стручних информација, чини је читким штивом за читаоце. Издава је у тиражу од 500 примерака и обима је 643 стране. Поред уводних разматрања, садржи четири дела, закључак, као и попис коришћене литературе. Може се констатовати да књига у потпуности испуњава критеријуме који је чине монографијом од националног значаја.

Први део монографије фокусиран је на проблематику дефинисања организованог криминала и његова основна криминолошка обележја. Општа ауторова констатација је да, и поред значајних напора уложених на плану одређења појма организованог криминала, идеална и општеприхваћена дефиниција још увек не постоји, у прилог чега иду и озбиљни доктринарни проблеми и дилеме присутне како у погледу одређења самих конститутивних обележја, тако и на емпиријском, искуственом плану. Након појмовног одређења, у књизи се разрађују и анализирају доминантна

феноменолошка обележја организованог криминала, с обзиром да су она од пресудног значаја за дефинисање адекватних мера његовог сузбијања. Суштински елементи који незакониту делатност криминалних група квалификују као организовани криминал јесу начин њеног вршења и мотив, односно циљ криминалног бављења. Модуси извршења кривичних дела, као и средства, односно технике које се при томе примењују, могу бити веома различити, али без обзира на ту различитост усмерени су заједничком циљу – што ефикаснијем остварењу незаконитих делатности којима се остварује добит. На крају овог дела рада описане су најзначајније криминалне организације у свету, као и тенденције кретања организованог криминала на почетку XXI века.

Садржина другог дела рада је систематизована у три главе, и то: 1. Организовани криминал као предмет регулативе кривичног законодавства; 2. Организовани криминал и кривично материјално право, и 3. Кривичнопроцесни аспекти сузбијања организованог криминала. У њему се истиче да успешно супротстављање организованом криминалу захтева одређене промене у оријентацији кривичноправног система, чији се фокус интересовања са појединачних учинилаца нужно преусмерава на криминалне организације, мреже и друге форме удружења. Истиче се да кривично законодавство мора узети у обзир бројне особености савременог криминала, пре свега његових организованих форми, па у складу са њима и усвајати адекватна решења намењена њиховом супротстављању. Ипак, став аутора је да то не би требало чинити доношењем посебних закона који би се прилагођавали појединим криминалним формама, уз прописивање специфичних решења у њима, јер би то водило претераној фрагментацији кривичног законодавства као целине. И онда када право допушта да се против „*оружаних зграби оружје*“, *оружје* одбране мора бити пажљиво бирано, те усмерено на прецизно дефинисане и уочене циљеве, уколико се жели поступати у духу демократских тековина. Ако се темељним особинама добре стратегије супротстављања криминалу сматрају њена осмишљеност, плурализам, еластичност, одговорност и поштовање права човека, такве особине још и више морају доћи до изражаја када је реч о организованом криминалу.

Оправданост примене специјалних истражних метода у супротстављању савременом криминалу данас није спорна – са енормним увећањем разних облика организованог криминала и корупције све су присутнији и ултимативнији захтеви за њиховим увођењем у кривичну процедуру. Полазећи од наведеног, аутор трећи део рада садржински систематизује у три главе. Прва је посвећена општим разматрањима у вези са конституисањем криминалистичке стратегије у овој области. Иако у супротстављању криминалу и даље доминира *реактивни приступ*, тј. приступ који се огледа у предузимању законом прописаних радњи након извршеног кривичног

дела, с циљем његовом расветљавања и доказивања, последњих година се све више говори о конципирању новог приступа супротстављања криминалу, који се означава као проактиван. Основ његове примене нису сазнања о конкретно извршеним кривичним делима, већ установљено стање опасности од појединаца и криминалних група за које се основано сумња да се баве незаконитим делатностима, као и индикатори о испољавању одређене врсте криминала у једном просторном и временском оквиру. Такав проактивни приступ се највећим делом заснива управо на примени специјалних истражних метода. Друга глава трећег дела анализира мере инфилтрације у криминалну средину (ангажовање информатора, прикривених иследника, агента провокатора, симулованих послова и услуга и сл.). Развој криминалистичко-обавештајних активности, посебно од времена њихове институционализације и формирања специјализованих полицијских служби задужених за сузбијање криминала, карактерише тенденција њихове реализације на тајан, конспиративан начин, ангажовањем професионалних припадника, али и самих преступника, у циљу доласка до нужно потребних информација. Основни предмет интересовања *тајних агената су тајне* криминалаца, њихови односи, планови и актуелне незаконите делатности, као и долажење до доказа на основу којих ће се, у покренутом кривичном поступку, на њих репресивно деловати. У овом делу рада разматрају се посебно интересантна и актуелна питања подстрекавања на кривично дело, делатност агента провокатора и симуловани послови и услуге. На крају трећег дела монографије дужна пажња је посвећена и методама тајног надзора у спречавању и сузбијању организованог криминала. Аутор полази од чињенице да дискретан надзор лица и објеката за потребе кривичних истрага представља нужан еквивалент тајном криминалном организовању и деловању. С правом се констатује да разни модалитети тајног надзора, посебно електронског, представљају најофанзивније истражне методе којима се долази до доказа и у оним случајевима када примена других доказних радњи није могућа, или је унапред осуђена на неуспех. У овом делу рада се, као веома интересантни, издвајају наслови посвећени консенсуалном мониторингу, контролисаној испоруци и надзору лица кроз увид у податке о њима.

Посебно вредан део рада приказује резултате остварене у сузбијању организованог криминала у Републици Србији у претходном периоду. У њему су презентовани званични извештаји и саопштења МУП-а Републике Србије, као и подаци Тужилаштва за организовани криминал и Посебног одељења Вишег суда у Београду о предметима који су кривично гоњени, односно пресуђени у периоду од оснивања ових специјализованих правосудних органа до краја 2009. године.

Трагање за ефикасном стратегијом супротстављања организованом криминалу у свету траје одређено време и највећим делом се ослања на

реакцију кривичног законодавства, док се ово питање код нас актуелизовало током последње деценије. У том контексту треба посматрати и монографију Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе, која прилично успешно синтетизује теоријска, законодавна и практична достигнућа у овој области, посебно када је реч о Републици Србији. Општа констатација овог вредног рада јесте да адекватна реакција на организовани криминал мора почивати на споју традиционалних и савремених концепата супротстављања криминалу, с обзиром да досадашња искуства указују да искључиво традиционални институти кривичног права и криминалистике нису довољно ефикасни у овој области. Савремене, посебно сложене и софистициране криминалне форме захтевају брзу, ефикасну и обухватну, али истовремено и дубиозну казнену реакцију која се често конфронтира са гарантованим слободама и правима грађана као цивилизацијској тековини. Пред теорију је стављен наизглед прост, али у пракси изузетно тешко решив проблем – како бити успешан у сузбијању организованог криминала, а да се при томе што мање задире у сферу слобода и права грађана.

Књига која се нуди читаоцима засигурно даје значајан допринос изналажењу решења овог проблема. Искрено је препоручујемо као вредно, инспиративно, и надасве актуелно штиво које треба прочитати, сигурни да ће као такво читаоцу омогућити упознавање са најновијим научним сазнањима из ове области, али и да ће подстаћи и побудити нова размишљања, нове предлоге и решења, пре свега када је реч о нормирању и примени специјалних истражних метода у савременом кривичном поступку и криминалистици.

Упутство сарадницима за припрему рукописа

Часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије „Безбедност“ објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности на српском и енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње.

Текст рукописа би требало да буде урађен на рачунару (фонт Times New Roman, ћирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов – bold, 12 pt за основни текст, 65 словних знакова у једном реду, на једној страници 26 до 30 редова, стандардне маргине). Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Преводи радова из стране литературе из области наука о безбедности могу да буду обима највише до 16 страна, док прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до 3 стране.

Рукописи се достављају Уредништву у два примерка, одштампана на папиру и у електронском облику. Имена аутора, назив и седиште институције у којима раде наводе се пре наслова рада, а контакт подаци, адреса или е-адреса даје се у напомени при дну прве странице чланка. Затим, требало би да се достави апстракт чији су саставни делови, код оригиналних научних радова, циљ истраживања, методи, резултати и закључак (од 100 до 250 речи које читаоцу омогућавају да брзо и тачно оцени релевантност чланка кроз кратак информативни приказ), кључне речи (до 5) на српском и енглеском језику и списак коришћене литературе. Апстракт на српском језику би требало да стоји између заглавља (имена аутора и наслова рада) и кључних речи, након којих следи текст чланка чију структуру за оригиналне научне радове чине: увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак. Код прегледних и стручних радова структуру текста чине увод, поднаслови, закључак и литература. Називи подналова у раду пишу се фонтом величине 13 pt, bold, центрирано на средини и без коришћења редних бројева.

Апстракт на енглеском језику са називом рада (величина фонта 14 pt - bold, текст 12 pt - italic) би требало да стоји након одељка Литература. Пожељно је да се апстракт на енглеском језику даје у проширеном облику са детаљнијим презентовањем резултата истраживања, као тзв. *резиме*, при чему дужина резимеа може бити до 1/10 дужине чланка.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

У случају да рад садржи илустрације, табеле, графиконе, фотографије и сл., неопходно је Уредништву доставити квалитетно припремљене прилоге у електронском облику одвојено од рада како би сачували графички квалитет, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Слика 1 – *Барутне честице пре сагоревања*...). Табеларни и графички прикази требало би да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад, а називи графичких приказа испод. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2...). Пожељно је да наслов свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG за фотографије и EPS за остале графичке прилоге, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi за размер 1:1. За графичке прилоге урађене у Excel-у користити различите растерске тонове црне боје и PDF формат.

Фусноте (напомене) користити само за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (*Више о томе*:...) и знаке о коришћеним помоћним изворима (на пример, научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али оне не могу бити замена за цитирану литературу.

Цитате (навођење) у тексту не обележавати фуснотама, већ на крају цитата, или при позивању на нечије дело (Савић, 2006). Обавеза је аутора да се приликом позивања на изворе у оквиру чланка, тј. цитирања других аутора, њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради (Мијалковић, 2009:147), а уколико се цитира више од два аутора, тада се у тексту помиње само први уз скраћеницу: et al. (Допсај et al., 2007:92). Зarezом се одваја аутор од године издања, а тачка-зarezом (;) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2008; Ђорђевић, 2010), при чему се референце, ако их је више, наводе абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз наредне радове додају абecedна слова поред године, на пример: (Бошковић, 2005а), (Бошковић, 2005б), итд. Страна имена у тексту би требало писати у оригиналу или транскрибовати на српски језик, с тим да се у загради наведе име у оригиналу. Референце у заградама би требало писати у оригиналу.

Ако је аутор институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009).

Приликом цитирања извора са Интернета наводи се Интернет адреса (<http://www...>) и, због сталне измене www окружења, датум када је текст скинут са мреже. За референце у електронском облику потребно је нагласити да се ради о електронском извору – Електронска верзија и/или Интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица на крају текста у потпуности слажу. Сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица, и обрнуто. У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводe на језик рада) са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора, и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б., (2009). <i>Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе</i> , Безбедност, год. 51, бр. 1-2/2009, стр. 236-253.
Монографија	Мијалковић, С., (2009). <i>Национална безбедност</i> , Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). <i>Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права</i> , У Зборник радова, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦГ „Новe тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство”, Златибор – Београд, стр. 509-543.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). <i>Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images</i> , Journal of Law & Policy, Vol. 10:267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf . доступан 10. 1. 2010.

Референце се могу наводити као што је прописано упутством APA – *Publication Manual of the American Psychological Association*. Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику, али никако у преведеном облику.

Рукописи подлежу анонимној рецензији. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензије, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције одлучи да ли, када и у ком обиму ће рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Аутори би уз рад Уредништву требало да доставе: пуно име и презиме, звање, адресу, e-mail, број фиксног и мобилног телефона, фотокопију личне карте и чековне картице.

Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа „Безбедност”, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Београд. Телефон Уредништва је: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, e-mail: urobr@mup.gov.rs

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим стручним, научним прилозима обогате садржај нашег у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе, и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици. Такође, напомињемо да је могућ заједнички – коауторски наступ иностраних и домаћих аутора.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

проф. др Бобан Милојковић